

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia I/2008
Bibliographica
Posoniensia

SB

S
B

Studia
Bibliographica
Posoniensia

I / 2008

Univerzitná knižnica v Bratislave
2008

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2008

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ

Lektori

PhDr. Miroslav KAMENICKÝ, CSc.

Doc. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.

Redakčná rada

PhDr. Zuzana HUDECOVÁ, Mgr. Michaela SYBILOVÁ,
PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ,
Dr. Jozef M. RYDLO, PhDr. Lýdia SEDLÁČKOVÁ

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia bibliographica Posoniensia I / 2008 / zost. Miriam Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2008. – s. 256

ISBN 978-80-89303-12-0

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

9 Úvod / *Introduction*

Príspevky z interdisciplinárneho seminára / *Contributions from the Interdisciplinary Seminar*

Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy z historického a knižničného pohľadu / *Medico-Pharmaceutical Society of Gemer County from the Historical and Librarian Point of View*

Univerzitná knižnica v Bratislave, 6. novembra 2007

- 11 Leon SOKOLOVSKÝ
Gemer-Malohont z pohľadu 19. storočia / *Gemer-Malohont Region from the Point of View of the 19th Century*
- 15 Miroslav Tibor MOROVICS
Význam prírodovedných a lekárskeho spolku v dejinách vedy v Uhorsku a osobitne na Slovensku v 19. storočí /
The Importance of Scientific and Medical Associations in the History of Science in Hungary and especially in Slovakia in the 19th Century
- 34 Katarína PEKAŘOVÁ
Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy (k 140. výročiu založenia spolku) / *Medico-Pharmaceutical Society in Gemer Country (On the occasion of the 140th anniversary of the establishment of the society)*
- 42 Oľga BODOROVÁ – Monika GÁLFFYOVÁ
XII. Zhromaždenie uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote v roku 1867 / *XII Assembly of Hungarian Doctors and Natural Scientists in Rimavská Sobota in 1867*

- 54 László KISS
Aktivity lekárskej sekcie na XII. putovnom zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote / *Activities of Medical Division in the XII Moving Assembly of Hungarian Doctors and Natural Scientists in Rimavská Sobota*
- 61 Henrieta BORŠOŠOVÁ
Dobročinnosť a sociálna starostlivosť spolkov Rimavskej Soboty v období dualizmu / *Charity and Social Welfare of Associations in Rimavská Sobota in the Period of Dualism*
- 70 Hana SEDLÁČKOVÁ
Spolok lekárov v Rimavskej Sobote – jeho história, poslanie, činnosť / *Doctors Society in Rimavská Sobota – History, Mission, Activity*
- 79 Eva AUGUSTÍNOVÁ
Medicínska literatúra na Slovensku v 19. storočí, prihliadnuc na osobnosti literárne činné na Gemeri / *Medical Literature in Slovakia in the 19th Century with regard to the Personalities Literary Active in Gemer*
- 85 Kamila FIRČÁKOVÁ
Almanachy, ročenky a zborníky v systéme slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie / *Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in the System of Slovak National Retrospective Bibliography*
- 97 Petronela BULKOVÁ – Lívia KURUCOVÁ – Miriam PORIEZOVÁ
Neprebádané historické pramene k dejinám Slovenska – E-bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918 / *Unsearched Historical Sources on History of Slovakia – E-Bibliography of Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in Slovakia 1701– 1918*
- 109 Katarína PEKAŘOVÁ
Prírodné a lekárske vedy v E-bibliografii almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918 a ich experimentálne plnotextové sprístupnenie / *Natural and Medical Sciences in E-bibliography of Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in Slovakia in 1701 – 1918 and their Experimental Full Text Availability*

- 118 Tomáš FIALA
Skúsenosti so softvérom Greenstone pri konverzii záznamov
z prostredia CDS/ISIS a vytváraní digitálnej zbierky Pramene k dejinám
vedy na Slovensku / *Experience with Software Greenstone by the Conversion
of Records from the Environment CDS/ISIS and Creation of the Digital Collection
– Sources to the History of Science in Slovakia*
- 124 Dušan LECHNER
Vízie vývoja retrospektívnej bibliografie /
Visions of the Retrospective Bibliography Development

Štúdie / *Studies*

- Štúdie k dejinám vedy na Slovensku /
Studies to the history of science in Slovakia
- 129 Lucia LICHNEROVÁ
Prínos prešovského lekára a lekárnika Jána Webera do tlačenej produkcie
17. storočia na Slovensku / *Contribution of the Doctor and Pharmacist Ján Weber
from Prešov to the Printed Production of the 17th Century in Slovakia*
- 141 Karol HOLLY
Ku genéze a charakteru *Životopisu + Andreja Kmeťa* od Karola
A. Medveckého (1913) / *On the Genesis and Character of Biography of
Andrej Kmeť by Karol A. Medvecký (1913)*
- 160 Peter SABOV
Rekonštruované osobné knižnice Andreja Kmeťa a Viliama
Rappensbergera vo fondoch Slovenskej národnej knižnice v Martine /
*Reconstructed Personal Libraries of Andrej Kmeť and Viliam Rappensberger
in the Holdings of the Slovak National Library in Martin*
- 168 Petronela BULKOVÁ
Knihy z knižnice Jána Torkoša v kníhkupeckom katalógu
Andreja Schwaigera z r. 1798 / *Books from the Collection of Ján Torkoš
in the Bookseller's Andrej Schwaiger Catalogue from 1798*

- 193 Ľubica POKLEMBOVÁ
Reprezentanti geologického a mineralogického výskumu na východnom Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia / *Representatives of Geological and Mineralogical Research in Eastern Slovakia at the End of 19th and the Beginning of 20th Century*
- 211 Adam HUDEK
Inštitucionalizácia výskumu v oblasti dejín vied a techniky na Slovensku od počiatkov po rok 1989 / *Institutionalisation of Research in the Field of History of Science and Technology in Slovakia from the Beginnings till 1989*
- 222 Ľudovít HALLON
Nové smery dejín techniky v slovenskej historiografii po roku 1989 / *New Trends in the History of Technology in Slovak Historiography after 1989*

Recenzie / Reviews

- 236 Lívia KURUCOVÁ
Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba : Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá bola 9. júna 2004 v Bratislave : Bibliografický zborník / Ed. Miroslav Dudok a Miloš Kovačka. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2006. – 115 s. – ISBN 978-80-89301-03-4. / *Jur Ribay 1754 – 1812. Life, Work, Era*
- 243 Petronela BULKOVÁ – Angela ŠKOVIEROVÁ
Im Schatten Wiens : Zur deutschsprachiger Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts / Jozef Tancer. – Bremen : Edition lumière bremen, 2008. – 291 s. – (Presse und Geschichte – Neue Beiträge ; Band 32). – ISBN 978-3-934686-54-0. / *Tancer, Jozef: In the shadow of Vienna : To the german-language Press and Literature in Bratislava in 18th century*
- 253 ZOZNAM AUTOROV / *The List of Authors*

Úvod

Miriám Poriežová

Obsahový rámeček a náplň tretieho ročníku zborníka *Studia bibliographica Posoniensia* určil interdisciplinárny seminár *Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy z historického a knižničného pohľadu*, ktorý sa konal pod záštitou Kabinetu retrospektívnej bibliografie 6. novembra 2007 v Univerzitetnej knižnici v Bratislave. Impulzom k jeho usporiadaniu bolo 140. výročie založenia tohto najmenej známeho spolku spomedzi prírodovedných a lekárskeho spolku na území Slovenska, ktorý zohrával dôležitú úlohu v ďalšom vzdelávaní lekárov a lekárnikov, v odbornej komunikácii a v popularizácii výtvarných lekárskej vedy a techniky v gemerskom regióne. Jednou z najrozšírenejších foriem prezentovania odborných poznatkov v minulosti sa stali stránky odborných ročeniek, ktoré takýto priestor poskytovali. Práve poznanie ich informačného potenciálu, resp. výpovednej hodnoty ich stavia do pozície významného prameňa pre výskum regionálnych dejín.

Obsah zborníka sa skladá z troch častí: z príspevkov zo seminára, ďalej štúdií k dejinám vedy a techniky na Slovensku a recenzií. Prvú časť tvoria dve sekcie: sekcia venovaná dejinám spolku a spolkových aktivít v gemerskom regióne a sekcia k dejinám, stavu a aktuálnym úlohám retrospektívnej bibliografie v Univerzitetnej knižnici, ktorá poukázala aj na možnosti využitia poznatkov retrospektívnej bibliografie prostredníctvom online výstupov. V načrtnutej línii trinásť príspevkov približuje menej známe a nové skutočnosti a tým poskytuje pomerne rozsiahly a zaujímavý pohľad k zvolenej téme. Na túto časť voľne nadväzujú štúdie, ktoré k téme prírodných vied pristupujú z pohľadu rôznych disciplín. V siedmych príspevkoch tak rezonujú najmä aspekty historické, biografické, dejín knižnej kultúry či dejín vied a techniky, spracované na základe materiálov v časovom rozpätí 17. – 21. storočia. Zborník uzatvára dva recenzné príspevky.

Tohtoročný zborník možno označiť za tematicky heterogénny a mohlo by sa zdať, že zvolený prístup predstavuje odklon od dejín knižnej kultúry, ku ktorým prvé dva zväzky inklinovali, smerom k dejinám vedy. Snahou organizátorov bolo ale poňať tému interdisciplinárne. Ako to navodzuje aj samotný názov seminára, zámerom sa stalo prepojenie výstupov z výskumov oboch disciplín.

Boli by sme radi, keby aj nasledujúce ročníky predstavovali odborné fórum pre publikovanie aktuálnych poznatkov, prístupné novým podnetom.

Gemer-Malohont z pohľadu 19. storočia

Leon Sokolovský

Nie vždy sa vie, že pod označením Gemer treba od roku 1803 – a teda aj v 70. rokoch 19. storočia, keď vznikol *Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy* (pôvodne po maďarsky *Gömörvármegyei orvos-gyógyszerész egyesület*)¹ – rozumieť Gemer-Malohont. Taktiež v súčasnosti zaužívané slovo *župa* nie je pre toto obdobie adekvátne. Namiesto neho by bolo vhodnejšie používať v tom čase v slovenčine bežne frekventovaný termín *stolica*.²

Z geomorfologického hľadiska sa Gemer-Malohont rozkladá v priestore Slovenského rudohoria (od Horehronského podolia, cez Veporské vrchy, Spišsko-gemerský kras, Stolické vrchy, Revúcku vrchovinu, Volovské vrchy, Slovenský kras) až do Juhoslovenskej kotliny (Rimavská kotlina, Rožňavská kotlina). Vodopisne ide o povodie Slanej (s prítokmi Blh, Turiec, Muráň, Štítnik) a do nej sa vlievajúcej Rimavy, ale čiastočne aj o potoky v povodí Iplá, Hnilca, Hornádu, Bodvy. Z významnejších sídelných stredísk sú pre vlastný Gemer signifikantné Rožňava, Plešivec, Revúca, Jelšava, Štítnik, Dobšiná, Muráň, na Horehroní Vernár a Polomka a pre Malohont Rimavská Sobota, Ožďany, Tisovec, Klenovec, Kokava nad Rimavicou.³

Toponymum *Gemer* sa pôvodne vzťahovalo na vrch a pri jeho úpäť situovanú dedinku, štyri kilometre severozápadne od dnešnej Tornale (bývalého Šafárikova). Na tomto vrchu bol v 11. storočí postavený hrad, ktorý sa stal sídlom kráľovského správcu – hradskeho špána. Podľa gemerského hradu sa názov Gemer postupne rozšíril a vžil aj pre celé územie, ktoré k nemu administratívne patrilo.⁴ Od konca 13. storočia vystriedala kráľovskú správu v priestore Gemerského hradskeho španstva autonómna šľachtická stolica. V prvej polovici 18. storočia sa trvalým sídlom Gemerskej stolice stal Plešivec.

Územie Malohontu bolo pôvodne súčasťou veľkého Hontianskeho hradskeho španstva. Z toho bol však neskôr vyčlenený horný Novohrad a Zvolenské hradske španstvo, čím sa prerušilo územné spojenie menšej hontianskej oblasti na východe od väčšej na západe. Táto skutočnosť zapríčinila po vzniku šľachtickej Hontianskej stolice narastenie sporov pri výkone samosprávnych, súdnych a najmä daňových úloh

¹ Magyarország vármegyei és városai : Gömör-Kishont vármegye, s. 319 – 320.

² SOKOLOVSKÝ, L. Grad-španstvo-stolica-župa, s. 94 – 117.

³ Gemer-Malohont 1: Príroda, s. 179 – 318.

⁴ Paralely nachádzame v tomto smere prakticky vo všetkých hradskeých španstvách na Slovensku.

medzi jej dvoma súčasťami. Preto sa už od 15. storočia usilovala šľachta v Malohonte (v Malom Honte) o osamostatnenie sa od Hontu, prípadne o jeho pripojenie k Novohradskej stolici. Tento zápas bol však dlho neúspešný. Až v roku 1786 Jozef II. v rámci svojej reformy verejnej správy spojil Malohont s Gemerom a za sídlo tejto novovytvorenej stolice určil Rimavskú Sobotu. No po jeho smrti v roku 1790 sa Malohontský dištrikt vrátil späť pod správu Hontianskej stolice. Definitívne sa tento problém vyriešil až v roku 1802, keď Uhorský snem prijal zákonný článok číslo 9, ktorým s platnosťou od 1. januára 1803 vytvoril „Zákonne zjednotenú stolicu Gemer a Malohont“. Jej sídlom bol spočiatku gemerský Plešivec. Od roku 1850, v období bachovskej centralizovanej štátnej správy, bolo prenesené do Rimavskej Soboty, ale po obnove samosprávnych kompetencií stolíc v 60. a 70. rokoch 19. storočia sa vrátilo späť do Plešivca. S konečnou platnosťou sa oficiálnym centrom Gemersko-malohontskej stolice stala predsa len Rimavská Sobota, a to roku 1883.⁵

V Gemi a Malohonte žilo pomerne veľa šľachticov. Väčšina z nich však patrila medzi zemanov, to znamená do nižšej, resp. relatívne chudobnejšej vrstvy. No s dejinami tejto oblasti sú spojené aj niektoré významné rody. Z veľmožov to boli napríklad Bubekovci, Sečéniovci, Orságovci, Séčiovci, Forgáčovci, Andrášiovci, Koháριοvci, Cöburgovci. Strednú šľachtu reprezentovali Lorántfiovci, Felediovci, Kubíniovci a iní.⁶

Pre severné, hornaté oblasti Gemera-Malohontu bolo typické baníctvo, hutníctvo, hámorníctvo, uhliarstvo, drevorubačstvo, horské pastierstvo. V južnejších polohách zasa prevažovalo poľnohospodárstvo a pastierstvo, hrnčiarstvo, ovocinárstvo a rozličné remeslá. V 2. polovici 19. storočia nastal v severnom Gemi rozvoj baniského a hutníckeho priemyslu. Najvýznamnejším podnikom bola Rimavsko-muránsko-šalgotarjárska spoločnosť, vtedy s najväčšou produkciou železa v Uhorsku.⁷ Rozvoj priemyslu v severnom Malohonte podporovali najmä zakladaním sklárskych hút zasa Forgáčovci.⁸

Obyvateľstvo Gemera a Malohontu bolo od včasného stredoveku (a je dodnes) národnostne pestré, väčšinovo slovenské, na južných okrajoch do značnej miery maďarské. V strediskách banskej a hutníckej výroby žili v druhej polovici 19. storočia aj Nemci a nachádzali sa tu už aj Rómovia, ojedinele tiež príslušníci ďalších národností.

Gemer-Malohont je oddávna známy rozličnými nielen miestnymi, ale aj nadregionálnymi kultúrno-spoločenskými aktivitami a významnými osobnosťami, ktoré sa tu narodili alebo pôsobili. Už v druhej polovici 18. storočia existovala v Rožňave pobočka *Slovenského učeneného tovarišstva*, na prelome 18. a 19. storočia fungovala v Nižnom Skálniku *Učená spoločnosť malohontská* a neskôr vznikla *Spoločnosť, čiže bratstvo rektorov*

⁵ SOKOLOVSKÝ, L. Stručné dejiny Malohontu do roku 1803.

⁶ FORGON, M. Gömör-Kishont vármegyje nemes családai.

⁷ EISELE, G. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monografiája, s. 163 – 320.

⁸ ŽILÁK, J., KAFKA, R., REPČOK, Š. Sklárne v Malohonte.

a *perceptorov*, ktoré sa považuje za prvú učiteľskú organizáciu nielen na Slovensku, ale i v celom niekdajšom Uhorsku a i. Rad významných osobností gemersko-malohontského pôvodu je doslova nepreberný. Z 19. storočia môžeme menovať aspoň niektorých: Ladislav Bartolomeides, Štefan Marko Daxner, Pavol Dobšinský, Ján Francisci Rimavský, Matej Hrebenda, Samuel Reuss, Samuel Tomášik. Z maďarských dejateľov spomeňme napríklad romantického básnika Mihályja Tompu či sochára Istvána Ferenczyho.⁹

Na území historického Gemera-Malohontu takmer niet obce, s ktorou by sa nespájalo aspoň jedno meno významnejšieho človeka, ktorý sa zapísal nielen do dejín tohto regiónu, ale aj krajiny (Uhorska, Slovenska). Mnohí z nich (aj keď samozrejme každý svojím vlastným osudom) žili a pôsobili práve v druhej polovici 19. storočia. Nebola to náhoda! Gemer-Malohont patril v tomto období medzi priemyselne aj kultúrne najvyspelejšie oblasti monarchie aj s relatívne dobre rozvinutým školstvom a osvetovou činnosťou. Toto konštatovanie oslabuje, žiaľ, smutná skutočnosť, že v poslednej tretine 19. storočia už aj tu verejný a spoločenský život poznamenala tvrdá maďarizácia. Napriek tomu, že aj v Lekársko-lekárnickom spolku na území Gemersko-malohontskej stolice sa vtedy samozrejme komunikovalo len po maďarsky, jeho vznik a pôsobenie si aj z dnešného hľadiska určite zasluhuje pozitívne hodnotenie.

Zoznam bibliografických odkazov

- EISELE, G. *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monografiája*. I. Selmeczbányán, 1907. s. 163 – 320.
- Gemer-Malohont 1: Príroda*. Martin : Osveta, 1990. 753 s.
- FORGON, M. *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*. I – II. Kolozsvár, 1909. 361 s.
- Magyarország vármegyei és városai* : Gömör-Kishont vármegye. Budapest, [s.a.]. s. 319 – 320.
- SOKOLOVSKÝ, L. Grad-španstvo-stolica-župa : Príspevok k terminológii dejín správy. In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 94 – 117.
- SOKOLOVSKÝ, L. *Stručné dejiny Malohontu do roku 1803*. Martin : Gradus, 1997. 170 s.
- ŽILÁK, J., KAFKA, R., REPČOK, Š. *Sklárne v Malohonte*. Bratislava : DZ GUaGU, 2001. 156 s.

⁹ Množstvo informácií o kultúrno-spoločenskom dianí v historickom priereze tohto regiónu poskytuje, o. i., bohatá knižná, zborníková a časopisecká produkcia Gemerskej, resp. Gemersko-malohontskej vlastivednej spoločnosti.

Gemer-Malohont Region from the Point of View of the 19th Century

Leon Sokolovský

Gemer-Malohont Region, spreading in the territory of mountains Slovenské rudohorie and South Slovak Basin, has come through a rich historical development in the run of centuries. The Hungarian Diet decided to create the „See of Gemer and Malohont“ at the beginning of the 19th century. Various branches of handicrafts, agriculture or colliery were typical for this region and in the 2nd half of the 19th century a great development of mining and metallurgy industry began in northern part of Gemer. Varied structure of population, long tradition in various cultural and social activities as well as important personalities were influencing the region, which had become one of the most developed in monarchy since the middle of the 19th century.

Význam prírodovedných a lekárskeho spolku v dejinách vedy v Uhorsku a osobitne na Slovensku v 19. storočí

Miroslav Tibor Morovics

Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej stolice bol jedným z radu podobných profesionálnych združení, ktoré v 19. storočí, najmä v jeho druhej polovici markantne rozšírili paletu vedeckých a vedecko-popularizačných inštitúcií Uhorska a priblížili vedu regiónom, územie dnešného Slovenska nevynímajúc. Lekárske, lekárnické a prírodovedecké spolky – veľmi často v tomto spojení – sa popri univerzitách a akadémií stali špecifickým fenoménom vývoja vedeckej kultúry v krajine a vzhľadom na nie príliš rozvinutú bázu profesionálneho výskumu bezpochyby doplnili a obohatili túto kultúru. Nebolo to uhorské špecifikum. Model týchto spolku prenikol do Uhorska predovšetkým z nemecky hovoriacich krajín, najmä z Nemecka a Rakúska, hoci nemôžeme vylúčiť ani istý vplyv niektorých anglických a francúzskych príkladov. Hnutie prírodovedeckých a lekárskeho spolku sa v Európe rozšírilo a stalo sa výrazným kultúrnym fenoménom najmä v období priemyselnej revolúcie, ako jej charakteristický sprievodný jav.

Priemyselná revolúcia nevznikla ako dôsledok vedeckého pokroku, jej začiatok a prvá fáza, resp. forma, ktorá sa rozvinula v Anglicku v druhej polovici a najmä v poslednej tretine 18. storočia, sa opierala skôr o skúsenosť a um šikovných remeselníkov. Technický pokrok, rozšírenie strojovej výroby a industrializácia však menili aj samotnú spoločnosť, vrátane spoločenského ocenenia techniky a vedy, čiže vzťahu spoločnosti k týmto fenoménom a k ich tvorcom. Matematicko-fyzikálne a prírodné vedy, ktoré od 17. storočia sa intenzívne vyvíjali a stávali sa čoraz viac spôsobilejšími k exaktnému popisu prírodných javov, nachádzali v technike a technológiách rozbiehajúcej sa priemyselnej revolúcie novú, rozširujúcu sa sféru záujmu. Zároveň na danom stupni vývoja už boli schopné nielen interpretovať princípy fungovania technických prostriedkov vrátane moderných strojov, ale vlastnými prostriedkami a vedeckou metodikou riešiť aj niektoré problémy, ktoré technický pokrok prinášal. V období priemyselnej revolúcie sa zásadným spôsobom zmenil vzťah vedy k jej praktickým aplikáciám. Veda – vo väčšej miere ako kedkoľvek predtým – riešila problémy praxe, osobitne techniky a tieto problémy sa stávali podnetom i motiváciou vedeckého pokroku. Paralelne s rastom spoločenského významu techniky rástlo aj všeobecné uznávanie s ňou úzko prepojených matematicko-fyzikálnych a prírodných

vied. Zvyšoval sa záujem o tieto disciplíny, postupne sa zlepšovali inštitucionálne a ďalšie podmienky ich vývoja. Tieto kladné vplyvy sa nepremietli len do rôznych organizačných foriem technického a prírodovedného vzdelávania a do profesionalizovanej výskumnej činnosti na pôde vysokých škôl a akadémií, ale aj do vzniku špecializovaných vedeckých spoločností združujúcich aktívnych záujemcov o prírodovedné poznávanie, výskum a vôbec poznatky. V niektorých prípadoch tieto spoločnosti dokonca do istej miery suplovali činnosť konzervatívnejšie zameraných univerzitných alebo akademických inštitúcií, poskytli inštitucionálne zázemie novovznikajúcim smerom a profesiám v rámci špecializácie vedy. V prípade regionálnych spolkov ich špecifickým a nezanedbateľným prínosom bola vedecká popularizácia a sprostredkovanie komunikácie, priblíženie aktuálnych vedeckých poznatkov záujemcom žijúcim ďaleko od profesionálnych vedeckých centier, dokonca vytvorenie zázemia pre niektoré formy výskumnej činnosti.¹

V období vzniku a šírenia priemyselnej revolúcie aj v medicíne sa uplatnil proces objektivizovania a zvedechenia diagnostických a liečebných postupov, lekárska prax vo väčšej miere ako predtým sa začala opierať o experimentálnu skúsenosť, o nové poznatky anatomického, fyziologického a patofyziologického poznávania. V 19. storočí, najmä v jeho druhej polovici, do medicíny prenikli niektoré poznatky z prírodných vied, ktoré urýchlili a zvýraznili spomenuté vývojové procesy a vytvorili špecifické prepojenie medzi týmito disciplínami. Akcelerácia vedeckého pokroku aj v tejto oblasti zosilnila potrebu vzájomnej komunikácie lekárskej komunity, resp. lekárov a prírodovedcov a túto objektívnu potrebu tiež pomáhali uspokojovať lekárske, lekárnické a prírodovedné spoločnosti.²

Zameranie a formy aktivít týchto spoločností, ich základné poslanie a charakter prirodzene prešli od poslednej tretiny 18. storočia, kedy ich počet začal narastať, pomerne veľkými zmenami a vývojom. Kým medzi prvými spoločnosťami prevládali združenia aktívnych nadšencov, širiteľov a podporovateľov prírodných vied, neskorší vývoj už smeroval k špecializovaným profesionálnym združeniam prírodovedcov, lekárov, technikov a ďalších odborníkov. Medzi jednotlivými krajinami Európy – podobne ako v prípade priemyselnej revolúcie – boli isté časové rozdiely a formálne odlišnosti, ale v druhej polovici 19. storočia už prakticky všade bola prítomná forma špecializovaných vedeckých spoločností. Na regionálnej úrovni mimo ústredných vedeckých centier sa však zachovala aj podoba širšie zameraných spolkov, ktoré na báze vedeckých a technických záujmov združovali predstaviteľov prírodovedne, lekárske alebo technicky orientovanej inteligencie. Príkladom takéhoto združenia bol aj Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej stolice.

---

¹ Porovnaj PAULINYI, Ákoš. Průmyslová revoluce: O původu moderní techniky. Praha : ISV nakladatelství, 2002, najmä s. 235 – 252; pozri aj príspevky viacerých autorov k otázke vývoja vedy v období priemyselnej revolúcie v zborníkoch *Práce z dějin přírodních věd*. Praha : Historický ústav ČSAV, zv. 8, 13, 18, 20.

² SCHOTT, Heinz et al. *Kronika medicíny*, s. 284 – 285.

Za pravzor inštitucionálnej formy združovania lekárov a prírodovedcov je považovaná *Academia Naturae Curiosorum* (Academia Leopoldina) založená v roku 1652 v nemeckom meste Schweinfurt, neskôr pôsobiaca so sídlom v Halle. Od 18. storočia mala niekoľkých členov aj zo Slovenska, napr. **Karola Raygera**, **Jána Adama Raymanna**, **Dávida Samuela Mádaiho** a ďalších. Existuje až do súčasnosti – dnes s názvom *Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina* (Nemecká akadémia prírodovedcov Leopoldina). Jej vývoj smeroval od súkromnej lekársko-prírodovednej spoločnosti k súčasnej širokospektrálnej vedeckej akadémii s nadnárodným významom a dosahom. V svojej skorej podobe vychádzala najmä z ideí osvietenstva a pohnutí súdobého vedeckého progresu, vrátane potreby vzájomnej odbornej a vedeckej komunikácie v oblasti medicíny a prírodných vied. Odborne príbuzné, ale neskoršie založené vedecké spoločnosti už vznikali predovšetkým ako spomenutý sprievodný jav šírenia priemyselnej revolúcie.

Z prvej vlny môžeme spomenúť berlínsku *Gesellschaft naturforschender Freunde* (Spoločnosť priateľov – skúmateľov prírody) založenú roku 1773, *Physikalisch-ökonomische Gesellschaft zu Königsberg* (Fyzikálno-ekonomická spoločnosť v Königsbergu, 1789), ktorá aj v názve reflektuje istú spojitosť s priemyselnou revolúciou, *Naturforschende Gesellschaft* (Spoločnosť skúmateľov prírody, 1779) v Halle, *Botanische Gesellschaft* (Botanickú spoločnosť, 1790) v Regensburgu, ktorá je jednou z najstarších špecializovaných prírodovedných spoločností. Podobné prírodovedné alebo prírodovedno-lekárske spoločnosti vznikali v Nemecku aj v prvých desaťročiach 19. storočia, napr. vo Frankfurte nad Mohanom (1817), v Bonne (1818), v Drážďanoch (1833), v Osnabrücker (1843), v Halle (1848), v Jene (1850) atď. Zakladanie spoločností tohto druhu sa neobmedzilo len na Nemecko. Vo Švajčiarsku už v roku 1815 bola založená *Naturforschende Gesellschaft* (Spoločnosť na výskum prírody), geológ a mineralóg Wilhelm Ritter von Haidinger roku 1845 vo Viedni založil spolok *Freunde der Naturwissenschaften* (Priatelia prírodných vied). V Prahe od roku 1848 pôsobil prírodovedecký spolok *Lotos*, v Brne od roku 1861 podobná inštitúcia a vo výpočte by sme mohli ešte pokračovať. Vo Francúzsku a Anglicku tiež pôsobili viaceré podobne zamerané, tzv. Linné-ovské spolky (podľa vynikajúceho švédskeho prírodovedca Carla Linného).³

Mimoriadne významná vedecká spoločnosť vznikla v roku 1822 z iniciatívy nemeckého lekára a prírodovedca-filozofa **Lorenza Okena**, *Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte* (GDNÄ – Spoločnosť nemeckých prírodovedcov a lekárov). Postupom času získala skutočne nadregionálny význam tým, že jej ústredným programom sa stalo organizovanie putovných zhromaždení, ktoré každoročne sa konali v inom meste Nemecka, dokonca aj v ďalších mestách nemecky hovoriacich oblastí, napr. aj vo Viedni, dokonca v Prahe, kde bola komunita nemeckých odborníkov široká.⁴ Tieto putovné zhromaždenia mali mimoriadne silný aktivizujúci účinok na vedecky orientovanú činnosť učiteľov, lekárov, lekárníkov, duchovných, technikov

³ Brockhaus' Konversationslexikon. Heslo Naturwissenschaftliche Gesellschaften, s. 205.

⁴ ENGELHARDT, Dietrich v. Die Geschichte der GDNÄ.

a ďalších predstaviteľov inteligencie v jednotlivých regiónoch, taktiež na ich podporovateľov, čo často viedlo k vytvoreniu miestnych pobočiek spoločnosti alebo neraz aj k paralelnému založeniu regionálnych vedeckých spolkov. Rozvoj prírodných a lekárskeho vied v 19. storočí postupne vytvoril potrebu založenia špecializovaných sekcií v rámci Spoločnosti nemeckých prírodovedcov a lekárov, z ktorých neskôr vznikali aj samostatné vedecké združenia. Celá nadregionálna spoločnosť, jej pobočky, ale aj osamostatnené alebo nezávisle založené prírodovedne a lekárske orientované regionálne spolky veľmi účinne napomáhali profesionálnej výskumnej činnosti ústredných inštitúcií. Dôležitá bola ich rola vo vzájomnej vedeckej komunikácii a vzdelávaní, nie v poslednom rade pri propagácii nových výsledkov vedy a techniky, vo vedecko-popularizačnej činnosti. Na pôde GDNÄ pôsobili a v rámci jej putovných zhromaždení prezentovali svoje výsledky viacerí špičkoví vedci, ale rovnako dostávali svoj priestor aj nadaní neprofesionáli a takto predostretý výzvy mali kladný účinok aj na rozvoj vedy. Celospoločenské oživenie záujmu o prírodovedné a technické disciplíny, ich popularizácia a rozvíjanie všeobecnej vedeckej kultúry v Nemecku bolo v nemalej miere zásluhou týchto spoločností.

Celokrajinské vedecké spoločnosti neakademického typu so zameraním na prírodné a lekárske vedy podobné nemeckému GDNÄ vznikli aj v iných štátoch. Za takúto môžeme považovať už spomenutú švajčiarsku *Naturforschende Gesellschaft* (1815), ktorá existuje dodnes. Viaceré začali pôsobiť v 30. rokoch 19. storočia: *British Association for the Advancement of Science* (1831, Britská asociácia na podporu vedy), francúzsky *Congrès Scientifique de France* (1833, Zjazd francúzskych vedcov), *Riunione degli Scienziati Italiani* (1839, Zhromaždenie talianskych vedcov), spoločnosť zastrešujúca škandinávskych prírodovedcov a lekárov (1839) i ďalšie.⁵ Treba dodať, že v druhej tretine 19. storočia už aj jednotlivé krajiny, medzi nimi aj Rakúsko-Uhorsko, zakladali okrem akademií aj špeciálne vedecké inštitúcie zamerané na systematický výskum v oblasti botaniky, zoológie, geológie, geografie a pod. Ani tieto štátom dotované inštitúcie však nevytlačili krajinské a regionálne vedecké spoločnosti, ktoré vyrástli zo združení na podporu a popularizáciu vedy a neskôr rozšírili svoju pôsobnosť aj na bádanie.

Na vývoj organizovania výskumov, vzdelávania, komunikácie a popularizácie v oblasti prírodných a lekárskeho vied v Uhorsku vplýval predovšetkým vzor Spoločnosti nemeckých prírodovedcov a lekárov (GDNÄ) vrátane hnutia jej putovných zhromaždení. Model osvedčený v nemeckých hovoriacich krajinách od 40. rokov 19. storočia sa postupne zakorenil aj v Uhorsku a v druhej polovici storočia, najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní 1867 sa plne a úspešne uplatnil. Priemyselná revolúcia v Uhorsku sa oproti západnej Európe oneskorila o niekoľko desaťročí, oproti Veľkej Británii takmer o storočie, čo súviselo s prevažne agrárnym, navyše zaostalým charakterom hospodárstva krajiny a celkovými spoločensko-politickými pomermi. Z hľadiska zmeny týchto pomerov a modernizácie hospodárstva ako aj z pohľadu

---

⁵ ENGELHARDT, ref. 4, s. 1.

s nimi prepojenej kultúry krajiny bolo významné reformné hnutie v Uhorsku rozvínuté v 30. rokoch 19. storočia, ktoré sa spája predovšetkým s menom vzdelaného a rozhladeného grófa **Istvána Széchenyiho**. Inšpirovaný najmä západoeurópskymi vzormi, inicioval I. Széchenyi viaceré progresívne zmeny v záujme hospodárskeho a kultúrneho rozmachu štátu. Predostrel rozsiahle projekty na reguláciu riek a vôbec kultiváciu krajiny v prospech jej hospodárskej využiteľnosti a dopravy, nielen podporoval rozvoj finančného zázemia takýchto rozsiahlych projektov, ale konkrétne aj udomácnenie železničnej dopravy a paroplavby na Dunaji. Propagoval a presadzoval industrializáciu krajiny na báze modernej techniky.⁶

Széchenyiho veľkým kultúrnym počinom bolo, keď na Uhorskom sneme 1825 inicioval založenie *Maďarskej (Uhorskej) akadémie vied* a poskytnutím fundácie z vlastných príjmov umožnil vznik tejto inštitúcie. Akadémia po niekoľkoročných prípravách aj začala svoju činnosť v roku 1830, čo korešpondovalo s obdobím reforiem, avšak zároveň aj so snahami maďarského národného obrodzenia, ktoré vzniklo v opozícii s germanizačnou politikou viedenského dvora. V dôsledku toho prvá etapa (najmä prvé dve desaťročia) činnosti Maďarskej akadémie vied plynuli síce v znamení budovania personálnych a inštitucionálnych predpokladov rozvíjania vied, ale takmer výhradne cestou pestovania vied na báze maďarského jazyka. V tomto období ešte neboli k tomu vytvorené čo i len terminologické predpoklady vo všetkých disciplínach. Vo viacerých oblastiach, a prírodné ani lekárske vedy neboli výnimkou, takmer úplne chýbala maďarská odborná, dokonca na vyššej úrovni aj učebnicová literatúra. Prvotný program akadémie bol preto prioritne zameraný na terminologickú tvorbu a zmiernenie absencie odbornej literatúry. Bol to prirodzený a nevyhnutný predpoklad rozvoja maďarskej národnej vedy, čiže vedy pestovanej po univerzálnej latinčine už v národnom jazyku.⁷ Nemčina v roli jazyka vedeckých publikácií síce mala istú „krokovú výhodu“, ale ostatné národné jazyky mnohonárodnostného Uhorska na tom boli podobne alebo ešte horšie ako maďarčina. Bolo zaujímavé, že do rozvíjania maďarskej vedeckej terminológie v rámci akademického programu vo viacerých prípadoch sa zapojili aj príslušníci nemaďarských národností. Príkladom môže byť dielo **Vojtecha Bresztyenszského**, rodáka z Nitrianskeho Pravna, ktorý sa stal jedným zo zakladateľov maďarskej matematickej terminológie, čím si vyslúžil aj zvolenie za člena korešpondenta MAV.⁸

Prednostná orientácia na pestovanie maďarskej národnej vedy a maďarského vedeckého jazyka v tomto počiatočnom období vytlačila do úzadia ostatné funkcie novozaloženej akadémie, medzi inými aj univerzálne rozvíjanie všetkých disciplín s ťažiskom na pôvodný vedecký výskum. Toto poslanie akadémie – najmä v niekto-

⁶ V súvislosti s všeobecným historickým pozadím rozoberanej problematiky pozri napr. Magyarország története tíz kötetben. Zv. V – VII. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1978 – 1980. Zo slovenských prehľadov napr. ČAPLOVIČ, Dušan et al. Dejiny Slovenska. Bratislava : AEP, 2000. 309 s.

⁷ PACH, Zsigmond Pál (főszerk.). A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada.

⁸ MOROVICS, Miroslav. Matematické dielo Antona Brestenského, s. 146 – 147.

rých disciplínach – sa naplnilo až neskôr. Celý proces brzdili aj komplikácie spôsobené politickým vývojom po porážke maďarskej revolúcie 1848 – 49. Skutočným domovom exaktných, prírodných a lekárskeho vied, ich tvorivou dielňou sa stala Maďarská akadémia vied až po prekonaní tejto etapy – z pohľadu prísnejších vedeckých kritérií až po rakúsko-maďarskom vyrovnaní. Aj z tohto dôvodu bolo udomácnenie hnutia prírodovedných spoločností a putovných zhromaždení tak dôležité v Uhorsku. Aktivity týchto spoločností – najmä v prvých desaťročiach po vzniku akadémie – vyplňali aj istú medzeru vo vedeckom živote krajiny, v rámci svojich možností do istej miery aj suplovali funkciu slabšie zastúpeného prírodovedného výskumu na pôde profesionálnych inštitúcií, hoci ich činnosť sa navzájom prelínala. Neskôr, v druhej polovici 19. storočia, keď akadémia a univerzity už vytvorili potrebné základy a širší priestor k pôvodnému výskumu aj vo vlastných sférach, sa táto delba práce modifikovala a priblížila sa k štandardnému modelu. Prírodovedné a lekárske spoločnosti však ani v tomto období nestratili svoje opodstatnenie a naďalej dopĺňali paletu vedeckých aktivít v Uhorsku v oblasti prírodných, lekárskeho a technických vied.

Zo slovenského pohľadu je pozoruhodné, že jedným z prvých pokusov na založenie odborného združenia lekárov v Uhorsku, bola *Spoločnosť lekársko-slovanská* založená **Jonášom Bohumilom Guothom** v roku 1833 v Pešti. Bol to národne orientovaný študentský spolok slovenských medikov študujúcich na peštianskej univerzite, o ktorom okrem stanov sa veľa informácií nezachovalo, avšak iniciatívu zakladateľa, neskôr blízkeho spolupracovníka Ľudovíta Štúra a spoluzakladateľa Matice slovenskej treba vysoko hodnotiť.⁹ Skutočnosť, že išlo o študentský samovzdelávací spolok, nie je a priori dôvodom na podceňovanie, lebo ani táto forma nevylučuje, že spolok obsahoval v sebe potenciú budúceho vedecko-odborného združenia. Bolo tomu tak aj v prípade viacerých spomenutých nemeckých spoločností, ktoré vznikli tiež ako priateľské združenia.

V 30. rokoch 19. storočia v uhorských lekárskeho kruhoch už zrejme jestvovala potreba profesionálneho združovania, či už ako reakcia na zahraničné príklady, alebo ako prirodzená požiadavka vyplývajúca zo stavovského bytia. V tomto ohľade bol lekárskeho stav kompaktnější a viac vyformovaný ako komunita prírodovedcov. Po viacerých neúspešných alebo málo životaschopných pokusoch v roku 1837 sa podarilo založiť *Regia Societas Medica Buda-Pestiensis* (Budínsko-Peštiansku kráľovskú lekárskeho spoločnosť), ktorá ako prvá v Uhorsku sa ukázala byť dlhodobo aktívna. V nasledujúcich desiatich rokoch pred vypuknutím revolúcie v ďalších ôsmich uhorských mestách – stoličných sídlach vznikli regionálne lekárskeho-lekárnické spolky, o činnosti ktorých však veľa nevieme. Proces zakladania podobných združení pokračoval aj po konsolidácii pomerov po porážke revolúcie v druhej polovici 19. storočia. Už v predrevolučných rokoch sa vynorila požiadavka krajinského zastrešenia

---

⁹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Jonáš Bohumil Guoth, s. 832 – 833; Pozri aj: VOLF, J. Spoločnosť lekárskeho-slovanská v Pešti. In Bratislava [Časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej], 1928, roč. 2, s. 211 – 216.

a koordinácie činnosti týchto združení s očakávaním, aby túto funkciu zabezpečila spomenutá Budínsko-Peštianska kráľovská lekárska spoločnosť. Toto očakávanie sa nenaplnilo predovšetkým z dôvodu rozličných administratívno-organizačných prekážok a zrejme aj pre nejednotnosť lekárskeho stavu v Uhorsku. Kým po stavovskej línii sa krajinské zastrešujúce združenie hľadalo dlho, odbornú spoluprácu lekárov a lekárnikov Uhorska už relatívne skoro dokázalo skoordinať krajinské hnutie putovných zhromaždení lekárov a prírodovedcov zorganizované podľa modelu obdobného nemeckého hnutia, resp. inštitúcie.¹⁰

Novozaložená inštitúcia dostala názov *Magyar Természettudományi Társulat* (Uhorská prírodovedná spoločnosť) a ňou iniciované cyklické podujatia *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései* (Putovné zhromaždenia uhorských lekárov a bádateľov prírody).¹¹ Zvláštnosťou uhorskej realizácie nemeckého modelu bolo len to, že v názve nového krajinského združenia sa objavilo len označenie „prírodovedné“, hoci spoločnosť vznikla z iniciatívy lekárov a najmä spočiatku de facto mala v náplni aj lekárske vedy. Hlavným iniciátorom a zakladateľom bol profesor lekárskej fakulty peštianskej univerzity, **Pál Bugát**, prvý predrevolučný predseda novozaloženej spoločnosti. Myšlienku založenia podporoval aj vtedajší dekan fakulty, profesor chirurgie **Ferenc Bene**. Z titulu svojej funkcie signoval výzvu na zvolanie krajinského stretnutia lekárov a prírodovedcov na dni 29. – 31. mája 1841, ktoré napokon odštartovalo sériu ich putovných zhromaždení. Účastníkov prvého zhromaždenia oslovil svojou iniciatívou na založenie spoločnosti na pestovanie a šírenie prírodných vied v Uhorsku P. Bugát a získal hneď 134 podporovateľov. Zakladajúce valné zhromaždenie Uhorskej prírodovednej spoločnosti sa potom konalo dňa 13. júna 1841. Spoločnosť bola najprv zaregistrovaná ako súkromná. K tomu, aby získala štatút krajinského združenia, potrebovala získať súhlas Miestodržiteľskej rady a podporu dvorských kruhov, čo sa podarilo až o tri roky. Spolu s novým štatútom pribudlo do názvu spoločnosti aj označenie *Kráľovská*.¹²

Nepokoje meruôsmych rokov na istý čas nielen utlmili, ale priamo zastavili činnosť Kráľovskej uhorskej prírodovednej spoločnosti a podobne aj Uhorskej akadémie vied. Viacerí akademici boli pre aktívnu účasť v revolúcii perzekvovaní alebo sa museli schovávať, medzi nimi aj P. Bugát, predseda prírodovednej spoločnosti. Rea-

¹⁰ KAPRONCZAY, Károly. Magyar orvosok társulások története. In Orvosi Hetilap, 1991, zv. 132, č. 16, s. 871 – 872; KAPRONCZAY, Károly – SZEMKEŐ, Endre. A magyarországi orvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19 – 20. században. In Communicationes de Historia Artis Medicinae, 1979, zv. 87 – 88, s. 153; KAPRONCZAY, Katalin. A tudományos társaságok szerepe a magyar orvosi szakirodalom fejlődésében 1867 és 1914 között. In Orvostörténeti Közlemények, 2001, roč. 46, s. 5 – 44.

¹¹ Slová Naturforscher, természetvizsgáló sa dajú preložiť aj ako „prírodospytec“, čo je zastaraný (český) výraz, ale v niečom lepšie vystihuje dobové poslanie a charakter týchto združení v Nemecku, Uhorsku či v ďalších oblastiach. Iná možnosť prekladu je „prírodopisec“, čo však taktiež má v súčasnosti modifikovaný význam.

¹² GOMBOCZ, Endre. A királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841 – 1941; BECK, Mihály. Tudományos mozgalmak, s. 531 – 534.

lizácia vedeckých programov akadémie tým značne utrpela. Kým prírodovednej spoločnosti sa podarilo obnoviť svoje pôsobenie už v roku 1850, podstatne väčšia medzera vznikla na kontinuite činnosti akadémie, ktorá obnovila svoje aktivity až v roku 1858. Treba dodať, že od prelomu 50. a 60. rokov 19. storočia, najmä však po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, okrem politického uvoľnenia vplývali na činnosť akadémie i rozličných vedeckých spolkov aj nové faktory súvisiace s hospodárskym a technickým pokrokom a nastupujúcou priemyselnou revolúciou. Počiatkový vedecký program akadémie zameraný na vytvorenie jazykových predpokladov rozvoja maďarskej národnej vedy sa už v podstate naplnil, vďaka čomu viac priestoru zostávalo pre samotný vedecký výskum, a to aj v oblastiach predtým málo rozvinutých, prírodné vedy nevynímajúc. Je pozoruhodné, že Kráľovská uhorská prírodovedná spoločnosť v období útlmu činnosti akadémie do istej miery dokázala zabezpečiť a zastrešiť aj systematickú výskumnú činnosť, ktorá sa očakáva skôr od profesionálnych výskumných inštitúcií, teda od akadémie alebo univerzitných pracovísk. Zmena programu akadémie po rakúsko-maďarskom vyrovnaní síce do istej miery posunula ťažisko aktivít spoločnosti v smere k popularizácii, ale tá sa realizovala na vysokej profesionálnej úrovni a snahy so serióznym výskumným zameraním sa nikdy celkom nevytratil ani z palety aktivít prírodovednej spoločnosti.¹³

Mimoriadny široký aktivizujúci účinok malo založenie vlastného časopisu spoločnosti s názvom *Természettudományi Közlöny* (Prírodovedný vestník), ktorého iniciátorom a prvým hlavným redaktorom bol vynikajúci fyzik **Kálmán Szily**. Prvé číslo vyšlo v januári 1869 v náklade 1500 kusov, ale pre veľký záujem sa ďalších 1000 exemplárov muselo dotlačiť. Vestník prinášal informácie zo sveta prírodných vied a ich aplikácií, venoval sa vedeckému daniu v domácich i zahraničných vedeckých inštitúciách vrátane rozličných vedeckých spoločností a spolkov. V príspevkoch nachádzame aj problematiku, ktorú by sme dnes zaradili do oblasti environmentalistiky, nechýbali ani články zamerané na dejiny prírodných vied alebo na otázky vzťahov medzi prírodnými vedami a humanitnými disciplínami. Na stránkach časopisu našla priestor aj oblasť výučby prírodovedných predmetov, terminologické otázky a iné okruhy. Časopis dokumentoval aj spolkový život na pôde Kráľovskej uhorskej prírodovednej spoločnosti. Od konca 80. rokov začali vo forme zošitov vychádzať aj prílohy časopisu, v ktorých boli prezentované výsledky pôvodných výskumov. Okruh autorov príspevkov bol veľmi široký a rozmanitý, od amatérskych nadšencov vedy až po renomovaných akademikov, pritom redakcia prísne dbala na odbornosť a vysokú úroveň popularizácie vedy.¹⁴ Ako je zrejmé aj z tejto stručnej charakteristiky, časopis oslovoval veľmi široký okruh čitateľov a prinášal vedecké informácie aj do najvzdialenejších regiónov krajiny. Čo je osobitne vzácné, poskytoval príležitosť a priestor na prezentáciu vlastných výsledkov a tvorivej činnosti aj širokému okruhu pedagógov, lekárov, lekárnikov, technikov a ďalších neprofesionálnych bádateľov a amatérskych

---

¹³ VEKERDI, László. Tudománypolitika a reformkori Akadémián, s. 12 – 13.

¹⁴ BECK, ref. 12.

pestovateľov vedy, čo v širokom meradle zvýšilo záujem o prírodné vedy v Uhorsku a v niektorých segmentoch veľmi vhodne dopĺňal výsledky profesionálneho výskumu. Táto činnosť bola motivovaná aj cenami vypísanými prírodovednou spoločnosťou. Nie v jednej strednej škole vznikli akési malé vedecké dielne, ktorých usilovní pracovníci-učitelia (pri troche šťastia) prenikli aj na scénu „velkej“ vedy, výnimočne aj v medzinárodnom meradle. Príkladom je tvorba **Karola Antolika**, rodáka zo spišského Studenca, ktorý okrem iných periodík často publikoval práve na stránkach Természettudományi Közlöny. Antolikove pokusy s elektrickými iskrami inšpirovali aj takého veľikána svetovej vedy ako Ernst Mach, ktorý vychádzajúc z pokusov tohto v podstate neznámeho stredoškolského profesora sa dopracoval k významným poznatkom modernej aerodynamiky. Z pohľadu našej témy je však podstatná motivácia a príležitosť, ktorú tento skvelý časopis poskytoval širokému okruhu záujemcov, čím hmatateľne prispel k pozdvihnutiu vedeckej kultúry a najmä celospoločenskému aktivizovaniu záujmu o prírodné vedy. Časopis ako aj samotná spoločnosť sa stali vzorom aj pre publikácie a aktivity regionálnych spolkov zameraných na prírodné vedy.¹⁵

Ako už bolo spomenuté, paralelne so spolkovou činnosťou Kráľovskej uhorskej prírodovednej spoločnosti od roku 1841 sa v Uhorsku ujala podľa nemeckého vzoru aj tradícia putovných zhromaždení lekárov a prírodovedcov. Prvé dve zo série týchto zhromaždení, v rámci ktorých sa vytýčil ich perspektívny program a ciele, sa konali v máji a septembri 1841 v Pešti. Ostatné boli zvolávané s ročnou alebo dvojročnou periodicitou a už väčšinou vo vidieckych mestách, vrátane viacerých miest vtedajšieho Horného Uhorska, teda dnešného Slovenska. Hneď prvé mimopeštianske, v celkovom poradí tretie zhromaždenie sa konalo napr. v Banskej Bystrici (1842), siedme v Prešove (1846). Revolúcia a následné obdobie Bachovho absolutizmu prerušilo aj sériu putovných zhromaždení, ktoré sa obnovili až v roku 1863. Stretnutia potom pokračovali viac-menej pravidelne až do vypuknutia prvej svetovej vojny, ale tradícia zhromaždení čiastočne ožila v Maďarsku aj v povojnových rokoch a zanikla až v 30. rokoch 20. storočia. Z hornouhorských miest sa ďalšie krajinské stretnutia v porevolučných rokoch konali v Bratislave (1865, 1907), v Rimavskej Sobote (1867), v Starom Smokovci (1888), v Trenčíne (1897) a v Bardejove (1901).¹⁶ Z prevažnej väčšiny putovných zhromaždení vyšli aj publikácie zdokumentujúce priebeh stretnutia a prednesené príspevky v skrátenej alebo redigovanej úplnej podobe.¹⁷

---

¹⁵ Časopis vychádza dodnes, v súčasnosti pod názvom Természeti Világa. Patrí k najstarším časopisom svojho druhu v Európe.

¹⁶ CHYZER, Kornél. A Magyar Orvosok és Természettudományi Társulatok története 1840-től 1890-ig. Upravené a doplnené na základe súpisu fondu A Magyar Orvosok és Természettudományi Társulatok Vándorgyűléseinek iratai (1841 – 1912), Semmelweis Orvostörténeti Levéltár (Budapest).

¹⁷ Názov série s menšími obmenami a doplnením miesta, dátumu a poradového čísla zhromaždenia je: A Magyar Orvosok és Természettudományi Társulatok ... vándorgyűléseinek történeti vázlata és munkálatai.

Putovné zhromaždenia sa stali veľmi produktívnym fórom vzájomnej komunikácie prírodovedcov v Uhorsku a dokázali osloviť a aktivizovať aj lekársku obec. Na jednotlivých zhromaždeniach prezentovali svoje výsledky často aj tí najvýznamnejší odborníci krajiny, stačí napríklad spomenúť **Štefana Aniána Jedlika** alebo **Šalamúna Petiana-Petényiho**, ale podujatie sa nikdy nestalo izolovaným a pre širší okruh záujemcov nedostupným miestom. Práve naopak, putovné zhromaždenia priblížili vedu pestovanú vo vedeckých centrách hlavného mesta alebo v zahraničí mestám na vidieku, zároveň upriamili pozornosť uhorskej vedeckej obce na jednotlivé regióny. Konanie putovného zhromaždenia bolo zvyčajne silnou motiváciou k oživeniu výskumu daného regiónu a do týchto regionálnych programov sa okrem profesionálnych vedcov často zapojili aj miestni odborníci alebo fundovaní nadšenci, ktorí takto dostávali príležitosť na vedecký prejav, čo v konečnom dôsledku bolo tiež obohatením samotnej vedy. Nie jedna serióznym výskumom podopretá monografia o prírodných pomeroch jednotlivých regiónov vznikla práve v súvislosti s konaním putovného zhromaždenia. Rovnako hodnotné boli aj snahy lekárov zmapovať pri týchto príležitostiach zdravotný stav obyvateľstva, prípadne sa zamerať na krajovo charakteristické choroby alebo naopak, skúmať liečivé účinky miestnych kúpeľov a pod. Krajinské stretnutia vzdelancov boli najmä v živote vidieckych miest zároveň mimoriadnou spoločenskou udalosťou, ktorá okrem samotných profesionálnych alebo amatérskych vedcov a bádateľov oslovovala aj rozličných podporovateľov vedy z radov svetskej či cirkevnej vrchnosti. Stretnutia tak jednak demonštrovali, jednak aj reálne zvýšili spoločenské ocenenie a podporu prírodovedného a lekárskeho bádania.

Putovné zhromaždenia uhorských lekárov a prírodovedcov spolu s aktivitami, publikáciami a cenami krajinskej prírodovednej spoločnosti prirodzene inšpirovali a motivovali nielen činnosť jednotlivcov, ale aj aktivity rozličných odborných komunít a svojím vzorom zosilňovali potrebu spoločovania aj na regionálnej úrovni. V kladne naladenej spoločenskej atmosfére a v súčinnosti s ďalšími motivačnými faktormi to viedlo ku vzniku viacerých regionálnych prírodovedných a lekárskejších, prípadne lekárnických spolkov alebo k zintenzívneniu činnosti už existujúcich. Príkladom úspešného vyústenia takýchto procesov je aj vznik Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej stolice v roku 1867. Zrejme nie je náhodou, že rok oficiálneho konštituovania je totožný s rokom konania krajinského zjazdu lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote, v sídle spolku. Gemerský spolok však ani zďaleka nie je jediným príkladom tohto druhu v Uhorsku, ani na Slovensku, lebo v druhej polovici a najmä v poslednej tretine 19. storočia už v celom rade väčších miest, predovšetkým v stoličných sídlach vznikli vedecké spolky s podobným zameraním.¹⁸

Priaznivé spoločenské podmienky pre vznik prírodovedných a lekársko-lekárnických spolkov súviseli s výrazným urýchlením hospodárskeho a kultúrneho rastu krajiny, s jej celkovou modernizáciou, ako aj s politickou klímou, ktorá sa vytvorila po rakúsko-maďarskom vyrovnaní a bola otvorená pre rozvoj a progresívne

¹⁸ TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku, s. 237 – 249.

spoločenské zmeny. Práve tieto okolnosti umožnili plné rozvinutie priemyselnej revolúcie v Uhorsku a výraznejšie uplatnenie tých motivačných činiteľov, ktoré bezprostredne podnietili vznik alebo zintenzívnenie činnosti vedeckých spolkov daného zamerania. Vari najdôležitejšími z týchto činiteľov boli industrializácia a budovanie modernej infraštruktúry krajiny. Tak ako technika postupne prenikala do výroby, dopravy, komunikácií a do rozličných ďalších oblastí, tak sa zvyšovali aj nároky na jej poznanie a ovládanie, čiže na technickú informovanosť a vzdelanosť, ktorá bola nepredstaviteľná bez súvisiacej matematickej a prírodovednej vzdelanosti. Kým spočiatku boli moderné technické prostriedky do Uhorska takmer výhradne dovážané, v poslednej tretine 19. storočia sa už vo viacerých sférach stávali súčasťou aj domácej produkcie, čo len zvýraznilo uvedené javy. Zákonite sa to premietlo do zintenzívnenia výskumu súvisiacich disciplín, do zmien v štruktúre a charaktere vzdelávania, napr. do vzniku nového typu stredných škôl, reálok, do celkového rozvoja technického školstva stredného i vysokého stupňa a pod. Uvedené progresívne zmeny v súčinnosti s celkovým rozvojom školstva, siete kultúrnych inštitúcií a všeobecnej vzdelanosti v Uhorsku vytvorili širokú spoločenskú bázu záujmu o prírodovedné a technické poznatky i novinky. Táto báza sa ani zďaleka neobmedzila na aktívnych vedcov, ani na univerzity či vedecké inštitúcie hlavného mesta, ale bola prítomná aj na vidieku, vrátane vzdialených regiónov, ktoré často boli zaujímavé a atraktívne z hľadiska prírodovedného bádania. Túto formu a šírku záujmu už nemohli uspokojiť centrálné akademické a univerzitné pracoviská, ktorých základné poslanie bolo iné, navyše ich činnosť bola väčšinou viazaná na ich sídla. Chýbajúci segment vo výskume a v sprístupňovaní prírodovedných a technických poznatkov sa napokon podarilo úspešne vyplniť aktivitami krajiných a regionálnych vedeckých spolkov.

V kruhoch lekárskej a lekárníckej komunity sa taktiež zvýšil záujem o prírodné vedy, predovšetkým však o moderné poznatky z medicíny a farmácie. Ďalšie vzdelávanie lekárskeho a lekárníckeho odborníkov ešte nebolo v tomto období organizované a inštitucionalizované, preto túto funkciu, ktorá pri tempe vývoja týchto disciplín sa stávala čoraz viac potrebnou, sčasti tiež zabezpečovali krajiné alebo regionálne vedecké združenia. V dôležitej vzájomnej výmene skúseností mali regionálne spolky skutočne nezastupiteľnú úlohu a okrem odbornej komunikácie poskytovali priestor aj pre sebarealizáciu a naplnenie istých profesionálnych ambícií. Lekári a lekárnici – osobitne na vidieku – boli aktívni aj vo vzťahu k prírodovednému výskumu jednotlivých regiónov, najmä v botanických, balneologických, klimatických a iných, medicíne blízkych oblastiach. Preto iniciátormi založenia regionálnych vedeckých spolkov boli často práve lekári a lekárnici vidieckych miest. Spolky sa stali dôležitým vzdelávacím, odborným a komunikačným fórom v poslednej tretine 19. storočia aj pre ostatné skupiny vidieckej inteligencie – pre učiteľov, kňazov, inžinierov a ďalších.

Pri analýze a charakterizovaní činnosti regionálnych prírodovedných, lekárskeho a lekárníckeho spolkov treba spomenúť aj ich spoločenské a kultúrne poslanie. Spolky okrem odborných funkcií totiž vytvárali priestor aj pre spoločenský kontakt

a komunikáciu i širšiu prezentáciu aktivít predstaviteľov vidieckej inteligencie, čo tiež nebolo zanedbateľné. Spoločenská atmosféra obdobia dualizmu v uhorských dejinách bola vcelku otvorená spolkovému životu, ako o tom svedčí celý rad nepolitických vzdelávacích a záujmových občianskych združení, ktoré v danej dobe obohatili kultúrny život krajiny. Vedecké a odborné spolky, krajinské i regionálne, predstavovali len istý segment z nich, ale v kontexte doby môžeme napokon konštatovať, že patrili k najúspešnejším a najviac prínosným, lebo nielenže dokázali zareagovať na aktuálne dobové požiadavky, ale svojimi aktivitami aj efektívne dopĺňali činnosť vedeckých inštitúcií a škôl.

Bolo by zaujímavé preskúmať geografické rozmiestnenie dobových regionálnych prírodovedných a lekárskeho spolkov v Uhorsku, či to vykazuje nejaké zvláštnosti. Územie dnešného Slovenska, čiže vtedajšieho Horného Uhorska, nebolo z hľadiska účinkovania týchto spolkov bielym miestom, naopak, patrilo k relatívne dobre „pokrytým“. Podľa súčasného stavu výskumu máme zdokumentovaných z hornouhorských stolíc a regiónov 7 spolkov s prírodovedným a lekársko-lekárnickým zameraním a v niektorých smeroch príbuzný charakter mal aj *Uhorský karpatský spolok*. Činnosť niektorých z nich je pomerne dobre zmapovaná a je zdokumentovaná aj v zachovaných spolkových ročenkách a iných publikáciách. Príkladom môžu byť spolky so sídlom v Bratislave, Trenčíne a Nitre, ale niektoré sú takmer neznáme, napr. *Lekársko-lekárnický spolok Zemplínskej stolice*. Naša (ale aj maďarská) historiografia si doposiaľ málo všimla *Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej stolice*. Nie je celkom vylúčené ani to, že niektoré menej aktívne združenia, najmä ak nemali publikačnú činnosť, doteraz unikli pozornosti historikov. Na príklade známych spolkov z územia dnešného Slovenska, predovšetkým bratislavského, môžeme aj konkrétnejšie ukázať, aká rozmanitá a podnetná bola činnosť týchto regionálnych vedeckých združení.

Väčšina hornouhorských spolkov vznikla v prvom desaťročí dualizmu, ale celouhorským priekopníkom regionálnych združení príbuzného zamerania bol *Bratislavský prírodovedný spolok* (Verein für Naturkunde zu Presburg) založený z iniciatívy profesorov bratislavskej reálky už roku 1856. Prešporskí lekári o tri roky neskôr sa pridali k tejto iniciatíve a založili v rámci spolku samostatnú sekciu, ktorá sa neskôr premietla aj do oficiálneho názvu združenia. Po niekoľkých zmenách a postupnom zosilnení lekárskej sekcie sa ustálil názov Verein für Heil- und Naturkunde zu Pressburg, neskôr aj v maďarčine Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület, čiže *Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok*. Spolok patril k najaktívnejším aj v celouhorskom meradle, vydával i ročenky a jej činnosť sa obnovila v istých medziach aj po zániku Uhorska v medzivojnovom období.¹⁹

Ťažiskom aktivít spolku – podobne ako aj u ďalších podobných – bola prednášková činnosť, sčasti publikovaná a zväčša aspoň anotovaná v spolkových ročenkách alebo iných vydaniach. Súpis publikovaných a anotovaných prednášok, prednesených na pôde bratislavského spolku v priebehu desaťročí jeho existencie, ktorú vyhotovila historička Mária Bokesová-Uherová²⁰, obsahuje vyše 700 titulov z naj-

rôznejších oblastí prírodných vied, medicíny i ďalších disciplín. Bohato bola zastúpená botanika, sčasti aj ostatné oblasti biológie, ale prekvapujúco veľa prednášok odznelo aj z fyziky a astronómie, z chémie, geológie, geografie a pod. Počtom najširšiu oblasť tvorili prednášky z rôznych oblastí medicíny a verejného zdravotníctva, balneológie a pod. Je pozoruhodné, ako pohotovo dokázali niektorí prednášatelia reagovať na aktuálne objavy alebo novinky, napr. na objav telefónu (Albert Fuchs), na Marconioho pokusy s bezdrôtovou telegrafiou (Friedrich Dohnányi, Karol Antolik), v medicínskej oblasti na objav „Kochovho bacilu“ – pôvodcu tuberkulózy (Gabriel Pávai-Vajna) a iné. Celý rad prednášateľov prezentovalo na pôde spolku výsledky svojich pôvodných výskumov. Osobitnú pozornosť si zasluhujú botanické a biologické príspevky, ktoré veľmi účinne dopĺňali mozaiku široko koncipovaných systematických výskumov a mapovania prírodného bohatstva nielen okolia Bratislavy, ale aj iných regiónov. Z významnejších spomenieme popredného slovenského botanika a polyhistora **Jozefa Ľudovíta Holubyho**, zakladateľa kryptogamologického výskumu v Uhorsku, **Fridricha Hazslinszkého**, lichenológa **Alexandra Zahlbrucknera**, mykológa **Jána Andreja Bäumlera**, lekára a paleontológa **Jozefa Pantocseka**, mnohostranne zameraného prírodovedca **Andreja Kornhubera**, ale vo vymenovávaní prínosných bádateľov by sme mohli aj dlhšie pokračovať. Pozoruhodné vlastné práce výskumného charakteru prezentovali na pôde bratislavského spolku aj fyzici **Albert Fuchs**, **Virgil Klatt**, **Jozef Grailich**, **K. Antolik**, z lekárov **Karol Kanka**, **Matej Dobrovits**, **Dezider Velits** a viacerí ďalší. Bližším pohľadom na životné diela týchto autorov objavujeme príklady, ako regionálne spolky mohli motivovať, prípadne aj materiálne podporovať vedecké aktivity jednotlivcov, poskytnúť priestor na prezentáciu a zároveň zabezpečiť kontakt so širšou odbornou komunitou.

Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok sa veľmi aktívne venoval aj budovaniu odbornej knižnice a prírodovedných zbierok, ktoré postupne rozrástli do úctyhodných rozmerov. Knižnicu sa darilo obohacovať aj vďaka rozsiahlym kontaktom spolku s rozličnými domácimi i zahraničnými vedeckými spolkami a príbuznými inštitúciami, takže na prelome 19. a 20. storočia mala už vyše 12 000 zväzkov.²¹ Počet členov spolku sa pohyboval zväčša v rozmedzí 150 – 200, v období počiatočného nadšenia v roku 1860 však dosiahol až 474, čo predstavovalo maximum.²² Svojou členskou základňou a rozsahom svojich aktivít bol bratislavský spolok najväčší na Slo-

¹⁹ FISCHER, Jakab – ORTVAY, Tivadar – POLIKEIT, Károly (szerk.). Emlékmű. 1856 – 1906. Pozsony : Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület, 1907; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok. (1856 – 1945). Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958; Veda a technika v dejinách Slovenska 3: Zborník príspevkov z vedeckého seminára k 130. výročiu založenia Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku. Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1987.

²⁰ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 19, s. 43 – 69.

²¹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 19, s. 27 – 29.

²² TIBENSKÝ, ref. 18, s. 239.

vensku, tie ostatné však charakterizovali veľmi podobné snahy a výsledky – možno v skromnejších rozmeroch.

V roku 1867 k bratislavskému spolku pribudli hneď ďalšie dva odborovo príbuzné združenia, *Spišský lekársko-lekárnický spolok* (Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egyesület) so sídlom v Kežmarku a *Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej stolice* (Gömörmegeyi Orvos-Gyógyszerész Egyesület), ktorý svoje aktivity vyvíjal v dvoch mestách – v Rimavskej Sobote a v Rožňave.²³ Príklad spišského spolku poukazuje na ďalší možný prínos analyzovaných združení. Dlhoročný tajomník spolku, kežmarský lekár **Vojtech Alexander**, priekopník lekárskeho aplikácií röntgenológie, práve z prostriedkov spolku zakúpil roku 1897 v Nemecku prístroj na snímkovanie, ktorý v Kežmarku slúžil nielen na diagnostikovanie, ale prakticky oboznamoval lekárov s novou, prevratnou technikou a odštartovali aj Alexandrove výskumy, ktorými neskôr získal medzinárodné uznanie.²⁴ Spomedzi ďalších členov spolku, ktorí sa zameriavali na skúmanie liečebných, kúpeľných, klimatických a prírodných dispozícií kraja a na iné zdravotnícke otázky, treba spomenúť **Aurela Scherffela**, **Mikuláša Szontágha**, **Karola Genersicha**, **Samuela Webera**, **Alexandra Lorxa** i ďalších. Podobné zameranie je charakteristické aj pre Spolok lekárov a lekárnikov Gemerskej stolice, ktorý po prípravách bol založený pri príležitosti konania 12. putovného zhromaždenia uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote. (Gemerský spolok ako aj putovné zhromaždenie sú podrobnejšie charakterizované v iných príspevkoch v tomto zborníku.)²⁵

Banskoštiavnický lekársky a prírodovedný spolok (Selmecebányai Gyógyászati és Természettudományi Egyesület) založený roku 1870 sa opieral najmä o kultúrne milieu sídla známej Baníckej a lesníckej akadémie, zároveň toto prostredie kultúrne dotváralo a obohacovalo. Členovia a prednášatelia sa regrutovali najmä z radov profesorov a asistentov akadémie, ale aj z prostredia významných stredných škôl mesta a štiavnickej lekársko-lekárnickej komunity. Zásluhou kvalitného personálneho zastúpenia a vďaka podnetnému prostrediu bola činnosť spolku na vysokej odbornej úrovni a dokázala pohotovo reagovať na vedecký pokrok. V tematickej skladbe prednášok prirodzene dominovala banícko-hutnícka a lesnícka problematika, resp. jej prírodovedné súvislosti, ale v rámci lekárskej sekcie odznelo veľa prednášok zameraných aj na zdravotné a sociálne problémy baníckeho prostredia, napr. na plumbizmus a iné choroby z povolania, na dôsledky alkoholizmu a pod.²⁶

---

²³ PEKAŘOVÁ, Katarína. K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918. In *Studia Bibliographica Posoniensia I/2007*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2007, s. 111 – 126.

²⁴ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Vojtech Alexander, s. 523 – 528.

²⁵ Pozri najmä príspevky K. Pekařovej, O. Bodorovej a M. Gálffyovej, a L. Kissa. Zároveň treba upozorniť na digitalizované pramene k dejinám gemerského a spišského spolku (v budúcnosti i ďalších) na webových stránkach Univerzitetnej knižnice v Bratislave, sprístupnené pod gesciou K. Pekařovej a T. Fialu v rámci projektu UKB Pramene k dejinám vedy na Slovensku.

Nemal síce za sebou tak široké odborné zázemie, ale v aktivitách veľmi nezaostával za banskoštiavnickým alebo bratislavským spolkom ani *Prírodovedný spolok Trenčianskej stolice* (Trencsén Megyei Természettudományi Egylet – Naturwissenschaftlicher Verein des Trencsiner Komitates). Založený bol v roku 1877 najmä z iniciatívy trenčianskeho stoličného lekára **Karola Brančíka** (Brancsik), ktorý zostal dušou spolku počas celej jeho existencie až do roku 1912, keď bol včlenený do Muzeálnej spoločnosti Trenčianskej stolice. Patril k popredným entomológom v Uhorsku a bol dobrým znalcom i nadšeným zberateľom chrobákov, mäkkýšov, rastlín a ďalších prírodnín. Trenčiansky spolok popri štandardnej prednáškovej a publikačnej činnosti najmä jeho zásluhou sa stal špecifickým práve tvorbou mimoriadne bohatých prírodovedných zbierok, budovaním základov budúceho múzea. Ďalším neúnavným bádatelom, ktorý bol aktívny na pôde spolku, bol **J. L. Holuby**, ktorého sme už spomenuli v súvislosti s bratislavským spolkom. V trenčianskom regióne sa venoval najmä floristickým výskumom. Bolo to jedno z jeho najplodnejších pôsobísk, k čomu spolok prispel v nemalej miere.²⁷

Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej stolice (Nyitrávámegyei Orvos-Gyógyszerészi és Természettudományi Egyesület) bol založený relatívne neskoro, až roku 1888, ale nadväzoval na staršie tradície odborného združovania lekárov v Nitre a jeho okolí. Podobne ako ostatné stoličné spolky, zvolával svoje valné zhromaždenia stále v inom meste stolice, čo tiež prispievalo k širšej aktivizácii a informovaniu záujemcov. Svojimi odbornými a organizačnými aktivitami na pôde tohto spolku vynikli prvý predseda a jeden zo zakladateľov, stoličný lekár **Jozef Chrenóczy-Nagy**, známy lekár, fytopaleontológ a prírodovedec **J. Pantocsek**, barón **Gregor Friesenhof**, priekopník agrometeorológie v Uhorsku, ktorý o tejto problematike, ale aj o iných témach viackrát prednášal v rámci zasadnutí spolku.²⁸

Mimoriadne bohaté a rozmanité boli aktivity *Uhorského karpatského spolku* (Magyarországi Kárpát-Egyesület – Ungarischer Karpathen-Verein) založeného roku 1873, ktorý sa však svojím hlavným zameraním na rozvoj turistického hnutia odlišuje od charakteru tu rozoberaných spolkov. Na druhej strane však medzi cieľmi spolku na poprednom mieste bolo aj poznávanie prírody, o čom svedčia ročenky spolku, ktoré sú dodnes bohatou studnicou poznatkov. O zberateľskej činnosti v rámci spolku vypovedajú najstaršie exponáty Podtatranského múzea v Poprade, ktorého predchodca bol založený z iniciatívy tohto združenia. Hoci činnosť spolku bola pôvodne

²⁶ HERČKO, Ivan. O činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovedeckej spoločnosti. In *Stredné Slovensko: Vlastivedný zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica, 1982, roč. 2, 1982, s. 192 – 213; HRABOVEC, Ivan. Prínos Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovedeckej spoločnosti k výskumu flóry a fauny Slovenska. In *Dějiny věd a techniky*, 1997, roč. 30, č. 3, s. 181 – 186.

²⁷ HRABOVEC, Ivan. *Prírodovedný spolok Župy trenčianskej (1877 – 1911)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960.

²⁸ HRABOVEC, Ivan. *Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok župy Nitrianskej (1888 – 1905)*, s. 51 – 58.

zameraná len na oblasť Vysokých Tatier, postupne sa jeho aktivity rozšírili na celé uhorské Karpaty a napokon aj na ďalšie oblasti Uhorska.²⁹

Činnosť niektorých prírodovedných a lekárskeho spolku z územia Slovenska vôbec nie je historiograficky zdokumentovaná. O ich existencii vieme len z ojedinele zachovaných publikácií, zápisníc a iných dokumentov, prípadne z kontaktov spolku s ich regionálnymi partnermi a iných náhodných informácií. Zrejme patrili k menej činným alebo publikačne menej aktívnym. Podľa kontaktov Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej stolice môžeme napr. usúdiť, že podobné spolky jestvovali aj v Tekovskej, Hontianskej, Abovsko-Turnianskej i Zemplínskej stolici.³⁰

S viacerými regionálnymi, ale aj krajinskými prírodovednými spolkami udržiavala kontakty aj Muzeálna slovenská spoločnosť založená roku 1893 z iniciatívy Andreja Kmeťa. Ako určitá náhrada za uzatvorenú Maticu slovenskú bola táto spoločnosť jedným z mála úspešných projektov vo vývoji slovenskej národnej vedy a kultúry v poslednej tretine 19. storočia. Silnejúca maďarizácia tohto obdobia, nedostatočné personálne zázemie a absentujúce predchádzajúce tradície neumožnili, aby fenomén prírodovedných a lekárskeho spolku, napokon i samotných výskumov sa výraznejšie ujali na slovenskej národnej báze. Relatívne slabá vrstva národne uvedomelej slovenskej inteligencie mala odlišné, v prvom rade národnoobrané priority, ktoré sa lepšie uplatňovali prostredníctvom iných disciplín, napr. jazykovedy a literatúry, histórie a pod. Vedecké iniciatívy Matice slovenskej pre jej skoré zatvorenie zostali v štádiu projektov, najviac z nich sa podarilo zrealizovať prostredníctvom vydavateľskej činnosti, najmä učebnicami a Letopisom Matice slovenskej. Plán A. Kmeťa a Ivana Branislava Zocha na založenie Družstva slovenských prírodovedcov z roku 1868 alebo Prírodopisný spolok založený o šesť rokov neskôr Andrejom Trúchlym-Sitnianskym, Bartolomejom Godrom, Michalom Dérerom a ďalšími zostali tiež len v zárodkoch.³¹ Atmosféra regionálnych prírodovedných a lekárskeho spolku však bola zrejme vcelku národnostne tolerantná. Len tak je možné, že sa v nich uplatnili aj viacerí národnostne uvedomelí bádatelia ako J. L. Holuby, K. Brančík i ďalší.

Prírodné i lekárske vedy v Uhorsku v poslednej tretine 19. a na začiatku 20. storočia postupným budovaním svojho vysokoškolského, akademického a celkového výskumného zázemia urobili oproti prvej polovici 19. storočia veľmi veľký po-

---

²⁹ POSEVITZ, Tivadar. A Magyarországi Kárpátgyesület története. (1873 – 1898). Igló [Spišská Nová Ves], 1898; PEKÁROVÁ, Katarína. Uhorský karpatský spolok a jeho vydania. In *Knižnica*, 2003, roč. 4, č. 8, s. 365 – 368.

³⁰ HRABOVEC, ref. 28, s. 52.

³¹ PRAŽÁK, Albert. Pokusy Štúrových žáků o vědu a vzdělávací ústavy. In Bratislava [časopis Šafárikovej učenej spoločnosti], 1928, roč. 2, s. 423; MOROVICS, Miroslav Tibor. Matematika v projektoch vedeckých odborov Matice slovenskej. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku 17*. Bratislava : Historický ústav SAV a Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1997, s. 105 – 110.

krok a v mnohých smeroch dorástli na európsku úroveň. V spolčkovej oblasti sa prejavila potreba špecializácie a popri ústrednej Kráľovskej uhorskej prírodovednej spoločnosti vznikol celý rad špecializovaných sekcií alebo samostatných vedeckých spoločností, neraz aj s regionálnymi pobočkami. Špecializácia nastala aj v oblasti lekárskeho spolku. Roku 1867 vznikol *Spolok uhorských inžinierov* (neskôr aj architektov), čím sa začal rozvíjať spolčkový život aj v kruhoch technikov. Je zaujímavé, že tento rozmach nepotlačil hnutie regionálnych prírodovedných spoločností, ale naopak, krajinské a regionálne iniciatívy sa navzájom dopĺňali a podporovali. Práve vďaka tejto súčinnosti a živým kontaktom sa podarilo regionálnym vedeckým spolkom tak účinne obohatiť spoločenské zázemie vývoja vedy a techniky a taktiež svojím podielom sa zapojiť do realizácie a rozšírenia programov akademických prírodovedných a lekárskeho výskumov. Priblíženie vedy regiónom, aktivizácia regionálneho výskumu bola mimoriadne významná v oblastiach, ktoré geograficky neboli v bezprostrednej blízkosti vedeckých centier, ako tomu bolo aj v prípade Slovenska, snáď výnimkou okolia Banskej Štiavnice ako sídla Baníckej a lesníckej akadémie. V mnohých prípadoch dodnes čerpáme z výsledkov, ktorými nadšení a oddaní členovia týchto spolku obohatili prírodovedné poznávanie krajiny. Nemožno podceňovať ani význam popularizačnej činnosti, prostredníctvom ktorej tieto spolky prispeli k tomu, aby nové prírodovedné a lekárske poznatky ako aj technické prostriedky boli propagované a prístupné a priblížili sa tak každodennému životu i v regiónoch. Prírodovedné a lekárske spolky svojimi aktivitami výrazne prispeli k obohateniu vedeckej kultúry krajiny, k rozšíreniu a oživeniu spoločenského podhubia rozvoja vedy a tvorby jej koreňov i súčasných tradícií.³²

Z o z n a m   b i b l i o g r a f i c k ý c h   o d k a z o v

BECK, Mihály. Tudományos mozgalmak: Nyolcvan év hazai természettudományi művelődéstörténete. In *Természet Világa*, 1998, roč. 129, č. 12, s. 531 – 534.

Brockhaus' Konversationslexikon. 12. Band. Leipzig, Berlin und Wien : Brockhaus, 1894 – 1896. Heslo Naturwissenschaftliche Gesellschaften, s. 205.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Jonáš Bohumil Guoth.

In TIBENSKÝ, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1986, s. 832 – 833

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Vojtech Alexander.

In TIBENSKÝ, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1986, s. 523 – 528.

---

³² Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/7180/27 – Spoločenské predpoklady a dôsledky vývoja vedy a techniky na Slovensku pred rokom 1918.

- ENGELHARDT, Dietrich v. *Die Geschichte der GDNÄ* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.gdnae.de/media/pdf/WebsiteGeschichte.pdf>>.
- GOMBOCZ, Endre. *A királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841 – 1941*. Budapest, 1941. 160 s.
- HRABOVEC, Ivan. Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok župy Nitrianskej (1888 – 1905). In *Z dejín vied a techniky na Slovensku 17*. Bratislava : Historický ústav SAV a Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1997, s. 51 – 58.
- CHYZER, Kornél. *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig*. Sátoraljaújhely : Zemplén nyomda, 1890.
- MOROVICS, Miroslav. Matematické dielo Antona Brestenského. In *Veda a technika v dejinách Slovenska 3*. Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1987, s. 146 – 147.
- PACH, Zsigmond Pál (főszerk.). *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825 – 1975*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1975.
- SCHOTT, Heinz et al. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994. 647 s.
- TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979. 534 s.
- VEKERDI, László. *Tudománypolitika a reformkori Akadémián* [online]. Dostupné na internete: <http://www.neumannhaz.hu/muvek/tudomanytortenet/2_Szakmatortenet/MTA_tortenet/Vekerdi_tudomanypolitika.pdf>.

The Importance of Scientific and Medical Associations in the History of Science in Hungary and especially in Slovakia in the 19th Century

Miroslav Tibor Morovics

Basis of the professional scientific research in Hungary in the first half of the 19th century was not very wide. Initial scientific programme of the Hungarian Academy of Science, established in 1825, was aimed almost exclusively at the development of Hungarian, on one hand at the culture of language, on the other hand at the creation of terminology and textbooks as a basis for building good conditions for the development of science with the use of this language. Scientific research was not on a high level at the universities located in Pešť. Improvement of the situation started only in the second half of the 19th century, when the pervading industrial revolution reflected in general increase of interest in technology and its mathematical and scientific foundations. Also research of these disciplines gradually activated, at the beginning mostly in non professional institutions. In 1841 already, the Hungarian Scientific Association was established, and at the same time also the tradition of regular moving assemblies of Hungarian doctors and natural scientists, both according to the German example. In the second half of the century also regional scientific societies concentrated on natural and medical sciences started to occur. They played an important role in scientific research of individual regions, in professional communication and further education of doctors and in popularization of achievements of science and technology as well. The article concentrates on the importance of these associations in the history of science in Hungary and especially in Slovakia in the 19th century.

Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy

(k 140. výročiu založenia spolku)

Katarína Pekařová

Činnosť prírodovedných a lekárskeho spolku na území Slovenska, o ktorých sa hovorilo v predchádzajúcom príspevku, je zmapovaná v rôznej miere, tak napr. kým o bratislavskom a trencianskom spolku vyšli samostatné monografie, o ďalších boli uverejnené len čiastkové štúdie. Spomedzi týchto spoločností najmenej známym je pred 140 rokmi založený *Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy*. Jedným z možných dôvodov je pravdepodobne skutočnosť, že nateraz nie je známe, kde a či vôbec sa zachoval archív spolku. Ďalej k tomu pravdepodobne prispelo i to, že ročenky vydávané týmto spolkom (až od r. 1888, teda 20 rokov po založení spolku) sa zachovali na území Slovenska torzovito a rozptýlene v niekoľkých knižniciach – jeden ročník vo fondoch SNK, jeden v ŠVK Košiciach, najviac ročníkov (8) v Knižnici Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote (aspoň podľa našich doterajších zistení¹).

Keďže dnešný seminár nesie v podnázve prívlastok „interdisciplinárny“, dovoľm si hneď v úvode poukázať na jednu z križovatiek bibliografie a historiografie, ktorú v mojom prípade tvorí východiskový materiál. Hlavnou témou príspevku je však Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy – jeho založenie a činnosť, prierez členskej základne spolku a prehľad publikačnej aktivity členov spolku.

Pramene

Ťažiskové pramene môjho príspevku tvorili sekundárne zdroje, a to čiastková národná² a regionálna³ retrospektívna bibliografia. Primárne pramene predstavovali regionálny časopis *Rozsnyói Hiradó* a spolkové ročenky. Keďže ročenka Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy vychádzala až od r. 1888 a časopis *Rozsnyói Hiradó*, ktorý pravidelne uverejňoval správy o zasadani lekárov a lekárníkov Gemerskej župy, bol založený až v roku 1874, najmenej informácií sa zachovalo o založení spolku a o prvých rokoch jeho činnosti.

¹ Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918. Dostupné na internete: <<http://phobos.ulib.sk/wwwisis/azr.htm>>.

² Ref. 1.

³ *Rozsnyói Hiradó* 1874, 1875, 1878, 1880, 1881 : výberová retrospektívna bibliografia.

Založenie spolku

Je pravdepodobné, že jedným z podnetov k založeniu spolku mohla byť aj putovná schôdza uhorských lekárov a prírodovedcov, ktorá sa konala v r. 1867 v Rimavskej Sobote. Lekári pôsobiaci v Gemerskej župe sa organizačne podieľali na jej usporiadaní a tiež na nej aktívne prednášali: napr. Ján Török – neskôr predseda spolku alebo rožňavský lekár Anton Kiss (1812 – 1883), ktorý tu prednášal o železitých kúpeľoch v Rožňave, ďalej Ferdinand Fehér a napokon Ľudovít Gyürky (1813 – 1874) známy aj ako jeden zo zakladajúcich členov Spoločnosti lekársko-slovanskej Jonáša Bohumila Guotha na lekárskej fakulte v Pešti, neskôr pôsobil ako lekár v Rožňave a na putovnom zhromaždení prírodovedcov a lekárov prednášal o svojich skúsenostiach z aplikovania elektriny v terapii.

Dátum vzniku spolku sa v odbornej literatúre uvádza rôzne (aj 1867, aj 1868), najdôveryhodnejší je však zdroj, ktorý uvádza rok založenia 1867 a miesto založenia Rožňavu⁴. Rožňavskí lekári boli naozaj na putovnom zhromaždení najaktívnejší a rožňavským rodákom bol i jeden z jeho zakladateľov a prvý predseda spolku Gustáv Marikovský (1806 – 1892). Stanovy spolku boli schválené 1868, ktoré uverejnili aj v prvom ročníku spolkovej ročenky (1888).

Ciele spolku vytyčené v stanovách naplňali prostredníctvom prednášok z oblasti medicíny a farmácie ako aj z ďalších príbuzných odborov, čím umožňovali svojim členom získať informácie o najnovších výsledkoch vedy doma i vo svete. Spolok poskytoval priestor aj na vzájomnú výmenu vlastných skúseností z praxe a na diskusiu. Ďalším cieľom spolku bolo podieľať sa na rozvoji verejného zdravotníctva v župe.

Činnosť spolku

V stanovách vytyčené ciele teda realizovali pravidelnými stretnutiami, odbornými prednáškami, diskusiami, budovaním spolkovej knižnice a zbierok, vydávaním spolkovej ročenky. Od r. 1898 na pôde spolku pôsobila Gemerská pobočka Krajinského zväzu lekárov, ktorej zasadania sa uskutočnili v čase valných zhromaždení spolku.

Valné zhromaždenia spolku sa mali konať dvakrát do roka, jarné zasadania sa pravidelne uskutočňovali v Rimavskej Sobote a jesenné v Rožňave. Zmena nastala až v r. 1893, keď sa rozhodli usporadúvať jarné valné zhromaždenia striedavo v Rimavskej Sobote a Rožňave a jesenné zasadania sa stali tzv. putovnými zasadaniami – konali sa v rôznych mestách župy (Tornaľa – 1894 1903, 1909, Štítik – 1895, 1907, Putnok – 1896, 1905, Jelšava – 1897, 1911, Revúca – 1898, Ratková – 1899, Dobšiná – 1900, Plešivec – 1902, Hodejov – 1905, Číž 1890, 1910, Bánréve – 1910, Strelnice – 1912). Na zasadaniach v jednotlivých mestách sa dostali do pozornosti aj domáci lekári a lekárnici,

⁴ Mannová, E. Spolky a demokratizácia spoločenského života v Gemeri-Malohont v 19. storočí, s. 173 – 178.

ktorí sa vo svojich prednáškach zaoberali tunajšími zdravotníckymi zariadeniami (nemocnice, kúpele), špecifikami zdravotného stavu obyvateľstva alebo inými zaujímavosťami danej lokality (v Dobšinej navštívili jaskyňu).

Na valných zhromaždeniach spolku sa hodnotila činnosť spolku a hospodárenie za uplynulé obdobie, viedli sa diskusie o aktuálnych problémoch verejného zdravotníctva, vymieňali si skúsenosti z každodennej odbornej praxe, podávali sa správy o činnosti nemocníc a o zdravotnom stave obyvateľstva v župe i v jednotlivých okresoch, resp. obvodoch Gemerskej župy.

Členom spolku sa mohol stať lekár, lekárnik či zverolekár pôsobiaci na území župy. Podľa zoznamov členov publikovaných v ročenke, popri zverolekároch sídliačich v Rimavskej Sobote, Rožňave, Dobšinej a v Putnoku a lekárnikoch, ktorých počet bol v priemere 15, prevahu mali samozrejme lekári pôsobiaci v župe. Boli to lekári, ktorí pracovali v zdravotníckych zariadeniach župy (Rimavská Sobota, Rožňava, Plešivec), lekári so súkromnou praxou, ďalej mestskí, obecní a obvodní, župní, kúpeľní lekári v Číži, železniční, banskí i závodní lekári významnejších podnikov v župe a väzenský a súdny lekár.

Rok	Členov spolu	Počet lekárov	Počet lekárnikov	Počet zverolekárov
1878	58			
1881	58			
1891	60	44	13	3
1895	59	43	13	3
1899	64	47	15	2
1902	73	52	17	4
1907	77	54	16	7
1912	91	55	19	7

Tabuľka 1. Členská základňa spolku

Najaktívnejším organizátorom založenia spolku a jeho prvým predsedom bol **Gustáv Marikovský**, ktorý v r. 1834 – 1855 zastával funkciu hlavného lekára Gemersko-malohontskej župy, neskôr pôsobil ako domáci lekár grófa Andrásioho. Výbor spolku okrem predsedu tvorili dvaja tajomníci (za Rimavskú Sobotu a Rožňavu), pokladník a správca knižnice a zbierok.

Gustáv Marikovský bol predsedom spolku takmer štvrt storočie až do r. 1890, keď sa jeho nástupcom stal lekár v Tornali **Ján Török** (1834 – 1897), dovtedajší podpredseda spolku. Od r. 1898 viedol spolok **Tomáš Löcherer** (1856 – 1916), lekár a riaditeľ župnej nemocnice v Rimavskej Sobote. Z jeho iniciatívy začal spolok vydávať v r. 1888 (teda 20 rokov po založení) spolkovú ročenku. Podľa titulnej strany ročenky bola redigovaná výborom spolku a vytlačená u Mikuláša Rábelya v Rimavskej Sobo-

te. Sprvu vychádzala každoročne, neskôr kumulovala 2–3 roky činnosti spolku. Ročenky v prvých rokoch publikovali stanovy z roku 1868, ďalej pravidelne prinášali zoznam členov spolku, zápisnice z valných zhromaždení spolku a v rámci nich aj odborné prednášky – spravidla plné texty.

Publikačná činnosť členov spolku

Dôležité miesto v činnosti spolku mala publikačná činnosť členov. Viacerí z nich informovali predovšetkým o svojich skúsenostiach z praxe v súdobých odborných periodikách, niektorí vydali svoje práce knižne, avšak publikačnú a prednáškovú činnosť členov spolku najhodnovernejšie dokumentovala spolková ročenka, ktorá od r. 1888 uverejňovala prednášky a diskusné príspevky zo zasadaní spolku a ktorá predstavuje ťažiskový východiskový materiál nasledujúceho prehľadu ich publikačnej činnosti.

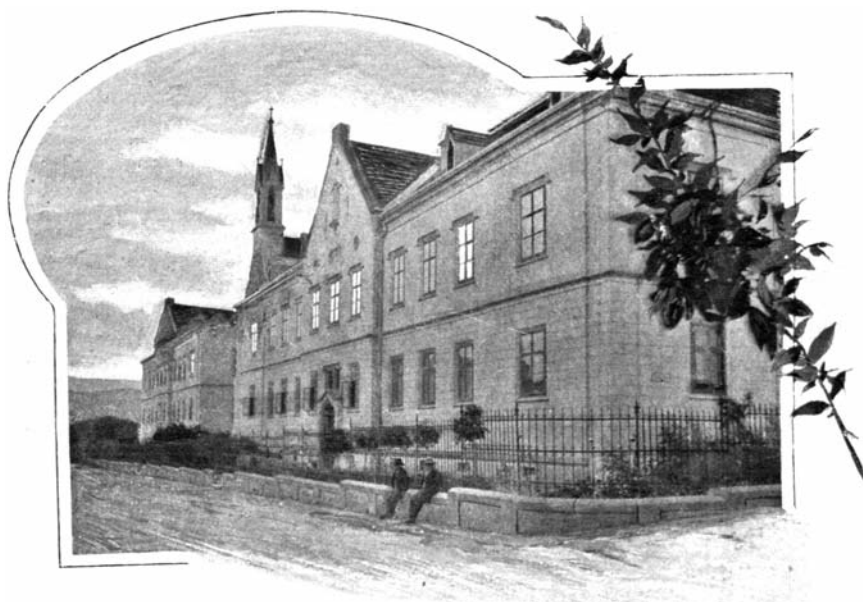
K najpravidelnejším prednášateľom a autorom príspevkov v ročenke patrili hlavní župní lekári Gemerskej župy. V 70-tych a 80-tych rokoch 19. storočia na stránkach spolkovej ročenky uverejňoval správy o zdravotnom stave obyvateľstva Gemerskej župy rodák z Kokavy nad Rimavicou **Móric Patzek** (tiež Paczek, 1811 – 1885). Ďalší hlavný župný lekár **Samuel Szabó** (? – 1898) na pôde spolku vystupoval nielen s pravidelnými ročnými správami o stave zdravotníctva v župe, ale prednášal napr. aj o prameňoch a kúpeľoch v Číži a niekoľkokrát vystúpil aj s návrhmi na riešenie situácie pôrodných asistentiek v župe. Hlavný lekár Gemerskej župy, rodák z Dobšinej, **Mikuláš Meško** (1865 – 1921) vydal knižne dve učebnice zdravotvedy pre stredné školy, publikoval aj v odbornom periodiku Orvosi Hetilap. Spolková ročenka uverejňovala jeho správy o situácií vo verejnom zdravotníctve v župe a prednášky z gynekologickej praxe.

Funkcionári spolku sa významnou mierou podieľali aj na prednáškovej a publikačnej činnosti spolku. Prvý predseda spolku, Gustáv Marikovský, síce v spolkovej ročenke nepublikoval, keďže začala vychádzať krátko pred jeho smrťou, ale publikoval v odbornej tlači, napr. v r. 1863 uverejnil príspevok v Orvosi Hetilap o minerálnych prameňoch v Číži a tlačou vydal niekoľko prác z oblasti verejného zdravotníctva. Spočiatku tajomník a neskôr predseda spolku **Ján Török** (1834 – 1898) na zasadaniach spolku predniesol viac ako dve desiatky prednášok z rôznych oblastí medicíny, predovšetkým z vlastnej praxe lekára v Tornali. Vo svojich prednáškach sa zaoberal napríklad úmrtnosťou detí, príčinami úmrtnosti v okrese Tornaľa, v rozsiahlom príspevku hodnotil svoje skúsenosti z 25 ročnej praxe (1868–1893) a pod. Prednášal však aj na putovných zasadaniach uhorských lekárov a prírodovedcov, publikoval v odborných časopisoch a v r. 1875 jeho práca z oblasti verejného zdravotníctva získala cenu Uhorského spolku lekárov a prírodovedcov⁵. Rovnako aktívnym prednášateľom bol ďalší funkcionár spolku, rodák z Plešivca, **Tomáš Löcherer** (1856 – 1916), ktorý pôsobil ako lekár a neskôr riaditeľ župnej nemocnice v Rimavskej Sobote. Na

⁵ Kapronczay, K. A tudományos társaságok szerepe a magyar orvosi szakirodalom fejlődésében 1867 – 1914 között, s. 5 – 44, s. 174 – 177.

pôde spolku pravidelne podával správu o činnosti župnej nemocnice, prednášal o zaujímavých prípadoch z praxe, najmä z oblasti chirurgie, ale i kožného lekárstva. Bol tiež autorom state o zdravotníctve v monografii o Gemerskej župe (Borovszky), ktorá vyšla pri príležitosti milénia. Táto stať bola v plnom znení publikovaná aj v spolkovej ročenke. Podrobné správy o činnosti župnej nemocnice v Rimavskej Sobote vydával aj v samostatných zväzkoch. Za svoje zásluhy v oblasti verejného zdravotníctva mu bol v r. 1911 udelený šľachtický titul.

V r. 1883 za tajomníka spolku zvolili lekára z Rožňavy a rožňavských kúpeľov **Artúra Maurera** (1844 – 1907), neskôr rodinného lekára Andrásyovcov. Na pôde spolku predniesol niekoľko prednášok, bol však známy aj ako novinár a cestovateľ. Viac ako dve desaťročia redigoval regionálny týždenník *Rozsnyói Híradó*, v ktorom uverejňoval príspevky z oblasti prírodných vied, medicíny, histórie a pod. Vydal niekoľko cestopisov zo svojich ciest a ďalších prác z rôznych oblastí.

Obr. 1 Kósa-Schopperova nemocnica v Rožňave

Tajomník spolku **Jozef Ruber**, hlavný lekár rožňavskej Kósa-Schopperovej nemocnice, na zasadaniach spolku nielen informoval o činnosti nemocnice, ale aj prednášal z iných oblastí. Publikoval v odbornej tlači – v najstaršom dodnes vychádzajúcom periodiku *Orvosi Hetilap* uverejnil štúdiu, ktorá vyšla aj ako separát⁶. **Kármán Aladár**, tajomník a správca spolkových zbierok, lekár verejnej župnej nemocnice v Rimavskej Sobote na stránkach spolkovej ročenky uverejnil niekoľko odborných

⁶ A gastritis phegnuonsa purulenta gyógyult esete. Budapest, 1900.

príspevkov a štatistické výkazy o činnosti župnej nemocnice v Rimavskej Sobote. Prvý kúpeľný lekár v Číži **Andor** (Andrej?) **Pazár** viackrát referoval o svojich skúsenostiach s kúpeľnou liečbou a postupnom rozvoji kúpeľov. **Eugen Kallós** (1876 – 1940), ktorý pôsobil v Číži na prelome storočí, síce nepublikoval v spolkovej ročenke, ale v odbornej tlači mu vyšlo niekoľko príspevkov z oblasti balneológie. Súdny a väzenský lekár v Rimavskej Sobote **Štefan Zehery** (1861 – 1908) predniesol a v ročenke publikoval viac ako desiatku príspevkov z oblasti psychiatrie, patológie a súdneho lekárstva.

Spomedzi lekárnikov na prvom mieste spomenieme **Júliusa Orienta** (1869 až 1940), ktorý v rokoch 1892 – 1898 vlastnil lekáreň a dobre vybavené chemické laboratórium v Štítniku. Neskôr sa stal asistentom a profesorom na katedre v Kluzi. Odborná literatúra oceňuje najmä jeho dielo z oblasti dejín farmácie v Rumunsku. Na pôde spolku aktívne prednášal o najnovších prístrojoch a liekoch, o výsledkoch analýz

Obr. 2 Kúpele v Číži

vôd napr. v Plešivci a v spolkovej ročenke uverejnil rozsiahly príspevok o systematizácii liekových foriem. V prvom desaťročí dvadsiateho storočia na pôde spolku aktívne vystupoval rožňavský lekárnik **Aladár Pósch**, ktorý informoval členov spolku o najnovších diagnostických prístrojoch, nových liekoch a pod.

Záver

Tento prehľad činnosti Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy zďaleka nie je vyčerpávajúci či úplný. Umožňuje však vytvoriť si predstavu o činnosti spolku. Podobne ako ďalšie príbuzné spolky, aj tento vyvíjal aktívnu činnosť, čím prispel predovšetkým k zvýšeniu úrovne lekárskej praxe v Gemerskej župe. Spolková ročenka je významným prameňom tak k dejinám činnosti samotného spolku, ako

aj k ďalšiemu výskumu dejín farmácie a medicíny, najmä jednotlivých odvetví praktickej medicíny. Zhodnotenie ich prínosu v tejto oblasti však bude úlohou historikov lekárskeho vied a farmácie.

Tak ako literatúru netvorí len vrcholné diela alebo fyziku len vrcholné objavy, aj v medicíne a farmácii za vedeckým i praktickým pokrokom stáli desiatky – zo súčasného pohľadu možno tisíce – lekárov a lekárnikov. Členovia Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy k nim určite patria.

Zoznam bibliografických odkazov

- Kapronczay, Katalin. A tudományos társaságok szerepe a magyar orvosi szakirodalom fejlődésében 1867 – 1914 között. In *Orvostörténeti Közlemények*, 2001, 46. évf., s. 5 – 44, 174 – 177.
- Mannová, Elena. Spolky a demokratizácia spoločenského života v Gemeri-Malohont v 19. storočí. In *Obzor Gemera-Malohontu*, 1992, roč. 23, č. 4, s. 173 – 178.
- Rozsnyói Hiradó 1874, 1875, 1878, 1880, 1881* : výberová retrospektívna bibliografia. Rožňava : Gemerská knižnica Pavla Dobšinského, 2001. 199 s.

Literatúra

- DÖRNYEI, Sándor. *A magyar orvostörténeti irodalom 1715 – 1944*. Budapest : Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2002. 455 s.
- DÖRNYEI, Sándor. *A magyar gyógyszerésztörténeti irodalom 1944-ig*. Budapest : Magyar Gyógyászattörténeti Társaság, 2005. 316 s.
- A Gömörmegyei orvos-gyógyászati egylet évkönyve 1888 – 1911 – 12*. Rimaszombat : [Gömörmegyei orvos-gyógyászati egylet], 1888 – 1912.
- Hivatalos statisztikai közlemények : Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Budapest : Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1880. 570 s.
- KISS, László. *Dejiny putovných schôdzí uhorských lekárov a prírodovedcov na Slovensku v rokoch 1842-1918 so zvláštnym zreteľom na prácu lekárskej sekcie* : (Kandidátska dizertačná práca). Bratislava : [s.n.], 1997. 153 s.

Rozsnyói Hiradó. Rozsnyó : Kovács Mihály, 1874 – 1912.

TÖKÖLY, Gábor. *Ki kicsoda Rozsnyón*. Somorja : MÉRY RATIO, 1999. 447 s.

Medico-Pharmaceutical Society in Gemer Country

(On the occasion of the 140th anniversary of
the establishment of the society)

Katarína Pekařová

The article is devoted to the 140th anniversary of the establishment of the Medico-Pharmaceutical Society of Gemer County, follows its nearly half-a-century activity, brings the overview of the society membership and maps the publication activity of some significant members of the society.

The author is looking for the possible connection between the establishment of the society and the moving assembly of Hungarian Doctors and Natural Scientists in Rimavská Sobota in 1867. The essence of activities of the society was represented by regular meetings, special lectures, discussions, building of the society library and collections, publishing of the yearbook. Since 1898 the Gemer subsidiary of the County Union of Doctors had been functioning and its sessions took place at the same time as the general assemblies of the society. Publication activities of society members are most reliably documented by the society yearbook, in which county doctors, society officials and a lot of society members published their articles, mostly on practical medicine.

XII. Zhromaždenie uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote v roku 1867

Oľga Bodorová – Monika Gálffyová

V príspevku sa chceme venovať predovšetkým XII. Zhromaždeniu uhorských lekárov a prírodovedcov (ďalej zhromaždenie), ktoré sa uskutočnilo v dňoch 12. – 17. augusta 1867 v Rimavskej Sobote, ale aj pozoruhodnej *Priemyselnej a hospodárskej výstave*, ktorá sa konala tiež v Rimavskej Sobote pri príležitosti zhromaždenia. Dôvodov, prečo si pripomínáme práve teraz túto pre mesto Rimavská Sobota a pre historický región Gemer-Malohont významnú udalosť spred 140 rokov, je viacero.

Prvým dôvodom je fakt, že v početných zbierkach Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote sa nachádza niekoľko dokumentov a pamiatok, ktoré poukazujú na skutočnosť, že zhromaždenie sa konalo práve v Rimavskej Sobote.¹ Z tohto významného zhromaždenia, ktoré prekonallo všetky očakávania, sa v zbierkach múzea prezentuje rozmerná kamenná pamätná tabuľa.²

Obr. 1 Pamätná tabuľa

¹ Celkový počet zbierok Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote je spolu 94 862 položiek, z toho 62 128 zbierkových predmetov a 32 734 historických tlačí (stav ku 30. 6. 2007).

² Text z pamätnej tabule: „A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése 1867 évi Aug. 12-től-17-ig- a tudomány s vendégszerelő lelkes RimaSzombat városában tartatott. Emlékül a nagygyűlés.“. Zo zbierok Gemersko-malohontského múzea (ev. č. H 17551). Foto: J. Ferletáková.

Pamätnú tabuľu pôvodne umiestnili na budovu radnice v Rimavskej Sobote a neskôr sa stala súčasťou zbierkového fondu múzea. Od roku 1985 je trvalo osadená v priestoroch podbráňa múzea a už pri vstupe do múzea sa môže jeho návštevník dozvedieť o významných udalostiach, ktoré sa odohrávali v regióne v 19. storočí. Pamätná tabuľa s pamätnou medailou zo zhromaždenia dokumentujú túto pre mesto výnimočnú udalosť a sú aj dôkazom dôstojného priebehu zhromaždenia. Treba však poznamenať, že medaila ktorá sa nachádza v zbierkovom fonde múzea, je datovaná 1866, to znamená rok predtým, ako sa uskutočnilo samotné zhromaždenie.³

Z histórie vydávanie medailí pri príležitosti konania zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov je známe, že vôbec prvýkrát vydali pamätnú medailu v roku 1842 pri príležitosti III. Zhromaždenia uhorských lekárov a prírodovedcov v Banskej Bystrici. Vydanie medaily navrhol na druhej schôdzi prípravného výboru **K. A. Zipser**. Návrh bol prijatý s nadšením, vyvolal však živú diskusiu o vzhľade medaily a jazyku, v ktorom bude nápis uvedený (latinsky alebo maďarsky).⁴ Zhotovením bansko-bystrickej medaily poverili známeho kremnického medailéra **Henricha Karla** a vyrázili celkom 346 kusov bronzových medailí a tri strieborné. Bronzové medaily boli určené účastníkom zhromaždenia, strieborné zaslali cisárovi Františkovi I., palatínovi Uhorska a tretiu venovali Maďarskému národnému múzeu.

Obr. 2 Pamätná medaila

Tretím významným prameňom, ktorý sa nachádza vo fonde historických tlačí múzea, je rozsiahly zborník zo zhromaždenia. Zborník tlačou vyšiel v Pešti v roku 1868.⁵ Jeho zostavovateľmi boli **Samuel Batizfalvy** a **József Rózsay**. Obsahuje až 443 strán a je ilustrovaný početnými kresbami.

³ Pamätná medaila pochádza zo zbierok Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote (ev. č. H 4660). Autor SEIDAN, averz a reverz. Foto: J. Ferletáková.

⁴ KUCHÁROVÁ, M. Založenie a počiatky činnosti Zhromaždenia uhorských lekárov a prírodovedcov v rokoch 1841 – 1842, s. 187. – JURKOVICH, E. Besztercebánya múltjából, s. 114.

Rozhodujúcim momentom bola však pre nás skutočnosť, že v roku 2007 sme si pripomenuli 140 rokov od slávneho zhromaždenia, ktoré svojim rozsahom a významom značne prispelo k formovaniu sa modernej bádateľskej, vedecko-výskumnej, publikačnej činnosti, v mnohom reflektujúc na vývoj vedy európskeho formátu.

Počiatky zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov sa rodili na pôde lekárskej fakulty peštianskej univerzity roku 1841.⁶ Hlavným iniciátorom odborných stretnutí bol **František Bene**, novozvolený dekan fakulty. V máji 1841 uverejnil v tlači oznam adresovaný členom fakulty, lekárom a prírodovedcom Uhorska, v ktorom ich pozýval na zhromaždenie lekárskej fakulty.⁷ Po dlhších diskusiách o celkovom poslaní a charaktere novej spoločnosti, v ktorých dominovali názory, že sa bude orientovať len na lekárov a organizačne podchytiť lekárske spoločnosti – ktoré už vtedy jestvovali v provinčných mestách – nakoniec presadili koncepciu širšej organizovanej spoločnosti, v ktorej dali priestor aj ostatným prírodovedným disciplínam.⁸ Táto koncepcia nakoniec zvíťazila a už na prvom a ustanovujúcom zhromaždení boli prítomní okrem lekárov aj prírodovedci.⁹

Prvé zhromaždenie sa konalo v Pešti v dňoch 29. – 31. mája 1841 a svojimi výsledkami prekonallo všetky očakávania. Napriek predchádzajúcim obavám, že príde málo účastníkov, zišlo sa tu takmer tristo vedcov a priaznivcov z celého Uhorska. Zhromaždenie otvoril lekár František Bene a načrtnol poslanie spoločnosti a zásady, ktoré boli tak dobre vypracované, že počas celej existencie zhromaždení zostali nezmenené.¹⁰ Prezentované príspevky zo zhromaždenia vyšli v samostatnom zborníku už v roku 1841.¹¹

Novozaložená spoločnosť mala charakter putovnej spoločnosti bez stáleho sídla. Členovia sa schádzali každý rok v prvých septembrových dňoch, vždy v inom meste Uhorska. Pohyblivé sídlo umožňovalo zapojiť do aktivít široký okruh ľudí. Cieľom spoločnosti bolo preniknúť do všetkých oblastí Uhorska a zaangažovať dovtedy izolovaných vedcov mnohých národností do spoločnej veci – rozvoja jednotnej národnej vedy.¹² V čase vzniku bola voľným združením bez pevnej organizačnej štruktúry. V snahe získať záujem a podporu verejnosti venovali organizátori pozornosť rozličným spoločenským aktivitám, ktoré vyplňali značnú časť programu jed-

⁵ BATIZFALVY, S., RÓZSAY, J. A Magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlatá és munkálatai.

⁶ KUCHÁROVÁ, ref. 3, s. 184.

⁷ Pesti Hírlap : Nyárelő 2, s. 370.

⁸ Pesti Hírlap : Nyárelő 16, s. 403.

⁹ KUCHÁROVÁ, ref. 3, s. 184.

¹⁰ KUCHÁROVÁ, ref. 3, s. 184.

¹¹ A Magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott első nagy gyűlésének munkálatai. Szerk. Pál Bugát és dr. Flór. Pest, 1841.

¹² „...zjednotíme sa v znamení lásky k vede a jej napredovaniu....“ In Pesti Hírlap, ref. 7, s. 370.

notlivých zhromaždení. Ich neoficiálna atmosféra mala uľahčiť vzájomný vzťah medzi jednotlivými skupinami vedcov, najmä medzi lekármi a prírodovedcami.

Tieto základné črty spoločnosti – prístup verejnosti na zasadnutia a pohyblivé sídlo – sú dôkazom toho, že vzorom pre zhromaždenia bola *Gesellschaft der Deutschen Naturforscher und Aerzte (GDNA)* založená **Lozenzom Okenom** v Lipsku roku 1822.¹³ Obidve spoločnosti mali rovnaký cieľ – rozvíjať národnú vedu v národnom duchu, a preto je prirodzené, že mali aj analogickú organizačnú štruktúru. Sami organizátori zhromaždenia sa ku GDNA hlásili. Keď zhromaždenie vzniklo, mala už GDNA za sebou dvadsať rokov činnosti, a preto organizátori novej spoločnosti mohli čerpať z jej skúseností a zároveň sa vyhnúť omylom, ktorých sa dopustila.¹⁴

Druhé zhromaždenie sa uskutočnilo v dňoch 6. – 9. septembra 1841 v Pešti. Kandidátmi III. zhromaždenia boli dve mestá – Banská Bystrica a Košice. Mestská rada v Banskej Bystrici požiadala o možnosť usporiadať zhromaždenie oficiálnym listom, v ktorom sľúbila prijať a zaopatríť ľubovoľný počet hostí, pričom poukazovala na množstvo prírodných krás a zaujímavostí nachádzajúcich sa v okolí mesta, s ktorými sa hostia na exkurziách a výletoch mohli zoznámiť.¹⁵ V miestnej tlači sa objavili výroky o blízkych banských mestách a ich úspechoch v banskej technike a banských vedách. Dňa 9. septembra 1841 Banskú Bystricu zvolili za usporiadateľa III. zhromaždenia v roku 1842. Neskôr nasledovali ďalšie a ďalšie zhromaždenia, ktorých počet v rokoch 1841 až 1933 dosiahol 40.¹⁶ Na Slovensku sa konali tieto zhromaždenia:

- 1842 – Banská Bystrica (187 účastníkov)
- 1846 – Košice a Prešov (355)
- 1865 – Bratislava (568)
- **1867 – Rimavská Sobota (685)**
- 1888 – Tatranská Lomnica (263)
- 1897 – Trenčín (185)
- 1901 – Bardejov (324)
- 1907 – Bratislava¹⁷ (397).

V roku 1866 verdikt usporiadať XII. zhromaždenie padol na slobodné mesto Rimavskú Sobotu. Organizačný výbor sa pustil so značnou vervou do veľkolepej prípravy. Podľa predchádzajúcich zhromaždení sa počítalo s veľkou návštevnosťou. Preto usporiadatelia sústredili všetky sily na to, aby úspešne zvládli organizačne náročné podujatie. Rimavská Sobota mala v tom čase okolo päťtisíc obyvateľov. XII. Zhromaždenie uhorských lekárov a prírodovedcov sa uskutočnilo v Rimavskej Sobote v dňoch 12. – 17. augusta 1867.

¹³ KOLLÁŘOVÁ, H. K některým rysům organizaci přírodovědců v 19. století, s. 16.

¹⁴ KUCHÁROVÁ, ref. 3, s. 185.

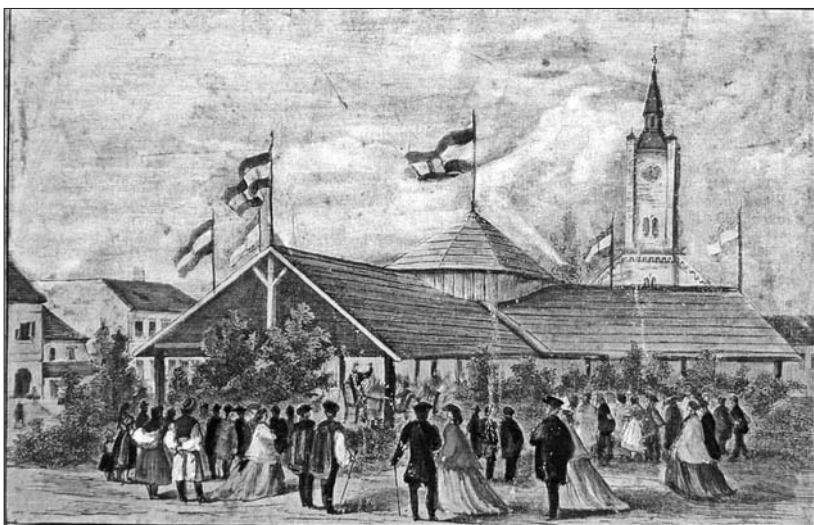
¹⁵ KUCHÁROVÁ, ref. 3, s. 186. (ŠOKA Banská Bystrica, spis č. 2411).

¹⁶ KUCHÁROVÁ, ref. 3, s. 190.

¹⁷ SZÓKEFALVI-NAGY, Z. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései, s. 46.

Už tri dni pred oficiálnym termínom sa schádzali účastníci a hostia z celej monarchie. V dňoch 9. (piatok), 10. (sobota) a 11. (nedeľa) augusta sa už na radnici mesta zaregistrovalo mnoho účastníkov. Zoznamovací večerok sa konal večer 11. augusta o 20,00 h vo veľkej sále hotela Tri ruže (Három rózsa, dnes hotel Tatra).

Zhromaždenie slávnostne otvorili dňa 12. augusta 1867 (pondelok) od 9,30 h v kostole reformovanej cirkvi v Rimavskej Sobotě. Otvoril ho predseda spolku **Ágoston Kubínyi** a riaditeľ Maďarského národného múzea v Pešti. Potom nasledoval príhovor richtára mesta Rimavská Sobota **Györgya Szabóa**, ktorý srdečne privítal všetkých účastníkov zhromaždenia. O 14,00 h sa na Alžbetinom námestí (Erzsébet tér, dnes Hlavné námestie) uskutočnil spoločný obed.¹⁸ Neskôr z tejto významnej udalosti vydali kolorovanú kresbu.¹⁹

Obr. 3 Spoločný obed účastníkov zhromaždenia

Zasadnutia sekcií sa konali v dňoch 13. augusta (utorok), 14. augusta (streda) a 16. (piatok) augusta. Dňa 15. augusta účastníci absolvovali výlety do okolia napr. do Hajnáčky, kde si prezreli kúpele, zrúcaniny hradu a paleontologické nálezisko. Iná skupina vedcov cestovala do Putnoku, kde videli železorné a uhoľné bane a v Ózde zase vzorové hospodárstvo grófa Serényiho. Slávnostné ukončenie zjazdu sa uskutočnilo v sobotu 17. augusta 1867 opäť v kostole reformovanej cirkvi o 9,30 h. Nasledujúci deň 18. augusta sa účastníci zúčastnili výletu cez Tornaľu do jaskyne Aggtelek a odtiaľ do Rožňavy. O 7,00 h 19. augusta išli na pozvanie grófa **Júliusa Andrásyho**

¹⁸ BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 31 – 34.

¹⁹ Kolorovaná kresba, súkromný majetok A. Bán Bódiho.
Kresba uverejnená v Pešti Hetilap. Repro: J. Ferletáková.

na hrad Krásna Hôrka, kde bolo o 12,00 h 3. zasadnutie a odtiaľ sa po obede vrátili do Dobšinej.

Pri príležitosti zhromaždenia vtedajší predseda uhorskej vlády gróf Július Andrassy 19. augusta 1867 sprístupnil na hrade Krásna Hôrka účastníkom zhromaždenia Hradné múzeum a čo je dôležité pre regionálne dejiny je fakt, že mnohé zbierky sa prezentujú dodnes.²⁰ Cisár František Jozef totiž vymenoval v tom istom roku – 17. februára 1967 – grófa Júliusa Andrassyho (I.) za ministerského predsedu uhorskej vlády, a preto sprístupnenie hradu Krásna Hôrka – sídla Andrassyovcov – bolo veľkou ctou nielen pre účastníkov zhromaždenia, ale aj pre majiteľa hradu. Hrad Krásna Hôrka bol totiž od roku 1812 neobývaný.

Rok 1867 bol pre grófsku rodinu Andrassyovcov významný aj z iného dôvodu. Dňa 25. apríla 1867 stály výbor Gemersko-Malohontskej stolice v Rimavskej Sobotě vzal na vedomie, že panovník vymenoval za hlavného župana grófa Aladára Andrassyho.²¹

Dňa 20. augusta si účastníci zhromaždenia prehliadli bane v Dobšinej, po obede sa vybrali cez Strateneckú dolinu do Pohorelej, kde aj prespali. V stredu 21. augusta ráno skupina vedcov cestovala z Pohorelej do Muráňa, Revúcej a späť do Rimavskej Soboty.²²

Príspevky zo zhromaždenia ako aj históriu predošlých zhromaždení publikovali v spomenutom zborníku **Sámuela Batizfalvyho a Józsefa Rózsayho**.²³

Pri príležitosti zhromaždenia vyšla aj monografia *Opis zákonom zjednotenej Gemersko-malohontskej stolice (Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása)*. Počas konania schôdze vychádzali v tlačiarni Józsefa Kádára *Denné zvesti (Napi Közlöny)*, ktoré redigoval dr. Gyula Oláh. Spolu vyšlo 9 čísel, v celkovom rozsahu 50 strán.²⁴

O zborníku

V úvode zborníka dali autori priestor spomienke dvom významným – už v tom čase nežijúcim – osobnostiam Gemera-Malohontu. Prvý príspevok venovali klenovskému rodákovi, **Ladislavovi Bartolomeidesovi** (1754 – 1825), evanjelickému a. v. farárovi v Ochtinej, významnému regionálnemu bádateľovi a historikovi, autorovi najvýznamnejšieho regionálneho diela o Gemer *Historicko-geograficko-štatistický opis slávnej hornouhorskej stolice Gemer-Levoča 1806 – 1808*.²⁵ Druhý článok venovali **Pavlovi Valaskému** (29. 1. 1742 – 29. 10. 1824), evanjelickému a. v. farárovi z Jelšavy,

²⁰ CSOBÁDI, J. Objekty špecializovaných múzeí, s. 115. - BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 421 – 435.

²¹ KOVÁCS, I. B. Gemersko, s. 90.

²² BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 31 – 32.

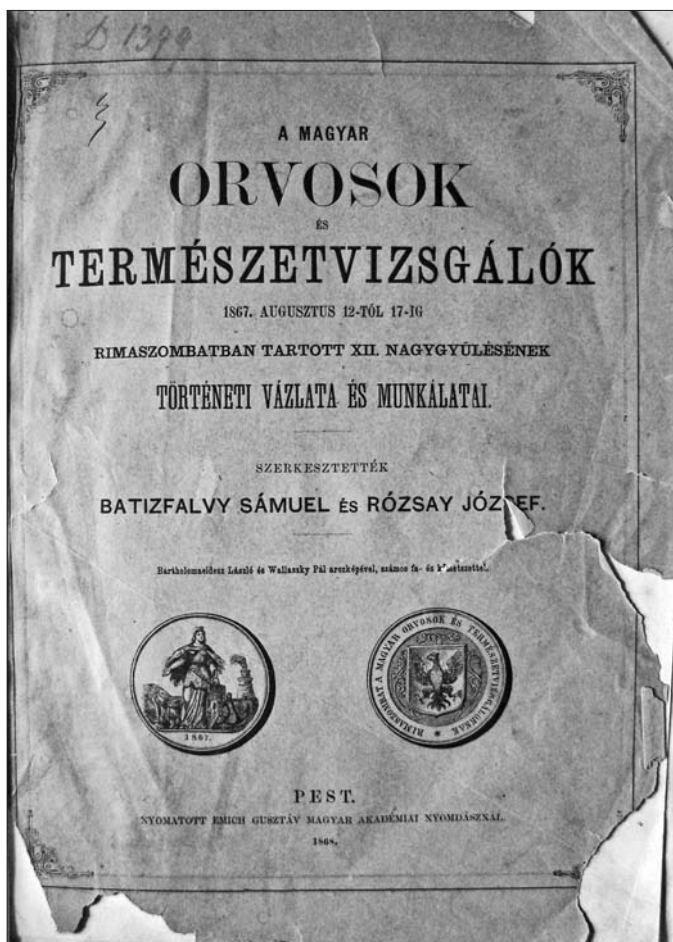
²³ Titulná strana zborníka. Majetok Gemersko-malohontského múzea. Foto: J. Aláč.

²⁴ KOVÁCS, ref. 21, s. 91.

²⁵ BARTHOLOMEIDES, Ladislav. Inlyti Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia Historico-Geographico-Statistica. Leutschoviae : Excusum Typis Josephi Caroli, 1806-1808.

vrchnému seniorovi a literárnemu a regionálnemu historikovi a prvému autorovi *Dejín literatúry v Uhorsku* (1785). Autorom prvého príspevku je **István Lucze** a druhý pripravil **Károly Terray**.

V prvej časti zborníka zhrnúli dokumenty o histórii zhromaždenia, ako boli základné pravidlá *Spolku uhorských lekárov a prírodovedcov* ustanovené v roku 1841, doplnky k týmto pravidlám, pozvánka na zhromaždenie, ktorému predsedal princ **Ágoston Szász-Coburg-Koháry**, ďalej odpovede vedeckých inštitúcií, spolkov a miest na pozvánku, zoznam zúčastnených, program zjazdu a iné.

Obr. 4 Titulná strana zborníka

Ako vyplýva zo zborníka, zhromaždenia sa zúčastnilo neuveriteľných 685 osôb z radov lekárov, prírodovedcov, predstaviteľov stolice Gemer-Malohont a priaznivcov vedy a zástupcovia šľachty z celej Rakúsko-Uhorskej monarchie. Z množstva účastníkov spomenieme len niektoré osobnosti:

- **János Fábry** (1830 – 1907) – profesor Zjednoteného protestantského gymnázia v Rimavskej Sobote, prírodovedec, botanik, jeden zo zakladateľov (1882) a prvý riaditeľ Gemerského stoličného múzea v Rimavskej Sobote;
- **Otto Hermann**, v tom čase konzervátor Sedmohradského múzea v Kolozsvári v odbore zoológia, ktorý neskôr žil a pôsobil v Brezne. V roku 1900 začal tradíciu osláv Dní vtáctva 1. apríla, bol jedným z prvých uhorských ornitológov;
- **Ferenc Miks** (1814 – 1879 v Budapešti) architekt a staviteľ z Rimavskej Soboty;
- **István Süteő Munkácsi**, statkár a právnik, člen Mestskej rady v Rimavskej Sobote v odbore poľnohospodárstvo, neskôr v roku 1910 daroval Gemersko-malohontskému múzeu múmiu egyptskej ženy menom Tasherithnetiak z Abusir el-Meleku;
- **Károly Terray**, učiteľ z Rimavskej Soboty, odbor prírodné vedy;
- **Mihály Tompa** (1817 – 1868) rimavskosobotský rodák, farár reformovanej cirkvi z Chanavy, člen Maďarskej akadémie vied v odbore prírodné vedy, romantický básnik.²⁶

V jednej z častí zborníka dostali miesto aj zápisnice zo zhromaždenia, posudky žiadostí, požiadavky odborných sekcií, referáty.

V liste zo 6. júla 1867 napísal riaditeľ Maďarského národného múzea v Pešti **Ágoston Kubínyi**, že je mu ctou prijať pozvanie do Gemerskej stolice a zároveň oznámil, že okrem jeho osoby Rimavskú Sobotu navštívi aj **János Frivaldsky**, kurátor prírodovedných zbierok a **József Krenner**, pomocník kurátora.²⁷

Podľa zborníka účastníci zhromaždenia sa rozdelili podľa odbornosti do 8 sekcií a každá sekcia si zvolila tajomníka a predsedu. Išlo o tieto sekcie:

- lekársko-chirurgicko-patologická,
- štátnolekárska,
- spoločenskovedná,
- mineralogicko-geologicko-chemická,
- zoológicko-botanická,
- prírodovedná,
- hospodársko-veterinárna,
- archeologická.

V jednotlivých sekciách odznali najrôznejšie príspevky, ktoré boli publikované v plnom znení. Je to skutočný vedecký pohľad na vedecké dianie druhej polovice 19. storočia. Nakoľko zborník obsahuje 443 tlačených strán, o niektorých závažných okruhoch, ktoré jednotlivé sekcie prerokovávali, sa zmienime len v krátkosti.

²⁶ BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 18 – 31.

²⁷ BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 9 – 10.

Príspevky lekársko-chirurgicko-patologickej a štátnolekárskej sekcie

Opisujú epidémiu cholery v Pešti v roku 1866, operáciu odstránenia vajíčkovodu a vaječníka, ktorú pacientka prežila, lokálne znečistenie pri operáciách, problémy chirurgie na vidieku, odstránenie nádoru na dolnej pravej čeľusti, spoločenský život duševne chorých. Uvádzajú podrobnú mapu výskytu cholery s vyznačenými obydliami napadnutými choleroou. V Rimavskej Sobote sa uskutočnilo aj osobitné zasadanie venované cholere.

Príspevky spoločenskovednej sekcie

Obsahujú príspevky o jednej z prvých materských škôlok založenej v Rimavskej Sobote roku 1850, hlásenie o stoličnej väznici v Rimavskej Sobote, údaje o spolkoch v Rimavskej Sobote ako bolo Casino v Rimavskej Sobote, ktoré vzniklo 14. februára 1834 a v roku 1867 malo už 138 členov, ďalej príspevkov o Rimavskosobotskom spevokole, ktorý založili v roku 1862, o Rimavskosobotskom čitateľskom spolku z roku 1846 – 1848. V západnej časti mesta Rimavská Sobota sa nachádzala mestská záhrada pod názvom *Séchényiho záhrada* (Széchényi kert), kde sa usporiadali hudobné predstavenia a tanečné zábavy. Záhradu založil **Ferdinand Lenner**, vtedajší mestský radca, v roku 1825.²⁸

Príspevky mineralogicko-geologicko-chemickej sekcie

Boli to rôzne príspevky, napr. o geologických pomeroch Košíc a okolia a o no-voobjavenom plynnom telese.

Príspevky zoologicko-botanickej sekcie

Píše sa v nich o entomofaune Debrecína a okolia, o dvoch nových rastlinných druhoch nájdených v Budapešti a o záruke pri obchodovaní so zvieratami.

V rámci druhého zasadnutia zoologickej a botanickej sekcie 17. augusta 1867 vyslali **Imre Frivaldszkyho** a **Jánosa Frivaldszkyho** prezrieť zbierky Prírodovedného múzea v Rimavskej Sobote (Rimaszombati Természetráji Múzeum).²⁹ Po prezretí zbierok skonštatovali, že múzeum ešte len vzniká, miestnu faunu predstavuje len sčasti. Nižšie živočíchy sú síce zastúpené pomerne početne, sú tam však len vďaka usilovnosti učiteľa biológie. Vytkli však, že v zbierkach mäkkýšov sa nachádzajú morské druhy a miestne druhy, ktoré by tu predovšetkým mali byť, takmer úplne chýbajú. Dúfajú, že zbierky sa budú naďalej rozvíjať.³⁰

²⁸ BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 158 – 163.

²⁹ BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 171.

³⁰ BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 171.

Príspevky prírodovednej sekcie

Medzi nimi bola napr. štúdia o novom type generátora elektrického prúdu, o určení vzdialenosti hviezd a iné.

Príspevky hospodársko-veterinárskej sekcie

Boli to príspevky o ovocinárstve, o druhoch pestovania viniča a o zárukách pri obchodovaní so zvieratami.

Príspevky archeologickej sekcie

V zápisniciach z troch zasadnutí archeologickej sekcie konaných 13. – 14. a 16. augusta 1867, ktorým predsedal **Sándor Havas** (radca Kráľovského ministerstva vnútra v Budapešti) a zapisovateľom bol **Karol Terray** (profesor v Rimavskej Sobote), sa spomínajú okrem iného aj spôsoby stavby hradov a zámkov v Uhorsku.³¹

Priemyselná a hospodárska výstava

Pri príležitosti zhromaždenia sa v stoličnom dome na Alžbetinom námestí (dnes Hlavné námestie) v Rimavskej Sobote konala *Priemyselná a hospodárska výstava*.³² Otvoril ju 11. augusta 1867 o 17.00 hodine **János Fábry**, profesor Zjednoteného protestantského gymnázia v Rimavskej Sobote.³³ Predsedom riadiaceho výboru bol **Sámuel Lengyel**, tajomníkom **János Fábry** a ďalšími členmi boli A. Kraetschmár, Schick-tanz, Jozef Dapsy, Zs. Tibélyi, J. Káposztás a K. Pazár. Výstavy sa zúčastnilo **171 vystavovateľov**, z nich 9 vystavovalo prírodovedné, 9 archeologické, 8 umelecké, 89 remeselné a priemyselné, 37 lesnícke, pôdohospodárske, vinohradnícke a ovocinárske, 19 záhradnícke predmety.

Organizátori výstavy vydali aj súpis vystavených predmetov. Zachovaný vý-tlačok je súčasťou zbierok Gemersko-malohontského múzea. V brožúrke sa uvádza presný zoznam vystavených predmetov, ako aj mená vystavovateľov.³⁴ Vystavovali napr. produkty zlievární, železiarní, baní regiónu, železné rudy, mramor, ukážky dreva, hrnčiarske výrobky, produkty keramických manufaktúr v Pondelku a Muráni, produkty papierní, textilné výrobky, kožiarske výrobky, syry, poľnohospodárske produkty, vína, minerálne vody z regiónu, olejomalby, starožitnosti, zbierky rastlín.

Na posúdenie vystavených predmetov zostavili komisiu z členov jednotlivých sekcií. Za predsedu zvolili **Jozefa Volnyho**, dozorcú Železiarskeho spolku údo-lia Rimavy a Muráňa a tajomníkom sa stal **Dr. Gyula Gerlőczy**. O Priemyselnej

³¹ BATIZFALVY–RÓZSAY, ref. 5, s. 177 – 179.

³² BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 397.

³³ BATIZFALVY – RÓZSAY, ref. 5, s. 399.

³⁴ Súpis pod názvom: „A Magyar orvosok és természetvizsgálók XII. nagygyűlése alkamával szabadalmas Rimaszomat városában rendezett Ipar és gazdasági kiállítás TÁRGYSOROZATA“. Rimavská Sobota, 1867, s. 8. V majetku Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote.

a hospodárskej výstave v roku 1867 vypracovali niekoľko hlásení. Pozoruhodná je správa o vystavených archeologických nálezoch z územia mesta Rimavskej Soboty. Boli napr. meče, čakany, chrániče rúk a laktov, hlinené nádoby, koráliky, ktoré vystavoval **István Stelkovits**. Z jednotlivých posudkov vypracovali zápisnice, ktoré sa stali súčasťou zborníka.

Záver

XII. Zhromaždenie uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote svojim rozsahom, organizačnou prípravou, priebehom podujatí a objavným prístupom k mnohým vedecko-výskumným otázkam naplnilo očakávania jeho súčasníkov a v mnohom prekvapuje aj dnešných bádateľov spoločensko-vedných disciplín.

Zoznam bibliografických odkazov

BATIZFALVY, Sámuel – RÓZSAY, József. *A Magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartatott XII. nagygyűlésének történeti vázlatá és munkálatai*. Pešť, 1868. 443 s.

CSOBÁDI, Jozef. Objekty špecializovaných múzeí. In *Účelové budovy múzeí včera, dnes a zajtra* : Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie 29. – 31. mája 2002. Košice : Východoslovenské múzeum, 2002. 254 s.

KOLLÁŘOVÁ, H. K některým rysům organizaci přírodovedců v 19. století. In *Dějiny věd a techniky VI*. Praha : Společnost pro dějiny věd a techniky, 1973.

KOVÁCS, István B. *Gemersko* : Črty tváre regionálnej vlasti vo faktoch, v obrazoch a myšlienkach. Rimavská Sobota, 2005.

KUCHÁROVÁ, Marta. Založenie a počiatky činnosti Zhromaždenia Uhorských lekárov a prírodovedcov v rokoch 1841 – 1842. In *Stredné Slovensko* : Vlastivedný zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Martin : Osveta, 1982, s. 183 – 191.

Pesti Hírlap : Nyárelő 2. Évf. 44. Pest : Landerer Lajos, 1841.

Pesti Hírlap : Nyárelő 16. Évf. 48. Pest : Landerer Lajos, 1841.

SZÖKEFALVI-NAGY, Zoltán. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései (1841 – 1933). In *Communicationes ex Bibliotheca historiae medicae Hungarica*, 1969, évf. 50, s. 46.

Literatúra

JURKOVICH, E. *Beszterczebánya multjából* : Tarcagyűjtemény. Beszterczebánya, 1906.

MANOVÁ, Elena. Spolky a demokratizácia spoločenského života v Gemeri-Malohonte v 19. storočí. In *Obzor Gemera-Malohontu*, 1992, roč. 22, č. 4, s. 173 – 178.

XII Assembly of Hungarian Doctors and Natural Scientists in Rimavská Sobota in 1867

Olga Bodorová – Monika Gálffyová

The article deals with an important event – XII Assembly of Hungarian doctors and natural scientists, which took place from 12th to 17th August 1867 in Rimavská Sobota. The Assembly was inaugurated by the director of the Hungarian National Museum in Pešť and the chairman of the association Ágoston Kubínyi in the Reformed Church. Afterwards, the mayor of the town György Szabó, presented his address. A record number of participants – 685 important personalities of social life registered – took part in the Assembly. It was also for the first time that two women and one doctor from America – Ignác Langer from Washington – participated.

On the occasion of the Assembly a stone memorial tablet was made and placed on the Town Hall in Rimavská Sobota and later on moved to the Gemer-Malohont Museum. A memorial medal with the year 1866 imprinted on it was emitted. As the cholera epidemic had spread a year before (1866) and it was not possible to carry out the originally planned assembly in Rimavská Sobota, the medals were used a year later.

The course of the XII Assembly of Hungarian doctors and natural scientists has reflected in the miscellany printed on 443 pages.

As for its scope, organisation, course of the event and an innovative approach to many research-scientific topics, the XII moving assembly fulfilled the expectations of contemporaries and still surprises present researchers in social scientific disciplines in many aspects.

Aktivity lekárskej sekcie na XII. putovnom zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote

László Kiss

Hnutie putovných zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov bolo založené roku 1841.¹ Iniciátormi hnutia boli lekári, preto nie je prekvapujúce, že aj v priebehu celej histórie hnutia účasť lekárov, resp. aktivity lekárskej (pôvodne lekársko-chirurgickej) sekcie sa stali dominantnou črtou podujatí. Nebolo to inak ani na XII. putovnom zhromaždení v Rimavskej Sobote, ktoré sa konalo v auguste roku 1867.²

Lekársko-chirurgická sekcia mala tri zasadania. Prvému zasadaniu 13. augusta predsedal peštiansky docent detského lekárstva **Ján Bókay** (1822 – 1884), rodák zo Spišskej Novej Vsi, pôvodným menom Bock. Tajomníkmi sekcie sa stali asistent profesora chirurgie **Juraj Horváth** a čestný hlavný lekár Gemerskej župy **Ján Török** (1834 – 1898). Török sa stal spôsobilým na funkciu tajomníka vďaka svojej práci *Életrendi kalauz a nép számára* (Sprievodca o životospráve pre ľud), ktorou vyhral cenu mesta Budína honorovanú 30 zlatými. Inak aj rimavskosobotské zasadanie sa začalo vyhlásením súbehu – lekárniky mesta Gyöngyös **Jozefa Kocianovicha**, ktorý venoval 20 zlatých tomu, kto dokáže vyrobiť chinín bez horkej chuti. Cenu vyhral roku 1869 lekárnik **Matiáš Rozsnyay** (1833 – 1895); jeho chinín bez chuti sa stal známym aj mimo Uhorska a pôsobil revolúciu v liečbe malárie.³

Rad prednášok sekcie otvoril profesor anatómie z Pešti **Jozef Lenhossék** (1818 – 1888) demonštráciou varikózneho plexu Santoriniho u muža (Santoriniho pletenec ciev sa nachádza v malej panve). Nasledovala kazuistika, čiže popis prípadu chronického zápalu pobrušnice, prednesená hosťom z Krakova, **profesorom Gilewskym**. Najväčšiu pozornosť však budila tretia prednáška, v ktorej **dr. Jozef Rózsay** (1815 – 1885), člen – dopisovateľ Uhorskej akadémie vied, predniesol štatistickými údajmi vzorovo dokumentovanú prácu o priebehu cholerovej epidémie v Pešti. V období od

¹ KISS, L. Dejiny putovných schôdzí...

² BATIZFALVY, S., RÓZSAY, J. A magyar orvosok... munkálatai.;

KISS, L. Rimaszombat és Gömör nagy ünnepe...

³ KEMPLER, K. A gyógyszererek története, s. 172.

17. júla do 17. novembra 1866 bolo prijatých do cholerovej nemocnice 1132 chorých. Z nich zomrelo 586, čiže letalita bola veľmi vysoká – 52 percentná. Rózsay vyvolal obdiv najmä mapou mesta, kde farebne boli vyznačené ohniská infekcie, dokonca i jednotlivé domy s rôznymi počtami ochorení. Poslednú prednášku mal podpredseda zhromaždenia, už vtedy slávny peštiansky chirurg, inak rodák z Vozokian nad Hronom, **Andrej Kovács Sebestény** (1814 – 1878) z oblasti čelustnej chirurgie. Resekoval pravú hornú čelusť pre nádor a odstránené tkanivo podrobil aj histologickému vyšetreniu, čo vtedy ešte nebolo bežnou metódou. Priebeh celej operácie ako i podrobný mikroskopický nález bol uverejnený i v zborníku rimavskosobotského zhromaždenia.

Za predsedu druhého zasadania lekárskej sekcie zvolili rožňavského praktika a chirurga **Antona Kissa** (1813 – 1883). Medzi témami zasadania prevládali práce z chirurgicko-ortopedickej oblasti. Z nich treba vyzdvihnúť vystúpenie amerického hosťa **dr. Ignáca Langer**a (1819 – 1879). Dr. Langer sa narodil na juhu Uhorska v Arade (dnes Rumunsko), diplom lekára získal vo Viedni. Aktívne sa zúčastnil bojov honvédskej armády v rokoch 1848/49 a po porážke emigroval do USA. V rokoch 1861 – 1865, v občianskej vojne Sever proti Juhu bol vojenským lekárom na strane Lincolnovcov. Už roku 1865 vyvolal pozornosť svojím vystúpením na zhromaždení v Bratislave, kde svoju improvizovanú prednášku demonštroval fotografiami z americkej vojny. Podobne postupoval aj v Rimavskej Sobote, kde znovu len improvizoval a svoje slová o liečbe zlomenín dlhých kostí znovu ilustroval fotografiami zhotovenými počas jeho služby v armáde Severanov. Veľká škoda, že nikto z prítomných nezachytil slová Langer, a tak sa nemohli dostať ani do zborníka prednášok.

Tento významný, ale takmer zabudnutý priekopník uhorsko-amerických (a slovensko-amerických) vzťahov,⁴ Langer zrejme už v Bratislave vybudoval dobré kontakty s uhorskými kolegami, o čom svedčila i ďalšia prednáška lekárskej sekcie v Rimavskej Sobote. Priekopník ortopédie a rehabilitačnej liečby v Uhorsku, zakladateľ a riaditeľ súkromného ortopedicko-chirurgického ústavu v Pešti – rodák z Rimavskej Soboty – **dr. Samuel Batizfalvy** (1826 – 1904) predniesol kazuistiku malej pacientky, trpiacej na „kontraktúru (zmeravenie) bedrového zhybu“. Batizfalvy osemmesačnou trpezlivou aplikáciou Langerovho prístroja na predlžovanie končatín dosiahol, že dievčatko začalo znovu chodiť bez bariel s minimálnym krívaním. Batizfalvyho prednáška sa dostala aj do zborníku s kresbou Langerovho prístroja.

Posledné, tretie zasadanie lekárskej sekcie sa konalo 16. augusta pod vedením peštianskeho lekára a redaktora časopisu *Gyógyászat* (Liečiteľstvo) **dr. Imricha Poóra** (1823 – 1897). Ako prvý vystúpil už spomínaný lekár – chirurg **Anton Kiss** z Rožňavy s prednáškou *Ťažkosti chirurgickej praxe na vidieku*. Okrem neprítomnosti odbornej asistencie a vhodne zariadenej operačnej sály, hlavný problém chirurgie vo vidieckych podmienkach videl v tom, že pacienti sa dostávajú k chirurgovi neskoro, s pokročilým ochorením, až po neúspechu „liečivých pokusov“ rôznych šarlatánov.

---

⁴ KISS, L. Ignác Langer.

Cenným dodatkom jeho práce bola poznámka, že okrem prednášajúceho aj **dr. Moric Patzek** v Rimavskej Sobote, **dr. Rudolf Madarász** v Rožňave, **dr. Šimon Köhler** v Dobšinej a „pravdepodobne aj iní lekári“ sa venujú aj chirurgii.

Medzi tými „inými“ bol pravdepodobne aj **dr. Ferdinand Fehér**, ktorý sa podpísal v zozname prítomných ako „lekár – chirurg“ z Dobšinej. Názov jeho prednášky znel: *Valami a kobalt-betegségéről* (Niečo a kobaltovej chorobe). V 60-tych rokoch 19. storočia viac ako 500 ľudí žilo v Dobšinej z dolovania kobaltínu (CoAsS) – najdôležitejšieho nerastu kobaltu.⁵ Kobaltovú chorobu autor pozoroval predovšetkým u desať(!)-pätnásťročných chlapcov, ktorí holými rukami triedili vydolovanú rudu. Na koži, vystavenej prachu najprv vzniklo začervenanie (erytém), neskoršie „erysipelas“ (ruža?) ako i vredy veľkosti hrachu až fazule. Najčastejšie bola postihnutá koža medzi prstami, obyčajne aj so zápalom nechtového článku prstov. Ruže podobný zápal postihoval aj kožu mieška (skróta) ako i vchod do nosa a pripomínal tzv. ozénu (chronický atrofický zápal nosovej sliznice). Častý bol aj chronický zápal hlasiviek – robotníci, najmä ráno boli schopní len šeptať – ako aj zápal pľúc. Takto oslabené pľúca boli potom ľahšie postihnuté aj tuberkulózou.

Zavedenie tavenia rudy, získanej z bane „Zemberg“ viedlo často aj k akútnej otrave: chrapot, dráždivý kašeľ s dušnosťou prinútili robotníka prestať pracovať. Sliznice nosa, očné spojivky boli zapálené, na tvári, vo vlasatej časti vznikali drobné vriedky, neskoršie chrasty. Autor pozoroval i vypadávanie vlasov. Na základe týchto príznakov ako i z faktu, že analýzou rudy zo Zembergu bol zistený 41 percentný obsah arzénu v rude, dr. Fehér usudzoval, že tzv. kobaltová choroba je vlastne chronickou otravou arzénom. Na základe toho odporučil aj prevenciu: často zmeniť pracoviská, pravidelne odstraňovať kobaltový prach z kože teplou vodou a z organizmu pomocou slabej olejovej klyzmy. Fehérovú prednášku – s prednáškou peštianskeho lekárnik a prvého doktora chémie v Uhorsku, **Daniela Wágnera** (1800 – 1890) – rodáka z Brezna – *O pražení rúd z hladiska zdravotno-policaijného a chemického*, ktorá odznela na 3. zhromaždení v Banskej Bystrici r. 1842,⁶ považujeme za významné medzníky v dejinách pracovného lekárstva na Slovensku.

Aj ďalší predstaviteľ domácich farieb, už spomínaný **dr. Török**, budil zaslúženú pozornosť analýzou súboru 180 pacientov s „vodnatielkou“. U pacientov s opuchmi nôh a brucha, ako „sprievodnú chorobu“ našiel 61-krát proteinúriu (bielkovinu v moči), 48-krát striedavú horúčku, 24-krát šarlach, 18-krát hnačky a 10-krát zväčšenie pečene. Ostatné choroby napr. choroby srdca, sa vyskytovali menej ako 10-krát. Prednáška Töröka je dôkazom toho, že v 60-tych rokoch 19. storočia štatistické metódy našli svoje uplatňovanie už aj medzi vidieckymi praktikmi.

Najväčší – no skôr spoločenský ako vedecký úspech – zožal **dr. Óváry** svojou prednáškou o liečebných účinkoch tokajského vína. Tieto účinky „demonštroval“

⁵ HERČKO, I. Minerály Slovenska, s. 111.

⁶ KISS, L. 150. výročie zhromaždenia lekárov a prírodovedcov v Banskej Bystrici.

priamo v prednáškovej miestnosti, resp. po schôdzi vo svojom byte pohostením kolegov ozajstným tokajským vínom.

Okrem lekársko-chirurgickej sekcie pozoruhodnú aktivitu vyvíjala aj sekcia sociálneho lekárstva, ktorá mala tiež tri zasadania. Prvému zasadaniu 13. augusta predsedal protomedik (hlavný lekár) Sedmohradska **Daniel Patakí** (1804 – 1871). Zapisovateľmi sekcie sa stali rodák z Lendaku, školský lekár slávnej školy v Sárospataku **Gedeon Raisz** (1840 – 1908) a lekár z Lučenca **Samuel Plichta** (1832-?). Témou rokovania bol rozsiahly elaborát bývalého hlavného lekára Boršodskej župy **Tomása Kuna** (1815 – 1894) na reorganizáciu verejného zdravotníctva a lekárskeho stavu, návrh ktorého vypracovali na predošlom, bratislavskom zhromaždení. Výsledkom živej diskusie bola dohoda, aby prácu dr. Kuna podrobne preštudoval špeciálny výbor pod vedením protomedika Patakího. Do 9 členného výboru boli zvolení aj lekári Gemere, dr. Anton Kiss a dr. Móric Patzek.

Na druhom zasadaní sekcie 14. augusta pod vedením **dr. Viliama Knöpflera** (1815 – 1882) z Marosvásárhelyu (dnes Tirgu Mures, Rumunsko) **dr. Verebélyi** predniesol správu o celokrajinskom súpise „slabomyseľných“. Tento súpis inicioval na predošlom, bratislavskom putovnom zhromaždení bývalý župný lekár Bratislavskej župy **dr. Ján Gerley** (1816 – 1867), rodák z Holíča, pôvodným menom Hardlicska (Hrdlička?). Žiaľ, hlásna disciplína bola veľmi slabá a údaje z jednotlivých žúp boli nedostatočné a povrchné, napr. v Komárňanskej župe sa údajne nenašiel ani jeden slabomyseľný.

Predsedom 3. zasadania sekcie sociálneho lekárstva bol člen – korešpondent Uhorskej akadémie vied, riaditeľ slávnej nemocnice sv. Rócha v Pešti **dr. František Flór** (1809 – 1871). Na tomto zasadaní vystúpil už vyššie spomínaný peštiansky lekár – redaktor, Imrich Poór s návrhom, aby rimavskosobotské zhromaždenie deklarovalo požiadavku: lekársky stav by mal mať svojho predstaviteľa v hornej snemovni parlamentu. Nezabudnime, že sme v období krátko po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, Uhorsko má znovu kráľa, cisára Františka Jozefa a znovu funguje z Prešporku známa „diéta“, čiže uhorský parlament. Tento obnovený parlament si zachoval svoju feudálnu štruktúru, pozostávajúcu z dvoch komôr. Zvolení delegáti rokovali v dolnej snemovni, horná bola snemovňou magnátov a biskupov. S návrhmi dolnej musela súhlasiť i horná snemovňa, až potom mohli byť predložené do Viedne. Poór teda žiadal, aby v hornej snemovni okrem aristokratov „vroděných“, bola zastúpená aj „aristokracia vedy“. To by znamenalo, že predseda Uhorskej akadémie vied, rektor univerzity, predseda Uhorskej kráľovskej prírodovednej spoločnosti by boli členmi hornej snemovne. Sekcia Poórov návrh prijala a predložila ho na záverečnú spoločnú schôdzu. Podobne prijala a odporučila na záverečné zasadanie aj elaborát Spolku lekárov Tekovskej župy, ktorý bol vypracovaný vo Vyhniach 1. augusta 1867. Išlo o závažné pripomienkovanie návrhu z bratislavského zhromaždenia na usporiadanie verejného zdravotníctva z pohľadu praktikov pracujúcich vo vidieckych podmienkach. Popri už spomínanej Kunovej práci, elaborát Tekovčanov bol druhým zá-

važným pripomienkovaním návrhu z roku 1865⁷ a súčasne dokumentuje existenciu Spolku lekárov Tekovskej župy už r. 1867. Tento fakt treba zdôrazniť aj preto, že naša lekárska historiografia – konkrétne **Junasova** kniha *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku* – vôbec nevie o existencii tohto spolku.⁸

Pri analýze aktivity lekárov v Rimavskej Sobote nesmieme zabudnúť na „mimosekcióvu“ aktivitu, predovšetkým na monotematickú konferenciu so zameraním na skúsenosti získané počas epidémie cholery v predchádzajúcom roku. Bola to práve cholera, ktorá zabránila Gemerčanom usporiadať putovné zhromaždenie v pôvodnom termíne, teda koncom leta 1866. Konferencii, ktorá zasadala 14. a 16. augusta, predsedal už spomínaný docent Bókay, tajomníkmi boli dr. Ján Török a dr. Juraj Horváth. Úvodnú prednášku mal mladý praktik, **dr. Július Oláh** (1836 – 1917) o podstate cholery a jej liečby. Vychádzal z vlastných pozorovaní 44 chorých. Zistil, že terminálne (tesne pred smrťou) telo chorých vychladlo a ich srdcová činnosť stále slabla. Predpokladal, že cholera sa rovná týfu alebo tyfoidu s prehnanou činnosťou bludného nervu, a preto svojím pacientom podkožnou injekciou podával *camp-hor-spiritus* (kámfor sa považoval za srdce stimulujúci prostriedok).

Po úvodnej prednáške nasledovala mimoriadne bohatá diskusia, v ktorej diskutéri oboznámili poslucháčov s vlastnými skúsenosťami v liečbe cholery a vlastnými úvahami o príčine (etiológii) tejto choroby. Mnohí ešte stále zastávali názor – dnes už vieme, že nesprávny – že cholera sa šíri ako miazma, čiže nákazlivina výparov. Iní ju dokonca považovali za otravu a liečili ju emetikami (liekmi vyvolávajúcimi zvracanie). Súdny lekár Biharskej župy **Ludovít Grósz** (neskoršie Csatóry; 1832 – 1907) však zdôrazňoval, že konečne by sme mali všetci uznať infekčný charakter cholery a fakt, že sa šíri vo forme „kontágia“ a nie ako miazma. Odvolával sa na záver druhej medzinárodnej konferencie o cholere konanej v roku 1866 v Carihrade (Turecko), ktorý tiež deklaroval infekčný charakter cholery. Preto dr. Grósz považoval za nevyhnutné obmedziť pohyb ľudí počas epidémie na minimum.

Vzhľadom na veľký počet diskutujúcich, konferencia pokračovala o dva dni so zameraním na skúsenosti, ktoré získali protiepidemickými opatreniami. Vetrание bytov, zákaz styku s vojakmi, aplikácia „vodných a octových pár“ – údajne pomohli **dr. Ferenczemu** zabrániť šíreniu epidémie. Vystúpil aj **dr. Rózsay**, ktorý svoju kompetentnosť v otázkach cholery už dokázal v lekárskej sekcii a uvádzal presvedčivý dôkaz o infekčnosti cholery. V dobre chránenej nemocnici dovtedy nebola cholera, kým jeden z pacientov nenavštívil rodinu v tej ulici, kde zúrila epidémia. Po návrate pacient ochorel na cholera a behom krátkej doby mali 60 prípadov cholery v nemocnici.

Záverečné slovo na konferencii o cholere mal **docent Bókay**. Vyslovil presvedčenie, že cholera je infekčnou chorobou, a preto dezinfekcia je účinným prostriedkom proti jej šíreniu. Treba ju však aplikovať dôkladne, pod úradným dozorom a v prípade chudobných na účet dedín a miest.

⁷ KISS, L. Demokrácia kontra centralizáció az egézségügyben.

⁸ JUNAS, J. *Lekári a spoločnosť...*, s. 113 – 114.

História 12. zhromaždenia by bola neúplná, ak by sme sa nezmienili o jeho významnej dohre v Pešti. Na základe iniciatívy sekcie sociálneho lekárstva a z poverenia záverečného plenárneho zasadania 17 členná delegácia uhorských lekárov a prírodovedcov pod vedením podpredsedov rimavskosobotského zhromaždenia Andreja Kubínyiho a dr. Andreja Kovácsa Sebesténya 13. októbra odovzdala stanovisko zhromaždenia ministrom vnútra. Text stanoviska bol publikovaný aj v 42. čísle časopisu *Gyógyászat*.

Na podnet ministra vnútra – vtedy ešte neexistovalo ministerstvo zdravotníctva – 10. marca 1868 sa zišla konferencia, ktorá z troch návrhov – z návrhu kolégia peštianskych lekárov z roku 1848, z návrhu zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov sformulovaného v Bratislave a potvrdeného v Rimavskej Sobote a z návrhu vypracovaného skupinou peštianskych lekárov (Balassa, Jendrassik, Korányi, Markusovszky) – vybrala posledný variant. Trvalo ešte takmer desať rokov, kým roku 1876 bol vyhlásený zákonný článok XIV/1876, prvý zdravotnícky zákon Uhorska. Jedným z mílnikov vzniku tohto zákona bolo i XII. zhromaždenie uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote.

Zoznam bibliografických odkazov

BATIZFALVY, S., RÓZSAY, J. *A magyar orvosok és természetvizsgálók*

XII. vándorgyűlésének munkálatai. Pest, 1868.

HERČKO, I. *Minerály Slovenska*. Martin : Osveta, 1984. 235 s.

JUNAS, J. *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. Martin : Osveta, 1990. 278 s.

KEMPLER, K. *A gyógyszererek története*. 2. kiad. Budapest : Gondolat Kiadó, 1984. 444 s.

KISS, L. 150. Výročie zhromaždenia lekárov a prírodovedcov v Banskej Bystrici.

In *Lekársky obzor*, 1992, roč. 41, s. 531 – 535.

KISS, L. *Dejiny putovných schôdzí uhorských lekárov a prírodovedcov na Slovensku v rokoch*

1842 – 1918. [Kandidátska dizertačná práca uložená

v Knižnici Historického ústavu SAV]. 1997. Rukopis.

KISS, L. Demokrácia kontra centralizáció az egészségügyben.

In *Orvosi Hetiép*, 1992, évf. 133, s. 623 – 624.

KISS, L. Ignác Langer (1819 – 1895) : priekopník lekárskeho vzťahov medzi našim regiónom a Spojenými štátmi americkými v rokoch 1865 – 1867.

In *Z dejín vied a techniky na Slovensku XVIII*.

Bratislava : Veda, 2000, s. 57 – 64.

KISS, L. Rimaszombat és Gömör nagy ünnepe – 1867-ben.
In *A HÉT*, 1992, évf. 37, sz. 34.

Activities of Medical Division in the XII Moving Assembly of Hungarian Doctors and Natural Scientists in Rimavská Sobota

László Kiss

Movement of moving sessions of Hungarian doctors and natural scientists which had been functioning since 1841 organised its XII assembly in Rimavská Sobota in August 1867. The course of the assembly went in divisions; the most active was the medical division. Lectures were held on cholera epidemic in the previous year, on surgical experience of an American guest achieved during the Civil War in the USA, on the cobalt disease of miners in Dobšiná, as well as on other interesting medical cases. Remarkable moment was a vivid discussion about the draft of the health care reform. This exchange of opinions, too, contributed to the formulation of the leg. article XIV from the year 1876, which became the first medical law in Hungary.

Dobročinnosť a sociálna starostlivosť spolkov Rimavskej Soboty v období dualizmu

Henrieta Boršošová

Žiadna spoločnosť nie je homogénna. Tvoria ju vždy ľudia s rôznym spoločenským a sociálnym zázemím. Obdobie dualizmu (1867 – 1918) prinieslo so sebou množstvo spoločenských zmien aj v súvislosti s modernizačnými trendmi. Rozvoj priemyslu, obchodu, podnikania vytváralo na jednej strane nové pracovno-právne vzťahy, na strane druhej vznikali priamo s tým aj spoločensko-sociálne rozdiely. Priepasť medzi najchudobnejšími a najbohatšími sa prehlbovala. O sociálnom cítení, empatii, altruizme a kultúrnej úrovni istého spoločenstva svedčili aj formy, ako sa s týmito čoraz viditeľnejšími problémami dokázali ľudia vyrovnávať.

Hlásanie a akceptácia kresťanských i všeludských hodnôt (najmä pomoc blížnemu) našli plodné pole pôsobnosti predovšetkým vo sfére dobročinnosti. V druhej polovici 19. storočia nastala expanzia dobročinných, väčšinou ženských spolkov.¹ V tomto období nadobudlo totiž ženské hnutie nové dimenzie aj v rámci spoločensko-politicky špecifického ovzdušia Uhorska. Ženy začali bojovať o nové spoločenské pozície, vymaniac sa tak zo zajatia niekoľko storočí pestovanej predstavy ženy v domácnosti a usilujúc sa preniknúť do povedomia širšej verejnosti aj svojimi spoločensko-kultúrnymi ambíciami.

V Rimavskej Sobote môžeme na základe doterajšieho výskumu začleniť medzi najvýraznejšie dobročinné spolky *Dobročinný ženský spolok mesta a vidieka Rimavskej Soboty*, *Rimavskosobotský židovský ženský spolok*, *Biely kríž* a *Červený kríž*.

Otázka sociálnej opatery a pomoci chudobným, bezbranným a chorým nereprezentovala výsostný záujem iba žien. Problémy spoločnosti nezostali ľahostajné ani mužom. Potvrdila to iniciatíva jedného z najväčších osobností spoločensko-kultúrneho života Rimavskej Soboty, gymnaziálneho profesora **Jánosa Fábryho**. Jeho idea znamenala vynikajúcu príležitosť pre ženy vymaniť sa z arzenálu spoločenských očakávaní či noriem, ktoré sa v tom čase na ňu kládli. Neznamenalo to, že by sa zanedbávala výchova vlastných detí a vedenie domácností, ale mal sa tak rozšíriť okruh pôsobenia a uplatnenia žien v spoločenskom a kultúrnom živote.

¹ DUDEKOVÁ, G. Od milosrdenstva k štátnej opatere, s. 26 – 29.

Zakladajúce zhromaždenie spolku sa konalo v novembri 1866 pod predsedníctvom **Saroly Pongráczovej**², ktorá sa zároveň stala i prvou predsedníčkou *Dobročinného ženského spolku mesta a vidieka Rimavskej Soboty* (ďalej DŽSMaVRS).

Cieľom spolku bola pomoc a poskytovanie podpory opusteným, osobám v núdzi, sirotám prostredníctvom finančných príspevkov, prídelom šatstva a jedla. Okrem toho k sfére pôsobnosti patrila výchova a vzdelávanie chudobných a opustených detí. Dobročinnosť však otvárala možnosti do viacerých oblastí života. DŽSMaVRS sa snažil upevniť pozíciu skutočného kultúrneho spolku svojou činnosťou orientovanou aj na pomoc iným spolkom. Podporoval stavbu miestneho čitateľského spolku, pomáhal postihnutým požiarmi, organizoval zbierku pre *Sedmohradský maďarský vzdelávaci spolok – E.M.K.E*, podporoval dievčenskú školu. Dobročinný charakter DŽSMaVRS sa podčiarkol aj faktom, že sa za predsedníctva **Ireny Bornemiszovej** stal ženský spolok zakladajúcim členom *Mestského výboru Uhorského Červeného kríža* v Rimavskej Sobote v roku 1881³ a v roku 1895⁴ sa rozhodujúcou mierou zaslúžil o zriadenie gemersko-malohontskej pobočky *Bieleho kríža*. V tomto prípade bola nezanedbateľná investičná injekcia v podobe aspoň čiastočného vybavenia detského domova Bieleho kríža spolkom DŽSMaVRS.⁵

Akúsi konkurenciu pre DŽSMaVRS predstavovala iniciatíva židovských žien na čele s hlavným rabínom **Leom S. Singerom** 20. júna 1886⁶, keď sa jeho výzvu založiť „Ozer Dalim“ podarilo uskutočniť na zakladajúcom zhromaždení *Rimavskosobotského židovského ženského spolku* (ďalej RŽŽS). Vedúcu pozíciu v spolku na základe uznesenia zaujala manželka Adolfa Bodora, kým hlavný aktér myšlienky, rabín Leó S. Singer, sa stal tajomníkom.

DŽSMaVRS a aj RŽŽS vznikli s cieľom naplniť podobné úlohy. Spájala ich nezištná snaha pomáhať chudobným, ženám s deťmi a chudobným deťom poskytovaním materiálnej (finančnej) a duchovnej podpory (vzdelávanie pre siroty). Odlíšovali sa však v jednom zásadnom bode. RŽŽS vyvíjal svoju aktivitu pôvodne s primárnym cieľom pomôcť židovskému obyvateľstvu. Stanovy schválené ministerstvom vnútra 4. augusta 1893⁷ hovorili o tejto náplni práce celkom zreteľne. „Pomáhať chudobným rimavskosobotským *židovským* rodinám, chorým, práceneschopným, vdovám a sirotám, zmiernovať chudobu, resp. pomôcť s výbavou chudobným nevestám“⁸ zužovalo okruh pôsobnosti jasným vymedzením cieľovej skupiny obyvateľov mesta.

² HOLÉCZY, I. Rimaszombat és vidéke jótékony nőegyesület 70 éves fennállásának története 1866 – 1936, s. 4.

³ HOLÉCZY, ref. 2, s. 6.

⁴ A Fehérkereszt egyesület alapszabályai, s. 1.

⁵ HOLÉCZY, ref. 2, s. 6.

⁶ WEINBERGER, T. A Rimaszombati Izrealita Nőegylet Ötven-éves Története, s. 6.

⁷ WEINBERGER, ref. 6, s. 7.

⁸ WEINBERGER, ref. 6, s. 7.

Spektrum dominantnej dobročinnosti vyššie spomínaných spolkov v rozhodujúcej miere svojou príznačnou činnosťou dotvárali ďalšie dve organizácie s trochu podobným, ale i protikladným názvom. Išlo o Biely a Červený kríž.

História *Červeného kríža* v Rimavskej Sobotě a okolí začala už v roku 1881⁹, keď v sídle Gemersko-Malohontskej župy bola založená pobočka Uhorského Červeného kríža. Poslanie spolku sa v mnohom podobalo už spomínaným dobročinným ženským spolkom. V prvom rade činnosť *Mestského výboru Uhorského Červeného kríža* vychádzala zo Ženevskej konvencie z roku 1865.¹⁰ Tá zaväzovala členov poskytovať ochranu a pomoc raneným a chorým vojakom. Praktická potreba však čoskoro donútila tento program rozšíriť aj na pomoc trpiacemu civilnému obyvateľstvu a na sociálno-charitatívnu oblasť, na podporu nevládných vdov a sirôt, chudobných a bezprizorných.¹¹ Boli to ideály, usmerňovače konania v dvoch fázach existencie pobočky Uhorského Červeného kríža v Rimavskej Sobotě. Prvú etapu ohraničujú roky 1881 až 1910. Po krátkej prestávke však odkaz Henryho Dunanta nabral na svojej aktuálnosti. V roku 1914¹² sa znovu vytvoril Spolok Červeného kríža. Jeho členky pracovali v nemocnici a v lazaretoch. Spolok mal vtedy 200 členov. Viedol ho hlavný župan **Géza Kubínyi**. Dobrovoľné sestry školil riaditeľ nemocnice **MUDr. Tamás Löcherer**.¹³

Červený kríž je všeobecne známa organizácia, preto by sa možno mohlo na prvý pohľad zdať, že Biely kríž je jeho uhorskou analógiou vyplývajúcou z vtedajších špecifik spoločensko-politického ovzdušia. Nie je to celkom tak, pretože hnutie *Bieleho kríža* našlo svoje rodisko v Londýne už začiatkom 19. storočia. V tom čase sľubovalo morálnu obrodu, ktorá oslovila aj iné krajiny Európy. V Uhorsku sa toto hnutie ujalo v roku 1885.¹⁴ **Dr. Mór Szalárdy**, budapeštiansky lekár, oživil spolok Biely kríž, aby opustení novorodenci predsa len dostali šancu od života, od spoločnosti. Predsedom spolku Biely kríž sa stal **profesor Pál Heim**. Postupne sa v priebehu desiatich rokov rozšírila sieť spolku na 29 filiálok, medzi ktorými nechýbala ani Rimavská Sobotá. Expanziu materského spolku Biely kríž pobočkou v župnom sídle Gemer-Malohontu podporili viaceré významné osobnosti spoločensko-kultúrneho života, napr. župan László Hámos, ale aj predsedníčka DŽSMaVRS Irén Bornemiszová.¹⁵ Pobočka Bieleho kríža v Rimavskej Sobotě bola založená v roku 1895.¹⁶

⁹ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobotá. Fond Mestský spolok Uhorského Červeného kríža, 1915 – 1921 (netriedený materiál).

¹⁰ JUNAS, J. a kol. 80 rokov Červeného kríža na Slovensku, s. 16.

¹¹ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobotá. Fond Mestský spolok Uhorského Červeného kríža, 1915 – 1921 (netriedený materiál).

¹² JUNAS, ref. 10, s. 17.

¹³ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobotá. Fond Mestský spolok Uhorského Červeného kríža, 1915 – 1921 (netriedený materiál).

¹⁴ Fehér Kereszt rövid története.

¹⁵ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobotá. Fond DŽSMaVRS, k. 1, (netriedený materiál) Fehér Kereszt alapszabályai, s. 1

¹⁶ BOROVSZKY, S. Gömör-Kishont vármegye, s. 320.

Stanovy Bieleho kríža charakterizovali činnosť spolku nasledovne: „Pestuje šľachetné ciele humanity, ochranu detí“. ¹⁷ V praxi to znamenalo, že prvotná starostlivosť o opustených novorodencov sa doplnila o bezplatnú zdravotnú starostlivosť o chudobné deti vôbec. Ešte dôležitejší moment predstavovalo úsilie vziať do opatery práceneschopné chudobné tehotné ženy a podporovať ich poskytovaním finančnej pomoci v posledných týždňoch gravidity. ¹⁸ Na splnenie vyššie uvedených humanitných dobročinných cieľov bolo treba zabezpečiť miestnosť na ubytovanie opustených chudobných detí. Postavenie detského domova pre opustené deti sa spájalo s nádejou, že sa pôsobnosť spolku rozšíri o ďalšie dôležité spoločenské aspekty späté s výchovou detí. Predstavenstvo predpokladalo založenie pracovných dielní, priemyselných škôl, detského sanatória, domova pre postihnuté deti ako prostriedku na zdokonalenie, zintenzívnenie a zefektívnenie spolkovej činnosti.

Dobročinnosť, prejavy humanity a kresťanských ideálov, už aj na základe krátkej exkurzie dátami, menami a cieľmi spolkov, boli zreteľne pozorovateľné v niekoľkých problémových okruhoch.

Činnosť spolkov sa kumulovala do dvoch základných oblastí:

- sociálna starostlivosť,
- zdravotnícka starostlivosť.

Sociálna starostlivosť upriamila svoju pozornosť na ciele skupiny spoločnosti. Na jednej strane sa predmetom záujmu stali ľudia zo sociálne slabšieho prostredia, chudobní, opustení, vdovy a vdovci, no na strane druhej ochranné krídla humanity poskytli útočisko a záchranu aj tým najbezbrannejším – deťom. Tie sa často ocitli mimo záujmu spoločnosti ako nechcené a opustené predovšetkým vtedy, ak k nim príroda nebola dostatočne štedrá a niesli na sebe biľag hendikepu.

Vývoj spoločnosti, jej modernizácia, rozvoj vedných disciplín, ale aj rozličné sociálno-spoločenské aspekty prispeli k zvýšeniu úrovne kultúry starostlivosti o dotknuté skupiny obyvateľstva. Deti sa stali predmetom záujmu takmer každej dobročinnnej organizácie. Bola to povinnosť nielen kresťanská, ale aj spoločenská. Výchova detí „ulicou“ sa javila ako nedostačujúca, nedôsledná a prinášala so sebou mnohé riziká. ¹⁹ V Rimavskej Sobotě sa problémom opustených detí a starostlivosťou o ne zaoberal prakticky každý dobročinný spolok, no mimoriadnu zásluhu v tomto smere si zasluhuje predovšetkým Biely kríž v tesnom zástupe s DŽSMaVRS.

Začiatkom 20. storočia sa začali realizovať prvé kroky na vybudovanie detského domova. Mešťanosta Rimavskej Soboty spolu s vládnymi vyslancami uskutočnili prehliadku mesta, kde mala stáť budova domova – na parcele bývalého cintorína. Budovu postavili v roku 1903 a začiatkom jari slávnostne otvorili. ²⁰ Bol to detský do-

¹⁷ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota. Fond DŽSMaVRS, k. 1, Stanovy filiálneho spolku župy Gemer-Malohont Fehérkeresztegyesület (netriedený materiál).

¹⁸ A Fehérkereszt egyesület alapszabályai, ref. 4, s. 1.

¹⁹ DUDEKOVÁ, G. Od humanity k štátnej výchove, s. 26.

²⁰ A Fehérkeresztegyesület alapszabályai, ref. 4, s. 4.

mov, ktorý sa stal jedným z dvoch štátnych detských azylov na Slovensku.²¹ Opatere a opustené deti tak prešla v Rimavskej Sobote do rúk štátu. Snahy Bieleho kríža však týmto prenesením zodpovednosti nezaniikli. Sústredili sa na inú skupinu – na hendikepované deti²², ktoré sa vďaka spolковой starostlivosti mohli relatívne lepšie a ľahšie začleniť do spoločnosti. Domov pre postihnuté deti, otvorený prvého októbra 1905 vzal pod svoje ochranné krídla prvých 20 detí.²³ Svoje pokroky, nadobudnuté vedomosti a zručnosti predvádzali na rôznych kultúrnych vystúpeniach. Dôkazom toho bolo i vianočné vystúpenie postihnutých detí pod vedením inštruktoriek Kernovej a Baksayovej, keď spev príležitostnej modlitby dieťaťa s hrbom dojal prítomných až k slzám.²⁴

Pre deti z rôznych hľadísk, ale najmä z hľadiska zdravotného, sa zimné mesiace stávali najväčšími neprajníkmi. Chladné počasie, snehom prikrytá krajina, obmedzovala možnosti dochádzania do škôl v meste najmä deťom z okolitých obcí. V snahe poskytnúť im akési ubytovanie vrátane stravy v spomínanom období, DŽSMaVRS zriaďoval za pomoci miestnych orgánov a podpory Rimavskosobotčanov od neskorej jesene do neskorej jari tzv. ľudovú kuchyňu (vývarovňu) s domovom voľného času (domovom pre chudobné deti)²⁵ pre 32 chlapcov a 15 dievčat. Vedúce pozície zastávali zastávali funkcionárky, manželka Jánosa Samarjayho a Emma Raisz-Marikovszka. O úspešný chod zimnej sociálnej opatery sa staralo 29 dobrovoľníkov a jeden námezdné pracujúci kuchár.²⁶

Sociálna starostlivosť zahŕňala v sebe niekoľko parametrov. Obsah jedného z nich tvorila už spomínaná starostlivosť o deti, s ktorou bezprostredne súviseli aj finančné podpory chudobným rodinám. Jednotlivé žiadosti o finančné podpory sa prediskutovali na spoločných zasadnutiach spolkov. Na prejavy ľudskej dobrosrdečnosti boli odkázaní najmä ľudia z nižších vrstiev, vdovy a vdovci. Na spolky sa obracali za účelom získania finančných a iných materiálnych podpôr (šatstvo, drevo na kúrenie) väčšinou pre svoje deti a rodiny počas práceneschopnosti či po úmrtí manžela (manželky).²⁷ Odhlasované peňažné či finančné podpory sa pohybovali okolo 3 až 5 Ft.²⁸ Je pochopiteľné, že ak išlo o príspevok na hromadnú pomoc, napr. tureckým raneným počas rusko-tureckej vojny v rokoch 1877 – 1878²⁹, tak suma bola

²¹ DUDEKOVÁ, ref. 19, s. 27.

²² Gömör-Kishont, 1904, roč. 25, č. 23, s. 1.

²³ Gömör-Kishont, 1905, roč. 26, č. 41, s. 1 – 2.

²⁴ Gömör-Kishont, 1905, roč. 26, č. 52, s. 2.

²⁵ HOLÉCZY, ref. 2, s. 12.

²⁶ Gömör-Kishont, 1904, roč. 25, č. 17, s. 2.

²⁷ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota. Fond DŽSMaVRS, k. 1, Zápisnice z decembra 1866 (netriedený materiál).

²⁸ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota. Fond DŽSMaVRS, k. 1, Zápisnica z novembra 1876 (netriedený materiál).

²⁹ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota. Fond DŽSMaVRS, k. 1, Zápisnice z rokov 1877 – 1878; KAMENICKÝ a kol. Lexikón svetových dejín, s. 100.

vyššia – 40 Ft.³⁰ V tejto podpore sa odhaľujú aj iné – napr. politické rozmery dobročinnosti. Tvrdiť to môžeme predovšetkým preto, lebo ranení na druhej strane barikády sa takej miery podpory nedočkali ani v prípade, keď sa na ich starostlivosť vôbec nejakej peniaze vyčlenili.

Zlepšenie ťažkej finančnej situácie rodín sa dosahovalo aj zapojením detí do získavania hmotného i duchovného bohatstva. DŽSMaVRS zriadil v rámci svojej štruktúrálnej hierarchie niekoľko pracovných sekcií. Rozvoj schopností dievčat pre vedenie domácnosti, spätých s rozvíjaním zručností privyrobiť si aj ručnými prácami mala na starosti Škola ručných prác, niekedy nazývaná aj Škola domácnosti, či Domov pre výchovu slúžok. To všetko predstavovalo spôsoby na odovzdanie sociálnych zručností pre ďalší život detí, zverených do opateru spolkov.

V centre pozornosti humanity sa ocitli i nastávajúce matky. Ich prenatálna starostlivosť a osveta tiež budili pozornosť dobročinných spolkov, v ktorých sa neraz svojimi lekáorskými schopnosťami vyznamenali aj miestni lekári. Nimi sa otvorila cesta i ďalšiemu okruhu záujmu spolkov – k zdravotníckej starostlivosti. Tá sústreďovala svoju energiu na pomoc chorým a raneným.

Progresívne napredovanie spolkov v predvojnovom období narušil rok 1914 s nasledujúcou vojnovou kataklizmou. Vzniklo ovzdušie, ktoré síce otvorilo brány dobročinnosti, ľudskosti uprostred odludštenej doby, zároveň však nútilo meniť objekt svojho záujmu podľa priority. Idea predvojnových čias sa zintenzívnila a zároveň modifikovala. Pozornosť sa obrátila smerom k vojnovým udalostiam. Dobročinné spolky vyvíjali nesmiernu aktivitu na odstránenie hroziacej biedy. Škola domácnosti zriadila nemocnicu so 100 posteľami a ponúkla ju Červenému krížu.³¹ Podľa svojich možností a schopností 60 chovancov Školy domácnosti tu vyvíjalo aktivity. Roky prvej svetovej vojny zjednotili sociálny, zdravotnícky i kultúrny rozmer života. Ranení a chorí sa napriek hrozným zážitkom z frontových udalostí dočkali na svojich lôžkach aj rozptýlenia. Zabezpečil sa im prístup k časopisom vo viacerých jazykoch, poskytl sa im knihy na čítanie a dokonca sa stali aj účastníkmi kultúrnych programov. Divadelné, filmové a hudobné predstavenia, záplavy kvetov pre nemocnicu, slávenie viačočných sviatkov sa stali liekom na opätovné získanie naštrbenej duchovnej harmónie.³²

Finančné prostriedky na podporu jednotlivcov sa získavali niekoľkými spôsobmi. Popri vyzbieraných členských poplatkoch, základných istinách, finančných príspevkoch štedrých podporovateľov sa za významné zdroje príjmov považovali dobročinné večierky, plesy a koncerty.

³⁰ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota. Fond DŽSMaVRS, k. 1, Zápisnica zo 3. 2. 1877 (netriedený materiál).

³¹ HOLÉČZY, ref. 2, s. 12.

³² MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota. Fond Mestský výbor Uhorského Červeného kríža v Rimavskej Sobote, kartón 1, 1915 – 1921 (netriedený materiál).

Ak pod dobročinnosťou rozumieme akúkoľvek dobrovoľnú a nezištnú pomoc, určenú pre niekoho iného bez očakávania protislužby, tak je zrejmé, že na vedúce pozície miestnych spolkov sa nemohol dostať nikto zo sociálne slabšieho prostredia. Poskytovať pomoc iným, opateru chorým a raneným, starať sa o deti sa síce mohol akýkoľvek dobromyseľný človek, lenže finančné predpoklady predstavovali výrazný inhibičný moment v tomto snažení. Vytvorili sa tak parametre, v rámci ktorých sa realizačné možnosti otvorili predovšetkým vyšším, majetnejším vrstvám. Preto je na mieste aj otázka, či akákoľvek dobročinná, charitatívna činnosť nebola len účelovou hrou na naplnenie spoločensko-sociálno-kultúrnych očakávaní. Nebola to len otázka spoločenskej prestíže elity mesta? Na jednej strane boli totiž dobročinné vecierky udalosťami väčšieho kultúrneho významu, na strane druhej však smutnou manifestáciou citelných spoločenských rozdielov. Lesk a bieda sa stretávali v nerozlučnom objatí. Krásna biela hodvábná toaleta s červeným atlasom, v rukách kytica kamélií, tanečná zábava pre chudobných³³, to všetko reprezentovalo dobovú predstavu majetnejších vrstiev ako spojiť príjemné s užitočným, predstavu získavania finančných prostriedkov na realizáciu dobročinnosti. Charita tak integrovala v sebe prvky elitárstva, vlastenectva, ale aj osvety a úprimnej dobročinnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

- BOROVSKÝ, Samu. *Magyarország vármegyéi és városai* : Gömör-Kishont. Budapest, 1903.
- DUDEKOVÁ, Gabriela. Od humanity k štátnej výchove.
In *História* : revue o dejinách spoločnosti, 2004, roč. 4., č. 7 – 8, s. 26 – 29.
- DUDEKOVÁ, G. Od milosrdenstva k štátnej opatere.
In *História* : revue o dejinách spoločnosti, 2008, roč. 8, č. 1, s. 26 – 29.
- A Fehérkereszt egyesület alapszabályai*. 10§ alapján a fiókegylet számára a központ által meghatározott házrendszabályai. Budapest : Pallas, 1888.
- Fehér Kereszt rövid története*. [online]. [cit. 2003-02-20].
Dostupné na internete: <<http://www.feherkereszt.hu>>.
- Gömör-Kishont* : vármegyei közlöny. Évf. 1 – 38.
Rimavská Sobota : József Stefanovics, 1880 – 1918.

---

³³ Gömör-Kishont, 1881, roč. 2, č. 8, s. 2.

HOLÉCZY, Ilona. *Rimaszombat és vidéke jótékony nőegyesület 70 éves fennállásának története 1866 – 1936*. Rimaszombat : Rimaszombat és vidéke jótékony nőegyesület, 1937.

JUNAS, Ján a kol. *80 rokov Červeného kríža na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava : Finest, 1999. 239 s.

KAMENICKÝ, M. a kol. *Lexikón svetových dejín*. Bratislava : SPN, 2001. 319 s.

WEINBERGER, Tibor. *A Rimaszombati Izrealita Nőegylet Ötven éves Története*. Rimavská Sobota : A rimaszombati izr. nőegylet, 1937. 32 s.

L i t e r a t ú r a

DUDEKOVÁ, Gabriela. Humanizácia starostlivosti o hendikepovaných.
In *História* : revue o dejinách spoločnosti, 2005, roč. 5, č. 5, s. 22 – 25.

DUDEKOVÁ, Gabriela. Chudobné a zatratené, ctihodné a milosrdné.
In *História* : revue o dejinách spoločnosti, 2004, roč. 4, č. 9 – 10, s. 24 – 28.

A Fehérkereszt országos lelncház egyesület naptára 1903. Budapest, 1903. 144 s.

Gömör : társadalmi hetilap. Megyei hivatalos értesítő. Évf. 1. – 2.
Rimavská Sobota : S. Kármán, 1875 – 1876.

Jelentés az országos Fehérkereszt és lelncház egyesület Gömörvármegyei fiókjának az 1902. évi működéséről Rimaszombatban. Rimaszombat, 1903.

Jelentés az országos Fehérkereszt és lelncház egyesület Gömörvármegyei fiókjának az 1903. évi működéséről Rimaszombatban. Rimaszombat, 1905.

KOVÁCS, István B. *Rimaszombat*. 1. vyd. Bratislava : Madách-Posonium, 2005. 120 s. ISBN 80-7089-415-6.

Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989. 1. vyd.
Bratislava : Academic Electronic Press, 1998. 255 s.

Storočie propagandy : Slovensko v osídlach ideológií. 1. vyd.
Bratislava : AEP, 2005. 234 s. ISBN 80-88880-64-5.

Charity and Social Welfare of Associations in Rimavská Sobota in the Period of Dualism

Henrieta Boršošová

The article refers to the main aspects of one of modern parameters of life in the second half of the 19th and at the beginning of the 20th century. Charity and the social welfare of associations represented an important part of social and cultural life in Rimavská Sobota in the period of dualism. Need or necessity of them were determined by social relations and modern trends in society – like popularisation of scientific knowledge, raising awareness especially in the field of providing health care. People from the badly-off environment became the target of interest of many (especially women) associations. The poor, orphans and also pregnant women were provided with aid. Financial means necessary for the support of individuals were obtained in several ways. In addition to member fees, basic principals and financial contributions of generous donors, charitable parties, balls and concerts were considered for important sources of income.

Spolok lekárov v Rimavskej Sobote – jeho história, poslanie, činnosť

Hana Sedláčková

Spolok lekárov v Rimavskej Sobote má svoju bohatú históriu. Od jeho založenia v roku 1867 sa počas 140 rokov nestratil jeho základný význam, ani cieľ. Podnet pre spracovanie tejto prednášky dalo Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote pri príležitosti 125. výročia vzniku múzea. Pri zhromažďovaní podkladov sa zistilo, že pre spracovanie tejto problematiky chýba dostatok relevantných podkladov a hodnoverné kroniky. Zostala teda jedine možnosť oprieť sa o spomienky najstarších bývalých členov výboru lekárskej organizácie ako aj súčasných členov Spolku lekárov v Rimavskej Sobote. Spomienky súčasníkov sa týkajú prevažne obdobia od ukončenia druhej svetovej vojny.

V almanachu v Gemersko-malohontskom múzeu sa našla jedna stať, podľa ktorej už v roku 1867 existovala Gemerská organizácia lekárov a lekárnikov na území Gemera. Toto územie bolo vystavené v predchádzajúcom storočí – v dôsledku prvej a druhej svetovej vojny – veľkým štrukturálnym a správcovkým zmenám. Zaznamenané písomnosti z obdobia Uhorska a I. Československej republiky úplne zmizli. Preto sa nevie, či v období I. Československej republiky alebo v období vojnovnej okupácie južného Slovenska existovala na území Gemera nejaká lekárska (stavovská) organizácia so zameraním na postgraduálne vzdelávanie lekárov.

Oblasť Gemera z pohľadu lekárskejších organizácií predstavovala spádový región zdravotníckych zariadení okolo okresného zdravotníckeho centra v Rimavskej Sobote, v Rožňave a Revúcej, kým oblasť Novohradu región okolo Lučenca, Poltára a Veľkého Krtíša.

V knižnici Gemersko-malohontského múzea sa nachádzajú dve knihy almanachu, v ktorých v dvoch článkoch je zmienka o existencii Gemerskej lekárskej a lekárskej spoločnosti už v roku 1867. V ročenke z roku 1907 bol síce uvedený menoslov členskej základne lekárov a lekárnikov, z ktorého vyplýva, že spolok mal celkom 79 členov, z toho 45 lekárov, ale záznam nič nehovorí o organizačnej štruktúre a činnosti spoločnosti. Od tohto dátumu až do roku 1950 nie sú v dostupných informačných zdrojoch žiadne údaje o existencii akejkoľvek lekárskej organizácie v Gemeri.

Prvé roky po druhej svetovej vojne boli poznačené organizačným chaosom v štrukturálnom zložení a činnosti v zdravotníckych zariadeniach, preto ani nebola vhodná pôda na vznik lekárskejších organizácií.

Iniciátorom myšlienky založenia lekárskej organizácie so zameraním na postgraduálnu odbornú výchovu lekárov bol **MUDr. Eugen Weiszlovits**, ktorý pôsobil ako prednosta očného lôžkového oddelenia nemocnice v Rimavskej Sobote v rokoch 1952 – 1953.

Povojnové obdobie socializácie a spolitizovania akejkoľvek spoločenskej činnosti požadovala veľa trpezlivosti a zdôvodňovanie opodstatnenosti založenia a vytvorenia takejto organizácie. MUDr. Weiszlovits bol však vytrvalý taktik a dosiahol, že sa začali na každom oddelení organizovať lekárske semináre s odbornými prednáškami, z ktorých vyšli budúci prednášatelia na ďalšie stupne podujatí. Podarilo sa to aj za významnej podpory **MUDr. Mateja Paulínyiho**, prednostu interného lôžkového oddelenia, ktorý bol v tom čase veľkou autoritou.

Obr. 1 Zakladateľ SLS MUDr. Eugen Weiszlovits (vľavo) a MUDr. Július Bugár

Druhým, už konkrétnym stupňom založenia lekárskej organizácie bolo schválenie a pomenovanie tejto organizácie názvom *Všeobecná sekcia lekárskej spoločnosti Jána Evangelistu Purkyňa* ako pobočka pri KÚNZ Banská Bystrica. Spočiatku sa zameriavala na organizovanie ústavných nemocničných lekárskeho seminárov.

Lekárske semináre sa organizovali v spolupráci s riaditeľstvom nemocnice a okrem odborných prednášok do programu zahrnuli aj organizačné inštrukcie a samozrejme aj povinnú politickú prednášku. V krátkom časovom odstupe na tieto semináre sa pozývali aj lekári zo spádových zdravotníckych zariadení okresu, teda z nemocnice Hnúšťa a z polikliniky Tornaľa (vtedy Šafárikovo), a tak sa z ústavného seminára stalo okresné podujatie. Na týchto seminároch sa zúčastnili aj lekárnici až do vytvorenia stavovskej organizácie lekárnikov. Zároveň sa lekárska spoločnosť organizačne dištancovala od ústavných pracovných schôdzí, organizovaných vedením Okresného ústavu národného zdravia (OÚNZ). V roku 1958 sa rimavskosobotská lekárska spoločnosť osamostatnila od KÚNZ Banská Bystrica a uchádzala sa o uznanie

samostatnej právnej subjektivity s tým, že do svojej organizačnej štruktúry zahrnula aj lekárov z regiónu Rožňava a Lučenec. Vtedy bolo dohodnuté, že pracovné konferencie sa uskutočnia striedavo aj v uvedených mestách.

V roku 1962 slovenský výbor spoločnosti J. E. Purkyně v Bratislave schválil vytvorenie takejto spoločnosti v Rimavskej Sobote. Za účasti jeho predsedu **akademika prof. Teofila Rudolfa Niederlanda, DrSc.** a vedeckého sekretára **MUDr. Jána Mariányiho** sa vo februári 1962 uskutočnila ustanovujúca schôdza v Rimavskej Sobote. Preto prvý výbor pozostával aj z príslušníkov okresu Lučenec a Rožňava v tomto zložení:

predsedníctvo: predseda MUDr. Eugen Weiszlovits,
členovia predsedníctva: MUDr. Teodor Lehotský, MUDr. Jozef Janiš,
 MUDr. Ladislav Hernádi, MUDr. Ján Torma,
členovia výboru: MUDr. Tomašovič, MUDr. Peter Spryň,
 MUDr. Zoltán Schreiner, MUDr. Július Belan, MUDr. Makový,
 MUDr. Mikuláš Višňovec a zdravotná sestra Anna Ragačová.

Obr. 2 Úvodná stránka kroniky SLS

V roku 1965 sa pri lekárskej spoločnosti zriadila sekcia Stredných zdravotníckych pracovníkov (SZP) pod vedením sestry **Márie Gáborovej**.

Súčasne v tomto roku sa na návrh MUDr. E. Weiszlovitsa rozdelila Všeobecná sekcia lekárskej spoločnosti J. E. Purkyně v Rimavskej Sobote na tri samostatné organizácie – a to v Rimavskej Sobote, v Lučenci a v Rožňave. Súčasne vznikla dohoda o každoročnom usporiadaní spoločnej vedecko-pracovnej schôdzy, resp. konferencie pod názvom *Gemerské lekárske dni*.

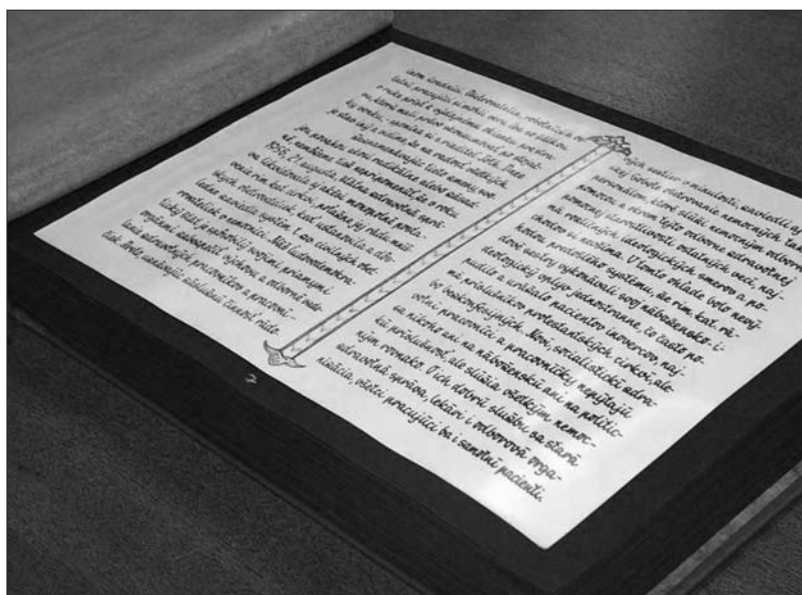
V roku 1970 po federálnom štátoprávnom usporiadaní republiky sa upravil aj názov Všeobecnej sekcie lekárskej spoločnosti J. E. Purkyně na *Spolok lekárov (SL) slovenskej lekárskej spoločnosti pri OÚNZ Rimavská Sobota*.

Po roku 1968 v rámci normalizačného politického procesu, odhliadnuc od prirodzeného úbytku, došlo aj k neúmerne častým personálnym zmenám v zložení výboru, ale najmä v osobe predsedu. Aj keď išlo o apolitickú organizáciu, predsedu spolku lekárov schvaľoval okresný výbor KSS.

V roku 1990 po nežnej revolúcii abdikovala časť členov výboru spolku lekárov, a preto sa uskutočnili nové voľby.

O desať rokov neskôr, 2. 2. 2000 sa Spolok lekárov v Rimavskej Sobote stal samostatným právnym subjektom a v súčasnosti má 181 členov. Jeho členská základňa sa postupne rozširuje a spolok svojou náplňou a cieľom pokračuje vo svojich tradíciách.

Uvádzame chronologický zoznam predsedov spolku lekárov, ktorí sa vo významnej miere zaslúžili o rozvoj a napredovanie odbornej organizácie: MUDr. Eugen Weiszlovits, MUDr. Igor Mičko MUDr. Rudolf Pacek, MUDr. Jozef Švingál, MUDr. Anton

Obr. 3 Ukážka zo zápisu v kronike

Maltinec, MUDr. Jozef Zorvan, MUDr. Július Minárik, MUDr. Juraj Ontko, MUDr. Hana Sedláčková.

Súčasne s osamostatnením spolku lekárov vznikol 4. 4. 2007 samostatný subjekt *Spolok SZP Rimavská Sobota* pod vedením **Dany Kőbölvej**.

Prednášková náplň spolku lekárov

Ako sme už opakovane zdôraznili, v prípade spolku lekárov išlo o odbornú organizáciu zameranú na postgraduálnu výchovu lekárov vo forme organizovania odborných lekárske prednášok so zameraním na vlastné zdroje a skúsenosti na pracovisku. Okrem prednášok na pôde spolku lekárov naši členovia prezentovali svoju vedeckú činnosť publikovaním odborných článkov v periodikách a ďalšími prednáškami doma i v zahraničí. Medzi najaktívnejších v 70-tych a 80-tych rokoch patrili **MUDr. Rudolf Žák**, ktorý zaujal svojimi prednáškami z oblasti biomechaniky človeka, hipporehabilitácie a hippoterapie, ktoré odprednášal na rôznych odborných podujatiach v Sofii, Paríži, Budapešti a Barcelone. V rovnakom období bol **MUDr. Július Bugár** aktívnym členom redakčnej rady časopisu *Studia pneumologica et phtiseologica cechoslovaca*, ktorý sa zviditeľnil aj štúdiou na tému výskytu tuberkulózy u rómskeho etnika na našom území. V novších dejných spolku prezentoval v zahraničí svoje poznatky z onkológie **MUDr. Vincent Alakša** a z oblasti psychiatrie **MUDr. Peter Korcsog**.

Spoločenský význam pôsobenia spolku lekárov

Hlavnou náplňou činnosti lekárske spolky bola výchova lekárov na spôsobilosť tvoriť a prezentovať svoje znalosti v odbornej verejnosti, ale nezanedbateľnou stránkou bol aj spoločenský význam stretnutia lekárov na jednom fóre. K prejavom spoločenskej úcty patrilo aj usporiadanie slávnostnej vedecko pracovnej schôdze z príležitosti životného jubilea.

Ocenenia a vyznamenania

Pôsobenie členov výboru, ale aj iných aktívnych členov spolku lekárov, bolo nezištné, dobrovoľné, bezplatné a prevažne vykonávané vo voľnom čase. Takáto činnosť sa nedala finančne ohodnotiť, ale dala sa oceniť. Jedným z opakovane ocenených lekárov za najlepšiu prednášku roku bol **MUDr. Július Bugár**, ktorý v rokoch 1973, 1975, 1981 a 1982 dostal pochvalný list akademika prof. MUDr. T. R. Niederlanda, DrSc. Slovenskej lekárskej spoločnosti v Bratislave.

Za zásluhy o rozvoj slovenskej lekárskej spoločnosti udelil výbor Spolku lekárov slovenskej lekárskej spoločnosti J. E. Purkyně v Bratislave v roku 1972 **MUDr. Eugenovi Weiszlovitovi** a **MUDr. Libuši Csuhajovej** zlatú medailu, v roku 1991 **MUDr. Júliusovi Bugárovi** striebornú a v roku 1992 zlatú medailu, v roku 1992 **MUDr. Rudolfovi Žákovi** striebornú a v roku 2004 zlatú medailu. Bronzová medaila sa každoročne udeľuje najaktívnejším členom spolku pri príležitosti životného jubilea.

Dňa 25. 5. 2007 predsedníctvo Spolku lekárov v Rimavskej Sobote pri príležitosti konferencie na Gemersko-novohradských lekárske a zdravotníckych dňoch poďakovalo a ocenilo za celoživotnú prácu v zdravotníctve v okrese týchto lekárov: **MUDr. Júliusa Bugára**, **MUDr. Blanku Filovú**, **MUDr. Alexandra Köröczza**, **MUDr.**

Annú Kučákovú, MUDr. Jána Maňovského, MUDr. Přemysla Myšku, MUDr. Ladislava Šinkoviča, MUDr. Vincenziu Šinkovičovú, MUDr. Evu Tomicovú, MUDr. Mikuláša Višňovca, MUDr. Jozefa Zorvana a MUDr. Rudolfa Žáka.

Obr. 4 Bronzová, strieborná a zlatá medaila SLS J. E. Purkyně

Gemersko-novohradské lekárske a zdravotnícke dni

Ide o konferenciu lekárov zo štyroch (v súčasnosti zo šiestich) okresov, ktorá sa uskutočňuje každoročne v jednom z uvedených regiónov a je vyvrcholením úsilia celoročnej činnosti toho ktorého spolku lekárov. Na tieto podujatia sa vyberajú najvýznamnejšie aktuálne lekárske tematiky.

Tvorcom a iniciátorom tejto myšlienky bol **MUDr. Eugen Weiszlovits** ako predseda všeobecnej sekcie lekárskej spoločnosti. Už v začiatkoch fungovania lekárskej spoločnosti v Rimavskej Sobote v rokoch 1952 – 1953 sa vytvoril predpoklad pre vznik takého podujatia, na ktorom lekárska spoločnosť v Rimavskej Sobote zobrala pod patronát aj lekárov zo susedných okresov. Vtedy sa uskutočňovali odborné semináre lekárov všetkých troch okresov striedavo v Rožňave, v Lučenci, vo Veľkom Krťiši a v kúpeľoch Číž. Lekárska spoločnosť v Rimavskej Sobote organizovala tieto pracovné schôdze každoročne v rekreačnej oblasti na Táloch, v hoteli Partizán. Prvá spoločná pracovná schôdza dňa 19. 6. 1965 sa nazývala *Gemerské lekárske dni*. Pod týmto názvom sa konali až do roku 1972.

V roku 1965 po vytvorení samostatných lekárskejších spoločností pri OÚNZ Rožňava a OÚNZ Lučenec sa doterajšia spolupráca neprerušila. Po vzájomnej doho-

de troch výborov sa úradne a legislatívne zakotvilo pravidlo organizovania spoločných pracovných schôdzí, ktoré nazvali *Gemersko-novohradskými lekárskymi dňami*. Dohodlo sa, že každoročne ich bude organizovať striedavo iný spolok lekárov. Dňa 17. 6. 1967 pri príležitosti 100. výročia založenia Spolku gemerských lekárov a lekárníkov zorganizoval Spolok lekárov v Rimavskej Sobote *I. gemersko-novohradské lekárske dni*. Po vytvorení okresnej správnej jednotky vo Veľkom Krtíši sa k doterajším trom spolkom lekárov pridal aj Spolok lekárov pri OÚNZ vo Veľkom Krtíši.

V roku 1981 sa osamostatnila pridružená sekcia SZP a vznikla samostatná organizácia SZP s tým, že sa naďalej zúčastňovali na Gemersko-novohradských lekárskejších dňoch spoločne s lekármi, ale s odlišnou tematickou náplňou. Túto realitu bolo treba zdôrazniť aj v názve podujatia, preto od roku 1984 sa Gemersko-novohradské lekárske dni premenovali na *Gemersko-novohradské lekárske a zdravotnícke dni*. Tento názov sa používa až doteraz a v roku 2007 sa uskutočnilo už v poradí 41. podujatie.

Vďaka stretnutiu významných osobností v jednej historickej dobe a na úrovni rovnakých funkcií sa v 70. a 80. rokoch podarilo dosiahnuť vrcholnú vedeckú a spoločenskú úroveň tohto podujatia. Takými osobnosťami v Spolku lekárov v Rimavskej Sobote boli: MUDr. Eugen Weiszlovits, MUDr. Libuša Csuhajová, MUDr. Jozef Švingál a MUDr. Július Bugár. Na čele predsedníctva spolku lekárov v Lučenci stála vtedy významná osoba – MUDr. Ján Mazúch, DrSc. (v súčasnosti profesor na lekárskej fakulte v Martine) a spolku lekárov v Rožňave predsedal MUDr. Vladimír Šošovec, CSc., prednosta interného oddelenia.

Časom význam Gemersko-novohradských lekárskejších a zdravotníckych dní narastal, účasť a pozvanie prednášať na tejto konferencii sa stali prestížnou záležitosťou a aj významné osobnosti brali ako poctu prednášať na nej. Medzi prednášateľov patrili: akademik prof. MUDr. Teofil Rudolf Niederland, DrSc., Bratislava, Doc. MUDr. Jozef Holomáň, Bratislava, Prof. MUDr. Vladimír Zvara, DrSc., Bratislava, Prof. MUDr. Svetozár Dluholucký, DrSc., Banská Bystrica, Prof. MUDr. Ján Buchanec, DrSc., Martin, Doc. MUDr. Jan Černý, CSc., Brno, Prof. MUDr. Ivan Koza, DrSc., Bratislava a mnoho ďalších významných osobností.

Dovoľte nám, aby sme túto prednášku ukončili hodnotením, ktoré nášmu spolku lekárov v novom miléniu vyjadril v máji tohto roku prof. MUDr. Svetozár Dluholucký, CSc., odborný garant XLI. Gemersko-novohradských lekárskejších a zdravotníckych dní.

Odborné zhodnotenie

XLI. Gemersko Novohradského lekárskeho a zdravotníckeho dňa:

Predmetné odborné podujatie malo nadregionálny charakter svojím rozsahom odborných prednášok – bloku hostí prevažne z Bratislavy a Banskej Bystrice, minisymposium o vakcinácii a pracovné stretnutia v samostatných sekciách pre lekárov a sestry.

Odborný program sa venoval aktuálnym otázkam kardiovaskulárnej, onkologickej, chirurgickej a traumatologickej orientácie a bol na veľmi vysokej úrovni.

Sestry v samostatnej sekcii prezentovali prednášky z celého spektra ošetrovateľskej problematiky.

Vedenie jednotlivých sekcií, úroveň prednášok, ich dokumentácia prakticky výlučne s použitím PC projekcie boli na vysokej profesionálnej úrovni. Bol dodržiavaný časový limit a priestor pre bohatú diskusiu aj s možnosťou prehliadky bohatej účasti farmaceutických a zdravotnú techniku vyrábajúcich spoločností.

XLI. Gemersko-novohradských lekárskech a zdravotníckych dni mali všetky atribúty jednodňového kongresu. Zúčastnilo sa na nich 250 lekárov a 417 sestier.

Vysoko možno hodnotiť prácu organizátorov, ktorí bezchybne zvládli za pomoci sponzorov celé podujatie aj z hľadiska vytvorenia priestoru pre osobné stretnutia účastníkov, občerstvenie a spoločenský program. Kredity pridelené od SACCME zodpovedali bez výhrad významu a odbornosti podujatia.

Záverom chceme konštatovať, že história činnosti Spolku lekárov v Rimavskej Sobote týmto nekončí, pokračuje ďalej a záleží len na nás a na našich nasledovníkoch, aby sme nenechali zaspáť dejiny a dali im trvalú hodnotu v podobe skutkov a následne chronologických zápisov.

Doctors Society in Rimavská Sobota – History, Mission, Activity

Hana Sedláčková

From the point of view of doctors' organizations, the Gemer region represented the region of medical institutions with the centres in Rimavská Sobota, Rožňava and Revúca, and the Novohrad region with medical centres in Lučenec, Poltár and Veľký Krtíš.

Society of Doctors and Pharmacologists in Gemer-Malohont region was established around the year 1867. However, historical documents do not cover its development in continuity; more detailed information can be found only in the chronicle of former County Hospital in Rimavská Sobota.

The idea of establishment of the medical organisation directed at the professional education of doctors was initiated by MUDr. Eugen Weislovits, head doctor of the ophthalmologic department in the Rimavská Sobota Hospital in 1952 – 1953.

The second, concrete step to the foundation was the approval of the organisation with the name – *General Division of the Doctors Association of Ján Evangelista Purkyně*. At the beginning it belonged to the hospital in Banská Bystrica, in 1962 it has become independent.

At the beginning of 2000 the Doctors Society in Rimavská Sobota became an independent legal entity and it has 181 members at present. There is a separate division for intermediate medical staff within the association.

Members of the association presented their research activities through the lectures in Rimavská Sobota and other towns or abroad, publication of specialised articles and last but not least by the means of education of doctors to be able to create and to present their knowledge to public. One of the forms of events is the Gemer-Novohrad Doctors and Medical Days, organised yearly. Its importance is growing, to be invited to give a lecture in this conference has become a matter of prestige and awards for scientific work and lifelong achievements are given during it.

Medicínska literatúra na Slovensku v 19. storočí, prihliadnuc na osobnosti literárne činné na Gemeri

Eva Augustínová

Základy vedeckej medicíny boli položené v 17. storočí. V tomto storočí bola zdravotnícka starostlivosť na veľmi nízkej úrovni okrem Bratislavy a banských miest, kde fungovali nemocnice. V týchto nemocniciach pôsobili lekári vyštudovaní na zahraničných univerzitách, keďže až temer do konca 18. storočia neexistovala u nás lekárska fakulta.

Na začiatku 18. storočia vznikali prvé lekárske školy; medzi najvýznamnejšie patrili školy Otta Karola Mollera v Banskej Bystrici a Daniela Fischera v Kežmarku, ktorých úlohou bolo nielen pripraviť adeptov na vysokoškolské štúdium v zahraničí, ale aj zabezpečiť nižší zdravotnícky personál pre potreby Slovenska či Uhorska. V 18. storočí zohralo veľkú úlohu v reforme zdravotníctva nariadenie panovníčky Márie Terézie, *Generale normativum sanitus*, v ktorom okrem iného vymedzila činnosť zdravotníckeho personálu, postarala sa o jeho lepšie vyškolenie a vydala prísne predpisy proti šarlátanom. V medicíne sa veľká pozornosť venovala výskumu nervovej sústavy, morfológie, patologickej anatómii, klinickej diagnostike, fyziológii, pracovnému lekárstvu a hygiene. Lekárska literatúra, ktorá vychádzala na Slovensku v tomto storočí, bola zameraná okrem niekoľkých diel všeobecnej medicíny najmä na infekčné choroby, chirurgiu a gynekológiu. Veľkú pomoc pre obyvateľstvo predstavovala aj farmaceutická literatúra; zaujímavé boli aj diela z veterinárnej medicíny. Základnou úlohou medicínskej literatúry bolo priniesť zdravotnícku osvetu, pozdvihnúť ju na úroveň doby, zlepšiť hygienické návyky nižších vrstiev obyvateľstva a vykoreniť poveru.

V 19. storočí trápili obyvateľstvo epidémie a infekčné choroby, najmä kiahne, týfus, záškrť, škvrnivka, čierny kašeľ a dyzentéria. V rokoch 1831, 1855, 1866, 1873 Uhorsko zasiahli epidémie cholery. V Uhorsku bolo veľmi málo lekárov, k roku 1872 len 360, 282 ránhojičov a 600 pôrodných asistentiek¹.

V tomto storočí sa v medicíne nahromadilo množstvo poznatkov, ktoré bolo treba rozdiferencovať. Rozhodujúcim impulzom pre rozvoj medicíny sa stalo zavedenie experimentu. Typickým znakom rozvoja medicíny bolo zakladanie lekárskeho pracoviska, kliník, ústavov, spolkov a spoločností. Medzi najvýznamnejšie objavy pat-

¹ MAKAI, F. Dejiny medicíny, najmä chirurgie v 19. stor., s. 139 – 166.

rilo zavedenie anestézie a počiatok boja s nemocničnou nákazou v podobe sepsy a zavedenie antisepsie. Vznikli nové odbory – neurológia, psychiatria, pediatria, mikrobiológia a bakteriológia².

Načo sa najviac zameriavala lekárska literatúra, môžeme dnes už – vďaka prebiehajúcim výskumom – pomerne presne štatisticky zhodnotiť. Keďže Slovensko sa vo výskyte liečivých a minerálnych prameňov považovalo za európsku veľmoc, kvantitatívne najbohatšia literatúra sa venovala balneologicko-terapeutickým témam.

Ako sme už spomínali, najväčšou záťažou pre obyvateľstvo Slovenska boli infekčné choroby a pandémie, a preto aj lekárska literatúra tohto storočia reagovala na ich výskyt v Uhorsku, čo sa prejavilo najmä vo vydávaní príručiek preventívno-liečebného charakteru. Vychádzali príručky s opisom preventívnych predpisov. Najproduktívnejšími autormi týchto tém boli **Ján Bijacovský** a **Gabriel Pávai-Vajna**. Ostatný autor je aj autorom súborov opatrení na liečbu ďalšieho závažného ochorenia, ktoré sužovalo obyvateľstvo – tuberkulózy. Táto literatúra vychádzala v jazyku zrozumiteľnom širšiemu okruhu obyvateľstva, teda najmä v slovenčine a maďarčine. Nízka zdravotná uvedomelosť obyvateľstva si vynútila vydávanie prác z oblasti verejného zdravotníctva a zdravotníckej kontroly. Vyšlo niekoľko zdravotných prác, prác z oblasti starostlivosti o zdravie, životosprávy a hygienu bývania. Lekári sa snažili vykryť a nahradiť aj nedostatok odborných medicínskych pracovníkov vydávaním diel, ktoré objasňovali liečebné postupy a terapiu chorôb v domácom prostredí. Veľkou pomocou pri záchrane ľudského života bolo vydávanie inštruktážnych príručiek prvej pomoci. Pôrodnícka literatúra kopírovala formu z 18. storočia, orientovala sa najmä na vydávanie príručiek alebo učebníc pre pôrodné asistentky. Medzi najvýznamnejších autorov patrili **Ján Ambro** a **Teodor Kežmarský**. Takisto vznikali špecializované pediatrické príručky, ktorých autorom bol maďarský lekár **Benő Farkas**. Zo špecializovanej lekárskej literatúry vyšli práce o baciloch, dezinfekcii, homeopatii, psychiatrických chorobách, či liečení zriedkavých onemocnení. Stretávame sa aj s publikáciami, ktoré sa venujú dejinám medicíny a tiež vývoju zdravotníckych zariadení v Uhorsku, napr. v diele **Kolomana Demka**.

Veterinárna medicína vydávaná na Slovensku v 19. storočí bola doménou maďarských autorov, napr. **Józsefa Keletiho**, **Károlya Monostoriho** či **Antala Odraiho**.

V priebehu analyzovaného obdobia mala medicínska literatúra niekoľko žánrových foriem, medzi najpoužívanejšie patrili oficiálne dokumenty, príručky, učebnice a monografické práce. Lekárske rady boli neodmysliteľnou súčasťou domových kalendárov. Témy týchto rád boli však vyslovene populárne (ako zdravo žiť, kolko vína piť, kedy púšťať žilou a kedy sa kúpať)³.

Najnovšie poznatky lekári prezentovali najmä na stránkach súdobej odbornej periodickej tlače a v zborníkoch a ročenkách pripravených zo zasadaní lekárskeho a lekárníckeho alebo lekársko-prírodovedeckého spolku či spoločnosti. Tak je to aj

---

² JUNAS, J. Průkopníci medicíny.

³ ČERVENÁNSKÁ, N. Přehled dějin zdravotnej výchovy na Slovensku.

v prípade Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej stolice, v ktorom literárna činnosť sa sústredila najmä na tento typ literatúry. Sú však aj výnimky, keď niektorí ich členovia sa prezentovali aj monografickými prácami. Podľa dostupných bibliografických informácií na Slovensku vyšli práce dvoch členov tohto spolku – Gustáva Marikovského a Mikuláša Mešku.

Od roku 1834 hlavný lekár Gemersko-malohontskej stolice a od založenia Gemerského spolku lekárov a lekárnikov v Rimavskej Sobote jeho predseda **Gustáv Marikovský** okrem svojej dizertačnej práce vydal na Slovensku ďalšie dve diela. Jedno sa venovalo veterinárnej medicíne, konkrétne ochoreniam hovädzieho dobytku, druhé, ktorým sa predstavil verejnosti v roku 1844, rozoberalo problematiku patológie. Táto monografia prinášala pravidlá a postupy pri obhliadke a pitve mŕtveho.

Ďalším literárne činným členom spolku, ktorý svoje práce vydal na Slovensku, bol **Mikuláš Meško**. Pôsobil v spolku vo funkcii tajomníka a od roku 1890 bol stolíčným a vojenským lekárom v Rimavskej Sobote. Debutoval v Budapešti prenatálnou príručkou. Jeho ďalšími prácami boli učebnice zdravotníctva zo začiatku minulého storočia z dielne rimavkosobotských tlačiarov. Prvá učebnica bola určená pre stredné školy a učiteľské ústavy a vyšla v roku 1911. Jej jednoduchšia verzia pre meštianske a dievčenské školy bola pripravená o štyri roky neskôr.

Ako hlavný lekár Gemersko-malohontskej stolice istý čas pôsobil v Rimavskej Sobote aj otec Gustáva Marikovského **Juraj Marikovský**, ktorý sa stal známym najmä tým, že bol prvým lekárom v Gemeri, ktorý zaviedol ochranné očkovanie proti kiahňam. V čase cholery v roku 1831 bol vedúcim župnej zdravotnej komisie, vypracoval návrh opatrení proti jej šíreniu a na jej liečbu. Stal sa však obeťou svojho veľkého záujmu o liečenie infekčných chorôb a v decembri 1832 cholere aj sám podľahol. Otázkou nákazlivých chorôb, ich prevencii a liečbe sa venoval aj vo svojich prácach, ktoré tlačou vyšli v Levoči začiatkom 19. storočia.

V gemerskej oblasti pôsobil istý čas aj známy lekárnik **Aba Július Sztankay** (1868 Rosia Montana – 22. 1. 1936 Debrecín). Bol autorom nielen viac ako dvoch stoviek odborných článkov v maďarčine, nemčine, angličtine a francúzštine, ktoré sa týkali najmä črevnej terapie, ale aj samostatne vydaných štúdií a monografií. Keďže jeho otec bol tiež lekárnikom, od detstva prenikal do tajov lekárnictva. Už ako trinásťročný publikoval svoj prvý článok o príprave Blaudiových piluliek. Medzi jeho najhodnotnejšie počiny patrilo objavenie lieku honthin (pomenovanie získal podľa názvu stolice Hont), ktorý pôsobil ako adstringens a liek proti hnačkám. Najväčším ocenením pre neho bolo, že v treťom vydaní uhorského liekopisu *Magyar gyógyszerkönyv*⁴ bol jediným žijúcim lekárnikom, ktorého prípravok bol uznaný ako oficiálny liek. O lieku, ktorý ho preslávil, v roku 1901 vydal aj samostatnú štúdiu *Megjegyzések a béltherápia újabb gyógyszereihez s a legújabb béladstringen a honthin ösmertetése* (Poznámky k novým liekom črevnej terapie a oboznámenie sa s najnovším črevným adstrin-

⁴ Budapešť, 1909.

genom honthin). Štúdiu vypracoval na základe svojich výskumov a publikovaných článkov od iných autorov venujúcich sa tejto problematike a prinášala informácie o účinkoch lieku na choroby čriev a žalúdka a aj 12 receptov. Lieku honthin sa venoval aj v práci z roku 1914, v ktorej k základným informáciám pripojil aj súpis domácej a zahraničnej literatúry k tejto téme. Ešte počas vojenskej služby vo Viedni napísal príručku *Húgyvizsgálati kézikönyv* o chemickom vyšetrení moču. Táto práca bola dlho vyhľadávanou príručkou medzi praktickými lekármi⁵, ktorí mali často problémy pri rozbere moču. Nebola dostupná domáca literatúra, a tak boli odkázaní na zahraničné pramene. Najmä vidiecki lekárnici často robili vyšetrenia a rozbor moču a opierali sa hlavne o nemeckú literatúru a štúdie v odborných časopisoch alebo o zastarané poznámky v lekárenských manuáloch. V príručke sa v osobitných kapitolách venoval fyzikálnym a chemickým vlastnostiam moču a jeho mikroskopickému a mikrobiologickému vyšetreniu, abnormálnym hodnotám jeho zložiek a metódam na ich zistenie. V krátkosti opisoval Hagerovu metódu vyšetrenia moču s priebehom vyšetrenia a sumarizáciou výsledkov. Kniha mala mať pôvodne aj obrázkovú prílohu, ale keďže firma, ktorá ju pripravila, urobila vo veľmi nekvalitnom prevedení, tlačiar ju nedokázal použiť. Autor sa teda rozhodol vydať dielo bez ilustrácií, pretože opätovné zadanie práce by znamenalo zvýšenie ceny diela a oddialenie jeho vydania.

Z lekárnikov môžeme upozorniť aj na človeka, ktorý ako lekárnický adept pôsobil aj v Rimavskej Sobote, neskôr bol však majiteľom lekárne v Sátoraljaújhelyi a v Košiciach – **Gejza Gálik**. Bol členom Lekársko-lekárnického spolku Abovsko-turrianskej stolice. Slovenskej odbornej verejnosti sa predstavil monografickou prácou v roku 1886 z odboru zdravotníckej kontroly.

Všeobecným problémom na Slovensku bol alkoholizmus, ktorého dôsledky značne ovplyvňovali kvalitu života jednotlivcov. Zaujímavá publikácia, ktorá riešila problémy alkoholizmu, pochádza od autora, ktorý sa venoval banským vedám a nie lekársym. Videl však, ako je tento neduh na Slovensku rozšírený, preto sa rozhodol na svojom príklade podať svedectvo. Ide o rimavskosobotského rodáka **Gustáv Lis-kaiho**, ktorý sa sám označil za bývalého alkoholika. V roku 1888 na základe vlastných skúseností napísal príručku o zhubnom vplyve alkoholu na organizmus človeka. Rozoberal rôzne druhy alkoholických nápojov, ich zloženie, jednotlivé komponenty a ich škodlivosť na organizmus. Všimol si však aj materiálny, spoločenský a psychologický dopad alkoholizmu. Radil, ako zabrániť, aby sa človek stal alkoholikom, prípadne ako odučiť alkoholika piť.

Aj keď veterinárna literatúra nebola doménou gemerských autorov, predseda len Gemerčan **Martin Pán** bol ten, vďaka ktorému vyšlo v slovenčine prelomové dielo veterinárnej medicíny **Sándora Tolnayho**, ktorý je autorom zverolekárskej príručky v latinčine *Artis veterinariae compendium pathlogicum de eognoscendis, de curandis animalium epidemico contagiosis et praecipue sporadicis morbis*. Vyšla v Pešti, Bratislave a Lipsku

---

⁵ KISS, L. Lekárnik Aba Sztankay, s. 183 – 184.

v roku 1799. Za túto knihu zverolekárska spoločnosť v Kodani udelila autorovi diplom uznania. Na budapeštianskej univerzite slúžila ako učebnica až do roku 1823. V roku 1808 vyšla v slovenskom preklade pod názvom *Uměňj hogenj lichwy*. Dňa 9. decembra 1806 sa generálna kongregácia Turčianskej stolice rozhodla a nariadila preložiť toto dielo. Keďže prekladateľ Martin Pán bol teológ a nie lekár, táto práca bola pre neho veľmi ťažká, a preto viac času musel venovať poznávaniu terminológie ako prekladu. Pomoc mu poskytla Woyts Schatzkammerova práca *Apatekarka Taksa* a štvorjazyčné dielo *Herbar Mathiola*. Príručka Sándora Tolnyho pozostáva zo štyroch častí o hovädzom dobytku, koňoch, ovciach a ošípaných. K týmto častiam je priradený článok o besnote psov, opis 36 druhov lekárskeho nástrojov používaných vo veterinárnej medicíne a 71 latinských receptov veterinárnych liečiv.

Záver

Keď sa pozrieme na monograficky vydávanú medicínsku literatúru, jednoznačne môžeme skonštatovať, že väčšina prác sa venuje témam, ktoré mali za úlohu pozdvihnúť zdravotnú uvedomelosť obyvateľstva a zabrániť šíreniu nákazlivých chorôb, ktorých dôsledkom bola vysoká úmrtnosť obyvateľstva. Prezentácia špecializovaných tém bola doménou stránok odbornej periodickej, resp. poloperiodickej tlače. Práve aj vďaka podujatiam takéhoto zamerania a syntéze výskumov sa nám určite podarí v blízkej budúcnosti priniesť modernejší a ucelený obraz o stave jednotlivých oblastí vedy a poznania na Slovensku.

Zoznam bibliografických odkazov

ČERVENĀNSKÁ, Ň. *Prehľad dejín zdravotnej výchovy na Slovensku*.
Bratislava : Vydal Ústav zdravotnej výchovy, 1977. 35 s.

JUNAS, J. *Průkopníci medicíny*. Praha : Avicenum, 1977. 264 s.

KISS, L. Lekárnik Aba Sztankay. In *Farmaceutický obzor*, 1986, roč. 55, č. 4,
s. 183 – 184.

MAKAI, F. Dejiny medicíny, najmä chirurgie v 19. stor. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku I*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 139 – 166.

Literatúra

Slovenský biografický slovník. Zv. 1. – 6. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

Medical Literature in Slovakia in the 19th Century with regard to the Personalities Literary Active in Gemer

Eva Augustínová

The main role of medical literature in Slovakia in the 19th century was to bring health education, to improve hygienic habits of population and to uproot superstitions. Especially handbooks of prophylactic-curative character served this purpose. Alongside this literature also classic specialised medical literature presenting last scientific research was developing dynamically. Apart from professional and educative monographic works doctors published new knowledge mostly on pages of miscellanies and yearbooks elaborated during the sessions of medical, pharmaceutical, scientific societies and unions. In the number of foremost doctors, who were practicing medicine and publishing at the same time, were also members of the Medico-Pharmaceutical Society of Gemer County and other doctors active in this region. Gustáv Marikovský and Mikuláš Meška, excellent theoreticians and practicians, belonged to the most important personalities in the field of medicine in Gemer region in the 19th century. Mention should be made also about Aba Julius Sztankay, well known pharmacist and specialist in intestinal therapy, Gustáv Liskai and Martin Pán who had merit in publishing the pioneer work of Hungarian veterinary medicine by Sándor Tolnay.

Almanachy, ročenky a zborníky v systéme slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie

Kamila Fircáková

Pod pojmom slovenská národná retrospektívna bibliografia (SNRB) sa chápe organizovaná odborná činnosť, ktorej náplňou je bibliografické spracúvanie slovenskej literárnej, resp. dokumentovej produkcie minulých období a ďalších dokumentov viažucich sa k Slovensku a Slovákom (slovacík), ako aj výsledky tejto činnosti – bibliografické diela. Bibliografické diela takéhoto charakteru (s rozličným obsahovým a časovým záberom) vznikali už od 18. storočia. Fundamentálnym dielom slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie sa stala *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900*, spracovaná Ľudovítom Vladimírom Riznerom. Až do polovice 50. rokov minulého storočia bola tvorba národnej retrospektívnej bibliografie iniciatívou jednotlivcov alebo jednotlivých inštitúcií.

Základy systému SNRB sa položili r. 1955, keď bibliografická sekcia Slovenskej knižničnej rady, poradného orgánu poverenika Slovenskej národnej rady pre kultúru, prijala prvý dlhodobý plán spracúvania SNRB a vyhlásila ho za spoločnú úlohu všetkých bibliografických pracovísk na Slovensku pod gesciou Matice slovenskej ako národnej knižnice. Samotné formovanie systému SNRB a jeho činnosť v nasledujúcom období významne ovplyvnili dva programové dokumenty: Smernica o spracovaní a pláne slovenskej retrospektívnej bibliografie z r. 1965 a Program slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie z r. 1984.

*Smernicu o spracovaní a pláne slovenskej retrospektívnej bibliografie*¹ vydala Komisia Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru (1965). Smernica určovala poslanie a ciele SNRB, jej obsah, spracovanie a sprístupňovanie. Podľa ustanovení smernice, podrobnejšie rozvedených v dôvodovej správe², za programové ciele SNRB sa vytýčovalo zhromaždenie tlačených slovacikálnych dokumentov a poznatkov v nich uložených; vytvorenie pramenného základu pre historický výskum a tiež údajov pre štatistiku tlačovej produkcie na Slovensku v minulosti.

Za predmet SNRB sa vymedzili tlačené slovacikálne dokumenty podľa štyroch základných hľadísk: 1. územného, resp. územno-výrobného (dokumenty vydané a/alebo vytlačené na území Slovenska); 2. rečového, resp. jazykového (dokumen-

¹ Smernica o spracovaní a pláne slovenskej retrospektívnej bibliografie, s. 359 – 368.

² Vyšla Smernica o slovenskej retrospektívnej bibliografii : zdôvodnenie potreby vydať smernicu a upraviť plán slovenskej retrospektívnej bibliografie, s. 355 – 359.

ty v slovenčine a slovenských nárečiach); 3. autorského (diela autorov Slovákov); 4. obsahového (dokumenty viažuce sa k Slovensku a Slovákom svojím obsahom). Z chronologického hľadiska išlo o slovacikálne dokumenty vytlačené do roku 1965. Samotné práce na spracúvaní SNRB zahrnovali: heuristický prieskum (získovanie a vyhľadávanie dokumentov); analýzu dokumentov z hľadiska vecného obsahu a typologických príznakov (charakteristík); spracovanie dokumentov podľa bibliografických štandardov a tvorbu bibliografických záznamov; tvorbu bibliografických súborov (bibliografických diel) a ich vydávanie vo forme tlačených súpisov.

Smernica upravovala aj ďalšie otázky týkajúce sa SNRB. Ako inštitúcie, podieľajúce sa na spracúvaní SNRB, sa deklarovali Matica slovenská, Univerzitná knižnica v Bratislave a Štátna vedecká knižnica v Košiciach. Koordináciou prác na úlohách SNRB bola poverená Matica slovenská, ktorá mala zabezpečovať aj jej vydávanie; vo vydavateľskom systéme Matice slovenskej sa pre diela SNRB mala vytvoriť osobitná edícia so štyrmi sériami. Pokiaľ ide o postupnosť prác, vzhľadom na súčasné potreby vedeckého bádania sa uprednostnilo spracúvanie dokumentovej produkcie 20. storočia. – Súčasťou smernice bol *Plán slovenskej retrospektívnej bibliografie do roku 1970* a *Perspektívny plán slovenskej retrospektívnej bibliografie od roku 1970*. – V intenciách týchto dokumentov sa rozvinuli a prebiehali práce na úlohách SNRB v nasledujúcom období.

Potreba zovšeobecniť skúsenosti z uplatňovania smernice o SNRB v praxi a zohľadniť nové skutočnosti v priebehu takmer dvadsaťročného vývoja, viedli v polovici 80. rokov k jej aktualizácii. Nový dokument s názvom *Program slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie* schválilo v marci 1984 Ministerstvo kultúry SSR.³ Program potvrdil ciele SNRB a jej predmet tak, ako boli zakotvené v smernici z r. 1965. Z chronologického hľadiska predmet SNRB a postup jej spracovania posúval smerom k starším obdobiam (16. – 19. storočiu). Deklaroval zacielenie úloh a väzby SNRB na širší výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku, vytváraný štyrmi základnými zložkami: dejiny knihovníctva a knižníc; dejiny tlačiarní; dejiny vydavateľskej činnosti; dejiny knižného obchodu, distribúcie a propagácie tlače. Rozširoval okruh inštitúcií, zúčastňujúcich sa na realizácii programu SNRB, o ďalšie vedecké knižnice, o krajské knižnice i o ďalšie inštitúcie (múzeá, archívy). Potvrdzoval Maticu slovenskú ako gestora, koordinátora a hlavného realizátora programu SNRB. Súčasťou programu bol výhľadový plán hlavných úloh SNRB do r. 2000, resp. 2010. Program sa od polovice 80. rokov realizoval v rámci širšieho projektu s názvom *Výskum dejín knižnej kultúry a realizácia Programu slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie*; po istom útlme v 90. rokoch sa v novom miléniu deklaruje oživenie a aktualizácia tohto projektu.

Aj keď od prijatia Programu SNRB uplynuli viac ako dve desaťročia a v tomto období došlo k závažným spoločenským, ekonomickým a iným zmenám, v zásadných črtách zostáva program aktuálny podnes. Do jeho realizácie výrazne vstupuje automatizácia a elektronizácia, nové bibliografické štandardy a informačné technológie.

---

³ Pozri BELÁK, B. Program slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie a výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku, s. 77 – 83.

Zástoj Univerzitnej knižnice v Bratislave v spracúvaní SNRB

Spracúvanie národnej retrospektívnej bibliografie pokladala Univerzitná knižnica v Bratislave od svojho vzniku (1919) za súčasť svojich úloh. Podieľala sa na ňom jednak samostatnými aktivitami a jednak zapojením sa do širších projektov.⁴ V rámci plánu spracúvania SNRB, prijatého r. 1955, prevzala úlohy spracovať *Bibliografiu slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938* a *Bibliografiu slovenskej knižnej tvorby za roky 1945 – 1955*.

Po prijatí smernice a plánu SNRB z r. 1965 Univerzitnej knižnici pripadlo bibliografické spracúvanie tzv. „poloperiodík“, presnejšie nepravých periodík (tiež seriálových publikácií). Ako nepravé periodiká sa označujú dokumenty, vydávané s úmyslom stáleho pokračovania, s frekvenciou vydávania jedenkrát ročne alebo raz za niekoľko rokov, s periodicitou často nepravidelnou a vopred neurčenou. Charakterizuje ich spoločný názov, spoločná rámcová formálna úprava a označovanie poradia (postupnosti) jednotlivých častí (zväzkov). Majú zväčša charakter súborných dokumentov, obsahujúcich množstvo článkových dokumentov. Do kategórie nepravých periodík sa zaraďujú: periodické knižné kalendáre, periodické almanachy, periodické zborníky, ročenky, výročné správy, direktoriá, schematizmy, ďalej zápisnice, rozpočty, záverečné účty a i. – Z chronologického hľadiska sa spracúvané obdobie vymedzilo na roky 1701 – 1965. (Staršie dokumenty boli zahrnuté do súhrnnej *Bibliografie tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*, spracovanej Jánom Čaplovičom.)

V prvej etape (1965 – 1968) sa vykonal plošný prieskum všetkých typov nepravých periodík vo fondoch väčších domácich (slovenských a československých) knižníc, vo vybraných zahraničných knižniciach a v sekundárnych zdrojoch (bibliografiách, katalógoch). Výsledkom bol trojzväzkový *Provizórny súpis poloperiodík za roky 1700 – 1965*⁵, vydaný v nevelkom počte exemplárov; mal slúžiť na pracovné účely. Bolo v ňom zachytených spolu 4266 titulov a 19 600 ročníkov nepravých periodík.

Následne (od r. 1969) sa pristúpilo k spracúvaniu jednotlivých typov dokumentov. Ich bibliografické spracúvanie sa realizuje v dvoch úrovniach: ako popis samotných týchto tlačí (úroveň súpisná) a ako popis „článkov“ (článkových dokumentov) z tlačí (úroveň rozpisová – analytická). Pre tvorbu bibliografií (ako finálnych výstupov) sa prijali jednotné zásady: mali obsahovať metodický úvod, historickoprehľadovú štúdiu (o predstavovaných dokumentoch), bibliografickopopisnú časť ako ťažiskovú, registre k nej, cudzojazyčné resumé a obrazovú prílohu.

Prvou čiastkovou úlohou bolo bibliografické spracovanie kalendárov s časovým záberom za celé sledované obdobie. Na úlohe sa pracovalo v rokoch 1969 – 1981 a jej výstupy predstavuje tlačou vydaná *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov*

⁴ Podrobnejšie pozri GEŠKOVÁ, Ž. Bibliografická činnosť : slovenská národná retrospektívna bibliografia, s. 39 – 40.

⁵ Provizórny súpis poloperiodík za roky 1700 – 1965.

1701 – 1965⁶ a lístková bibliografická kartotéka článkov zo slovenských a inorečových kalendárov. Kartotéka obsahuje približne 120 tis. záznamov, usporiadaných systematicky podľa MDT (sprístupňuje sa na pracovisku retrospektívnej bibliografie v Univerzitetnej knižnici).

Od roku 1982 sa začalo pracovať paralelne na dvoch úlohách: na bibliografii výročných správ škôl a na bibliografii almanachov, ročeniek a zborníkov. Skúsenosti z práce na bibliografii kalendárov ukázali, že je vhodnejšie spracúvať bibliografie za kratšie časové úseky; v intenciách smernice o SNRB z r. 1965 sa tak uprednostnilo spracúvanie dokumentov z obdobia 20. storočia. – Bolo tiež potrebné rozšíriť heuristický prieskum, s osobitným zreteľom na doplnenie údajov o ročníkoch jednotlivých titulov; získal sa tak ďalší bohatý materiál, ktorý sa spracoval do provízorných súpisov.

Provízorný súpis výročných správ škôl z územia Slovenska vyšiel v dvoch zväzkoch v r. 1985 – 1986.⁷ V nasledujúcom desaťročí (1987 – 1997) sa bibliograficky spracovali výročné školské správy za obdobie od r. 1918 až do ukončenia ich vydávania v prvej polovici 50. rokov (po reforme školstva). Výsledkom bola *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53* (spolu 392 titulov a 8000 ročníkov výročných správ)⁸ a lístková kartotéka článkov z výročných správ (približne 5 tis. záznamov). Zo záznamov o článkoch sa následne vytvorila elektronická databáza *Bibliografia článkov z výročných školských správ z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53* a subbáza *Biografie vo výročných školských správach za školské roky 1918/19 – 1952/53*, ktoré sú sprístupnené na internete.

Ďalšou – nateraz poslednou – úlohou v rámci bibliografického spracúvania výročných školských správ bolo spracovanie týchto dokumentov za obdobie 18. storočia a prvej polovice 19. storočia (do školskej reformy v r. 1849, resp. 1850). Materiál sa spracúval podľa nových medzinárodných štandardov (pravidlá ISBD, výmenný formát UNIMARC) už cielene pre elektronickú databázu. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850* sa sprístupnila v elektronickej podobe⁹ i vo forme polygraficky spracovanej (tlačenej) publikácie.¹⁰ Spolu so súpisom výročných správ zaradili sa do nej aj záznamy o článkoch z výročných správ.

⁶ KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ, T., GEŠKOVÁ, Ž. Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965.

⁷ GEŠKOVÁ, Ž., VANČOVÁ, T. Výročné správy škôl z územia Slovenska za roky 1701 – 1918 : provízorný súpis. – GEŠKOVÁ, Ž., VANČOVÁ, T. Výročné správy škôl z územia Slovenska za roky 1919 – 1965 : provízorný súpis.

⁸ GEŠKOVÁ, Ž., KRIŠKOVÁ, L. Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53.

⁹ KRIŠKOVÁ, L. Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850. [Úprava Katarína Pekařová a Danica Zendulková.] [online]. Dostupné na internete: <<http://phobos.ulib.sk/wwwisis/retro.htm>>.

¹⁰ KRIŠKOVÁ, L. Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850.

Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov

Na rozdiel od kalendárov a výročných školských správ, ktoré predstavujú pomerne vyhranené typy dokumentov a ktoré možno viacmenej jednoznačne určiť podľa obsahu i z názvov konkrétnych titulov, typologické určovanie almanachov, ročeniek a zborníkov (ďalej A, R, Z) je omnoho náročnejšie. V odbornej literatúre nejestvujú podrobnejšie charakteristiky týchto dokumentov a ich definície sú nejednoznačné, zavše aj protirečivé: platí to tak pre vymedzovanie A, R, Z vo vzťahu k iným dokumentom (napr. pri rozlíšení ročenka – výročná správa), ako aj medzi nimi navzájom (napr. pri rozlíšení almanach – zborník, ročenka – zborník). Pritom pomenovanie typu dokumentu, uvádzané v názve dajakého konkrétneho titulu, nebýva vždy smerodajné.

Typologický výskum A, R, Z preto pokračoval aj po spracovaní a vydaní ich provizórneho súpisu (1983)¹¹ a pokračuje až do súčasnosti. V praktickej rovine sa riešil a rieši definitívny výber titulov do bibliografie A, R, Z a zovšeobecňovanie praktických poznatkov prispievalo a prispieva k rozširovaniu a spresňovaniu ich typologických a informačno-obsahových charakteristík uvádzaných v odbornej literatúre¹². Zároveň sa rozširujú aj poznatky o ich vývoji v priebehu času.

V kombinácii týchto poznatkov možno jednotlivé typy dokumentov charakterizovať nasledovne:

Almanach – „zborník (!) po prvý raz publikovaných diel krásnej literatúry viacerých autorov, ktorých spája určitá spoločná charakteristika, napr. rovnaké miesto alebo čas vzniku, príbuzná tematika, príslušnosť autorov k rovnakému smeru, názorovej skupine ap. – Označenie a. sa často objavuje najmä v názvoch zborníkov (!) diel novej, nastupujúcej literárnej generácie. Zriedkavejšie sa v prenesenom význame používa aj na označenie súborov iných ako umeleckých textov, napr. esejistických, literárnokritických, vedecko-populárnych i vedeckých. A môže mať podobu jednorazovej i kontinuítnej publikácie“.¹³ Túto definíciu, prevzatú zo slovníka *Informačná výchova*, možno ďalej rozšíriť, že kontinuítne – periodické almanachy majú svoj pôvod v ľudovom kalendári, ktorý spočiatku obsahoval iba zoznam dní, týždňov a mesiacov roka a postupne sa rozširoval o ďalšie texty. Od arabského pomenovania kalendára (al manák) sa odvodzuje aj ich názov. (Kalendárnu časť majú zavše ešte aj novšie – novodobé almanachy; niektoré boli preto zaradené aj do *Bibliografie slovenských*

¹¹ KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. Almanachy, ročenky a zborníky na Slovensku v rokoch 1701 – 1965 : provizórny súpis.

¹² Pozri napr. KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku za roky 1919 – 1944, s. 81 – 86. KOVAČIČOVÁ, E., SCHLENKEROVÁ, K. Historický a informačný potenciál almanachov, ročeniek a zborníkov vydaných na Slovensku 1919 – 1965, s. 382 – 385.

¹³ KATUŠČÁK, D., MATTHAEIDISOVÁ, M., NOVÁKOVÁ, M. Informačná výchova : terminologický a výkladový slovník, s. 12.

a inorečových kalendárov 1701 – 1965). Prvým almanachom, vytlačeným na Slovensku (v Levoči), bol *Der Neue und Alte Almanach auf Jahr 1649*. Prvým almanachom v slovenčine bol literárny almanach *Zora*, vydávaný Martinom Hamuljakom v Pešti v rokoch 1835, 1839 a 1840. Literárne almanachy boli všeobecne najstaršou skupinou almanachov. Ako ďalšie druhy sa v 19. storočí objavili almanachy divadelné, cirkevné, historického a iného tematického zamerania, vydávané jednotlivcami, spolkami, niektorými denníkmi a i.

Ročenka – „1. periodická publikácia vychádzajúca v ročných intervaloch; 2. periodická publikácia vychádzajúca spravidla raz za rok a obsahujúca prehľadné informácie o určitej oblasti, časovo viazané na príslušný rok. – R. v zmysle druhej definície môžu mať bilancujúci (retrospektívny) al. perspektívny charakter a podľa toho sa ich informácie viažu na uplynulý al. nasledujúci rok (roky)“.¹⁴ Pre nás relevantná, aj keď stále ešte priveľmi široká, je druhá definícia zo slovníka *Informačná výchova*. Opäť ju možno doplniť historickým exkurzom: ročenky sa vyvinuli z tzv. pašijových tabuliek, vedených v stredoveku pri kostoloch a kláštoroch a slúžiacich pôvodne na určenie dátumu veľkonočných sviatkov. Na okrajoch tabuliek sa vedľa ročných dátumov poznamenávali rozličné udalosti – vytvárali tak základ chronológie v rámci roka, ktorú napr. kroniky nepodávali; tieto historické poznámky sa neskôr prepisovali a tvorili samostatné pokračovania. Za jednu z prvých ročeniek na Slovensku sa považujú latinské *Novi ecclesiastico-scholastici annales evangelicorum ... confessionis in Austriaca Monarchia* z r. 1743 – 1745. – Varieta ročeniek všeobecne je značne široká: môžu to byť napr. ročenky prehľadového typu o stave v určitej oblasti – štatistické, meteorologické a i.; ročenky o činnosti a výsledkoch v určitej oblasti vedy alebo spoločenskej praxe; odborovo-tematické ročenky, vydávané rozličnými korporáciami (spolkami, inštitúciami a i.), obsahujú okrem toho často aj informácie o činnosti príslušnej korporácie a plnia tak kumulovanú funkciu odborovo-tematickej ročenky a výročnej správy. Neraz sa takto vyvinuli z výročnej správy dajakej korporácie (alebo z iného dokumentu, napr. zápisníc z valných zhromaždení) rozšírením jej (jeho) obsahu, alebo sa naopak po čase na výročnú správu zúžili.

Zborník – je najmladším typom dokumentov v skupine A, R, Z. V konkrétnom kontexte bibliografie A, R, Z (v rámci SNRB) možno preň aplikovať definíciu zborníka (zborníkov) vedeckých prác v slovníku *Informačná výchova*: „...Kontinuitné z. ... publikujú predovšetkým rozsiahlejšie ... štúdie a správy z výskumu, doplnené bohatým poznámkovým aparátom. Z tohto hľadiska majú charakter jednorazových zborníkov. Na druhej strane majú vlastnosti seriálových publikácií: vnútornú otvorenosť, neukončenosť, vyplývajúcu z perspektívy trvalého pokračovania. V tomto smere majú blízko k vedeckým časopisom, lenže bez ich pružnosti, pohotovosti, drobného profesijného spravodajstva, polemík ap. Kontinuitné z. ... vydávajú predovšetkým vedecké [a odborné] ustanovizne [a korporácie] ... Inštitucionálny charakter kontinuitných

¹⁴ Ref. 13, s. 298.

z. ... sa prejavuje často aj v ich názvoch. Bývajú to spravidla neindividuálne označenia ako Zborník, Správy, Acta, Abhandlungen ... [a ich jazykové mutácie]. Sú spravidla menej zreteľne profilované ako jednorazové tematické zborníky, šírka ich tematiky je daná šírkou záujmov vydávajúcej ustanovizne....¹⁵

V predchádzajúcom texte sme už spomenuli, že provizórny súpis almanachov, ročeniek a zborníkov (spracovaný za celé obdobie 1701 – 1965) sa dokončil a vydal r. 1983¹⁶. Bolo v ňom zachytených spolu 564 titulov a 3000 ročníkov týchto dokumentov. Pri následnom spracúvaní bibliografií A, R, Z sa z tohto počtu niektoré tituly vyradili ako nerelevantné a naopak zasa pribudli tituly novoistené. V zmysle prijatých zásad pre spracúvanie SNRB sa uprednostnilo spracovanie bibliografií za obdobie od r. 1919. So zreteľom na požiadavku čím skoršieho predstavenia dokumentovej produkcie A, R, Z z tohto obdobia, rozpis článkov z nich sa súbežne nerobil. Predpokladalo sa ich neskoršie spracovanie, resp. články z A, R, Z po r. 1945 boli už sčasti prezentované v súbežnej národnej bibliografii. – *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1919 – 1944* vyšla v r. 1991¹⁷ (obsahovala 245 titulov, 788 ročníkov). – *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1945 – 1965* bola vydaná v r. 1995¹⁸ (obsahovala 247 titulov – viaceré pokračovali kontinuálne z predchádzajúceho obdobia – a 1000 ročníkov).

Bibliografické spracovanie A, R, Z za vyše dvestoročné obdobie od r. 1701 do r. 1918 (vrátane rozpisu článkov) sa zahrnilo do jednej čiastkovej úlohy, na ktorej sa pracovalo od polovice 90. rokov. Náročnosť prác na tejto úlohe zvyšovali viaceré skutočnosti: bolo potrebné vykonať rozsiahly doplňujúci heuristický prieskum na Slovensku i v zahraničí; predmet spracúvania tvoria prevažne inojazyčné dokumenty, problematické je ich typologické určovanie a i. Treba tiež pripomenúť, že tento apriórne na spracovanie náročný materiál sa začal spracúvať podľa nových metodologických a technologických štandardov a nové metodické postupy sa overovali a dotvárali takpovediac „za chodu“, v priebehu prác na úlohe. Popri samotnom bibliografickom spracúvaní A, R, Z sa značná pozornosť venovala aj ich širšiemu výskumu a prezentácii výsledkov tohto výskumu. Dokumentujú to viaceré štúdie, ktoré uvádzame na konci nášho príspevku.

Elektronická databáza almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku a článkov z A, R, Z za roky 1701 – 1918 sa v súčasnosti testuje a pripravuje na sprístupnenie na internete. Podrobnejšie je predstavená v osobitnom príspevku.

¹⁵ Ref. 13, s. 364.

¹⁶ KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. ref. 11.

¹⁷ KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1919 – 1944*.

¹⁸ KOVAČIČOVÁ, E., SCHLENKEROVÁ, K. *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1945 – 1965*.

Zoznam bibliografických odkazov

BELÁK, B. Program slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie a výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku.

In *Knihy '85' – '86* : zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 77 – 83.

GEŠKOVÁ, Ž. Bibliografická činnosť : slovenská národná retrospektívna bibliografia. In *Univerzitná knižnica v Bratislave 1919 – 1999* : osemdesiat rokov v službách vedy a poznania. Bratislava : Univerzitná knižnica, 1999, s. 39 – 40.

KATUŠČÁK, D., MATTHAEIDESOVÁ, M., NOVÁKOVÁ, M.

Informačná výchova : terminologický a výkladový slovník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 375 s.

KOVAČIČOVÁ, E., SCHLENKEROVÁ, K. Historický a informačný potenciál almanachov, ročeniek a zborníkov vydaných na Slovensku 1919 – 1965.

In *Knižnice a informácie*, 1994, roč. 26, č. 8 – 9, s. 382 – 385.

KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku za roky 1919 – 1944 : (niekoľko úvah k problematike typologického určovania nepravých periodík). In *Knižnice a vedecké informácie*, 1990, roč. 22, č. 2, s. 81 – 86.

Smernica o spracovaní a pláne slovenskej retrospektívnej bibliografie.

In *Bibliografický zborník 1966*. Martin : Matica slovenská, 1967, s. 359 – 368.

Vyšla Smernica o slovenskej retrospektívnej bibliografii : zdôvodnenie potreby vydať smernicu a upraviť plán slovenskej retrospektívnej bibliografie.

In *Bibliografický zborník 1966*. Martin : Matica slovenská, 1967, s. 355 – 359.

Súpisy a bibliografie nepravých periodík spracovaných v Univerzitnej knižnici v Bratislave

GEŠKOVÁ, Ž., KRIŠKOVÁ, L. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin: Matica slovenská, 1998. 780 s., 24 s. obr. príl. – Edícia Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá B – Periodiká. Zv. 6. – ISBN 80-7090-497-6.

GEŠKOVÁ, Ž., VANČOVÁ, T. *Výročné správy škôl z územia Slovenska za roky 1701 – 1918* : provizórny súpis. Zv. 1. Bratislava : Univerzitná knižnica, 1985. 354 s.

- GEŠKOVÁ, Ž., VANČOVÁ, T. *Výročné správy škôl z územia Slovenska za roky 1919 – 1965 : provizórny súpis. Zv. 2.* Bratislava : Univerzitná knižnica, 1986. 342 s.
- KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ, T., GEŠKOVÁ, Ž. *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965.* Martin : Matica slovenská, 1984. 864 s. – Edícia Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá B – Periodiká.
- KOVAČIČOVÁ, E., SCHLENKEROVÁ, K. *Bibliografia almanachov, ročeníek a zborníkov na Slovensku 1945 – 1965.* Martin : Matica slovenská, 1995. 430 s., 16 s. obr. príl. – Edícia Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá B – Periodiká. – ISBN 80-7090-321-X.
- KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. *Almanachy, ročenky a zborníky na Slovensku v rokoch 1701 – 1965 : provizórny súpis.* Bratislava : Univerzitná knižnica, 1983. 268 s. – Dotlač 1985.
- KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. *Bibliografia almanachov, ročeníek a zborníkov na Slovensku 1919 – 1944.* Martin : Matica slovenská, 1991. 312 s. – Edícia Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá B – Periodiká. – ISBN 80-7090-076-8.
- KRIŠKOVÁ, L. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850.* [Úprava Katarína Pekařová a Danica Zendulková.] [online]. – Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006. – Dostupné na internete: <<http://phobos.ulib.sk/wwwisis/retro.htm>>.
- KRIŠKOVÁ, L. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850.* Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006. 180 s. – Edícia Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá B. Periodiká, Sériá C. Články. Zv. 7. – ISBN 80-85170-95-7.
- Provizórny súpis poloperiodík za roky 1700 – 1965.* Bratislava : Univerzitná knižnica, 1968. 3 zv. – 1. časť. Kalendáre, ročenky, zborníky. 251 s. – 2. časť. Výročné správy. Zv.1. 258 s. Zv. 2. S. 259 – 490.

Prehľad štúdií a článkov z výskumu
a bibliografického spracovania almanachov,
ročeniek a zborníkov 1701 – 1918

PEKAŘOVÁ, K., PORIEZOVÁ, M. Poznatky zo spracovávania almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku do roku 1918. In *Knižnica*, 2002, roč. 3, č. 7 – 8, s. 343 – 344.

PYTLOVÁ, Z. Levočské almanachy a ročenky (18. a 19. stor.). In *Kniha '97 – '98* : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 234 – 236.

FIRCÁKOVÁ, K. Ročenka Spišského dejepisného spolku ako prameň informácií k dejinám knižnej kultúry Levoče a Spiša. In *Kniha '97 – '98* : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 237 – 245.

PORIEZOVÁ, M. Nitrianska župa v zrkadle štatistickej ročenky z roku 1871. In *Kniha 2003 – 2004* : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, časť 2, s. 79 – 83.

PEKAŘOVÁ, K. Ročenky prírodných a technických vied na území Slovenska v rokoch 1701 – 1918. In *Knižnica*, 2003, roč. 4, č. 1, s. 21 – 24.

PEKAŘOVÁ, K. Uhorský karpatský spolok a jeho vydania : (k 130. výročiu založenia spolku). In *Knižnica*, 2003, roč. 4, č. 8, s. 365 – 368.

PEKAŘOVÁ, K. Mapy v optike Ročenky Uhorského karpatského spolku. In *Historické mapy* : zborník z vedeckej konferencie. Bratislava : Kartografická spoločnosť Slovenskej republiky; Geografický ústav SAV, 2005, s. 148 – 155.

PORIEZOVÁ, M., PEKAŘOVÁ, K. Uhorský karpatský spolok a Liptov. In *Kniha 2007* : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 74 – 79.

PEKAŘOVÁ, K. Kontakty Prírodovedného spolku Trenčianskej župy s prírodovedcami v Čechách a na Morave. In *Bibliografický zborník 2006 – 2007* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, [2007], s. 46 – 50. Dostupné na internete: <<http://www.infolib.sk/index/podstranka.php?id=1226>>.

- PEKAŘOVÁ, K. Kontakty Přírodovedného spolku Trenčianskej župy s prírodovedcami v Čechách a na Morave. In *Sdružení knihoven České republiky 2007*. Brno : Sdružení knihoven ČR, 2007, s. 98 – 104.
- PEKAŘOVÁ, K. Podiel osobností trnavského regiónu na činnosti Bratislavského prírodovedného spolku do roku 1918. In *Kniha 2005 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 269 – 276.
- PEKAŘOVÁ, K. Podiel vojenských lekárov na činnosti Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku do r. 1918. In *Medicina Militaris Slovaca*, 2006, roč. 8, č. 1, s. 59 – 61.
- PEKAŘOVÁ, K. Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej župy a jeho ročenka. In *Kniha 2003 – 2004 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, časť 2, s. 34 – 45.
- PEKAŘOVÁ, K. Podiel osobností Tekova na činnosti prírodovedných a lekárskeho spolkov na Slovensku. In *Kniha 2006 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2006, s. 167 – 174.
- PEKAŘOVÁ, K. K dejinám lekárskeho-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918. In *Studia Bibliographica Posoniensia. I/2007*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2007, s. 111 – 126.
- PEKAŘOVÁ, K. Zastúpenie prírodných a lekárskeho vied v E-bibliografii a ich experimentálne plnotextové sprístupnenie. Dostupné na internete: <<http://www.ulib.sk/index/go.php?id=2323>>.
- PEKAŘOVÁ, K., KURUCOVÁ, L. Fulltextové pramene k dejinám Tatier a Spiša. Dostupné na internete: <<http://www.ulib.sk/index/go.php?id=2323>>.

Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in the System of Slovak National Retrospective Bibliography

Kamila Fircáková

Slovak National Retrospective Bibliography (SNRB) has been defined as an organized specialised activity aimed at research and bibliographic processing of past periods literary production: Slovak literature, the whole publishing production from the territory of Slovakia and other documents relating to Slovakia and Slovaks. Retrospective bibliographies have arisen since the 18th century. But the systematic processing of SNRB started only in the fifties of the 20th century.

The first part of the study presents the development of the SNRB system and the basic programme documents determining this development. Participation of the University Library in Bratislava in the SNRB processing is being dealt with in the second part of the article. The University Library have considered the SNRB processing as a part of its tasks and participated in many ways in it from the beginning of its existence. Since 1965 the Library have assumed the responsibility for bibliographic processing of a part of serial documents like calendars, almanacs, yearbooks, annual reports of schools and other institutions and corporations, directories, minutes, summary accounts, budgets and similar. The exploratory research of all types of above mentioned sorts of serials was followed by the processing of bibliographies of individual types of these documents (calendars, annual school reports, almanacs, yearbooks and miscellanies).

The third part of the study is devoted to the bibliography of almanacs, yearbooks and miscellanies. Typological characteristics of separate documents and information about the course of works, partial stages and results – processed and published bibliographies of almanacs, yearbooks and miscellanies from the periods 1919 – 1944 and 1945 – 1965 are being presented. So is the present task – bibliography from the period 1701 – 1918.

Neprebádané historické pramene k dejinám Slovenska – E-bibliografia almanachov, ročeníek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918

Petronela Bulková – Lívia Kurucová – Miriam Poriezová

Almanachy, ročenky a zborníky¹ patria medzi pramene s bohatým informačným potenciálom. Vďaka svojim charakteristikám a typologickým špecifikám boli vyčlenené samostatne ako predmet záujmu retrospektívnej bibliografie.²

Charakterizujeme ich ako: „*periodické publikácie, ktoré sú vydávané postupne v samostatných, spoločným názvom, priebežným označením, jednotnou úpravou a obsahovým zameraním spojených častiach, v pravidelných i nepravidelných intervaloch, s úmyslom stáleho pokračovania.*“³ Koncepcia projektu ich spracovania v plnej miere akceptuje jedinečnosť tohto typu dokumentov. Jej zámerom je maximálne využitie informačnej hodnoty originálnych prameňov a jej prístupnenie prostredníctvom bibliograficky spracovaného záznamu o zdroji a jeho častiach.

Charakteristika a prístupy k výskumu ARZ

Cieľom tohto príspevku je charakteristika vybraných ARZ z jazykového, chronologického, typograficko-vydavateľského, typologického a tematického hľadiska. Problematika výskumu ARZ je široko koncipovaná, poskytuje rozsiahly priestor pre ďalšie publikovanie, preto sme pristúpili na úvod k jej stručnejšej charakteristike.

Súbor dokumentov vznikol na základe excerpcie relevantných národných retrospektívnych bibliografií, čiastkových bibliografických prameňov a prieskumu fondov knižníc, archívov a múzeí na území Slovenska, Čiech a Maďarska.

Kritériami pre zaradenie jednotlivých titulov do sledovaného súboru sa stali:

¹ V texte používame ďalej skratku ARZ.

² Podrobnejšie o zámeroch slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie a rozdelení čiastkových úloh v rámci kooperujúcich inštitúcií v príspevku publikovanom v tomto zborníku od Kamily Fircákovej: Almanachy, ročenky a zborníky v kontexte Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie.

³ Almanachy, ročenky a zborníky na Slovensku v rokoch 1701 – 1965, s. 6 – 7.

1. *typologické hľadisko*,
2. *časové – chronologické vymedzenie rokov 1701 – 1918 (graf 1)*,
3. *hľadisko slovacity uplatnené v 2 rovinách*:
  - v rovine **jazykovej** (ide o ARZ v slovenskom jazyku vydané aj mimo súčasného územia SR) – napr. Budapešť, Viedeň,
  - v rovine **územnej** (ktorá sa vzťahuje na slovenské a inorečové ARZ vydané alebo vytlačené na súčasnom území SR).⁴

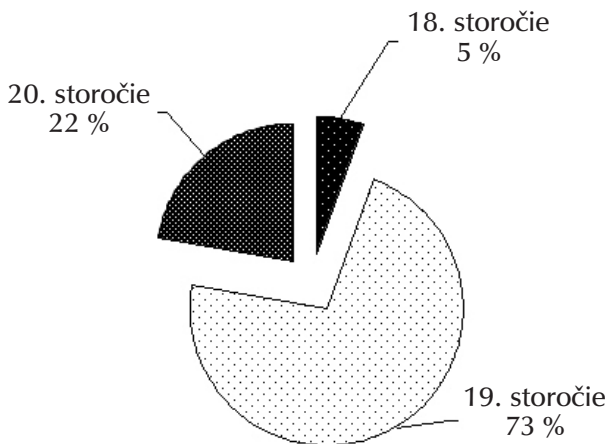
Výsledkom procesu excerpcie a samotného prieskumu dokumentov s použitím metódy „de visu“ je evidencia 184 titulov.⁵

V praxi sa k spracovaniu titulov pristupuje na dvoch úrovniach:

- na úrovni popisu titulu ako celku,
- na úrovni analytického rozpisu jeho obsahu – t. j. článkov.

Na úrovni **popisu titulu ako celku** evidujeme jednotlivé ročníky v rámci titulu samostatne, t. j. pre každý ročník existuje samostatný bibliografický záznam. Na úrovni **analytického rozpisu** ide o článok v dokumente, ktorý vnímame ako samostatnú jednotku popisu, čiže pre každý článok je taktiež vytvorený samostatný záznam. Výhoda uvedeného prístupu spočíva v možnosti sledovať smerovanie (tematické, typologické) každého titulu v rámci určeného chronologického vymedzenia.

S postupným rozvojom vied, zakladaním spolkov a ich aktivitami súvisí aj kvantitatívny nárast počtu titulov postupne od 18. po 20. storočie. Charakterizovaný

Graf 1 Zastúpenie výskytu titulov v období 1701 – 1918

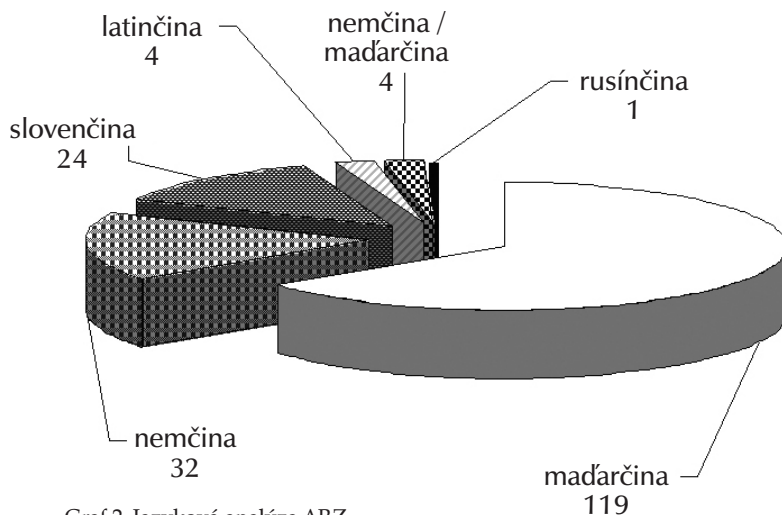
⁴ Prevažná väčšina registrovaných dokumentov je predmetom spracovania z *územného hľadiska*. Ako *jazykové slovaciky* vystupujú predovšetkým literárne almanachy.

⁵ Tento počet nie je konečný, v rámci ďalšieho výskumu dochádza v súbore dokumentov k menším úpravám, najmä vo vzťahu k jednotlivým vydaným ročníkom titulov.

súbor nie je kvantitatívne vyvážený. Sledujeme disproporcie medzi titulmi z hľadiska ich rozsahu i dĺžky vychádzania. Kým niektoré ročenky vychádzali niekoľko rokov či desaťročí, výnimkou nie sú ani tituly s výskytom jedného či dvoch ročníkov.

Jazykové hľadisko

Jazykové zastúpenie titulov prirodzene vyplynulo z historického vývoja nášho územia v rámci multikultúrneho a multietnického Uhorska. Väčšina z nich vychádzala jednojazyčne, avšak vyskytli sa aj tituly prezentujúce svoj obsah paralelne v kombinácii dvoch jazykov (graf 2).

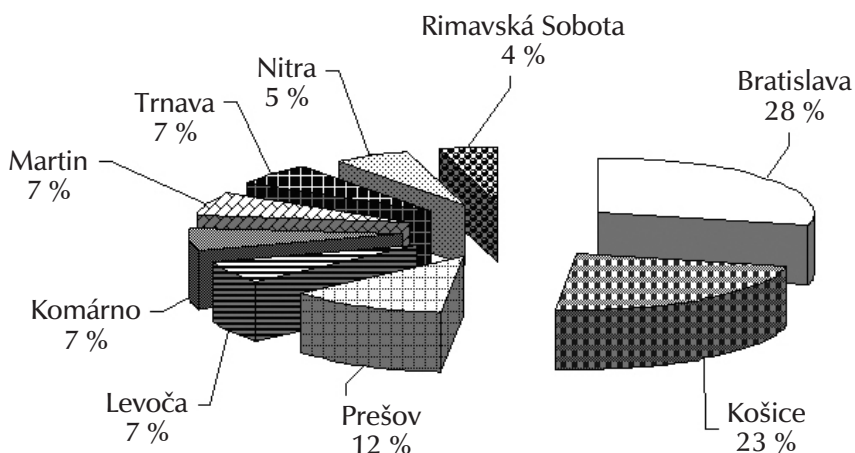
Graf 2 Jazyková analýza ARZ

Tlačiarenské a vydavateľské hľadisko

Sledované obdobie rokov 1701 – 1918 tvorí rozsiahly časový úsek, v priebehu ktorého môžeme sledovať diferenciaciu funkcií tlačiar a vydavateľa. Vydavateľskú a tlačiarenskú zodpovednosť možno vo väčšine prípadov zreteľne identifikovať. Ako vydavatelia vystupujú do popredia dve veľké skupiny. *Jednotlivci* – významné osobnosti z radov kultúrneho a literárneho života a *kolektívni* vydavatelia. Druhú skupinu tvoria najmä *spolky* a v menšej miere *školy*, iba výnimočne inštitúcie štátnej správy.

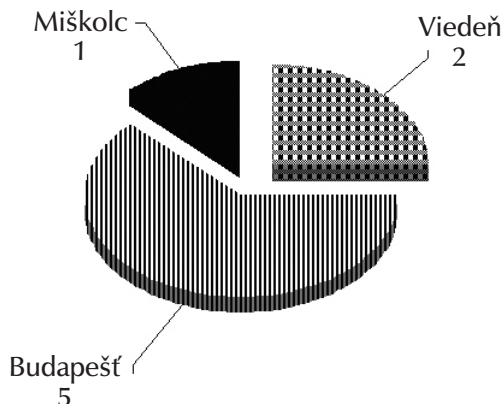
Rozvoj vedeckého a kultúrneho života sa odrazil v aktivitách zakladaných učencých spoločností a rôznych spolkov. V osemnástom storočí vychádzali najmä almanachy literárno-historického a prehľadového charakteru, a to najmä ako výsledky individuálnych snáh o publikovanie. Od 19. storočia sledujeme nárast vzniku a pôsobenia spolkov rôznorodého zamerania a orientácie. Nimi vydávané ročenky reflektovali najmä na aktuálnu situáciu v oblasti profilovania a činnosti konkrétnych spolkov.

Typografické zastúpenie odráža dominanciu miest s väčšou koncentráciou tlačiarní. Tlač a vydávanie titulov sa kumulovalo vo väčších tlačiarskych centrách ako boli Bratislava a Košice. Trojicu miest s najvyšším počtom vyprodukovaných titulov uzatvára Prešov (graf 3). V iných slovenských mestách počet vytlačených titulov osciloval medzi 1 až 3.⁶ Platí to najmä v druhej polovici 19. storočia, keď vo všeobecnosti sledujeme nárast počtu tlačiarní.

Graf 3 Typografické zastúpenie ARZ – miesta tlače s najvyšším výskytom

Na záver sme do súboru zaradili aj tlačiarne mimo územia dnešného Slovenska, kde boli vytlačené tituly, ktoré zodpovedali záväzne stanoveným kritériám (graf 4).

Graf 4 Tlačiarske centrá mimo územia Slovenska

⁶ Táto charakteristika sa vzťahuje na mestá: Banská Bystrica, Spišská Nová Ves, Banská Štiavnica, Ružomberok, Kežmarok, Levice, Trenčín, Trstená, Dolný Kubín, Nové Zámky, Šahy, Galanta, Lučenec, Skalica, Rožňava, Liptovský Mikuláš.

Vo väčšine prípadov existovala zhoda medzi pôsobiskom vydavateľa a sídlom tlačiarne. Tento prístup však nebol uplatňovaný jednoznačne. Podobná situácia nastáva aj v prípade tlače jednotlivých ročníkov konkrétneho titulu – t. j. jednotlivé ročníky toho istého titulu vychádzali aj u viacerých tlačiarov nielen v rámci jedného mesta, ale i celého sledovaného územia.⁷

Typologické rozčlenenie ARZ

Z obsahových a vydavateľských špecifik prirodzene vyplynulo rozčlenenie súboru na:

- almanachy,
- ročenky:
  - ročenky spolkové,
  - ročenky iné (školy, ustanovizne verejnej správy a pod.).

V priebehu sledovaného obdobia dochádzalo k zmenám v typologických charakteristikách dokumentov. To znamená, že z dokumentu, ktorý na počiatku vychádzal ako zápisnica či výročná správa, sa mohla vyprofilovať i ročenka či odborný časopis. Tento proces však prebiehal aj v opačnom slede. Z týchto dôvodov je v určitých prípadoch komplikované presne stanoviť príslušnosť niektorých titulov k jednej typologickej skupine.

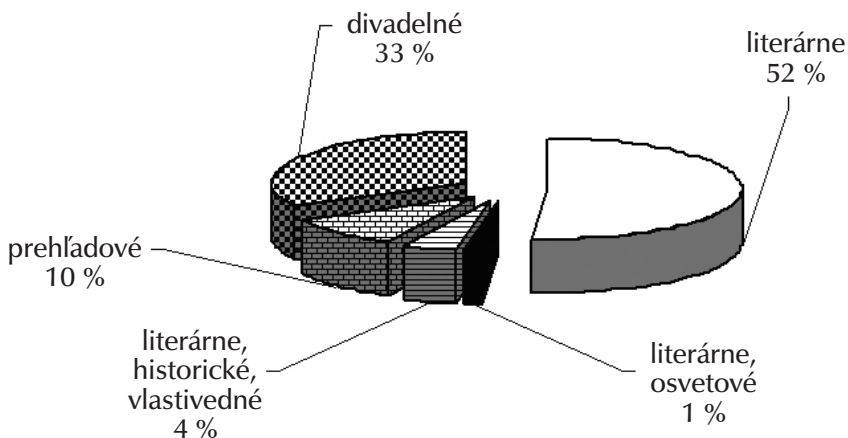
Tematické členenie

Viac ako 200 rokov trvajúce obdobie prinieslo výrazné zmeny do kultúrneho, spoločenského a hospodárskeho života celého Uhorska. Bádanie v rozličných smeroch, potreba komunikovania a výmeny nových poznatkov, nové literárne smery či rozvíjajúci sa spolkový život vytvorili platformu pre tematickú rôznorodosť a obsahovú pestrosť skúmaných ARZ. Medzi najstaršie typy spracovávaných dokumentov patria **almanachy**⁸, ktorých pôvod nachádzame v staršom období v ľudovom ka-

⁷ Príkladom je i Ročenka Uhorského karpatského spolku (Jahrbuch des Ungarischen Karpathen Vereines). Prvé tri ročníky vyšli v Košiciach, nasledujúce napr. v Spišskej Novej Vsi, Kežmarku atď.

⁸ Skupine literárnych a divadelných almanachov so vzťahom ku Košiciam sa podrobnejšie venujú príspevky K. Fircákovej a autorského kolektívu – P. Bulková, M. Poriežová, Z. Pytlová, ktoré odznali na seminári Dejiny knižnej kultúry Košic a okolia a budú uverejnené v zborníku Kniha 2008. Problematike spolkových ročeníek so vzťahom k medicíne sa venovala K. Pekařová v príspevku K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do r. 1918, ktorý je uverejnený v zborníku Studia Bibliographica Posoniensia I/2007. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2007. s. 111 – 125. Ďalšie príspevky sú zverejnené priebežne v zborníku KNIHA : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry, vydáva každoročne Slovenská národná knižnica v Martine. Skúsenosti zo spracovávaní ARZ na Slovensku do r. 1918 boli publikované aj v časopise Knižnica, 2002, roč. 3, č. 7 – 8, s. 343 – 344.

lendári. Postupom času sa z nich vyvinuli almanachy v pravom zmysle slova – literárne a divadelné, či prehľadové almanachy. *Literárne almanachy* vychádzali ako zbierky dobovej poézie, prózy a drámy a ich obsah odráža súdobé literárne štýly a tendencie. Ich zostavovateľmi a vydavateľmi boli predstavitelia kultúrneho a literárneho života. Pri ich obsahovej analýze sme pristúpili aj k ich podrobnejšiemu rozdeleniu na almanachy literárne, literárne osvetové a almanachy literárne v kombinácii s históriou a vlastivedou. Osobitne zaujímavou skupinou sú *divadelné almanachy*, ktoré sa objavili v súvislosti s rozvojom meštianskeho divadla. Prinášali informácie o divadelnej spoločnosti či všeobecne o divadelníctve, repertoár divadla v danom roku, menoslovy hercov a menšie literárne útvary. Treťou skupinou almanachov sú *prehľadové almanachy*, ktoré boli zamerané na rozmanité oblasti spoločensko – historického, politického a hospodárskeho života v Uhorsku (graf 5).

Graf 5 Tematické členenie almanachov

Obsahovo najrôznorodejšiu skupinu predstavujú **ročienky**. Ich vydávanie iniciovali predovšetkým spolky a ďalšie inštitúcie, ako boli napr. školy a úrady verejnej správy, a tak ich možno rozdeliť na ročienky *spolkové*⁹ a ročienky vydané *inštitúciami bez spolkovej základne*. Spolková profilácia, tematické zameranie, typológia i vydavateľské zázemie ročieniek poskytujú viaceré možnosti členení, pričom sa navzájom

⁹ Charakteristickou črtou spolkových ročieniek je ich členenie na dve časti: *spolkovú a príspevkovú*. Spolková časť bilancovala činnosť spolku, informovala o jeho zámeroch a cieľoch, vykazovala finančný a majetkový stav združenia a aktualizovala údaje o členskej základni. Príspevková časť obsahovala štúdie a články rozličnej tematiky, podľa zamerania konkrétneho spolku. Záverečnú časť tvorili inzeráty, oznamy alebo spolkové stanovy.

všetky tieto členenia prirodzene prelínajú a vytvárajú tak pôsobivý a rozmanitý obraz o spolkovom i vedeckom živote v širokom časovom období. K ich rozdeleniu je možné pristúpiť na základe nasledovných kritérií¹⁰:

1. *konfesií*: evanjelické a katolícke,
2. *geografickej pôsobnosti* – regionálna, celouhorská... a pod.,
3. *záujmových skupín vydavateľsky zodpovedných za obsahovú náplň ročenky*¹¹
(bez ohľadu na konfesijnú príslušnosť),
4. *tematickej profilácie*.

Štvrté hľadisko charakterizuje obsahovú orientáciu ročeniek. Ich náplň sa v mnohých prípadoch, aj napriek názvu, prelínala v rámci viacerých, väčšinou navzájom súvisiacich vedných disciplín. V priloženej tabuľke (*tab. 1*) sú uvedené základné vedné odbory, do ktorých možno ročenky zaradiť.

Tematické rozdelenie ročeniek
Astronómia, meteorológia
Baníctvo, hutníctvo
História, archeológia, muzeológia
Hospodárstvo, ekonómia, štátna správa
Náboženstvo
Školstvo, osвета
Poľovníctvo, lesníctvo, ochranárstvo
Prírodné vedy – lekárstvo – lekárnictvo
Sociológia
Šport
Štatistika
Technika
Umenie

Tabuľka 1 Základné tematické členenie ARZ

¹⁰ Uvedené kritériá sú pomocné, slúžia na lepšiu identifikáciu a orientáciu v súbore. Vo väčšine prípadov možno na každý vyskytujúci sa titul uplatniť bez výhrad spolu dve i viac z týchto hľadísk.

¹¹ Zaraďujeme sem ročenky speváckych zborov, dobročinných združení, učiteľov, študentov, tovarišov, profesijné ročenky a pod.

E-verzia bibliografie ARZ 1701 – 1918

V súlade so súčasným trendom sprístupňovania bibliografických informácií na internete sa pristúpilo aj v prípade ARZ k ich začleneniu do webového prostredia, a to v súlade s medzinárodnými štandardmi.¹²

Pre vstup údajov do databázy sa aplikoval formát UNIMARC, ktorý definuje štruktúru zápisu bibliografických údajov prispôbolených pre špecifické potreby popisu seriálov, nepravých periodík a článkov z nich. Softwarové riešenie systému CDS/ISIS umožňuje kompatibilný prenos zaznamenaných informácií v požadovanej forme a štruktúre do webového prostredia. Vyhľadávací mechanizmus použitého databázového a rešeršného systému spĺňa všetky potenciálne požiadavky zo strany používateľov. Pri zostavovaní výstupného zobrazovacieho formátu boli akceptované pokyny v príslušných materiáloch ISBD, AACR2 a národných pravidlách pre bibliografický popis dokumentov.

Pre zobrazenie záznamov existujú dva výstupné formáty – skrátený (*obr. 1*) a rozšírený.

Skrátený formát obsahuje nasledovné údaje:

- záznam seriálu: názov seriálu, údaj o sekundárnej zodpovednosti, rok vydania,
- záznam článku zo seriálu: názov článku, údaje o autorskej zodpovednosti (*obr. 1*).

A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve: Három melléklettel és számos ábrával [Ročenka Uhorského karpatského spolku] / [Szerkesztőbizottság: Elnök: Róth Márton, tanár. - 1881
A Magyarországi Kárpátgyesület pénztárának 1880. évi forgalom kimutatása és vagyonmérlege [Finančný výkaz a bilancia Uhorského karpatského spolku za r. 1880] / Döller Antal, id[ei] egyesületi pénztárnok - d Z. Vereins-Kasier

Obr. 1 Skrátený výstupný formát záznamu

V prípade *rozšíreného zobrazovacieho formátu* zobrazí systém samotný bibliografický záznam. Je to štandardný bibliografický záznam rešpektujúci pravidlá zápisu údajov – ISBD a AACR2. Tento obsahuje aj predmetové heslá, charakterizujúce tematiku dokumentu, blok poznámok a polia odkazov. Pri seriáloch je záznam doplnený aj o sigly knižníc indikujúce zistené miesta uloženia titulu u nás i v zahraničí a signatúry označujúce lokáciu dokumentu v príslušných fondoch. V poradí prvá zo signatúr sa vždy vzťahuje k popisovanému exempláru, ktorý bol spracovaný pomocou metódy „de visu“.

¹² Elektronická verzia bibliografie ARZ je dostupná na adrese:
<<http://phobos.ulib.sk/wwwisis/azr.htm>>.

Záhlavia sú pri záznamoch seriálov názvové. V záznamoch článkov reprezentujú funkciu záhlavia autorské údaje¹³, v prípade ich absencie v popisovanom dokumente, ide o údaje názvové. Niektoré záznamy sú doplnené aj o plné texty. Tieto zdigitalizované dokumenty sú dostupné vo formáte PDF.

Používateľ môže k už zaradeným záznamom v rámci bibliografie pristupovať prostredníctvom:

1. *prezerania seriálov a prezerania článkov* – používateľ môže prezerat všetky, do e-bibliografie zaradené záznamy v podstate bez obmedzení,
2. *tematického prezerania (obr. 2)* – vychádza z triednikov MDT, z ktorých sme vytvorili tematické skupiny,¹⁴

Tematické prezeranie		
Archeológia	Knihovníctvo, knižnice	Spolky, múzeá
Astronómia	Literatúra	Štatistika
Bibliografia	Matematika	Technika všeobecne
Biografie	Medicína, lekárstvo, lekárnictvo	Umenie
Biologické vedy	Náboženstvo	Vedy o zemi. Geológia
Botanika	Národopis	Verejná správa, vojenstvo
Dejiny	Paleontológia	Vlastiveda, pamiatky
Dejiny Slovenska	Periodiká	Všeobecnosti
Ekonomika	Polhospodárstvo a príbuzné vedy	Výchova, vzdelávanie
Filozofia, psychológia	Právo	Zábava, hry, šport
Fyzika	Priemysel, obchod, doprava	Zoológia
Geodézia	Prírodné vedy všeobecne	Žurnalistika
Geografia	Slovenská literatúra	
Chémia, mineralógia	Sociálna starostlivosť, poistenie	
Jazykoveda		

Obr. 2 Tematické prezeranie

3. *rozšíreného vyhľadávania* – rozšírené vyhľadávanie umožňuje používateľovi uplatniť viacero kritérií vyhľadávania (obr. 3). Môže vyhľadávať podľa *všetkých polí, slov z názvu, pôvodcov¹⁵, tlačiarov a vydavateľov* i podľa *predmetových hesiel* (osobné, korporatívne, geografické, všeobecné). Tretí prístup predstavuje kombináciu jednotlivých selekčných prvkov s použitím operátorov AND/OR.

¹³ Pri vytváraní záhlaví sú rešpektované formy mien osôb uvedené v Slovenskom biografickom slovníku a ďalších relevantných súvisiacich zdrojoch – slovníkoch a bibliografiách. Pristupovali sme i k overovaniu potrebných údajov v domácich a v zahraničných zdrojoch. Ak nebolo možné údaje verifikovať, autoritu sme vytvorili umelo, resp. sme ponechali formu údajov o zodpovednosti v takej podobe ako sa vyskytovala na dokumente.

¹⁴ Po kliknutí na vybranú skupinu sa používateľovi zobrazí daný počet relevantných záznamov v rozšírenom zobrazovacom formáte.

¹⁵ Vyhľadávacie kritérium *pôvodcovia* reprezentuje autorskú zodpovednosť za dielo. Patria sem subjekty primárnej zodpovednosti – autori a subjekty sekundárnej zodpovednosti – spoluautori, prekladatelia, zostavovatelia, redaktori, ilustrátori atď.

Obr. 3 Rozšírené vyhľadávanie – kritériá

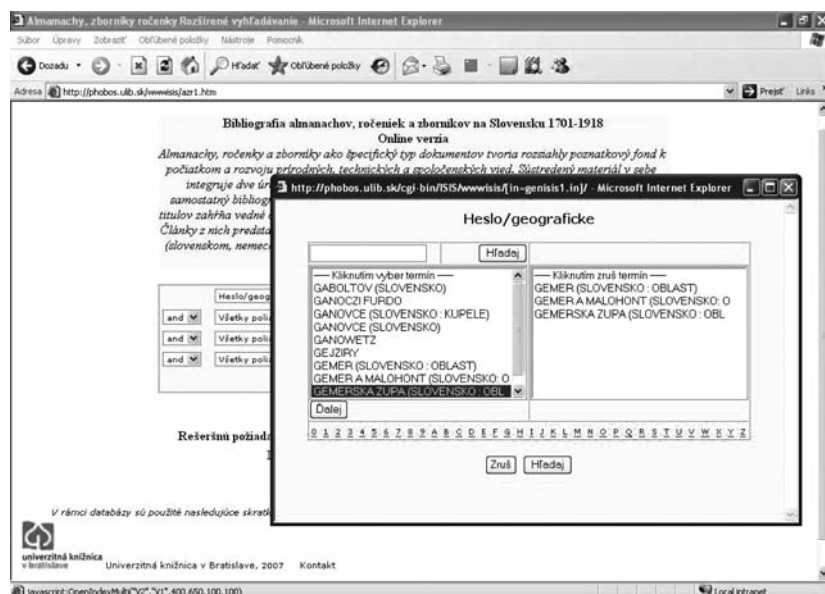
Pri vyhľadávaní zadáva používateľ buď celé termíny, alebo len ich časti, bez znaku rozšírenia a diakritiky.¹⁶

Používateľ si navolí svoju rešeršnú požiadavku priamo, alebo použije index vyhľadávacích termínov umiestnený pod ikonou . Podľa typu zvoleného poľa v ňom môže následne listovať či voliť si vyhľadávacie termíny aj selektívne.

Termíny vyberá používateľ zo slovníka v ľavej časti okna kliknutím. Zvolené termíny sa zobrazia v okne vpravo od zoznamu termínov (obr. 4). V prípade, že používateľ využije možnosti slovníka, z ktorého vyberie viacero termínov, musí ich spojiť pomocou operátorov AND alebo OR.

Ak používateľ zvolil akýkoľvek z uvedených spôsobov formulácie rešeršnej požiadavky, zobrazí sa mu skupina relevantných záznamov v skrátenej podobe. V rozšírenom zobrazovacom formáte si potom môže nechať zobraziť všetky vyhladané záznamy pomocou príkazu *zobraz všetko* alebo iba tie z nich, ktoré príslušne označí a následne využije voľbu – *zobraz označené záznamy*. Vybraný relevantný súbor sa dá bez problémov vytlačiť pre ďalšie použitie.

¹⁶ Viac informácií ako vyhľadávať je uvedených v samotnej e-bibliografii

Obr. 4 Formulácia dotazu s použitím slovníka

Záver

Almanachy, ročenky a zborníky predstavujú hodnotný zdroj s vysokým informačným potenciálom, ktorý nebol doteraz naplno využitý v historickom bádani. V plnej šírke poskytuje mnohovrstvový výstup pre spoločenskovedné i pre prírodovedné disciplíny. Úlohou zvoleného prístupu k jeho spracovávaniu, t. j. typologického, jazykového, chronologického, tlačiarensko-vydavateľského a tematického rozboru, je sumarizácia poznatkov o ARZ a ich špecifikách z obsahovej ako aj formálnej stránky. K väčšej využiteľnosti a dostupnosti skúmaného materiálu prispieva aj jeho aktualizované databázové spracovanie prístupné na stránkach Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

Zoznam bibliografických odkazov

Almanachy, ročenky a zborníky na Slovensku v rokoch 1701 – 1965 : Provizórny súpis.
Zost. Kovačičová, E., Štvrtecký, Š. Bratislava : Univerzitná knižnica
v Bratislave, 1983. 268 s.

Unsearched Historical Sources on History of Slovakia – E-Bibliography of Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in Slovakia 1701– 1918

Petronela Bulková – Lívia Kurucová – Miriam Poriezzová

The main topic of the article is the characteristics of one group of serials, like almanacs, yearbooks and miscellanies. Their processing has been a part of the Slovak National Retrospective Bibliography. The article is divided into two parts. The first one represents from the point of view of theme, language, chronology, printing and publishing a typologically specified material. The aim of this approach is to emphasize the information value and importance of almanacs, yearbooks and miscellanies for historical research of several disciplines of science. The second part briefly informs about the database processing and its availability on Internet. It presents possibilities of using the database. The article as a whole is determined for the wide public of specialists as a resource of basic information on the problems of processing of almanacs, yearbooks and miscellanies in Slovakia.

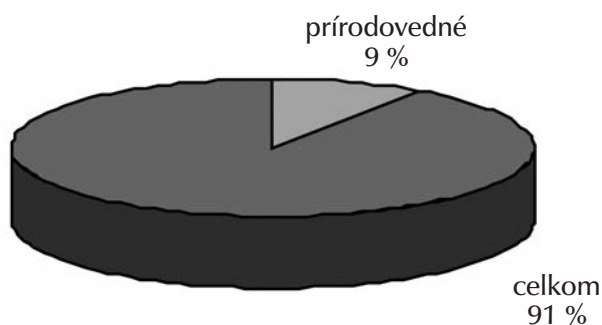
Prírodné a lekárske vedy v E-bibliografii almanachov, ročeníek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918 a ich experimentálne plnotextové sprístupnenie

Katarína Pekařová

V mojom príspevku sa budem venovať úlohe prírodovedných, lekárskejších a technických odborov v bibliografii a v rámci nich by som chcela poukázať na význam ročeníek prírodovedných a lekárskejších spolkov, ktoré sme experimentálne vyčlenili na plnotextové sprístupnenie.

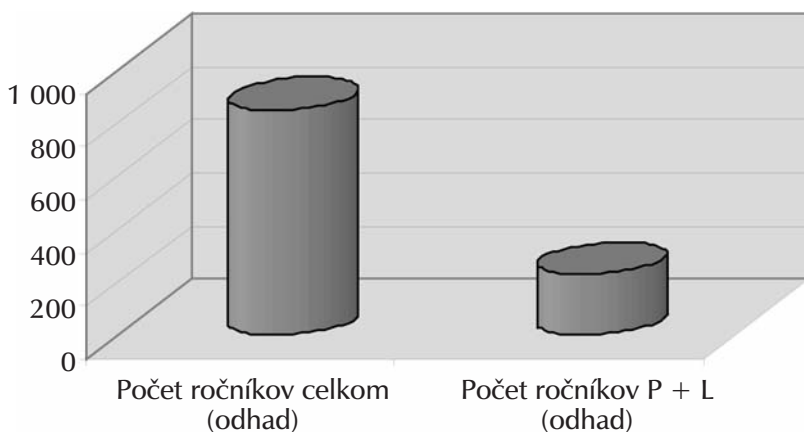
Prírodovedné, lekárske a technické odborné v bibliografii

V súbore v súčasnosti evidovaných 183 titulov almanachov, resp. ročeníek približne v 20 prípadoch môžeme povedať, že obsahovo spadajú do literatúry s prírodovednou, lekárskou alebo aj technickou tematikou, čo predstavuje približne 10 % spracovávaného materiálu (graf 1).

Graf 1 Zastúpenie prírodovedných, lekárskejších a technických titulov v bibliografii almanachov, ročeníek a zborníkov v rokoch 1701 – 1918

Z hľadiska periodicity vo vydávaní alebo počtu ročníkov v diele treba povedať, že viaceré tituly so sledovanou tematikou vychádzali v rozsiahлом časovom úseku. Ak odhadujeme, že uzavreté dielo bude mať cca 850 ročníkov a z nich asi 230 ročníkov má prírodovednú tematiku, potom táto tematika bude zastúpená približne 25 %, čo znamená, že štvrtina diela bude prínosom pre dejiny prírodných a lekárskeho vied (graf 2).

Graf 2 Pomer ročníkov z prírodovedných a lekárskeho vied v bibliografii

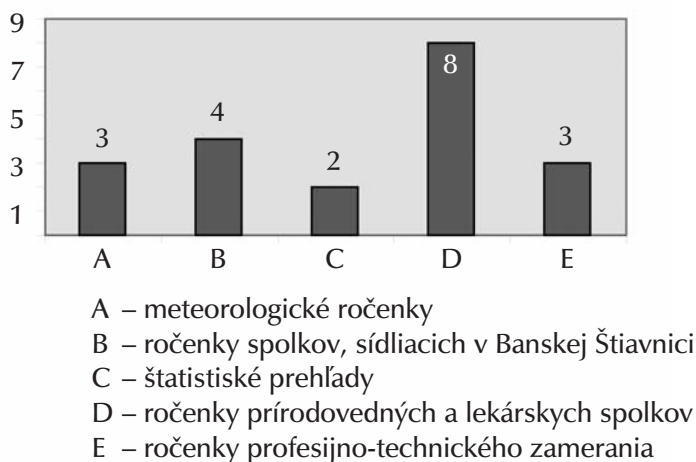
Kategóriu dokumentov, ktorá obsahuje pramenné materiály k dejinám jednotlivých prírodovedných odborov a lekárskeho vied alebo techniky na Slovensku, môžeme rozčleniť na niekoľko skupín (graf 3).

- Prvú skupinu tvoria **meteorologické prehľadové ročenky**. Do tejto skupiny patrí v odbornej literatúre za prvé prírodovedné periodikum považované *Observatorium Astronomicae annorum .... in Observatorio Collegii Academiæ Soc. Jesu Tyrnaviae in Hungaria*. Túto ročenku v rokoch 1756 – 1770 vydávalo astronomické observatórium zriadené v r. 1755 v rámci filozofickej fakulty trnavskej univerzity. S ročne vychádzajúcimi publikáciami z oblasti meteorológie sa na Slovensku stretávame i v druhej polovici 19. storočia, keď v rokoch 1867 – 1871 v dnešnom Hurbanove vybudoval Mikuláš Konkoly-Thege (1842 – 1916) jedno z najmodernejších observatórií vtedajšej Európy. Výsledky pozorovaní publikovali od roku 1879 ročenkách *Beobachtungen angestellt am Astrophysikalischen Observatorium in Ó-Gyala*. Od roku 1894 začala vychádzať nová séria v maďarskom a nemeckom jazyku paralelne:

Az Ó-Gyallai Astrophysikai és Meteorológiai Observatoriumon végzett megfigyelések – Beobachtungen angestellt am Astrophysikalischen Observatorium in Ó-Gyala.

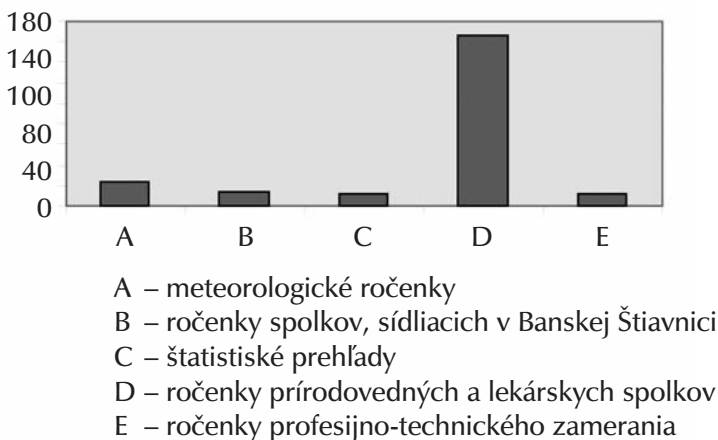
- Do druhej skupiny by sme mohli zaradiť ročenky niekoľkých spolkov **sídliačov v Banskej Štiavnici**, resp. súvisiacich s Banskou a lesníckou akadémiou, ktorá bola v tom čase jedinou vysokoškolskou inštitúciou na na-

Graf 3 Rozdelenie prírodovedných titulov

šom dnešnom území. Takou bola spoločná Ročenka baníckych a hutníckych akadémií v Banskej Štiavnici, Leobene a Příbramy (Berg- und Huttenmannische Jahrbuch der k. k. Bergakademien und der k. k. Montananstalt Příbram, Leoben und Schemnitz), ďalej ročenka v Banskej Štiavnici sídliačeho Uhorského spolku na podporu baníckej a hutníckej literatúry (A Magyar Bányászati és Kohászati irodalom pártolói egyesületének évkönyve) alebo študentského spolku banskoštiavnickej akadémie (A Selmezbányai Magyar Királyi Bányász és Erdész akadémiai kör évkönyve). Tu bol tiež založený, prvý rok aj pôsobil a ročenku si vydal – Uhorský spolok lesníkov – nasledujúci rok však svoje sídlo preniesol do Budapešti.

- Tretiu skupinu tvoria **štatistické prehľady** z oblasti zdravotníctva, zachovali sa štatistické výkazy o činnosti gemerskej župnej nemocnice v rokoch 1903 – 1915 a štatistické prehľady o pomeroch v zdravotníctve Nitrianskej župy v rokoch 1912 – 1916.
- Ako štvrtú spomenieme skupinu ročeníek **profesijno-technického** zamerania, kam by sme mohli zaradiť napr. ročenku Združenia vodohospodárskych družstiev alebo Ročenku železničiarov.

Graf 4 Pomer ročníkov v prírodovednej skupine

- Členenie uzavrieme poslednou skupinou, ktorú tvoria **ročenky prírodovedných a lekárskech spolkov**. Tento okruh ročeniek je najpočetnejší nielen množstvom titulov, ale aj počtom vydaných ročníkov (graf. 4).

Ako aj z grafického znázornenia vidieť, najsilnejšie zastúpenie majú práve ročenky prírodovedných, lekárskech, resp. prírodovedno-lekárskech spolkov.

1. Ročenky prírodovedných a lekárskech spolkov

O význame a prínose týchto spolkov sa hovorilo v prvej časti podujatia, preto len krátko zhrniem. Na území Slovenska v druhej polovici 19. storočia pôsobila len jediná vysokoškolská inštitúcia v Banskej Štiavnici, veda a výskum na území Slovenska sa sústreďovala na stredných a vyšších školách, ale aj na pôde spolkov, ktoré vznikali v rámci rôznych regiónov. Ako sme už spomínali, mnohé z nich však svojou činnosťou prekročili hranice regiónu a mnohí jednotlivci dosiahli výsledky celohorského významu. Tieto spolky vo svojich regiónoch predstavovali malé akadémie vied, v ktorých sa sústreďovali odborníci i priaznivci rôznych prírodovedných odborov, lekári a lekárnici. V prvej časti seminára sa hovorilo aj o význame publikačných aktivít týchto spolkov, máme na mysli predovšetkým spolkové ročenky, ktoré sú predmetom spracovania Bibliografie almanachov, ročeniek a zborníkov 1701–1918. V našej bibliografii evidujeme ročenky spolkov uvedených v tab. 1:

Spolkové ročenky sa členili **na dve základne časti**: na spolkovú a príspevkovú časť. *Spolková časť* obsahovala zápisnice z valných zhromaždení a zasadaní jednotlivých sekcií, menoslovy funkcionárov a členov spolku, správy o finančnom hospodárení spolku, súpis príbuzných spolkov a spoločností z celého Uhorska, s ktorými si vymieňali publikácie. Zápisnice a hospodárske výkazy prinášali informácie o kúpe,

Spolky	Pôsobenie	Ročenka	Ročníky
Bratislavský lekársky a prírodovedný spolok	1856 – 1918 –	od 1856	34
Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy	1867 – 1912?	od 1888	11
Spišský spolok lekárov a lekárníkov	1867 – 1918 –	od 1893	20
Banskoštiavnický prírodovedný a lekársky spolok	1870 – 1904?	od 1884	20
Uhorský karpatský spolok	1873 – 1918 –	od 1874	44
Prírodovedný spolok Trenčianskej župy	1877 – 1911	od 1877	33
Lekársky a prírodovedný spolok Nitrianskej župy	1888 – 1905?	od 1888	5

Tabuľka 1. Ročenky prírodovedných a lekárskeho spolokov

predplácaní niektorých odborných časopisov, dare či výmene odborných publikácií a rôznych prístrojov pre prírodovedný výskum či lekársku prax, a teda obsahujú informácie o spolčkovej knižnici a zbierkach, ktoré si budovali.

Príspevková časť prinášala príspevky zo všetkých disciplín prírodných vied a medicíny.

Ich grafická a typografická forma bola jednoduchá, vydávali ich v mäkkých brožovaných väzbách 8° formátu. Niektoré obsahovali rôzne ilustrácie, ktoré dokumentovali lekársku prax, resp. ilustrovali príspevky z botanického, zoologického, geologického alebo iného výskumu.

Tieto dokumenty majú svoj neoceniteľný význam nielen z hľadiska dejín vedy i techniky, ale aj z hľadiska dejín knižnej kultúry na Slovensku. Práve tieto periodické tituly možno považovať za predchodcov dnešných odborných periodík a zborníkov. Vo svojej dobe saturovali absenciu odborných periodík na dnešnom území Slovenska.

2. Experimentálne plnotextové sprístupnenie

Retrospektíva retrospektívne

Keď sa pred viac ako desiatimi rokmi začali práce na Bibliografii almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918, bol to jeden z prvých elektronicky spracovávaných projektov Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie. Za uplynulé desaťročie v knižniciach, v oblasti knihovníctva a bibliografie zaznamenávame obrovské zmeny. Dnešné knižnice už svojim používateľom poskytujú nielen výpožičky kníh z vlastných fondov, ale prostredníctvom internetu sa dostanú aj do katalógov ktorejkoľvek knižnice na Slovensku i vo svete a nielen do katalógov, ale i do elektronických bibliografií či databáz. Prostredníctvom nastupujúcej digitalizácie aj hľadané informácie, resp. dokument dokážu zabezpečiť.

Dnes už hovoríme nielen o elektronických bibliografiách či katalógoch, ale aj o virtuálnych alebo digitálnych knižniciach. Procesy digitalizácie, elektronizácie a internetizácie čoraz výraznejšie ovplyvňujú proces tvorby bibliografií, a to aj retrospektívnych, ktoré registrujú tlačенú produkciu minulých storočí. V poslednom desaťročí sa výrazne zmenili nielen metódy práce, ale i jej výsledky.

Bibliografia sa vždy považovala za základný pilier výskumu a predstavovala sekundárny prameň – sekundárny zdroj informácií. Prístupom k tvorbe plnotextových databáz či bibliografii dochádza k posunu smerom k primárnym zdrojom výskumu, predovšetkým v oblasti histórie.

V súčasnosti sa plnotextové databázy sa spájajú predovšetkým s dnešnou vedeckou odbornou časopiseckou literatúrou, kým digitálne knižnice prinášajú najmä vzácne rukopisné alebo najstaršie tlačенé knižné diela.

Digitalizačná stratégia a digitalizačné projekty tlačенých dokumentov sa tvoria pod gesciou Slovenskej národnej knižnice. V súčasnosti napr. sa rozbieha projekt digitalizácie slovacikálnej časopiseckej produkcie od najstarších čias – ukončenie projektu sa odhaduje o desať rokov. Digitalizácia knižnej produkcie a nepravých periodík bude zrejme úlohou ďalších projektov.

Univerzitná knižnica v Bratislave v roku 2006 zriadila dobre vybavené digitalizačné stredisko, ktoré sa podieľa na viacerých projektoch. V spolupráci s týmto oddelením sme pristúpili k experimentálnemu sprístupneniu vyselektovaných dokumentov. Náš projekt prináša plné texty článkov zo spracovávaných ročeniek prírodovedných a lekárskech spolkov činných v druhej polovici 19. storočia, ktoré predstavujú pramenný materiál k dejinám tak matematicko-fyzikálnych vied, ako aj vied o Zemi a o živej či neživej prírode. Tento materiál by mohol slúžiť nielen výskumu dejín jednotlivých regiónov, ale aj všeobecných dejín Slovenska.

Selekcia a kritéria

Vyčlenený súbor dokumentov na fulltextové sprístupnenie spĺňa tieto kritéria pre digitalizáciu:

- **slovacikálnosť** – ide o územné i autorské slovaciká,
- **jedinečnosť** – tieto dokumenty sú naozaj jedinečné aj preto, lebo sa mnohé z nich zachovali v jednom jedinom exemplári na území Slovenska (v súbore vybratých dokumentov sú výnimkou len Ročenky Uhorského karpatského spolku a Bratislavského prírodovedného spolku),
- **neprístupnosť** – sú fyzicky prístupné len v rôznych vzdialených inštitúciách, jednotlivé ročníky sa zachovali vo fondoch rôznych inštitúcií,
- **fyzická ohrozenosť** – ktorá vyplýva z predchádzajúcich kritérií,
- **využitelnosť** – lepšie zachované dokumenty sú i viac využívané, je teda predpoklad, že sprístupnením menej známych dokumentov sa ich využitie zvýši.

Priebeh prác

Doteraz sa skenovali 3 tituly (8 ročníkov Ročenky Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy, 9 ročníkov Ročenky Spišského spolku lekárov a lekárníkov a 10 ročníkov Ročenky Uhorského karpatského spolku) v rozlíšení 300 DPI (tab. 2). Naskenované dokumenty sa načítali a uložili vo formáte PDF na internetovom serveri, spolu 516 článkov. Titulné strany, frontispice, obálky či obsahy dokumentov sa pripájali k záznamom o jednotlivých ročníkoch. Ako už moje kolegyne spomenuli, bibliografické dielo sa pripravuje vo formáte Unimarc, v ktorom pole 856 je vyčlenené na zápis linky. Teda v E-Bibliografii almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918 celkom 542 záznamov má plný text. Experiment sa realizoval na Ročenke lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy. Tieto sú v báze označené grafickou ikonkou (a len tieto sú v E-bibliografii nateraz aktívne – z technických, resp. z dôvodov kapacity servera).

Tituly	Ročníky	Články
Ročenka Uhorského karpatského spolku	10	357
Ročenka Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy	8	83
Ročenka Spišského spolku lekárov a lekárníkov	9	76
Spolu:	26	516

Tabuľka 2. Prehľad naskenovaných dokumentov

Na úpravu čakajú ďalšie ročníky Ročenky Spišského spolku lekárov a lekárníkov a Ročenky Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku.

Záver

Naše záznamy s plnými textami sú súčasťou širšie koncipovaného národného retrospektívneho bibliografického diela a budú súčasťou slovenskej knižnice, registrujúcej národnú tlačovú produkciu od najstarších čias. Vedenie Univerzitetnej knižnice však uvažovalo o viacnásobnom využití naskenovaných dokumentov, a tak sa zrodila úvaha o budovaní digitálnej knižnice s názvom Pramene k dejinám vedy na Slovensku (<http://tinyurl.com/2qdguz>), ktorej základ by tvorili naše vyselektované a konvertované záznamy.

Cieľom tohto projektu je sústrediť a sprístupniť ťažko dostupné a vo viacerých knižniciach rozptýlené dokumenty, a tak prispieť k záchrane kultúrneho dedičstva. Ďalším cieľom by bolo pomocou plných textov vytvoriť virtuálny priestor pre výskum dejín lekárskejších a prírodných vied na Slovensku a tým rozšíriť bádateľský priestor historikom.

Naše záznamy by tak tvorili základ tematicky užšie špecifikovanej vedecko-odborovej digitálnej knižnice, ktorá by sa rozširovala či už o ďalšie naše záznamy, resp. o nové pôvodné záznamy, alebo len o linky na ďalšie diela spadajúce do tejto tematiky. Ale o tom už viac bude hovoriť môj kolega.

Literatúra

- JELÍNKOVÁ, J., KOLLÁROVÁ, I. Virtuálne sprístupnenie vedeckého diela Mateja Bela. In *Infos 2007* [online]. [cit. 2008-04-03].
Dostupné na internete: <www.infolib.sk/index/open_file.php?file=INFOS2007/Jelinkova_Jana_1.pdf>.

Natural and Medical Sciences in E-bibliography of Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in Slovakia in 1701 – 1918 and their Experimental Full Text Availability

Katarína Pekařová

The article maps the part of natural and medical sciences as well as technology in the Bibliography of Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in Slovakia in 1701 – 1918 and informs about the experimental full text availability of selected documents. The author states, that more than a quarter of the publication represents a resource material for research of history of natural and medical sciences in Slovakia. Most frequent titles are the yearbooks of medical and scientific societies. Their significant contribution to the history of science as well as their unavailability (scattering among several libraries) initiated digitisation of these documents and their experimental full text availability in the frame of E-bibliography of Almanacs, Yearbooks and Miscellanies in Slovakia in 1701 – 1918 (<http://phpbos.ulib.sk/wwwisis/azr.htm>). Digitised documents will also create a base for the digital library Sources for the History of Science in Slovakia (<http://tinyurl.com/2qdguz>) which is being prepared.

Skúsenosti so softvérom Greenstone pri konverzii záznamov z prostredia CDS/ISIS a vytváraní digitálnej zbierky Pramene k dejinám vedy na Slovensku

Tomáš Fiala

Neuplynulo veľa času odo dňa, keď som vás informoval o spoločnom projekte dvoch pracovísk Univerzitnej knižnice v Bratislave (UKB), konkrétne Digitalizačného strediska a Kabinetu retrospektívnej bibliografie (KRB). Hlavnou ideou spoločného projektu je vytvorenie digitálnej zbierky, v ktorej budú integrované naskenované dokumenty prírodovedných a lekársko-lekárnických vedeckých spolkov spolu s príslušnými bibliografickými záznamami z databázy CDS/ISIS. Projekt možno rozdeliť na niekoľko samostatných spolu nadväzujúcich etáp:

- tvorba bibliografickej databázy v prostredí CDS/ISIS,
- skenovanie dokumentov,
- konverzia záznamov z CDS/ISIS do štruktúry xml,
- programovanie digitálnej zbierky v Greenstone,
- kontrola správnosti údajov, dokumentov, priebežné doladovanie a aktualizácie.

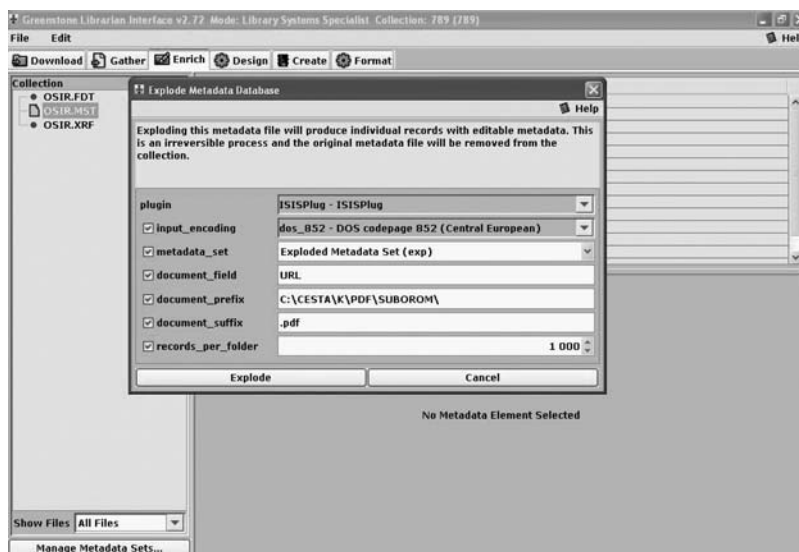
Začiatok...

Každá z etáp sa realizovala samostatne. Keď sme s projektom začínali, mali sme k dispozícii rozpracovanú bibliografickú databázu CDS/ISIS KRB, ktorá sa priebežne dopĺňa a aktualizuje a niekoľko dokumentov, ktoré bolo treba previesť do elektronickej podoby. Počas letných mesiacov naše Digitalizačné stredisko naskenovalo približne 4000 strán z ročeniek, ktoré sme uložili do formátu PDF a zoradili podľa ročníkov, čísiel až na úroveň jednotlivých článkov, ktoré korešpondovali s bibliografickými záznamami retrospektívnej bibliografie.

Konverzia s naviazaním metadát na PDF dokument

Naším ďalším krokom bola konverzia dát z prostredia CDS/ISIS do štruktúry xml a následné naviazanie záznamu na PDF dokument obsahujúci konkrétny článok. Na úspešné skonvertovanie databázy CDS/ISIS do xml sme potrebovali len 3 súbory: NAZOVD.B.XRF, NAZOVD.B.FDT; NAZOVD.B.MST. Ešte pred použitím FDT súboru sme z neho odstránili diakritiku. Princíp konverzie je pomerne jednoduchý. Celú databázu (cca 550 záznamov) sme s pomocou softvéru Greenstone rozbalili na jednotlivé záznamy, ku ktorým sme automaticky priradili PDF dokumenty obsahujúce naskenované články. Na dosiahnutie automatickej konverzie musela CDS/ISIS databáza obsahovať presný a unikátny názov PDF súboru, s ktorým sa spojí, preto sme do pola 856 (URL) zapísali názov PDF dokumentu. Systém priradovania dokumentov k metadátam funguje na základe princípu čítania vopred nadefinovaného poľa v systéme CDS/ISIS, v našom prípade poľa 856, podľa ktorého Greenstone hľadá zhodný názov v nami preddefinovanom priečinku súborov na lokálnom disku (obr. 1). Všetky skonvertované dáta Greenstone ukladá do súboru metadata.xml, v ktorom sa nachádzajú jednotlivé záznamy obsahujúce už väzbu na konkrétny PDF dokument.

Obr. 1 Konverzia z prostredia CDS/ISIS do xml s automatickým naviazaním na PDF dokument

Editovanie skonvertovaných metadát vo formáte xml

Po skonvertovaní údajov sme zistili, že záznamy, ktoré obsahovali články, mali v poli zdroj namiesto bibliografického záznamu o primárnom zdroji len odkaz na identifikačné číslo zdrojového dokumentu (ďalej len IČZD). Hneď od začiatku sme tento projekt brali ako výzvu a rákali sme s tým, že jeho realizácia je náročná a nebude jednoduchá. Pri riešení tohto problému nám veľmi pomohlo, že odkaz v poli zdroj obsahoval vždy unikátny reťazec, preto sme do textového editoru zadali konkrétny odkaz (IČZD) a dáta, ktorými ju má nahradiť. Týmto spôsobom sme vyriešili jeden z najpálčivejších problémov. Neskôr sme zistili, že toto riešenie je vhodné aj na ďalšie „kozmetické“ úpravy databázy, ako bolo nahradenie nežiaducich znakov (napr. 0, alebo %1,) a iných, ktoré by pri čítaní metadát na výstupe prekážali. Ďalším, zo začiatku zdanlivo neprekonateľným problémom bolo korektné zobrazovanie údajov v hranatých zátvorkách, a to aj napriek tomu, že údaje boli skonvertované bezchybne. Až neskôr sme zistili, že Greenstone-u robia hranaté zátvorky problémy, skúsenejší používatelia systému v podstate vyriešili náš problém za nás, keď nám odporučili ohraničiť každú hranatú zátvorku lomkou. Výsledkom konverzie bol 8 megabajtový súbor xml, ktorý obsahoval cca 98 000 riadkov so skonvertovanými záznamami. Na obrázku 2 si môžete všimnúť prvý riadok s názvom FileName, v ktorom je zapísaný názov PDF súboru, ku ktorému sa vzťahujú prekonvertované metadáta uvedené nižšie.

```

<FileSet>
  <FileName>uks_1874_RaiszMiksa_BetuosorosJegyzeke_s94-102\.pdf</FileName>
  <Description>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_IdentifikacneCisloZaznamu">k657 A Magyarországi Kárpátgyelet Évkönyve = J
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_Navestie">-----naa2-22-----450-</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_Navestie">-----naa2-22-----450-</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_VseobecneUdaje0Spracovani">20040610j1874----|||y0s1oy0103----ba</Metada
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_VseobecneUdaje0Spracovani">20040610j1874----|||y0s1oy0103----ba</Metada
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_VseobecneUdaje0Spracovani">20040610j1874----|||y0s1oy0103----ba</Metadata
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_JazykDokumentu">a>hun</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_JazykDokumentu">a>hun</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_JazykDokumentu">c>ger</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_JazykDokumentu">hun, ger</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_NazovAUdaje0Zodpovednosti">0-</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_NazovAUdaje0Zodpovednosti">a>Betuosoros jegyzéke a magas Tátra és környéke
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_NazovAUdaje0Zodpovednosti">e>(A B. betűvel jelzett pontok légsúlymérétille
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_NazovAUdaje0Zodpovednosti">f>\[Karl Kolbenheyer]</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_NazovAUdaje0Zodpovednosti">g>Ford[ittotta] Raisz Miksa</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_NazovAUdaje0Zodpovednosti">v> s. 94-102</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_NazovAUdaje0Zodpovednosti">Betuosoros jegyzéke a magas Tátra és környéke p
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_Edicia">a>A Magyarországi Kárpátgyelet Évkönyve = Jahrbuch des Ungarische
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_Edicia">a>A Magyarországi Kárpátgyelet Évkönyve = Jahrbuch des Ungarische
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_VseobecnePoznamky">a>Prerušované stránkovanie</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_VseobecnePoznamky">a>Prerušované stránkovanie</Metadata>
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_PoznKPovodcom">a>Autor overený: SBS 3, s. 139-140. Biogr. údaje prekladat
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_PoznKPovodcom">a>Autor overený: SBS 3, s. 139-140. Biogr. údaje prekladat
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_PoznKPovodcom">a>Autor overený: SBS 3, s. 139-140. Biogr. údaje prekladateI
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_AnotaciaResumeAbstrakt">a>Súpis výsledkov barometrických a trigonometrick
    <Metadata mode="accumulate" name="exp_AnotaciaResumeAbstrakt">a>Súpis výsledkov barometrických a trigonometrick
  
```

Obr. 2 Prekonvertovaná databáza CDS/ISIS do xml s automaticky naviazaným PDF dokumentom

Programovanie digitálnej zbierky

Po dôslednej kontrole skonvertovaných metadát sme prešli k štvrtej a zároveň poslednej etape. Programovanie digitálnej zbierky bolo vzhľadom na rozsiahlosť popisu a kritérií KRB na reprezentáciu digitálnej zbierky časovo veľmi náročné. Proces programovania možno zjednodušene rozdeliť do niekoľkých fáz. Každá z nich obsahuje vlastný a unikátny spôsob zobrazovania metadát a radenia dokumentov:

- vyhľadávanie,
- radenie dokumentov podľa vopred zadefinovaných metadátových údajov,
- zobrazenie kompletného bibliografického záznamu.

Programovanie vyhľadávania spočívalo v zadefinovaní polí zo štruktúry xml, v ktorých systém vyhľadáva a zobrazuje výsledky vyhľadávania. V rolovačom menu si návštevník digitálnej zbierky vyberie akú tému chce prehľadávať napr. Pôvodcovia alebo Predmet/Heslo. Pod každou položkou z tohto menu sa skrýva niekoľko metadátových polí, ktoré budú prehľadané na konkrétny dotaz. Výstupy z vyhľadávania boli nadefinované tak, aby spĺňali náročné požiadavky KRB.

PDF dokumenty boli radené na základe piatich kritérií: názov, preklad názvu, články, predmet/heslo a autori. Pre každé kritérium sme programovali unikátne zobrazenie informácií, zápis bol o to zložitejší, že sme ho museli skladať z jednotlivých, na seba nadväzujúcich bibliografických údajov, ktoré v štruktúre xml vystupovali ako samostatné polia a bolo ich treba podľa bibliografických pravidiel správne usporiadať. V prípade radenia dokumentov podľa autora sme použili na zobrazenie informácie o autorovom mene. Na korektné zobrazenie sme použili súbor databázových príkazov v kombinácii s jazykom HTML.

Časovo náročnejšie bolo naprogramovanie zobrazenia kompletného bibliografického záznamu, ktorý sa návštevníkom digitálnej zbierky otvorí po kliknutí na malú ikonu zobrazujúcu popísaný list. Pri programovaní výstupu sme sa snažili dodržať všetky bibliografické pravidlá, čo bolo náročné najmä pri údajoch, ktoré sa opakovane vyskytovali v heslách. Každý prekonvertovaný údaj má presne nadefinované, ako má na webovej stránke vyzeráť. Dokonca sme mysleli aj na prípady, keď niektoré metadátové polia budú obsahovať metadáta len čiastočne, prípadne nebudú obsahovať žiadne. Databázový systém sme naprogramovali tak, aby v prípade absencie niektorých údajov, v určitých prípadoch zobrazil iné doplnujúce údaje. To, že sme si nechali na zobrazovaní skonvertovaných údajov na výstupe záležať dokazuje aj fakt, že keby sme tieto príkazy chceli vytlačiť, zmestili by sa na 14 strán formátu A4.

Niekoľko slov na záver...

Projekt zaoberajúci sa Prameňmi vedy na Slovensku pokračuje aj v roku 2008, keď sa uskutoční posledná, záverečná aktualizácia a doplnenie údajov. V ďalšej aktualizácii sa chystáme vylepšiť digitálnu zbierku a opraviť niekoľko funkcií, ako na-

príklad problému s abecedným radením dokumentov a ignorovaním členov pri zobrazovaní dokumentov podľa nadpisov. Dnes je digitálna zbierka plne prístupná verejnosti v digitálnej knižnici UKB na [URL: <http://digitalna.kniznica.info>].

L i t e r a t ú r a

- FIALA, T. Zelený kameň z Nového Zélandu, čo to je a ako nám pomôže vytvoriť digitálnu knižnicu. In *ITlib: Informačné technológie a knižnice* [online]. 2007, č. 2 [cit. 2007-15-06]. Dostupné na internete: <<http://www.cvtisr.sk/itlib/itlib072/fiala2.htm>>. ISSN 1336-0779.
- FIALA, T. D-knižnica Univerzitetnej knižnice v Bratislave In *ITlib: Informačné technológie a knižnice* [online]. 2007, č. 2 [cit. 2007-15-06]. Dostupné na internete: <<http://www.cvtisr.sk/itlib/itlib072/fiala.htm>>. ISSN 1336-0779.
- FIALA, T. Možnosti sprístupňovania bibliografických databáz s pridanou hodnotou prostredníctvom digitálnych zbierok v D-knižnici UKB. In *Studia bibliographica Posoniensia I/2007*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2007. ISBN 978-80-89303-01-4, s. 127-131.
- WITTEN, I. H. *Building digital libraries using open source software* [online]. [cit. 2007-3-5]. Dostupné na internete: <<http://www.cs.waikato.ac.nz/~ihw/papers/04-IHW-ICDLtutorial.pdf>>.

Experience with Software Greenstone by the Conversion of Records from the Environment CDS/ISIS and Creation of the Digital Collection – Sources to the History of Science in Slovakia

Tomáš Fiala

The author is dealing with the problems of electronic data basis availability on the Internet. The article presents wide possibilities of utilization of the application Greenstone, which can convert and make accessible different data bases from MARC, MARC21, UNIMARC and CDS/ISIS. Practical experience of the author with the conversion of the data basis of Retrospective Bibliography ULB „Sources to the History of Science in Slovakia“ is described in the article. At the same time instructions for how to carry out the conversion of data basis from the environment of CDS/ISIS to XML format, from which can data be imported to any system, are presented to the reader. On the example of the data bases „Sources to the History of Science in Slovakia“ the possibility of connecting the electronic document to the converted records with following availability on the Internet is demonstrated.

Vízie vývoja retrospektívnej bibliografie

Dušan Lechner

Náš dnešný príspevok načiera do vôd trochu mútnych, nejasných, viac vizionárskych ako pragmatických. Hovoriť o novom v starom, zažitom, je vždy bolestivé, paradoxné, odmietané alebo chválené. Úvahy môžu mať rôzne podoby – v rámci nezáväznosti – aj ciele. Je zrejmé, že postihnutie vývojových trendov ako prognostický základ sa odvíja od množstva subjektívnych názorov a predpokladov. Preto sú vízie často spochybňované a zatracované. A nebude to ani v našom prípade inak.

Všeobecne sa hovorí, že bibliografia patrí medzi najstaršie humanitné disciplíny. S daným konštatovaním možno nateraz súhlasiť. Otázkou ostáva, prečo a najmä, ako je možné, že na rozdiel od iných „starých“ vedných disciplín nezískala adekvátne spoločensko-ekonomické miesto, aké by jej v rámci tradície patrilo. Nie je dnešnou úlohou rozvíjať tieto úvahy, ale treba sa o nich zmieniť.

V roku 1997 napísal Dušan Katuščák svoju habilitačnú prácu o modernej bibliografii, ktorú substantívne vníma ako disciplínu knižničnej a informačnej vedy, kultúrny fenomén a praktickú činnosť. Je to práca, ktorá bude v budúcnosti určite a celkom samozrejme konfrontovaná s ďalším vývojom, najmä jeho mohutnou akceleráciou.

Pre našu úvahu zdôrazňujeme najmä funkciu kultúrneho fenoménu bibliografie. Jej vývinové kroky sú úzko späté s kultúrnym zázemím spoločenských cieľov. Domnievame sa, že v slovenskom intelektuálnom prostredí mala bibliografia ešte širšie rozmery ako inde. Upozorníme na jej národný a politický podtext v národnom uvedomovacom procese generácií druhej polovice 19. storočia, ktorý sa vyvrcholil gigantickou prácou Ľudovíta Riznera. Vytvoril dielo, na tvorbu akého v kultúrnom svete boli zriaďované štátne inštitúcie pracujúce desaťročia. Politický a štátotvorný kultúrny fenomén bibliografie je celkom zrejмый po vzniku Československej republiky (1918), keď aj formálne bola ustanovená bibliografická tvorba z vydaní na Slovensku, a to aj retrospektívne. V prvých rokoch mladej republiky rezonovala myšlienka dopracovania Riznerovej bibliografie o časť vydaní od roku 1900 do vtedajšej súčasnosti – do r. 1925. Zaujímavý projekt, dodnes neprehodnotený, je koncept výskumu Viléma Pražáka v diapazóne vnímania, ako spracovať „slovákumy“. Politicko-kultúrna platforma týchto snáh je pri historickom konceptuálnom pohľade úplne zjavná, s danou problematikou sme sa aspoň okrajovo zaoberali na seminári k výročiu narodenia Petra Tvrdého. Mimochodom, na politický kontext bibliografie Tvrdý upozornil už v začiatkoch 30. rokov uplynulého storočia.

Ospravedlňujeme sa za malý historický exkurz, ale chceli sme podčiarknuť zabudnutý politický rozmer bibliografie. Sme si vedomí mnohého nesúhlasu, ale

chod dejín nás primäl k takýmto poznatkom. Otázka modernej bibliografie je zavádzajúca a aj predchádzajúce slová by na ňu mohli vrhnúť tieň spoločenských stretov, ako na prvok ideologizujúci kultúrne fenomény knižnej kultúry ako celku.

Ostatné roky v dynamike technického prevratu v informačných službách našli knihovnícku profesiu značne nepripravenú a dobiehajúcu reálnu technickú ponuku a spoločenskú potrebu. Ukazuje sa, že technizácia informačných procesov absolútne posunula tradičnú bibliografiu do ich stredu a žiada sa rýchla akceptácia sociálnej úlohy. Jednoducho, spoločnosť po nás chce okamžitú komplexne spracovanú informáciu s originálnym textom, metatextom, doručeníu rýchlo a kdekoľvek. Zámerne predbiehame úvahy o tom, že nové informačné prostredie znamená koniec bibliografie. Všetko nasvedčuje o opaku. Práve nový technologický rámec informácie modelovaný ako informačná spoločnosť je bytostne závislý od intelektuálnej hodnoty prehodnotenia informácie ako jej pridanej hodnoty. Ak sme v úvode priznali bibliografii status starej vednej disciplíny, tak v súčasnosti metaforicky ju považujeme za dámu, ktorej čas práve prichádza. Veľmi málo sa hovorí o tom, že informácia má význam len v kontexte jej distribúcie, v kontexte poznania jej existencie. Práve to bola, je a bude nezastupiteľná úloha bibliografie. Touto úlohou je od nepamäti poverená. Plniac svoj údel cez stáročia, dnes, aj v budúcnosti sa naplňa v spoločenskej akútnosti.

Doterajšie vnímanie bibliografie je koncepčne organizované vo všeobecnej dostupnosti informácie o jej nosiči. Takáto paradigma sa osvedčila a v princípe ťažko s ňou polemizovať. Splňa potreby sociálneho priestoru. Dnešný problém vnímame najmä v – pre nás – ťažko pochopiteľných tézach o zmenách úlohy bibliografie v spoločnosti. Sme presvedčení, že úloha bibliografie ostáva rovnaká dnes ako bola včera a pred mnohými rokmi. Ostáva idea dať spoločnosti nástroj kontinuálnej kontroly nad možnými stratami informačného potenciálu. Mária Okálová vo svojom príspevku *Výzvy pre národné bibliografie v digitálnom veku z pohľadu IFLA (2007)* konštatuje „V blízkej budúcnosti bude životne dôležité uvažovať o národných bibliografiách dôraznejšie práve z hľadiska používateľských potrieb, pretože národné knižnice a národné bibliografické agentúry čelia narastajúcim finančným tlakom a potrebe zdôvodniť návratnosť investícií“.¹ Citovaná myšlienka má dve roviny. Prvá celkom prirodzene, pragmaticky volá po utilite bibliografie v spoločenskom rámci. Vnímame ju ako snahu bibliografickej tvorby v odraze sociálnej potreby v reálnom čase. Druhá rovina je desivá, plná reality v bludnej kvadrature kruhu historického klamu. Spojitosť medzi finančným dokumentovaním informačnej stopy a informáciou je zavádzajúca a smiešna. Dnes, môže si len naivný skeptik myslieť, že súčasný parameter informačnej hodnoty a rentabilita informácie sú konečné a jedine správne. Technická revolúcia môže veľa, ale nevie predvídať impulz pre ľudskú psychiku pre generovanie kvalitatívne nového poznatku. Je tisíce príkladov, keď zásadný zvrät v poznaní ľudstva posunulo dávno zabudnuté poznanie. Bibliografická tvorba môže byť pokojne hod-

---

¹ OKÁLOVÁ, M. *Výzvy pre národné bibliografie v digitálnom veku z pohľadu IFLA*, s. 30 – 33.

notená komerčnými nástrojmi, ale jej ohodnotenie nemôže byť dynamizované cez zaužívaný obrazec hospodárskych súvah. Bibliografia nie je „hot dog“. Pôsobí v dlhom horizonte a jej efektívnosť sa uvoľňuje postupne. Dôležitosť jej hodnotového rámca nie je v samotnom vytvorení bibliografie, ale v schopnosti uviesť do chodu mechanizmy, ktoré anticipujú šírku využitia informačného zdroja v kvalite a v čase. Odborné, sofistikované ošetrenie bibliografickej informácie je zárukou jej platnosti a výhodnosti.

Súčasná možnosti technologických výtvarných vedy v jej práci sú jedným z komponentov, ktoré bibliografiu môžu posunúť k širšiemu vnímaniu jej spoločensky nezameniteľnej platformy. Podmieňujú sa schopnosťou prehĺbenia myšlienkového kvality bibliografickej tvorby. Už viackrát sme upozornili na nebezpečenstvo zamieňania si oboch otázok. Samozrejme, ich vzájomnosť a prepojenie je principiálne a koherentné. Bibliografia ostáva nástrojom trendu, spoločenská akcelerácia ju nevytláča, ale opačne vsáva do seba. „Sací efekt“ má svoju mieru hodnoty „váhy“ toho, čo prijme. Bez okolov vyvrhne všetko, čo neodolá alebo je nepotrebné v jeho kinetike. Ekonomické parametre významu a výhod bibliografie sa hodnotia cez prizmu uspokojenia potrieb pohybu spoločnosti. Často sa v súčasnosti hovorí o pretlačení sa iných informačných foriem do poznávacieho procesu nahradzovaním bibliografických metód novými. Pravda je iná. Bibliografické metódy sa inovovali, naša bibliografia vo svojej skúsenosti okamžite zareagovala na svet okolo nás. Určite autora tohto príspevku nikto nepochváli za konštatovanie, že bibliografia ostáva, odchádzajú bibliografi. Jednoducho nebola využitá dejinná šanca aproximácie tradičného s moderným svetom. Poznate vetu, „na internete je všetko“? Určite ju počujeme často. Internet nás požiara? Možno našu slabú reakciu. Ak si vyabstrahujeme intelektuálny základ tvorby informácie na elektronickom nosiči napríklad aj internete, musíte uznať, že bibliografické metódy sa plne osvedčili a nič lepšie nikto nevymyslel. Naš problém je, že vlak ide od nás bez nás...

Dnes sme videli prvé kroky predstáv moderného poňatia bibliografie. Posúvame bibliografický produkt od popisu ku komplexnej distribúcii. Úžas technických možností treba hneď v začiatkoch začleniť do technického priestoru. Je inšpirujúce, že technologický pokrok posúva naplnenia všeobecne očakávaných výsledkov bibliografickej práce. Ale jej základ sa nemení a to si treba celkom jednoznačne uvedomiť. Bibliografia, ak chcete moderná bibliografia, pracuje s intelektuálnymi metódami zberu, výberu popisu a distribúcie metatextu informácie a v technickom potenciáli umožňuje priame poskytnutie pôvodnej informácie. V jednoduchom komunikačnom oblúku intelektuálny základ bibliografickej tvorby sa nemení, naopak, technológia, ktorá ho zdanlivo nahrádza, požaduje väčší a aktívnejší hodnotový prínos do stochastizmu techniky. Zdá sa, že bibliografia vo svojom historickom poznaní je najmodernejším fenoménom intelektuálneho zvládnutia informačnej sily spoločenského rozvoja a jeho garantovaným a osvedčeným prvkom.

Tradície a výsledky bibliografie na Slovensku sú významným intelektuálnym fenoménom kultúrneho dedičstva. Ojedinelosť a možno aj exkluzívnosť bibliografie na Slovensku je jej dobový národnopolitický podtext a význam. Z takejto rozvinutej bá-

zy sa musí vykryštalizovať pohľad na ďalší vývoj bibliografie. Pokúšame sa ich formulovať do niekoľkých úloh, krokov, ktoré vnímame v súslednosti, ale nie v časovom postupe. Pôsobia vzájomne, v čase a priestore. Samozrejme, nerobíme si nárok na neomylnosť. Vývoj nás však presvedča, asi v akom okruhu sa budeme musieť pohybovať.

- Pravdepodobne je nezvratné, že bibliografia nadobúda nové sociálne dimenzie. Znamená to, že bude musieť akčne a časovo rýchlejšie reagovať a odpovedať na spoločenské potreby. To ale neznamená, že sa zbavuje výraznej spoločenskej a politickej úlohy, ktorú historicky získala.
- Bibliografia sa stáva aktuálnou operatívnou kategóriou bežného života. Bude sa musieť tejto novej situácii prispôbiť. Ak tak neurobí, zanikne v konkurencii iných náhradných riešení, ktoré svojim poňatím budú blízke požiadavke doby, ale bez historického kontextu s formalizovaným pragmatizmom. Takéto nebezpečenstvo je veľmi aktuálne. Súčasný stav bibliografickej koncepcie u nás je tradicionalistický a len veľmi pomaly chápe šancu, ktorú dnešok ponúka.
- Bibliografia paradoxne musí zvýšiť svoju intelektuálnu podstatu a stať sa vyvažujúcim prvkom technokratickej realite. Najmä táto požiadavka má v sebe najviac úskalí a nepripravenosti. Je alarmujúca intelektuálna bezkonceptná príprava personálnej výbavy úloh. Nadväzovanie na hlboký myšlienkový potenciál sa v študijných odboroch je veľmi slabý. Je na škodu celej knižnej kultúry, že v mocnejúcej informatizácii prostredia začína vznikať vákuum klasického bibliografického vzdelania v jeho poznávacej šírke. Po období technickej nepripravenosti sa ukazuje, že sa tento problém podarilo v pomerne krátkom čase vyriešiť. Sme však presvedčení, že odstránenie vzdelanostnej absencie bude oveľa väčší, ťažší a najmä dlhší proces. Obávame sa, že ak neakceptujeme univerzálny intelektuálny záber bibliografie, každý deň nás bude objektívne vzdalovať od vytúženého primeraného spoločenského a ekonomického uznania našej práce.
- Bibliografia musí akceptovať novú spoločenskú úlohu v celom spektre zodpovednosti a funkcie v súčasnosti. Ak sa vyhne tejto úlohe, zanikne jej historický mandát na škodu všetkých. Bibliografi možno budú musieť prekročiť svoj tieň. Ale to je vývoj...

Zoznam bibliografických odkazov

OKÁLOVÁ, M. Výzvy pre národné bibliografie v digitálnom veku z pohľadu IFLA. In *Knižnica*, 2007, roč. 8, č. 10, s. 30 – 33.

Visions of the Retrospective Bibliography Development

Dušan Lechner

Bibliography belongs to the oldest humanities; its present social and economic status does not correspond to the tradition. Function of the bibliography as a cultural phenomenon is being stressed in the article. Its steps of development are closely inter-related with the cultural background of social goals. Questions of modern bibliography stay open especially relating to the dynamics of the technological revolution in information services which had surprised the profession of librarians. Society of the new century expects information processed in a whole complexity, with original text, metatext, delivered quickly and now and anywhere. The article defines 4 starting points for the development of the bibliographical activity.

Prínos prešovského lekára a lekárniky Jána Webera do tlačenej produkcie 17. storočia na Slovensku

Lucia Lichnerová

Vydávanie diel Jána Webera v tlačiarňach na území Slovenska v 17. storočí

Z dostupnej sekundárnej literatúry je dnes pomerne známe, že **Ján Weber** (1612 – 1684)¹ bol významným evanjelickým prešovským lekárnikom, lekárom, richtárom a školským inšpektorom. Súhrn informácií o tejto historickej postave však máme aj na poli literatúry, pretože na základe vtedajšej, dodnes zachovanej kníhtlačiarскеj produkcie môžeme potvrdiť, že Weber svoj profil rozšíril aj na túto oblasť. Spočiatku sa Ján Weber venoval lekárskej činnosti, vďaka ktorej sa stal významnou osobnosťou Prešova. Keďže sa podľa dostupných údajov s prvým lekárnikom v Prešove stretávame až v roku 1578² môžeme aj Jána Webera, ktorý tu pôsobil od r. 1645, považovať za jedného z prvých. Okrem lekárskej profesie Weber pôsobil v Prešove aj ako uznávaný lekár, hoci nie je známe, kde medicínu vyštudoval. Podľa Tibenského Ján Weber vo svojej lekárni „dokonca poskytoval mladým záujemcom odborné vzdelanie, a preto možno jeho lekáraň považovať za prvý pokus o súkromnú lekársko-lekársku školu v Uhorsku“.³ Podstatné je, že sa Ján Weber snažil svoju lekársku a lekársku prax podporiť aj teoretickými poznatkami, ktorých tlačene vydania ho posunuli aj medzi vtedajšiu spisovateľskú elitu.

Retrospektívne bibliografie registrujúce 17. storočie⁴ naznačujú, že Ján Weber ešte pred založením lekárskej v r. 1645 napísal jednu z najznámejších medicínskych

¹ V odbornej literatúre sa stretávame s rozdielnymi biografickými údajmi o Weberovi; tento údaj uvádza BARTUNEK, A. Život a dielo lekárniky Jána Webera (1612 – 1684).

² STAVIARSKY, Š. Prešovský richtár, lekárnik a spisovateľ Ján Weber.

³ TIBENSKÝ, J. et al. Bibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850, s. 689.

⁴ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.

Diel 1.: ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.

Diel 2.: Régi magyarországi nyomtatványok : 1636 – 1655. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1117 s. Dostupné tiež na: <<http://www.arcanum.hu/oszk>>.

príručiek *Amuletum*⁵. Príručka vznikla z jeho vlastnej iniciatívy v čase morovej epidémie a jej úlohou malo byť spracovanie metód správnej prevencie pred morom odvolávajúce sa na dodržiavanie hygienických zásad. Išlo o amatérsku príručku určenú širokej verejnosti, ktorú Weber napísal z jedného podstatného dôvodu: levočské obyvateľstvo už morovú príručku malo od r. 1622, ktorú vydal levočský tlačiar pôsobiaci v tom čase v meste Daniel Schultz. Príručku v nemeckom jazyku⁶ *Zur Zeit der Infection*⁷, napísal levočský lekár Samuel Spilenberger⁸ a neskôr ju nechal vydať dokonca aj v latinčine. Táto príručka zrejme platila pre celý Spiš a bola spočiatku využívaná aj Prešovčanmi dovtedy, kým v r. 1644 vyšla Weberova príručka. Oproti Spilenbergovi bol Weber dôslednejší a opísal podrobne na 156 stranách pravidlá dodržiavania hygienických zásad a užívania liekov v čase moru. Autor v diele nielen zhodnotil zložitú situáciu, ale ako lekárnik priniesol aj rady, ako sa moru vyvarovať a uviedol, aké prostriedky by sa mali užívať, aby sa moru predišlo. Príručka vyšla v troch jazykoch: v nemčine, maďarčine a v slovenčine (bibličtine). Podrobné údaje o napísaní príručky v predhovore sú dnes cennou informáciou pri hľadaní cesty k prvému vydaniu. Nemeckú verziu Weber venoval prešovskému obyvateľstvu už 24. decembra 1644 a slovenskú až „...při začátku Nowého Roku 1645“, rovnako aj maďarskú, takže ich napísal, resp. pripravil na vydanie neskôr. Motiváciu Webera napísať príručku aj v slovenčine najlepšie vysvetľujú jeho vlastné slová v úvode, kde píše, že ju napísal v nemeckom a uhorskom (maďarskom) jazyku, ale okolie ho viedlo aj k napísaniu príručky v jazyku slovenskom alebo českom. Stimulom bola podľa všetkého jeho prvá manželka Elisabetha Breithauptová, rod. Löwinová, o ktorej Weber uviedol, že „rada aj so svojou matkou číta knihy v češtine“. Preto sa aj v slovenskej (českej) verzii stretávame s venovaním „Pani Mateři mé welice milé“, čiže svokre, v tom čase známej humanistickej poetke E. Westonovej. Niektorí autori Jána Webera dokonca na základe tohto vydania považujú za „autora prvej slovenskej zdravotníckej publikácie vôbec.“⁹

Maďarská a nemecká verzia tejto príručky vyšla u bardejovského tlačiara Jakuba Klösa ml., kým slovenská u levočského tlačiara Vavrince Brewera. Súvislosť so zmenou tlačiara slovenskej verzie príručky možno hľadať v jazykovom zameraní produkcie Klösevej tlačiarne v Bardejove. Je evidentné, že oficiálna J. Klösa ml. až do ro-

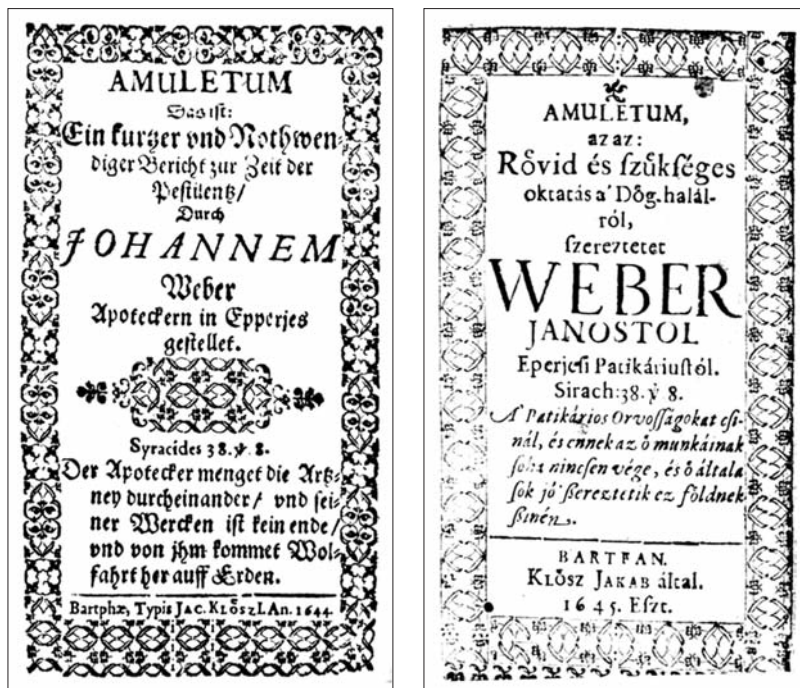
⁵ WEBER, Ján. *Amuletum* : Das ist : Ein kurzer vnd Nothwendiger Bericht zur Zeit der Pestilentz.

⁶ SPILENBERGER, S. *Zur Zeit der Infection soll man vor allen dingen nachfolgende Mittel brauchen.*

⁷ V čase moru vznikla aj modlitba pre chorých od Kristiána Chemnitza, doktora teológie z Jeny *Seelige Sterbe-Kunst*, ktorá bola vydaná v Levoči u V. Brewera v r. 1662. Išlo o pochmúrnú modlitbu, ktorá mala chorých pripraviť na úmrtie. Bližšie pozri bibliografický záznam č. 1102 v ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1.

⁸ Tentoraz v oficiáne Vavrince Brewera v Levoči. Bližšie pozri záznam č. 812 v ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1.

⁹ ŠVAGROVSKÝ, Š., ONDREJOVIČ, S. *Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnícku terminológiu.*

ku 1657 v slovenčine vôbec netlačila, kým Brewerovská tlačiareň v Levoči disponovala už vtedy skúsenosťami so sádzaním slovenského textu. Je vysoko pravdepodobné, že slovenská verzia *Amuleta* vyšla ako posledná, pretože v nej v úvode Weber spomína nemeckú a maďarskú ako existujúcu: „to sem w krátkau Summu sebral a shromúždil ... a to w trogjm gazyku w českém a neb w Slowenském w Německém y w Vherském k wytisštěnj sem poddal...¹⁰

Hoci v našich tlačiarnach boli v 17. storočí amatérske príručky vydávané len sporadicky, tešili sa veľkej obľube. Ich častému používaniu tlačiarri prispôbovali aj ich formát, čoho dôkazom je aj *Amuletum*, ktorý vyšiel vo všetkých troch jazykových mutáciách v rovnakom „príručnom“ 12°-vom formáte. V súvislosti s výberom názvu pre Weberovu medicínsku príručku je zaujímavé zistenie, že pod názvom *Amuletum* sa vydávali väčšinou pohrebné kázne¹¹. Motív výberu tohto názvu pre príručku o more však nemožno hľadať v tejto súvislosti. Vo Weberovom výbere názvu ide pravdepodobne o symbolické vyjadrenie magickej sily rôznych talizmanov a amuletov, ktoré majú v boji proti moru pomáhať (ako to potvrdzuje aj drevorez amuletu v tlačí).

¹⁰ WEBER, Ján. *Amuletum* : to gest : zpráva krátká a potřebná o moru...

¹¹ Typickým príkladom sú tlače vydávané v Nemecku; bližšie pozri VD 17.

Amuletum ako medicínska príručka bolo podľa Staviarskeho „prvé dielo podobného charakteru v Uhorsku“¹² a Weberovi malo priniesť „veľkú popularitu“ a stať sa „dôležitým medzníkom v jeho živote“. S týmto konštatovaním nemožno nesúhlasiť. Po vydaní *Amuleta* v r. 1644 a 1645 sa Weber dostal do mestskej rady Prešova a neskôr sa stal aj richtárom. Napriek tomu, že zastával niekoľko významných funkcií a angažoval sa aj pri založení Prešovského kolégia, sa po niekoľkoročnej odmlke vrátil aj k publikačnej činnosti. V tom čase mu v písaní bránil najmä časový deficit, ale dôvod môžeme hľadať aj v jeho osobných problémoch, medzi ktoré patril aj smútok za stratou manželky Johanny Elisabethy v roku 1647 len štyri roky po svadbe. Podstatnejšie ale je, že pri tejto smutnej príležitosti pre Elisabethu napísal kazateľ Samuel Dürner pohrebnú kázeň s epicédiami *Christlicher Leich-Sermon*¹³. Samotná tlač je dôkazom Weberovho významného spoločenského postavenia v Prešove, pretože je známe, že príležitostné verše patrili medzi prostriedok vyjadrenia úcty, či spoločenskej prestíže. V spomínanej tlači je táto skutočnosť dokonca zduplikovaná: Dürner v nej Jána Webera nazýva aj „najlepším lekárnikom“¹⁴ v Prešove.

Po dlhšej odmlke sa Ján Weber vrátil k publikačnej činnosti až v čase, keď bol vymenovaný za richtára (v r. 1661). Charakter jeho tvorby sa posunul od medicínskych príručiek k dielam s politickým námetom. Na základe profesionálne orientovaného motívu a prístupu k vtedajším zachovaným historickým prameňom, ale aj na základe svojich povinností vyplývajúcich z funkcie richtára, Weber napísal nemeckú politickú trilógiu, ktorú vydali levočskí tlačiarci Vavrinc a Samuel Brewer. Typografické zastúpenie je v tomto prípade viac, ako zrejme: pre vydanie diela prichádzali do úvahy v tom čase existujúce tlačiarne na území dnešného východného Slovenska: bardejovská tlačiareň Jakuba Klösa ml., košická tlačiareň Mareka Severína a levočská tlačiareň Vavrinc Brewera. Postupný úpadok bardejovskej tlačiarne, ako aj orientácia na produkciu maďarských a latinských vydaní v košickej oficíne mohli posunúť otázku vytlačenia ďalšieho Weberovho diela celkom prirodzene smerom k V. Brewerovi v Levoči. Tu bola vydaná prvá časť Weberovej politickej trilógie v r. 1662 pod názvom *Janus Bifrons*¹⁵. Jej motívom, ako aj motívom ďalších dvoch samostatne vydaných častí trilógie boli prešovskí vojaci a ich polutovaniahodné správanie. Vydanie *Janus Bifrons* bolo venované arcibiskupovi Jurajovi Selepčénimu¹⁶ a obsahovalo aj gratačné verše k napísaniu knihy od Weberových priateľov¹⁷. K napísaniu tejto knihy

¹² STAVIARSKY, ref. 2.

¹³ DÜRNER, S. *Christlicher Leich-Sermon über den tröstlichen Spruch Pauli Rom...*

¹⁴ ...“wobesten Apotekers in Eperies...”

¹⁵ WEBER, Ján. *Janvs Bifrons Sev Specvlvm Physico—Politcvvm : Das ist Natvrlicher Regenten-Spjgel.*

¹⁶ Existuje aj druhý variant vydania, ktorý sme nemali k dispozícii. Bolo venované Jánovi von Rottalovi, ako uvádza Čaplovič, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700.* Diel 1, s. 393.

¹⁷ Boli tu verše od Jána Müllera, nem. kazateľa v Prešove, Ferdinanda Khiena, študenta medicíny, Dávida Spilenbergera a Jána Kemmela.

Webera viedla nielen vlastná snaha, ale aj povinnosť. Podľa starých zvykov bol každý richtár povinný po roku „richtárčenia“ predniesť príhovor pre obyvateľov mesta v kostole. Weber nezostal výnimkou a práve *Janus Bifrons* bolo jeho prvé politické dielo, ktoré bolo predstavené po kázni v prešovskom kostole v nedeľu 5. marca 1662 na „ľudovom zhromaždení“. Dôležitú časť diela tvorila tzv. „Regentengebeth“ – modlitba regentov. Weber sa latinsko-nemeckým textom sádzaným do dvoch stĺpcov prihovoral regentom a rytierom a venoval im aj ďalšiu časť diela pod názvom „Regentenspiegel“ – Zrkadlo regenta. Ako richtár Prešova si dovoľil aj kritiku a prostredníctvom tejto časti nastavil zrkadlo prešovským vojakom a objasnil použitie tohto metaforického názvu: nazýva ho aj „allegorischer“ Regentenspiegel – zrkadlo, ktoré „nie je správne a jasne vyleštené“. K obsahovej zaujímavosti prispel netypický prístup autora k jednotlivým častiam štátneho zriadenia, ktoré prirovnal napr. k očiam, krku, chrbtu, rukám... Treba skonštatovať, že použitie termínu „Spiegel“ nebolo náhodné. Tento termín sa bežne používal pre široké spektrum literatúry, ktorá mala politicko-teoretický, filozofický a publicistický charakter. „Spiegel“ bolo kriticko-moralistické (etické) dielo, ktoré poukazovalo na konkrétneho panovníka, vojsko, knieža atď. alebo na fiktívneho nositeľa moci.

O tri roky neskôr Weber znova publikoval a druhú časť jeho trilógie vydal syn Vavrinca Brewera Samuel, resp. dedičia Vavrinca Brewera, ako je uvedené v imprese, pretože Vavrinec Brewer v r. 1664 zomrel. Vychádza ako *Lectio Principum*¹⁸. Kým v prvej časti Weber nastavil vojakom zrkadlo kritiky, v *Lectio Principum* je konkrétnejší: podáva tzv. „Regenten Lection“ – návod, či politickú inštrukciu, ako sa majú správať mladí kresťanskí vojaci, aby sa stali skutočnými „plodmi Boha“ a viedli „mravný a cnostný život“, hoci zatiaľ „len hanbu robia“. Okrem toho, že Weber toto dielo dedikoval mestským úradníkom Prešova, podobne, ako v prvej časti jeho politickej trilógie, aj v tomto prípade je hodnota jeho diela podporená veršami významných predstaviteľov vtedajšej prešovskej evanjelickej komunity: kazateľov Jána Sartoria a Kristiána Seelmana, profesorov Izáka Cabana, Jána Bayera a iných.

Po ďalšej trojročnej odmlke vychádza u Samuela Brewera posledná časť politickej trilógie pod názvom *Wappen der Königlichen Freyen Stadt Eperies*¹⁹. Z obsahového hľadiska badať posun od Weberových predchádzajúcich snáh smerujúcich k náprave regentov a akéhosi návodu, k explicitne politickému dielu, zameranému na vlastnosti vrchnosti v obci a heraldiku. Povinnosti vrchnosti Weber odvodil z ôsmich znakov pôvodného prešovského mestského erbu: meč – prísnosť a miernosť, ruže – trepezlivosť, dobrá povest', koruna – česť, jahoda – bezúhonnosť atď. Je evidentné, že Ján Weber túto poslednú časť trilógie napísal na základe prístupu k dobovým materiálom týkajúcim sa prešovského mestského erbu. Išlo pravdepodobne o listinu zo 17. augusta

¹⁸ WEBER, Ján. *Lectio Principum* : Hoc est : Politica Manductio.

¹⁹ WEBER, Ján. *Wappen der Königl. Freyen Stadt Eperies* In *Ober Ungarn beym Richterlichen Abdancken*.

1558, ktorou Ferdinand I. udelil mestu nový, v poradí tretí erb²⁰. Kronikár mal podľa Franka o erbe napísať, že je „až preplnený všelijakými živočíchmi“.

Stručná bilancia Weberovho diela nie je pemzom všetkých pozitívnych aktivít Jána Webera. Jeho diela sú aj dôkazom o jeho bohatej mecénskej činnosti. Hoci o tom v tlačiach nie je konkrétna zmienka, Bubryák²¹ uvádza, že sa Weber „podstatne zapísal i do dejín výtvarného umenia ako veľkorysý mecén“ prostredníctvom objednávok rôznych grafických prevedení do jeho diel. „Ako ilustrácie svojich diel používal takmer celý aparát vtedajšej grafickej tvorby: medzi rytinami nájdeme tak portréty, veduty, historické vyobrazenia, ako aj titulné listy, frontispice a alegorické zobrazovania“²². Toto tvrdenie dokumentujú aj medirytiny tvoriace súčasť *Janus Bifrons* a *Lectio Principum*. Je zrejmé, že ilustrácie Weber do oboch diel – *Janus Bifrons* a *Lectio Principum* objednával v r. 1664. Svedčí o tom napr. datovanie medirytiny v *Lectio Principum*, ktoré je o rok staršie, ako samotné vydanie tlače. Podobne sú na tom aj štyri rytiny v *Janus Bifrons* s vrytým latinským textom od Weberových synov: Jána Fridricha Webera, Jána Webera ml., Daniela Webera a Jána Juraja Webera, ktoré zobrazovali život roľníka, pastiera, námorníka a vojaka a rytina v úvode tlače predstavujúca panovníka

²⁰ Údaj o roku listiny je vypočítaný na základe štúdie M. Franka – Sú v erbe mesta Prešov jahody alebo ruže?, v ktorej ako rok vzniku druhej listiny uvádza rok 1548 a tretie o 10 rokov neskôr (čiže 1558).

²¹ BUBRYÁK, O. Meštiansky mecénat v 17. storočí.

²² BUBRYÁK, ref. 21.

so žezlom sediaceho v koči ťahanom tromi levmi s hlavou orla. Autorom bol Christian Hermann Roth a bola k nej pripojená latinsko-nemecká báseň kritizujúca túžbu po moci. Báseň však bola podľa datovania napísaná až v roku 1664, takže je zrejmé, že musela byť aj s plagátom rytiny do tlače pripojená o dva roky neskôr po jej vytlačení.

Výskyt Weberovho diela v dobových knižniciach a ako ponuka na knižnom trhu v 17. storočí

Weberova profesijná a odborná činnosť bola završená v roku 1662, keď „získal dokonca titul hornouhorskeho dedičného lekárnik.“²³ Popri tejto širokej záslužnej ocenennej činnosti Jána Webera sa sčasti negatívne prejavil jeho skutok súvisiaci s protireformáciou v poslednej tretine 17. storočia. Weberova trilógia bola totiž nielen návodom, ale aj skrytou kritikou panovníka, vrchnosti a vojska. Wurzbach²⁴ v tejto súvislosti píše, že Weber bol za toto dielo „väznený vo Viedni a neskôr odsúdený na smrť“. K tomu prispela aj jeho aktivita v protihabsburskom sprisahaní vedenom Františkom Vešelénim. V snahe vyhnúť sa poprave alebo exilu Weber nezostal verný svojmu náboženskému presvedčeniu a „po odhalení Vešelénihho sprisahania konvertoval na katolícku vieru, za čo si vyslúžil prezývku „Vertumnus“²⁵ (ten, čo sa krúti podľa vetra)“.²⁶ V tejto súvislosti je zaujímavé upozorniť na skutočnosť, že pokiaľ do odhalenia Vešelénihho sprisahania v r. 1670 tvorila Weberova trilógia aj súčasť meštianskej knižnice v Levoči, Košiciach, či banských mestách, po jeho odhalení môžeme jej jednotlivé časti nájsť v pozostalosti Prešovčana Keczera Menyhérta spisanej 2. mája 1676 už medzi „Ketzerische Confiscirte Sachen“, teda v zozname kacírskych skonfiškovaných kníh²⁷.

Otázku výskytu diela Jána Webera na knižnom trhu v 17. storočí možno zodpovedať až po skonštatovaní, že vydávanie medicínskych príručiek, ako aj vedeckých politických vydaní na našom území bolo viac-menej náhodné, resp. lokálne. Nielen Weberova medicínska príručka o more, ale aj jeho politické dielo patrilo medzi skutočne ojedinelé vydania tohto druhu na našom území v 17. storočí. Z produkcie našich typografií vychádzali vedecké politické diela veľmi zriedkavo a tento trend môžeme pozorovať počas celého 17. storočia. V porovnaní so zastúpením *zahraničných* diel vedeckého a príručkového charakteru v dobových súkromných knižniciach bol ich počet zanedbateľný. Dôvodom bol lacnejší dovoz týchto, na vydanie finančne nákladných kníh zo zahraničia, čoho dôkazom sú aj zahraničné vydania odbornej prózy v knižniciach levočských a košických obyvateľov, ako aj obyvateľov banských

²³ KUZMÍK, J. Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu, s. 805.

²⁴ WURZBACH, C. Bibliographisches Lexikon des Kaisertums Österreichs, s. 189 – 190.

²⁵ Hanlivé pomenovanie odvodené od Boha striedania ročných období – Vertumna.

²⁶ Slovenský biografický slovník 6, s. 346.

²⁷ Pozostalosť bola publikovaná v Magyarországi magánkövtárak II. pod č. 24.

miest. Inventárne súpisy ich knižníc²⁸ potvrdzujú, že obyvatelia mali prístup k tejto literatúre prostredníctvom knižného obchodu, a tak sa v ich fondoch nachádzali mnohé zahraničné tlače z oblasti lekárstva, geografie, politiky, histórie, astronómie a iné. Levočské, košické a banské obyvateľstvo teda dávalo prednosť *zahraničným* importovaným vydaniam a tejto okolnosti prispôbovali svoj vydavateľský zámer aj tunajší tlačiar. Lekárske a lekárnické príručky pochádzali najčastejšie z Nemecka a mnohé z nich zasahovali práve do lekárnicej a lekárskej oblasti. Dokazujú to tituly tlačí tvoriacich fond knižnice dobového mešťana, medzi ktorými sa vyskytovali napr. aj *Kraiterbuch*, *Herbarium*, *Artzney Buch*, *Pharmacopoeia*, *Lexicom Medicum*, *Guldene Apothek*.²⁹ Tendenciu dopĺňovania fondu knižnice prostredníctvom *zahraničných* lekárnických a lekárskejších príručiek možno pozorovať rovnako u obyvateľov Levoče, Košíc, či banských miest v 17. storočí. Je však evidentné, že vo všetkých prípadoch išlo o všeobecné príručky pre lekárnikov, resp. lekárov, a preto ich bližšia analýza predsa len potvrdzuje absenciu príručiek súvisiacich s *morovou epidémiou*, s ktorými sa stretávame sporadicky. Jediná *zahraničná* morová príručka, tzv. *Pestilenz buechlein*³⁰ sa vyskytuje v knižniciach mešťanov banských miest. Morová epidémia, ktorá banské mestá postihla v 17. storočí, mala za následok zvýšený záujem aj o tlače s touto tematikou. S ďalšími morovými príručkami sa v dobových knižniciach nestretávame. Práve ich absencia na knižnom trhu mohla byť pre skúseného lekára a lekárnika Jána Webera dostatočnou motiváciou na napísanie tej vlastnej.

Hoci sa spomínané zahraničné príručky vyskytovali samostatne u mnohých majiteľov dobových knižníc ako knihy byliniek a príručky liekov, v plnej zostave ich môžeme nájsť práve v knižnici levočského *lekárnika* Andreasa Gorského z r. 1683³¹, ktorý tieto knihy nakupoval pre potreby lekárne a plánoval ich tu aj po svojej smrti zanechať (tak píše vo svojej pozostalosti). Paradoxné ale je, že lekárnik Gorský nevlastnil Weberove *Amuletum*, ako by sa dalo očakávať, ale jeho politické dielo *Janus Bifrons*. Aj toto dielo bolo spolu s ostatnými lekárnickými vydaniami zaradené do skupiny tých, ktoré Gorský po svojej smrti neplánoval zanechať „Márii“, ale lekární.

Podobne ako v Levoči, ani v Košiciach netvorili tunajšie vydania nosný pilier košickej meštianskej knižnice. Zastúpenie mali najmä tie tlače, ktoré boli vydávané najčastejšie. Medzi nimi si však svoje miesto našlo aj politické dielo Jána Webera *Janus Bifrons* a jeho medicínska príručka *Amuletum*. V oblasti Spiša, konkrétne v Spišskom Podhradí vlastnil *Amuletum* aj István Csáky³², ktorý ho v r. 1671 mal zaradené medzi „*Libri scholares*“. Jednotlivé časti Weberovej politickej trilógie sa dostali dokonca aj za hranice Prešova, či Spiša: ani knižnice obyvateľov *banských miest* totiž netvorili v smere

²⁸ Magyarország magánkönyvtárak II., A bányavárosok olvasmányai; Kassa város olvasmányai.

²⁹ Fondy meštianskych knižníc boli publikované v maďarskej edícii Adattár, konkrétne levočských v Magyarországi magánykövtárak II, košických v Kassa város olvasmányai a banských miest v A bányavárosok olvasmányai.

³⁰ Bližšie pozri záznamy v A bányavárosok olvasmányai.

³¹ Záznam č. 98 v Magyarországi magánkönyvtárak II.

³² Záznam č. 14 v Magyarországi magánkönyvtárak II.

akvizície výnimku a s Weberovým politickým dielom sa stretávame v prípade knižnice dozorca banskej komory Johanna Matthiasa Schafflera³³, ktorý v roku 1678 vlastnil okrem kníh s baníckou tematikou aj „*Lectio Principum durch Herrn Weber in deutsch außgangen*“. Okrem neho bol v Banskej Bystrici majiteľom jedného „roztrhaného exemplára“ *Wappen* aj Johann Schindler³⁴ a pravdepodobne nedefektného exemplára aj Christoph Mikko³⁵. Najpozoruhodnejším zápisom sa ale zdá byť záznam v knižnici Matthiasa Ruebela³⁶ z r. 1680, ktorá mala obsahovať aj „*Calvinisch Prunqvell Johannis Vebern*“, čo je doposiaľ neznáme a v bibliografiách neregistrované dielo, o ktorom zatiaľ nemôžeme vyslovovať žiadne závery.

Štruktúru knižného trhu dokumentujú okrem pozostalostných súpisov aj zachované kníhkupecké katalógy niektorých kníhkupcov pôsobiacich v tom období na našom území. Aj skladba ich ponuky bola podobná štruktúre fondu meštianskej knižnice. V čase vydania Weberových diel saturovala dopyt Levočanov po knihe predovšetkým rodina samotných kníhtlačiarov Brewerovcov, ktorej aktivity na knižnom trhu neskôr prebral levočský kníhkupec Georg Steinhübel. Jeho pozostalosť máme k dispozícii z roku 1699³⁷. Medzi niektorými „domácimi“ titulmi pochádzajúcimi z Brewerovskej oficíny je v jeho katalógu možné nájsť aj zápis o dvoch exemplároch politického diela Jána Webera *Wappen der Königl. Freyen Stadt Eperies* ako „2 Epperiesser Wappen“. Vzhľadom na skutočnosť, že tieto „domáce“ diela vydávala len Brewerovská kníhtlačiareň v Levoči, existuje tak dôkaz o aktuálnej spolupráci tejto tlačiarne s kníhkupectvom Georga Steinhübela, nakoľko sa *Wappen* v jeho ponukovom katalógu nachádzalo už rok po jeho vydaní. Zároveň je zápis o výskyte diela Jána Webera v kníhkupectve Georga Steinhübela dôležitým dôkazom o význame tohto vydania: dielo sa tu vyskytuje popri takých významných tituloch, ako boli Komenského, Lutherove, či Melanctonove diela, vydávané väčšinou v zahraničí. Steinhübel totiž tunajšie tituly predával len ojedinele a zameriaval sa najmä na zahraničnú produkciu. Napokon aj skutočnosť, že Steinhübel vytvoril pre Weberove *Wappen der Königl. Freyen Stadt Eperies* osobitný zápis a nezaradil ho medzi „ďalšie staré knihy, ktoré sa v tomto čase dajú len ťažko predať“ – „vnd andere viele alte Bücher mehr, so der Zeit unmehr, vnd sehr langweilig können verkauffet worden“³⁸, ho tiež posúva medzi atraktívne tituly.

Stručná bilancia vydávania, nákupu a distribúcie Weberovho diela potvrdila, že jeho aktivita na publikačnom poli nebola márna a bola ocenená už v čase, keď diela boli vydávané. Zaslúžili sa o to nielen vydavatelia jeho diel – Brewerovci v spolupráci s levočským kníhkupecom Georgom Steinhübelom, ale aj samotní majitelia je-

³³ Záznam č. 41 v A bányavárosok olvasmányai.

³⁴ Záznam č. 43 v A bányavárosok olvasmányai.

³⁵ Záznam č. 31 v A bányavárosok olvasmányai.

³⁶ Záznam č. 45 v A bányavárosok olvasmányai.

³⁷ Katalóg publikovaný v Magyarországi magánkönyvtárak II. pod č. 130.

³⁸ Magyarországi magánkönyvtárak II, s. 292.

ho kníh. Hoci bola z ich strany evidentná preferencia zahraničných titulov, predsa sa len stretne aj so záznamami o Weberových vydaniach, ktoré sú dnes dôkazom zmyslu ich registrácie medzi mnohé cenné zahraničné vydania.

Zoznam bibliografických odkazov

BARTUNEK, A. *Život a dielo lekárniky Jána Webera (1612 – 1684)*.

Martin : Osveta, 1984. 113 s.

BUBRYÁK, O. Meštiansky mecenát v 17. storočí : Ján Weber (1612 – 1684), prešovský richtár. In *Ars*, 39/2006, č. 2, s. 185 – 198.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1.

Martin: Matica slovenská, 1972. 555 s.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 2.

Martin: Matica slovenská, 1984. s. 563 – 1410, [80] s.

DÜRNER, S. *Christlicher Leich-Sermon über den tröstlichen Spruch Pauli Rom...*

Leutschau : bey Lorentz Brewer, 1647. [12] listov ; 4°. Ref. Čaplovič 921.

FRANK, M. Sú v erbe mesta Prešov jahody alebo ruže?.

In *Korzár* [online], 4. 6. 2003 [cit. 2007-05-01]. Dostupné na internete:

<<http://www.cassovia.sk/korzar/archiv/clanok.php?sub=4.6.2003/12052P>>.

Kassa város olvasmányai : 1562 – 1731. Szeged : Scriptum, 1990. 226 s.

ISBN 963 481 803 X.

KUZMÍK, J. *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu*. N-Ž.

Martin : Matica slovenská, 1976. 962 s. Heslo Weber, Ján, s. 805.

Magyarországi magánkönyvtárak II. : 1588 – 1721. Szeged : Scriptum, 1992. 374 s.

ISBN 963 481 882 X.

A bányavárosok olvasmányai : 1533 – 1750. Budapest ; Szeged : Scriptum,

2003. 570 s. 963 200 468 X.

Régi magyarországi nyomtatványok : 1636 – 1655. Budapest : Akadémiai Kiadó,

1117 s. Dostupné tiež na: <<http://www.arcanum.hu/oszk>>.

Slovenský biografický slovník. VI. diel. Martin : Matica slovenská, 1994.

Heslo Weber, Ján, s. 346.

- SPILENBERGER, S. *Zur Zeit der Infection soll man vor allen dingen nachfolgende Mittel brauchen*. Gedruckt zur Leutschaw : durch Daniel Schultz, 1622. 4°. Ref. Čaplovič 768.
- STAVIARSKÝ, Š. Prešovský richtár, lekárnik a spisovateľ Ján Weber. In *Korzár* [online], 12.12.2001 [cit. 2007-05-01]. Dostupné na internete: <[www.vd17.de](http://www.cassovia.sk/korzar/archiv/clanok.php3?sub=12.12.2001/22864O&title=Pre%9Aovsk%FD%20richt%20E1r%2C%20lek%20E1rnik%20a%20spisovate%BE%20J%20E1n%20Weber%0D%0AFirefoxHTML%Shell%Open%Command.>>.</p>
<p>ŠVAGROVSKÝ, Š., ONDREJOVIČ, S. Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnickú terminológiu. In <i>Slovenská reč</i>, 68, 2003, č. 4, s. 193 – 206.</p>
<p>TIBENSKÝ, J. et al. <i>Bibliografia prírodných, lekárskejších a technických vied na Slovensku do roku 1850</i>. I. časť. Martin : Matica slovenská, 1976. Heslo Weber, Ján, s. 689.</p>
<p>VD17-<i>Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts</i>. [online]. Version 3.4.9. [Wolfenbüttel : HAB, 1996]. Aktualizované 14. 02. 2003 [cit. 2003-05-15]. Dostupné na internete: <<a href=)>.
- WEBER, Ján. *Amuletum : Das ist : Ein kurzer vnd Nothwendiger Bericht zur Zeit der Pestilenz*. Bartphae : Typis Jac. Klösz, 1644. [16], 138, [2] s. : il. ; 12°. Ref. Čaplovič 193.
- WEBER, Ján. *Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás...* Bartfan : Klösz Jakab, 1645. [16] s. + [1] tab. + 144 + [3] s. ; 12°. Ref. Čaplovič 197.
- WEBER, Ján. *Amuletum : to gest : zpráva krátká a potřebná o moru...* Leutschoviae : apud LB, 1645, [20] s. + [1] tab. + 162 + [6] s. ; 12°. Ref. Čaplovič 916.
- WEBER, Ján. *Janus Bifrons Sev Speculum Physico—Politicum : Das ist Natvrlicher Regenten-Spiegel*. Gedruckt zur Leutschau : bey Lorentz Brewern, 1662. [3], Listy A4-H4, [1] : 5 rytín ; 2°. Ref. Čaplovič 1109.
- WEBER, Ján. *Lectio Principvm : Hoc est : Politica Manductio*. Leutschoviae : Typis Haered: Brev., 1665. [21], A4—Z4, [2] l. ; 2°. Ref. Čaplovič 1160.
- WEBER, Ján. *Wappen der Königl. Freyen Stadt Eperies In Ober Ungarn beyrn Richterlichen Abdancken*. [Levoča] : Geduckt bey Samuel Brewern, 1668. [16], 430 s. : ill. ; 8°. Ref. Čaplovič 1222.

WURZBACH, C. *Bibliographisches Lexikon des Kaisertums Österreichs*. Wien : [s.n.], 1886. Heslo Weber, Johann, s. 189 – 190.

Contribution of the Doctor and Pharmacist Ján Weber from Prešov to the Printed Production of the 17th Century in Slovakia

Lucia Lichnerová

Registered printed production from the territory of Slovakia proves that Ján Weber (1612-1684) was not only a foremost evangelic pharmacist, doctor, mayor and school inspector in Prešov, but also an author of publications related to his profession. His publication activity can be divided into two periods: the pharmacist's period, when running a pharmacy in Prešov he wrote a unique medical compendium on plague *Amuletum* and the political period, connected with his function of mayor in Prešov. Basing on the mayor duties he wrote a political trilogy which had been published in a span of three years since 1662. Typographical background of Weber's works reflects the logic of how the then geographic, prestigious and technological factors had worked: while his first works were printed by Daniel Schultz from Levoča, next works were printed by Vavrinec and Samuel Brewers who were honoured by this privilege probably due to their previous experience with printing of Slovak works, but also thanks to their good repute. Mention should be made also about the distribution of Weber's works. We can find them in the collections of the borough libraries in Levoča, Košice or mining towns in the 17th century. The preserved offer catalogue of Georg Steinhübel, the bookseller from Levoča, proves the value of Weber's works – with their Slovak origin among foreign titles they are really unique.

Ku genéze a charakteru Životopisu † Andreja Kmeťa od Karola A. Medveckého (1913)*

Karol Holly

Koncom mája 1913 Karol A. Medvecký¹ prostredníctvom *Vyzvania k predplácaniu*, hromadne publikovaného v tlači, avizoval vydanie *Životopisu † Andreja Kmeťa*, kňaza, spisovateľa, učenca a zakladateľa Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS).² Táto biografica, zostavená a z veľkej časti aj napísaná Medveckým,³ sa onedlho dostala do rúk prvým čitateľom. Do dejín sa natrvalo zapísala ako prvé knižné spracovanie života Andreja Kmeťa (1841 – 1908).⁴ Tak ako každá kni-

* Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/7180/27 Spoločenské predpoklady a dôsledky vývoja vedy a techniky na Slovensku pred rokom 1918.

¹ Karol A. Medvecký (1875 – 1935), katolícky kňaz, predstaviteľ mladej katolíckej inteligencie v slovenskom národnom hnutí. Úzko spolupracoval napr. s Františkom Richardom Osvaldom alebo Andrejom Kmeťom. V období pred prvou svetovou vojnou publikoval viacero etnografických a folkloristických prác (napr. monografia *Detva* z roku 1905). V neskoršom období sa výraznejšie profiloval aj ako historik (dôležitú oblasť jeho záujmu tvorili dejiny slovenského katolicizmu), múzejník a politik. Medzi jeho najznámejšie diela, okrem Kmeťovej biografie, patrí štvorzväzkové dielo *Slovenský prevrat* (1930). Roku 1935 vydal pamäť; tam pozri aj bibliografiu jeho prác: MEDVECKÝ, Karol, A. Z mojich rozpomienok k šesťdesiatim 8. VI. 1875. – 8. VI. 1935. Trnava : Nákladom Fr. Urbánka a spol., s. 183 – 187.

² Pozri napr.: MEDVECKÝ, Karol A. *Vyzvanie k predplácaniu*, s. 1 – 2. Podrobnejšie o tom pozri nižšie.

³ MEDVECKÝ, Karol A. (ed.). *Andrej Kmeť: Rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1841 – 1908*. Turčiansky Sv. Martin : nákladom spisovateľovým, 1913. 192 s.

⁴ Vo februári tohto roka uplynulo sto rokov od jeho smrti a rok 2008 bol vyhlásený za Rok Andreja Kmeťa, pozri napr.: <<http://www.snk.sk/?napisali-o-nas>>. (Nový Život Turca – Spravodajstvo [19. 2. 2008, Viera Legerská, Miroslava Dírerová]) [citované v apríli 2008 – K. H.]; pri príležitosti storočnice smrti Kmeťa Národná banka Slovenska vydala pamätnú mincu, pozri: <<http://www.nbs.sk/MENA/PMINCE/PM65.PDF>>. [citované v apríli 2008 – K. H.]. Pamiatka Kmeťa je teda aj po sto rokoch stále živá, čo vyplýva v neposlednom rade aj z existencie odborných a populárno-vedných spracovaní jeho pôsobenia. Najznámejšiu biografiu okrem Medveckého prác (po vojne rozšíril dielo z roku 1913 na dvojzväzkovú 519 stranovú biografiu a vydal aj krátku populárnu verziu Kmeťovho životopisu; bibliografické údaje pozri: MEDVECKÝ, ref. 1, s. 183) napísal Štefan Janšák. Pozri: JANŠÁK, Štefan. *Andrej Kmeť. Martin* : Matica slovenská, 1991. 104 s. [III. vydanie; I. vydanie: 1941; II. vydanie: 1942]. Okrem toho existujú edície jeho korešpondencie, odborné štúdie, práce populárneho charakteru, životopisné náčrty, bibliografie ako aj kvalifikačné práce. Pozri k tomu súpis bibliografií a použitej literatúry v nasledovných prácach: BARANOVIČ, Štefan. *Životopisné dáta*. In JANŠÁK, ref. 4, s. 84 – 89;

ha, aj táto biografica má svoju históriu, svoj príbeh, ktorý predchádzal jej vydaniu. Príbeh Životopisu + Andreja Kmeťa sa skladá zo zaujímavého konglomerátu principiálnych, ale aj čisto praktických otázok. Časovo ho možno ohraničiť obdobím od pohrebu Andreja Kmeťa (18. február 1908) do mája (Vyzvanie k predplácaniu), resp. augusta (prvé ohlasy na biograficu v tlači) 1913. Keďže idea tejto knihy vznikla už v čase pohrebu Kmeťa, jej genézu treba vnímať ako integrálnu súčasť procesu kreovania historickej pamäte o tejto osobnosti. Povaha tohto procesu tvorí nevyhnutný kontext, v ktorom sa vyvíjali a modifikovali predstavy o plánovanej biografii. Formovaniu historickej pamäte o Andrejovi Kmeťovi v období 1908 – 1914 sa podrobnejšie venujem na inom mieste,⁵ v tomto príspevku teda iba v krátkosti spomeniem niektoré špecifiká tohto fenoménu.

V príspevku si kladiem pred seba dva hlavné ciele. Prvým je predstaviť proces genézy Medveckého biografie, a to ako z organizačného, tak aj z ideového uhlu pohľadu. Druhý spočíva v analýze jej štruktúry a obsahu v kontexte možných alternatív. Členenie nasledovného textu je preto vo väčšej miere tematické ako chronologické: 1. Kontext biografie: nekrológy Kmeťa; 2. Organizačný aspekt genézy biografie; formálna podoba a štruktúra biografie; 3. Obsah biografie v porovnaní s pôvodnými zámermi a možnými alternatívami; 4. Namiesto záveru: výberovosť a „zabúdanie“ ako metódy pri tvorení ideologického textu (recenzia J. Škultétyho). Dôraz kladiem najmä na posledné dve časti, v ktorých ma zaujímajú rôzne obrazy Kmeťa a diferencované vnímanie funkcie jeho odkazu – prirodzene bez nároku na úplnosť a definitívnu platnosť interpretácií.⁶

⁴ SOKOLÍK, Viliam (ed.). Listy Andreja Kmeťa Ludovítovi Vladimírovi Riznerovi. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 252 – 260; HANAKOVIČ, Štefan. Muzeálna slovenská spoločnosť: Rozbor publikačnej činnosti v Sborníku a v Časopise MSS. Bratislava : Muzeologický kabinet pri Slovenskom národnom múzeu; Martin : Matica slovenská, 1969, s. 31 – 32; RYBECKÝ, Milan. Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre: Príspevok k dejinám slovenského múzejníctva. Martin: Osveta, 1983, s. 200 – 202. Práce vydané po roku 1989 pozri v: SEDLIAKOVÁ, Alžbeta. Historiografia na Slovensku 1990 – 1994: Výberová bibliografia. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 1995; SEDLIAKOVÁ, Alžbeta. Historiografia na Slovensku 1995 – 1999: Výberová bibliografia. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2000; SEDLIAKOVÁ, Alžbeta. Historiografia na Slovensku 2000 – 2004: Výberová bibliografia. Bratislava: Historický ústav SAV, 2006. Vychádzajúc z citovaných bibliografií A. Sedliakovej (ktoré však nezahŕňajú diplomové a dizertačné práce) možno konštatovať [na základe hesiel v registroch: Andrej Kmeť, Muzeálna slovenská spoločnosť, múzejníctvo, múzeá], že slovenská historiografia z konca 20. a najmä zo začiatku 21. storočia sa v porovnaní so staršou historickou produkciou venuje Kmeťovi, resp. MSS čoraz sporadickejšie. Možno teda iba so záujmom čakať, aké konkrétne výsledky (v zmysle publikovaných odborných prác) prinesie Rok Andreja Kmeťa.

⁵ HOLLY, Karol. Formovania historickej pamäte o Andrejovi Kmeťovi (1908 – 1914). Forum historiae 1/2008, internetový časopis: www.forumhistoriae.sk/FH1_2008/texty/holly.pdf. V citovanej práci sa zaoberám, rovnako ako v tomto príspevku, procesom tvorenia historickej pamäte o Andrejovi Kmeťovi pred prvou svetovou vojnou. Jeho obsah sa však koncentruje na nekrológy, umelecké podobizne, korešpondenciu, syntézy slovenských dejín od J. Bottu, na vývoj MSS po smrti Kmeťa a pod., zatiaľ čo nasledovný text sa

1. Kontext biografie: nekrológy Kmeťa

Počiatky ideí biografie Kmeťa sú úzko previazané s publicistikou venovanou práve zosnulému Kmeťovi. Základnou charakteristikou obrazu Andreja Kmeťa v nekrológoch a iných verejných hodnoteniach krátko po jeho smrti je idealizácia jeho životného pôsobenia. Vedúce osobnosti martinského centra Slovenskej národnej strany (ďalej SNS) napr. Svetozár Hurban Vajanský, Jozef Škultéty, Pavel Mudroň, ako aj mimo Martina pôsobiaci Július Botto, rozpoznali v pamiatke Kmeťa nemalý potenciál pre národnú agitáciu. Interpretovali ho ako integrujúci vzor, resp. symbol národnej jednoty. Prostredníctvom verejných prejavov a publicistiky sa snažili dať takémuto obrazu Kmeťa charakter oficiálneho postoja Slovákov.⁷ Pre pochopenie primárne ideologickej funkcie týchto prejavov uznania je nevyhnutné povedať, že konflikty medzi martinskými národovcami a Kmeťom neboli výnimočné.⁸ Martinčania však po jeho smrti spravidla „zabúdali“ na tieto neraz zásadné názorové strety. Aktivity, najmä *Národných novín* v tejto veci s určitou ovplyvnili aj Medveckého prácu. Jej konečná podoba sa však nezhoduje s primárne nacionalistickým (v interpretácii martinských konzervatívov) a idealistickým obrazom A. Kmeťa. S cieľom poukázať na fakt, že biografía mohla mať aj odlišný charakter, predstavím aj náhľady J. Bottu na Kmeťa a MSS. Spomenutý autor, rovnako ako Vajanský či Škultéty, sa totiž mal autorsky podieľať na tejto knihe.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že nekrológy poukazovali na tri základné aspekty Kmeťovho života: Kmeť ako národovec, ako vedec a ako kňaz. Dôraz na Kmeťa ako príkladného národovca je viditeľný predovšetkým v *Národných novinách*, ktoré aj jeho vedecké pôsobenie interpretujú predovšetkým v národnom kontexte. Ako príklad opačnej interpretácie možno uviesť nekrológ v *Slovenských novinách*, ktorý spomína, že Kmeť žil výlučne len svojej vede a do politiky sa nemiešal.⁹ V *Osvaldových Literárnych listoch* vystupuje Kmeť predovšetkým ako vzorný kňaz, pričom jeho národovecký význam ustupuje do úzadia.¹⁰ Okrem týchto obrazov *Slovenský obzor* vyšiel v kontexte zásady „o mŕtvych len dobre“ s provokatívnym poukazaním na to, že Kmeť „sociálnu a hospodársku prácu v svojej obci a svojom okolí úplne zaned-

⁵ primárne zaoberá problematikou prvej biografie Andreja Kmeťa. Vzhľadom na tematickú prepojenosť týchto textov, spracovanie niektorých čiastkových problémov je prítomné na oboch miestach.

⁶ Priestor vyčlenený pre tento príspevok neumožňuje hlbšiu a podrobnejšiu analýzu. Okrem toho širšia pramenná báza, v porovnaní s reálne využitou, by mohla priniesť ešte viacero zaujímavých informácií a interpretačných možností. Z týchto dôvodov treba moje závery a hodnotenia vnímať v rovine príspevku do diskusie o formovaní pamäte o Kmeťovi pred prvou svetovou vojnou, so zameraním na jeho prvú biografiu.

⁷ Podrobnejšie pozri: HOLLÝ, ref. 5.

⁸ Pozri napr.: JANSÁK, ref. 4, s. 46; HANAKOVIČ, ref. 4, s. 188.

⁹ Chýrník, [Andrej Kmeť zomrel], s. 3.

¹⁰ Podrobnejšie pozri: HOLLÝ, ref. 5.

bal“.¹¹ Načrtnutá nejednoznačnosť hodnotenia Kmeťa a interpretácií jeho odkazu je prítomná aj v jeho prvej biografii; a treba už na tomto mieste zdôrazniť, že Medveckého dielo obsahuje nepomerne viac alternatívnych obrazov Kmeťa, ako nekrológy.

2. Organizačný aspekt genézy biografie; formálna podoba a štruktúra biografie

V úvode knihy (v Predmluve) Karol A. Medvecký opisuje jej genézu. Idea biografie spočívala v uvedení si výchovného potenciálu odkazu Kmeťa, čo sa stalo takmer súčasne s jeho smrťou: „Hneď po pohrabe nášho Andreja Kmeťa precítil užší kruh jeho priateľov neobyčajný, výchovný, oduševňujúci i monumentálny význam života tohto vynikajúceho slovenského pracovníka, i začalo sa ohliadať po mužovi, ktorý by prevzal úkol napísať jeho životopis. Otázkou túto neústupne na prvší udržoval veľký priateľ nebohého, F. Richard Oswald.“¹² V rámci genézy biografie odohral **František Richard Oswald** skutočne kľúčovú úlohu. Uvedomujúc si náročnosť projektu, začal naširoko organizovať zber prameňov. Už v marci 1908 prosil v tejto veci Vajanského: „Prosím Ťa, ovšem už neskoro, daj odkladať čísla tých časopisov, v ktorých akokoľvek spomína sa smrť Kmeťova. Musíme vydať jeho životopis pre potomkov a tie novinárske hlasy tu – i cudzozemské budú k tomu vzácne.“¹³ Zmienky o Kmeťovi pri príležitosti jeho smrti tvorili užitočný prameň, ale na predstavenie jeho rôznorodých aktivít a aspektov jeho osobnosti to nestačilo. Oswald vyzýval teda širokú verejnosť, aby zasielala akékoľvek informácie o Kmeťovi. O odhodlanosti úspešne naplniť svoje predsavzatie svedčí, že *Vyzvanie* v tejto veci publikoval už v marci 1908 v slovenskej tlači.¹⁴

Prvé predstavy o štruktúre biografie

Konkrétne sa očakávali všetky informácie o Kmeťovi, jeho korešpondencia a referáty domácich a zahraničných periodík o smrti Kmeťa. Zároveň bol načrtnutý prvý koncept biografie. Kniha sa mala skladať z nasledovných častí: Kmeť ako kňaz, kazateľ, povzbudzovateľ v práci, priateľ a buditeľ mládeže, botanik, archeológ, ako príklad obetavosti, Kmeť a slovenské múzeum, Kmeť v slovenskej literatúre, Kmeťova

¹¹ Autor tejto poznámky nemal v úmysle prestúpiť spomenutú zásadu o pozitívnom hodnotení zosnulých. Považuje však za potrebné upozorniť aj na „tienne stránky života dotyčného“. Pozri: Poznámky [Andrej Kmeť], s. 92. V kontexte publicistiky oslavujúcej Kmeťa možno túto poznámku označiť ako provokatívnu. Svedčí o tom negatívna reakcia Literárnych listov. Podrobnejšie pozri: HOLLY, ref. 5.

¹² MEDVECKÝ, ref. 3, s. 5.

¹³ List Františka Richarda Osvalda Svetozárovi Hurbanovi Vajanskému z 10. 3. 1908, s. 278.

¹⁴ Na základe bibliografie M. Potemru, bolo *Vyzvanie* publikované v Slovenských pohľadoch, Literárnych listoch, Národnom hlásniku, Národných novinách, Dennici, Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Slovenských pohľadoch. Pozri: POTEMLA, Michal (ed.). Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918, s. 500, bibliografický záznam č. 1802. Za zmienku stojí absencia Cirkevných listov. Porovnaj: ref. 25.

slovenčina atď. Potenciálnych autorov vyzývali k napísaniu alebo zosnovaniu týchto aspektov Kmeťovej osobnosti a života. Dielo bolo teda od počiatku koncipované ako kolektívne. K tejto „družnej spolupinnosti“ boli vyzvaní „všetci naši dobrí ľudia“. ¹⁵ Je viditeľná snaha o zachytenie Kmeťa čo najkomplexnejšie. Samostatné kapitoly typu „Kmeť ako buditeľ v práci“ už predpokladajú jeho pozitívne hodnotenie. Netreba však zabúdať, že *Vyzvanie* bolo publikované iba približne mesiac po pohrebe, teda v období, keď sa o Kmeťovi takmer výlučne hovorilo tými najkrajšími slovami.

V čase publikovania *Vyzvania* nebolo ešte rozhodnuté o hlavnom zostavovateľovi diela. Osvald zanedlho získal pre túto úlohu **K. A. Medveckého**, ktorému prisľúbil morálnu, aj materiálnu podporu. Medvecký bol, ako sám spomína, v priateľskom vzťahu s Kmeťom a dôverne poznal jeho pôsobenie. ¹⁶ Okrem toho mal k dispozícii „hodnú snôžku jeho listov“ a najmä rukopis Kmeťovej autobiografie, ktorý od neho s ťažkosťami získal v roku 1907. ¹⁷ Na konci roku 1908 už Medvecký pracoval nad svojou úlohou. Dozvieme sa to z Osvaldovho listu Júliusovi Bottovi z decembra 1908, v ktorom píše, že Medvecký usporadúva Kmeťovu korešpondenciu: z listov robí „výťahy na stá a stá karôtkach“.

Tento list je zároveň druhým relevantným prameňom k pôvodným predstavám o štruktúre budúceho diela. Osvald v ňom informoval Bottu, že: „P. Svetozár Hurban napíše o Kmeťovi jeho charakteristiku; p. Škultéty písať bude o jeho slovenčine; p. Halaša o jeho obetavosti; p. Socháň opíše ho ako archaeologa atď.“ ¹⁸ Viacero z týchto tém alebo tém spomenutých vo *Vyzvaní*, nenájdeme medzi názvami kapitol Medveckého biografie. Zásadný rozdiel medzi pôvodnými zámermi a konečnou realizáciou práce sa však nezakladal na tematickej štruktúre, ale predovšetkým na zložení autorského kolektívu. Spomeniem iba, že jedným z hlavných autorov knihy mal byť aj Július Botto. Prosba Osvalda o napísanie kľúčovej kapitoly o Kmeťovi a MSS, bol hlavným dôvodom pre napísanie tohto listu (pozri nižšie).

¹⁵ OSVALD, Richard, Fr. *Vyzvanie*, s. 192. Dennica k Osvaldovmu *Vyzvaniu* pridala aj svoj komentár, ktorým v intenciách Osvalda ozrejmovala svojmu čitateľstvu funkciu budúcej biografie. Životopis tu bol príznačne ponímaný ako literárny pomník pre Kmeťa: „Vzorný životopis Kmeťov a ocenenie jeho životného diela bude najkrajším pomníkom Kmeťovým.“ Zdôraznená bola aj jeho výchovná funkcia: „Vítame túto snahu tým viac, že v literatúre našej diela takéto sú zriedkavé, že naša životopisná a vzpomienková literatúra novšia je chudobná. Pamätníci minulosti vymierajú, a mladšia vrstva nemá zkadiaľ čerpať vedomosti o nej.“ Pozri: Poznámky, s. 99.

¹⁶ Medvecký píše, že za posledných sedem rokov [Kmeťovho života – K. H.] sa mu zo strany Kmeťa dostávalo mnoho „ozaj nezaslúženej priazne i dôvery“. V tomto zmysle mal výnimočné postavenie, ktoré ho oprávňovalo prijať úlohu zostavovateľa a autora jeho biografie: „Veď z mladších slovenských pracovníkov neúčinkoval azda nik tak blízko jeho rodného kraja, ba i dlhoročného pôsobišťa; nepoznal nik tak zblízka jeho rodinku, domácnosť, ako to mne dopriate bolo.“ Pozri: MEDVECKÝ, ref. 3, s. 5.

¹⁷ MEDVECKÝ, ref. 3, s. 5.

¹⁸ List Františka Richarda Osvalda Júliusovi Bottovi z 1. 12. 1908. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (ďalej SNK-ALU), sign. 33 A 58. List bol publikovaný aj v: ŠARLUŠKA, Vojtech. Výber z listov Františka Richarda Osvalda II, s. 86 – 87.

Osvald v súkromných listoch píše o chabých odozvách na jeho Vyzvanie

Osvald teda Bottovi opisoval aktuálny stav prác nad biografiou. Zaujímavá bola zmienka o odozve na jeho *Vyzvanie*. Na základe tohto listu bol efekt Osvaldovej aktivity minimálny: „Smútne, že nám len jedenásti poslali listy, ktoré od Kmeťa dostali, a koľko ich je po Slovensku!“ Doteraz je k dispozícii 476 listov, z toho ale 214¹⁹ je jeho vlastných a 70 Medveckého. Pôvodný zámer vydať biografiu Kmeťa pri príležitosti odhalenia jeho náhrobníka, resp. pomníka, „čo mohlo by byť už v auguste 1909“,²⁰ videl vzhľadom na ťažkosti s jej prípravou ako nerealizovateľný.²¹

O stave prác nad biografiou v auguste 1910 sa dozvedáme z Osvaldovho listu Drahotíne Križkovej-Kardošovej. Ohlas verejnosti dovtedy nezaznamenal očakávaný vzostup. Opäť teda vyjadril nespokojnosť so slabou odozvou jeho *Vyzvania*: „Keby si priatelia Kmeťovi boli povšimli môjho vyzvania, bolo by z toho povstalo veľké dielo“. V porovnaní s rokom 1908 však počet listov predsa len narástol. Križkovú-Kardošovú informoval, že „farár Medvecký prebral, zriadil do 4 000 listov; prekonal prácu ohromnú. Dúfam, že vydáme knihu Kmeťa dôstojnú.“²²

Medvecký verejne deklaruje spokojnosť s efektom Osvaldovho *Vyzvania*

V tomto kontexte sa žiada predbehnúť udalosti a spomenúť, čo píše Medvecký v Predmluve už dokončenej a vydannej knihy. V rámci opisu genézy tohto diela cituje *Vyzvanie* F. R. Osvalda. Zaujímavá je oficiálna interpretácia výsledkov tejto aktivity: „Ctitelia nášho oslávenca povšimli si nášho vyzvania a okrem osobitných statí, [...] poslali mi premnohé svoje úzkostlivo chránené listy, tak že sa v krátkom čase *shromaždilo viac než 30.000 kusov dopisov Kmeťovských* [kurzíva v origináli – K. H.] [...]“²³ Rozpor medzi touto zmienkou a citovanými listami Osvalda Bottovi a Križkovej-Kardošovej je evidentný.

¹⁹ Ide o opravený údaj napísaný nad dva razy prečiarknutým číslom 97. Pozri: ref. 18.

²⁰ Odhalenie Kmeťovho monumentálneho náhrobníka sa skutočne odohralo počas augustových slávností roku 1909. Pozri: HOLLÝ, ref. 5. Podrobnejšie o náhrobníku pozri: ĎURIŠKA, Zdenko. Národný cintorín v Martine: Pomníky a osobnosti. Martin : Matica slovenská, 2007, s. 59.

²¹ Ref. 18.

²² Osvald jej zároveň ďakuje za ponuku zaslania Kmeťových listov z pozostalosti jej otca, Pavla Križku. Zvlášť si cení najmä informácie ohľadom genézy ideí založenia MSS. Osvald vysvetľuje, že na charakter týchto zásadných koncepčných otázok si už nikto presne nepamätal: „v Martine toho roku sledili sme po tom a hovorilo sa o veci všelijako; istého však nemohli sme ustáliť. [...] Preto ma nevýslovne milo prekvapila poznámka Vašej milosti. Vrúčna vďaka Vám!“ List Fr. Richard Osvalda Drahotíne Križkovej-Kardošovej z 11. 8. 1910. In ŠARLUŠKA, ref. 18, s. 87 – 88. Diskusia na túto tému sa odohrávali v dome Pavla Križku v Kremnici. Informácia od D. Križkovej-Kardošovej bola v biografii Kmeťa použitá. Pozri: MEDVECKÝ, ref. 3, s. 101 a pozn. č. 1.

²³ MEDVECKÝ, ref. 3, s. 6.

Prihliadajúc na to, že v decembri 1908 bolo podľa Osvalda u Medveckého 476 listov a v polovici augusta 1910 zhruba 4 000, údaj o 30 000 listoch roku 1913 vyznieva nedôveryhodne. Navyše podľa editorov tretieho vydania Janšákovkej biografie Kmeťa, korešpondencia v Kmeťovej pozostalosti obsahuje približne 12 000 jednotiek.²⁴ Indície, že Medvecký zámerne zvýšil tento údaj, zostanú len v rovine domnienok, keďže ďalšie pramene, ktoré by mohli tento problém ozrejmiť, som v čase písania tohto príspevku nemal k dispozícii. Faktom však je, že aj v kontexte technológií 21. storočia Medveckého údaj o počte získaných listov vzbudzuje obdiv. Predpokladám, že tento efekt na čitateľa nebol zásadne odlišný ani v roku 1913. Naznačovalo by to, že významnou funkciou knihy bola jej predajnosť.

Biografia ukazuje pravý zmysel života: výzva k „bezodkladnému predplácaniu“

Medvecký skutočne venoval náležitú pozornosť reklame knihy ešte pred jej vydaním. V máji 1913 na stránkach slovenskej tlače publikoval v úvode spomenuté *Vyzvanie k predplácaniu*,²⁵ čím avizoval, že „Životopis + Andreja Kmeťa vyjde tlačou s viacerými obrázkami v auguste r. 1913.“ Nasledovalo krátke poučenie o zmysle „životopisov mužov šľachetných“. Vďaka nim „začínáme spatrovať pravý zisk života nášho nie tak v dobývaní každodennej smydky chleba, ako v dielach celému ľudstvu vzácných a užitočných.“ Takto poňatý zisk „donesie nám zaiste v miere svrchovanej“ životopis Kmeťa, („muža neobyčajného, osožného i zaslúženého“). Táto kniha mala byť užitočná pre všetky vekové kategórie. Pre mladých bude „učebnou knihou života šľachetného, užitočného“ a starším zas „útechou i uspokojením v dňoch, keď tak boľastne postrádame mužov, aký nám bol Kmeť.“

Medvecký nezabudol spomenúť ani pekný vzhľad knihy a početné obrázky, ktoré bude obsahovať. Po tejto lákavej charakteristike uviedol konkrétne ceny a mož-

²⁴ JANŠÁK, Fedor – BARANOVIC, Štefan. Poznámky a vysvetlivky. In JANŠÁK, ref. 4, s. 77, poznámka ku strane 49.

²⁵ MEDVECKÝ, ref. 2; Umenie, veda a literatúra [Vyzvanie k predplácaniu]. In Národné noviny, 27. 5. 1913, roč. 44, č. 60, s. 3; Chýry [Vyzvanie k predplácaniu]. In Slovenské ľudové noviny, 30. mája 1913, roč. 4, č. 22, s. 5. Okrem citovaných periodík, M. Potemra zaznamenal publikovanie Vyzvania k predplácaniu v Slovenskom denníku, Slovenskom týždenníku, Kresťanovi, Národnom Hlásniku, Svätej rodine. Príslušné bibliografické údaje pozri: POTE MRA, ref. 14, s. 502, bibliografický záznam č. 1814. Stojí za zmienku, že Medvecký propagoval svoju biografii aj na stránkach katolíckeho Kresťana, periodika podporujúceho uhorsko-maďarskú štátnu ideu. Absencia tejto reklamy na stránkach Janoškových evanjelických Cirkevných listov mohla byť zapríčinená aj tým, že v Medveckého biografii sa otvorene píše o konflikte na konfesionalnej báze v MSS, medzi Janoškom a Kmeťom. Pozri: MEDVECKÝ, ref. 3, s. 108 – 109. Medvecký zrejme nepovažoval za vhodné propagovať túto knihu v periodiku, ktoré viedol v biografii kritizovaný Janoška.

²⁶ Kmeťovu biografii si bolo možné kúpiť v troch rôznych cenách v závislosti od kvality väzby (od najlacnejšej „brožirovanej“, cez „celoplátennú“ po najdrahšiu „skvosťne v šagríne viaz.“). Deklaroval tiež, že kto si knihu objedná do 1. júla 1913, bude platiť o korunu menej. Okrem toho bola možnosť v prípade objednávky viacerých kusov ušetriť na poštovnom. Pozri: MEDVECKÝ, ref. 2, s. 2.

nosti nákupu.²⁶ Na záver opakoval s patričnou dávkou naliehanie výzvu na objednanie: „Široké slov. obecenstvo úctive vyzývam k čím hojnejšiemu a bezodkladnému predplácaniu.“²⁷ Avizuje sa tu teda kniha o dokonalom hrdinovi, ktorej charakter a funkcia sa nápadne podobá populárnym životopisom svätcov. Ako sa však zanedlho ukázalo, kniha obsahovala časti priam protirečiace si s Medveckého reklamou. Za zmienku stojí aj fakt, že Kmeť sa v nej nezdôrazňoval ako národovec, ale ako osoba užitočná celému ľudstvu. Naznačuje to čiastočný ústup od čisto nacionalistickej interpretácie jeho odkazu.

Štruktúra biografie

Životopis + Andreja Kmeťa sa dostal do rúk prvým čitateľom v lete roku 1913. Hlavným autorom a zostavovateľom bol **K. A. Medvecký**. Kniha začína Predmluvou, končí Ukazovateľom mien, miest a predmetov a obsahuje 18 kapitol: I. Bzenica, rodisko Andreja Kmeťa; II. Autobiografia Andreja Kmeťa;²⁸ III. Rozpomienky na môjho bratranca (Franko Kabina); IV. Zo života na ostrihomskom semeništi († Pavel Príhoda); V. Literárne pôsobenie. Pozdrav ku dňu 30. nov. 1903²⁹; VI. Vedecké pôsobenie Kmeťovo. Miesta vedeckého stopovania a náleziská Kmeťove; VII. Rozpomienky na Kmeťa ako botanika (Václav Vraný). Doplnky k líčeniu jeho botanickej činnosti. Botanici, s ktorými bol Kmeť vo vedeckom spojení. Andrejovi Kmeťovi, prírodoskúmateľovi, botanikovi, Ku dňu 30. novembra 1890;³⁰ VIII. Kmeť zakladateľom slovenského Muzeuma; IX. Bešiánsky mamut. Na Ondreja;³¹ X. Kmeť na politickom poli; XI. Kmeť na poli svojho duchovného povolania; XII. Národohospodárske pôsobenie; XIII. Dobré rozpomienky na strýca (Napísal jeho vnuk); XIV. Rozpomienka na priateľa († Ján Izák-Záboj); XV. Kmeťova osobnosť; XVI. Lekárske dobrozdanie o poslednej chorobe Kmeťovej. (MUDr. Ján Petrikovich). † Andrej Kmeť;³² XVII. Čo si ľud rozpráva o Andrejovi Kmeťovi (Fr. R. Osvald); XVIII. Dozvyky smrti Kmeťovej.

Názvy všetkých kapitol uvádzam preto, lebo naznačujú štruktúru biografie. Ich podrobná analýza presahuje rámec môjho príspevku.

Zaujímavé je porovnanie tejto štruktúry s počiatočnými predstavami o nej (na základe Osvaldovho *Vyzvania* a jeho listu J. Bottovi). Po tejto komparácii, možno konštatovať, že tematicky navzájom viac-menej korešpondujú napriek tomu, že chý-

²⁷ MEDVECKÝ, ref. 2, č. 5, s. 1 – 2.

²⁸ Autobiografia Andreja Kmeťa (Napísal ju 8. apríla 1895). In MEDVECKÝ, ref. 3, s. 10 – 37. Medvecký uvádza, že Kmeť svoj „samoživotopis“ napísal roku 1894 na žiadosť amerických Slovákov. Uvedený rok však nesedí s údajom v podnázve kapitoly. Pozri: MEDVECKÝ, ref. 3, s. 10 a s. 37, pozn. č. 1. Editori Janšákovkej biografie Kmeťa taktiež uvádzajú rok napísania 1895. Autobiografia vyšla knižne v USA roku 1896. Pozri: ref. 24, s. 79, poznámka k strane 65.

²⁹ Báseň od Podtatranského.

³⁰ Báseň od Andreja Truchlého-Sitnianskeho.

³¹ Báseň z roku 1905 od Podtatranského.

³² Báseň, ktorú pri príležitosti smrti Kmeťa uverejnil časopis Černokňazník. Bibliografické údaje k nej pozri: POTEMRA, ref. 14, s. 499, bibliografický záznam č. 1792.

bajú kapitoly o Kmeťovej obetavosti, slovenčine, Kmeťovi – archeológovi, či o jednotlivých aspektoch jeho osobnosti, ako „povzbudzovateľa v práci“, či „buditeľa mládeže“. Avšak jeho archeologické aktivity sú opísané v rámci kapitoly o vedeckom pôsobení a aj iné plánované témy sú poväčšine obsiahnuté v jednotlivých kapitolách. Spoločným bodom je snaha o čo najkomplexnejšie predstavenie života a osobnosti Andreja Kmeťa.

Na druhej strane z tohto porovnania je zrejmé, že Medveckého práca má menej oslavný charakter, ako sa plánovalo. S tým súvisí aj zásadný rozdiel oproti pôvodným predstavám o biografii, ktorý sa zakladá na zložení autorského kolektívu. Okrem Medveckého sa na tomto diele autorsky podieľali predovšetkým osoby, ktoré hrdinu knihy dôverne poznali, a často aj intenzívne spolupracovali.³³ Je charakteristické, že medzi autormi chýbajú ústredné postavy v procese formovania oficiálneho národoveckého obrazu Kmeťa v období krátko po jeho smrti.

Na záver tejto časti príspevku, v ktorej som sa sústredil najmä na organizačno-formálne aspekty vzniku a podoby biografie, sa žiada ešte dodať, že kniha bola ilustrovaná viacerými fotografiami. Okrem Kmeťa, nachádzame na nich motívy symbolizujúce jeho život a dielo (napr. rímsko-katolícka fara v Prenčove, pozostatky slávneho nálezu mamuta v Beši, nová budova MSS a pod.). Atraktívny vonkajší vzhľad knihy doplnila náležitá grafická úprava, kvalitný papier a väzba (na základe výtlačku, s ktorým som pracoval). Možno teda konštatovať, že Medveckého a Osvaldov zámer vydať reprezentačnú publikáciu sa vydaril.

3. Obsah biografie v porovnaní s pôvodnými zámerni a možnými alternatívami

O charaktere ideí biografie v jej počiatočnej fáze zreteľne píše F. R. Osvald v spomenutom *Vyzvaní*. Zdôvodňoval v ňom potrebu biografie najmä výchovným potenciálom Kmeťovej pamiatky. Kmeťa zasadzuje do kontextu „mužov“,³⁴ ktorých hodnotu a význam „spoločnosť, národ, svet“ spozná „až keď zavre sa nad ich telom hrob“. Slováci ešte len tušia Kmeťov význam, avšak „verejné oslavy“ a prejavy uznania na jeho pohrebe svedčia o láske, ktorú si Kmeť „vedel získať vo všetkých vrstvách národa“. Skutočný význam Kmeťa je teda ešte skrytý a môže ho odkryť iba história. Z textu vyplýva, že túto úlohu má splniť plánovaná biografía: „Slušná vec je, aby sme postavili národu nebožkého vo svetle historickej pravdy [...]“. Čo sa o tejto „historickej

³³ Osvald v spomínanom liste Bottovi žiadal o radu v súvislosti s chýbajúcim autorom pre tému Kmeť ako botanik. Rátalo sa s Jozefom L. Holubym, ktorý však vzhľadom na svoj vek nič nesľuboval. Pozri: ref. 18. Kapitolu nakoniec napísal Václav Vraný, ktorý však sám priznal, že jeho spracovanie nie je na patričnej úrovni. Okrem toho píše, že sa s Kmeťom stretol iba dvakrát. Pozri: MEDVECKÝ, ref. 3, s. 71 a 81.

³⁴ V kontexte skúmania vtedajšieho rodového diskurzu [rod v zmysle gender] je zaujímavé, že pri zdôrazňovaní Kmeťovho významu sa zväčša nehovorí o človeku, či osobnosti, ale je aplikovaný predovšetkým pojem „muž“.

pravde“ dopredu predpokladalo nám naznačuje pokračovanie tejto vety: „[...] aby sme osvietili, na denné svetlo vyniesli jeho neobyčajnú osobnosť, jeho žulopevný ráz, krušné nezdary i slávne výskumy, jeho neúmernú, všestrannú prácu na poli národnej osvety; aby sme umožnili prítomným i budúcim pokoleniam nahliadnúť do dielne onej zimničnej, úmornej práce, ktorá nám predčasne strávila tento požehnaný život.“ Historická pravda o Kmeťovi je v tejto interpretácii totožná s apriórne pozitívnym obrazom jeho pôsobenia. Vo *Vyzvaní* vystupuje Kmeť ako oslávenec – Osvald totiž žiadal o pomoc všeobecne „slovenské obecnstvo“, ale predovšetkým „úzky kruh čitateľov a osobných priateľov nášho oslávenca.“³⁵

Medzi literárnym pomníkom a zrkadlovým obrazom Kmeťa

Úvod vydané biografie má vo všeobecnosti podobný charakter ako *Vyzvanie*. Viditeľnejšie je deklarovaná snaha o „objektívnosť“. Základný cieľ práce je definovaný nasledovne: „v prvom rade podať, akoby v zrkadle verný obraz života i ducha, toho koho opisujeme.“ Táto myšlienka implicitne obsahuje snahu o kritickosť a objektívnosť. Na druhej strane však Medveckého pri jeho práci viedla „srdečná snaha postaviť svojmu zvečnelému priaznivcovi v kultúrnom svete dobre zaslúžený pomník a predstaviť mojim milým rovesníkom žiarom i teplom sálajúci príklad sebaobetivej, bezzištnej, vždy vážne precítenej pracovitosti za pozdvihnutie slovenského mena... snaha vzbudiť úctu k sebe samým i dôveru k veľkým, latentným silám nášho rodu. O, by sa mi to podarilo!“³⁶ Je zrejmé, že tieto dve idey – Kmeť v zrkadlovom obraze a snaha o vybudovanie literárneho pomníka tejto osobnosti – boli vo vzájomnom rozpore.

Treba však povedať, že obsah Medveckého diela vo veľkej miere zodpovedá takto deklarovaným cieľom. V určitých častiach je Kmeť predstavený ako príkladná osobnosť, na iných však nachádzame jeho obraz, ktorý sa ani trochu nezhoduje s idealistickým odkazom nekrológov. Vyplýva to aj zo skutočnosti, že nosnými prameňmi pre túto biografiu boli spomienky Kmeťových spolupracovníkov a priateľov a predovšetkým Kmeťova korešpondencia. Obsah tohto pramenného materiálu je charakteristický priamosťou formulácií názorov k rôznorodým, neraz chúlостivým témam, o ktorých sa v oficiálnom diskurze nehovorilo. To sa týkalo samotného Kmeťa a snád ešte vo väčšej miere pomerov v národnom hnutí. Môžeme sa tak dočítať aj o rozporoch v samotnej MSS, čo je v kontexte idealizácie a ideologizovania Kmeťovho odkazu „Martincami“ zaujímavé, kniha sa nevyhýba ani kritickým zmienkam o nich.³⁷ Ak by sa však naplnili pôvodné plány, kniha by zrejme neobsahovala žiadne kontroverzné zmienky o Kmeťovi, resp. postojoch národovcov k jeho činnosti.

³⁵ OSVALD, ref. 15.

³⁶ Napr. MEDVECKÝ, ref. 3, s. 6.

³⁷ Napr. MEDVECKÝ, ref. 3, s. 101, 126.

Botto, Vajanský a Škultéty ako potenciálni autori

Už som naznačil, že Osvald pôvodne počítal s J. Bottom ako autorom pre kľúčovú tému. Písal mu o tom v už viackrát citovanom liste: „Kmeť a slovenské múzeum, tento článok len Vy nám môžete vypracovať“. Načrtnol tiež svoju predstavu o koncepcii tejto časti biografie: „Vec je v tom, ako domáhal sa Kmeť múzea, kolkou láskou pracoval zaň a po jeho dovolení v ňom potom ako predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti; čo hovoril a čo robil.“ Osvald teda očakával opis konkrétnych udalostí, ktoré by ilustrovali významný podiel Kmeťa na vzniku a fungovaní MSS. V tom istom liste Osvald uvádzal medzi autormi jednotlivých častí aj Škultétyho (Kmeť a jeho slovenčina) a Vajanského (Kmeťov osobný profil).³⁸ Zdá sa ale, že tieto významné spoločenské a národné authority už zanedlho odmietli autorsky participovať na Osvaldovom projekte. Naznačuje to zmienka v úvodníku *Národných novín*, ktorý bol venovaný prvému výročiu smrti Andreja Kmeťa: „Povolanejšie pero chystá sa znázorniť dielo jeho chudobno-bohatého života, jeho slabo-silu, jeho obmedzenie materiálne, ale širokosť duchovnú.“³⁹ V každom prípade, ani jeden z nich sa na Kmeťovej biografii autorsky nepodieľal. Škultétyho pohľad sa však ešte objaví v podobe recenzie tejto práce.

Kmeť a MSS v interpretácii J. Bottu

Július Botto taktiež na biografii neparticipoval. Napriek tomu sa oplatí v tejto súvislosti pri ňom pristaviť. Jeho koncepciu tejto témy považujem za významný príklad prístupu alternatívneho voči Medveckého biografii. Botto mal byť podľa Osvalda vhodný autor pre tému Kmeť a MSS kvôli jeho úprimnému záujmu o tento problém,⁴⁰ ale aj preto, že sa ním už zaoberal v prednáške na tohtoročnom [1908 – K. H.] valnom zhromaždení MSS.⁴¹ Túto reč Botto predniesol 5. augusta 1908 na tému *O gemerských nálezoch z doby neolitu a bronzu*. Ako vyplýva z názvu, obsah Bottovej prednášky nebol primárne zameraný na Kmeťa a MSS, ale na najstaršie dejiny regiónu

³⁸ Ref. 18.

³⁹ Panychida, s. 1.

⁴⁰ Július Botto je evidovaný roku 1896 ako člen MSS v kategórii Zakladateľa. Pozri: Soznam členov Museálnej slovenskej spoločnosti. In Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1896, roč. 1, s. 104. Príslušnosť k spomenutej kategórii členstva sa viazala na zloženie 25 zlatých, resp. 50 korún. Pozri § 10 v: Stanovy Museálnej slovenskej spoločnosti. In Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1896, roč. 1, s. 99. Botto aj v neskoršom období podporoval činnosť MSS, pozri: LÁBAJ, Lubomír. Július Botto, život historika. In Acta historica Neosoliensia 9/2006, s. 261. V roku 1908 pôsobil už ako výborník MSS. Porovnaj: SOKOLÍK, Andrej. Zápisnica XV. Valného zhromaždenia Museálnej slovenskej spoločnosti, odbývaného v Turčianskom Sv. Martine 5. augusta 1908. In Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 1908, roč. 11, č. 6, s. 95.

⁴¹ Ref. 18.

nu, v ktorom Botto pôsobil. Na základe analýzy archeologických nálezov Botto pripúšťal možnosť dávnej prítomnosti („dávno pred 4. storočím pred Kristom“) Slovanov v severnom Uhorsku, čím sa nepriamo dostal ku Kmeťovi. Načrel totiž do jeho srdcovej témy, a to autochtónnosti Slovákov. V závere prednášky už celkom otvorene interpretuje Kmeťov odkaz. Hovoril, že cieľom jeho prednášky bolo „vzbudiť v našej mladej generácii za vedu a za náš musejný spolok horlivo zaujatých, seriósnych pracovníkov a zabezpečením trvácnosti veľavýznamného diela nášho nezapomenutelného osláveného predsedu Andreja Kmeťa zabezpečiť mužovi tomuto zaslúženú večnú pamäť“. Kmeťovi sa dostalo aj oficiálneho ocenenia jeho presvedčenia o autochtónnosti Slovákov: „Muž ten, ktorý z útvarov popolnic hontianskych dokázal praveké bytie ľudu slovenského v tých končinách, prišiel k tomu vedeckému výsledku dlhou, namáhavou prácou. Ale podal argument vedecký.“⁴²

Teda teórie Kmeťa, ktoré už počas jeho života málokto pokladal za akceptovateľné, sa po jeho smrti hodnotili ako seriózne a podložené vedeckou argumentáciou. Treba zdôrazniť, že sa tak dialo na oficiálnej pôde MSS, prostredníctvom J. Botta, ktorý už mal medzi slovenskými národovcami celkom slušnú povest' uznávaného autora historických prác. Táto Bottova reč mala veľký úspech. V Zápisnici z valného zhromaždenia sa píše, že prednáška „temer za úplnú hodinu vedela v stálej napnutosti udržať mnohopočetné poslucháčstvo a zaviazala ku úprimnej vďake všetkých prítomných voči pánu prednášateľovi [...]“⁴³ Dojem, ktorý Botto zanechal, mal zrejme vplyv na naliehavosť tejto Osvaldovej žiadosti.

V Archíve literatúry a umenia v Martine sa nachádza zaujímavý rukopis J. Botta nazvaný *Andrej Kmeť a museálna slovenská spoločnosť*.⁴⁴ V danom stave môjho výskumu nemôžem s istotou formulovať závery o kontexte, v ktorom ten text vznikol. Predpokladám však, že Botto ho písal na základe citovaného listu Osvalda.⁴⁵ V prípade správnosti tohto predpokladu stále zostáva nezodpovedaná otázka, prečo Botto

⁴² BOTTO, Július. O gemerských nálezoč z doby neolitu a bronzu, s. 83 – 96, citáty zo s. 96.

⁴³ SOKOLÍK, ref. 40, s. 95. V tomto kontexte treba povedať, že ešte pred Bottom vystúpil Jozef Škultéty s oficiálnym nekrológom Kmeťa. Pozri: ŠKULTÉTY, Jozef. Pamiatke Andreja Kmeťa: Vo valnom shromaždení Museálnej slovenskej spoločnosti 5. augusta 1908 predniesol Jozef Škultéty. In Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 1908, roč. 11, č. 5, s. 65 – 71. Pozri tiež: ref. 45.

⁴⁴ BOTTO, Július. Andrej Kmeť a Museálna slovenská spoločnosť. SNK-ALU, sign. 33 C 2. Ide o dva varianty, zrejme ešte nie definitívnych verzí spracovania tejto témy.

⁴⁵ Treba vziať do úvahy aj fakt, že o téme spomínanej prednášky Bottu o pravekých nálezoč v Gemeri sa rozhodlo iba krátko pred valným zhromaždením MSS. Botto si ju pripravoval na inú tému. Informuje o tom vzájomná korešpondencia Botta so Škultétyom a Andrejom Halašom. Po jej preštudovaní pokladám možnosť, že by spomenutý rukopis bol konceptom tejto prednášky, za nepravdepodobnú. Porovnaj: List Jozefa Škultétyho Júliusovi Bottovi z 15. 7. 1908. In KOCÁK, Michal (ed.). Listy Jozefa Škultétyho, s. 238 – 239; list Andreja Halašu Júliusovi Bottovi z 14. 7. 1908. SNK-ALU, sign. 33 A 24; list Júliusa Botta Andrejovi Halašovi z 15. 7. 1908. SNK-ALU, sign. 37 A 49; listy Júliusa Botta Jozefovi Škultétymu z 7. 6. 1908 a 22. 7. 1908. In KOCÁK, Michal (ed.). Listy Júliusa Botta Jozefovi Škultétymu, s. 29. Pozri: HOLLÝ, ref. 5.

nakoniec neparticipoval na biografii. Napriek týmto nejasnostiam bude zaujímavé prizrieť sa bližšie na jeho interpretáciu tejto významnej časti biografie Kmeťa. Botto založenie MSS interpretoval originálne, v kontexte s výskumami o „prabyte Slovanov“. Slováci ako súčasť slovanskej rodiny sú povinní prostredníctvom svojich učencov participovať na takýchto bádaniach. Túto povinnosť si Slováci čiastočne splnili, keď slovanskému svetu dali Pavla Jozefa Šafárika. Hneď vedľa autora slávnych *Slovanských starožitností* Botto kladie Andreja Kmeťa. Zakladateľ MSS vstúpil do stôp Šafárika ako „mravne nie menej cenný druhý slovenský muž“. Aj keď nedosiahol takú slávu, bol „skromný i životom i bytom“ a patria mu plné zásluhy vďaka jeho výskumom všetkého, čo sa týkalo minulosti a prítomnosti slovenského národa.

Význam založenia MSS Botto predstavoval v kontexte s aktuálnymi výskumami o počiatkoch Slovanov. Teda, zakladateľský akt Kmeťa sa stane jasnejším vo svetle „tých hypotheses, ktoré slovanskí učitelia o hlavných zásadách archeologického skúmania prabytu Slovanov v starších i novších časoch vystavili“. V tomto kontexte predstavuje základné idey diela Júliusa Stovíka, ktorého práca o autochtónnosti Slovanov v Európe vyšla v nemeckom preklade roku 1908 v Turč. Sv. Martine,⁴⁶ ako aj archeologické výskumy českého učenca L. Niederleho. Na príklade rôznych prístupov týchto učencov uvažuje o hodnote etymológie (jazykospytu) a archeologických nálezov pre poznanie minulosti.

Kmeť v tomto texte vystupuje ako buditeľ, ktorý svojich rodákov vyzýva k vzdelávaniu sa a poznávaniu vlastnej minulosti. Bottovu interpretáciu pohnutí Kmeťa pre tieto aktivity výstižne charakterizuje nasledujúci fragment z tohto textu: „Nemohol mať a ani nemal pritom žiadon iný cieľ, ako z práce predkov slovenského ľudu dokázať vzdelanému svetu, že Slováčik už v časoch predhistorických bol človekom umným, nadaným, pracovitým a aj estetickým vkus majúcim, tedy človekom kultúrnym, nasledovne oprávneným požadovať, aby nebol za inferiorného, kultúry neschopného člena ľudskej spoločnosti považovaný.“ Z konkrétnych udalostí, ktoré predchádzali založeniu MSS, spomína známu výstavku slovenských výšiviek v roku 1887. Zdôrazňuje význam tejto udalosti pre celý národ: „K tomu výšivky boli nevyvrátiteľným základom oprávnených nádejí v lepšiu budúcnosť národa slovenského.“ Výšivky svedčili o talente slovenského národa, ktorý mal božský pôvod. Božím zámerom však nemohol byť zánik takého talentovaného národa. Prekážky sa dali prekonať prostredníctvom aktivity, ktorú reprezentoval najmä „božsky nadaný Kmeť“. Založenie MSS bolo tiež dávané do súvislosti s riadením Božím.

⁴⁶ Bibliografické údaje k tomuto vydaniu pozri: POTEMRA, ref. 14, s. 329, bibliografický záznam č. 282. Július Stovík (1843 – 1910), rodák z Banskej Bystrice, emigroval do Ruska, kde pôsobil až do smrti. Figuroval aj medzi členmi MSS. Bližšie pozri: excerpty v Biografickom archíve Matice slovenskej v Martine [heslo Július Stovík]. Stovík sa spomína aj v: OTČENÁŠ, Michal. Niektoré aspekty spolupráce slovenskej a českej historiografie pred vznikom ČSR. In HLEBA, Edmund et al. Česko-slovenské vzťahy v rokoch 1918 – 1938: Literatúra, jazyk, história, pedagogika. Košice : Rektorát UPJŠ Košice, 1991, s. 211.

Predstaviť komplexne načrtnuté idey z Bottovho rukopisu nie je mojím cieľom. Zo spomenutého je však zrejmé, že jeho obsah sa tematicky nápadne podobá prednáške Bottu na valnom zhromaždení MSS, ktorú spomínal Osvald. Napriek neujasnenému kontextu vzniku tohto rukopisu je v ňom viditeľný smer formovania obrazu Kmeťa, ktorý je v súlade so smerom *Národných novín*. Bottov Kmeť má byť integrujúcim vzorom pre celé národné spoločenstvo. Typický je dôraz na národný aspekt jeho aktivít a absencia zmienok o reálnych konfliktoch, ktoré sprevádzali Kmeťove snaženia. Bottove spracovanie témy Kmeť a MSS je charakteristické predovšetkým historickou (autochtónnosť) a dokonca historiografickou (konceptie Niederleho, Stovíka) argumentáciou. Fakt, že Botto poňal tému Kmeť a MSS v úzkom kontexte s historickým myslením, treba vnímať v súvislosti s jeho významným podielom na tvorbe „historickej ideológie“⁴⁷ v rámci slovenského národného hnutia.⁴⁸

Kmeť v Medveckého biografii

Bottovo spracovanie témy pravdepodobne nezodpovedala predstave Osvalda, ktorý od neho chcel najmä opis konkrétnej činnosti Kmeťa. Bottov Kmeť je do veľkej miery abstraktný vykonávateľ „Božej starostlivosti o osud Slovákov“. Pri opise konkrétnych udalostí sa Kmeť stráca.⁴⁹ Medvecký poňal tému odlišne. Možno to ilustrovať na príklade výstavy výšiviek. Botto spomína najmä jej vplyv na ďalšiu Kmeťovu činnosť,⁵⁰ zatiaľ čo u Medveckého sa možno dočítať, že na tejto akcii mal Kmeť „Iví podiel“.⁵¹ Botto prirodzene mlčí o Kmeťovej spolupráci tzv. Tótmí,⁵² a naopak, Medvecký sa nebojí pripomenúť túto dôležitú epizódu, ako aj to, že Kmeť bol za to národovcami odsudzovaný.⁵³ Otvorene písal aj o tom, že v čase zakladania MSS sa ší-

⁴⁷ Analýzu „historickej ideológie“ pozri: MATERNICKI, Jerzy. Wielokształtność historii. Rozważania o kulturze historycznej i badaniach historiograficznych. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990, s. 192 – 218.

⁴⁸ Jeho syntetické práce pokladám za typický príklad pre politickú funkciu historického textu. Pozri: BOTTO, Július. Slováci: Vývin ich národného povedomia: Dejepisný nákes. Sväzok I a II. Turčiansky Sv. Martin: Knílačiarisky účastinársky spolok, 1923 [II. nezmenené vydanie; I. vyd.: 1906 (I. diel) a 1910 (II. diel)] 260 a 184 s.; BOTTO, Július. Povšechné dějiny Slovenska. In Slovenská čítanka. Praha: Moravsko-slezská Beseda v Praze; Nakladatelství EMIL ŠOLC, [b. r.], s. 61 – 85; BOTTO, Július. Krátka história Slovákov. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Slovenskej národnej strany, 1914. 96 s.

⁴⁹ Napr. pri zásadnom medzníku – založení MSS, Botto zdôrazňuje význam spoluvlastníkov „Domu“ a z konkrétnych osôb napr. Matúša Dulu. Pozri: ref. 44. Pozri: HOLLY, ref. 5.

⁵⁰ Podrobnejšie: BOTTO, ref. 44.

⁵¹ MEDVECKÝ, ref. 3, s. 89.

⁵² Podrobnejšie o tejto kategórii pozri: HALÁSZ, Iván. Tzv. lojálni Slováci v dualistickom Uhorsku („dobrí Slováci“, „úradní Tóti“, uhorský vlastenci, maďaróni a tí druhí...). In ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László (eds.). Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia. Regionális és nemzetiségiség az északmagyarországi Magyar és a Szlovák történelemben. Prešov: Univerzum, 2007, s. 91 – 103.

⁵³ Viac o spolupráci Kmeťa so Michalom Zsilinszkým a snemovým poslancom, niekdajším predstaviteľom Novej školy, Jánom Bobulom vo veci povolenia stanov MSS a navrátenia budovy Matice slovenskej pozri: MEDVECKÝ, ref. 3 s. 102 – 103.

rili chýry, že Martinčania nie sú k nej priaznivo naklonení. Proti tomu sa potom martinskí národovci oficiálne ohradili. Medvecký však nezabudol pripomenúť, že tak učinili s výnimkou Vajanského.⁵⁴ Podobných príkladov na nepriazeň ku Kmeťovým aktivitám zo strany neskorších tvorcov jeho oficiálneho posmrtného obrazu sa v kapitole, ako aj v celej knihe nájde viacero.

Prirodzene, aj u Medveckého je spomenutá národná motivácia Kmeťových aktivít: „vedou oživiť, k uznaniu, ku cti, k voľnosti priviesť svoj ubitý národ.“ Čo je však zaujímavé, impulz k napĺňaniu tohto hesla neprišiel zo strany slovenských učencov. Tí totiž po zatvorení Matice „pracovali v zárukách, očakávajú priaznivejšie pomery“. Kmeť „nevediac hľaviť“ venoval sa botanike a zbieraníu „zvláštností svojho kraja“. Významným popudom, ktorý ho presvedčil o zmysle tejto práce, bolo ocenenie od „zemepána Sitna“ Ferdinanda Coburga,⁵⁵ ktorému daroval časť svojej floristickej zbierky. Biografia však nešetří ani samotného Kmeťa. Jedna časť knihy je vyslovene zameraná na Kmeťove negatíva, zdôrazňujúc pri tom, že nikto, ani Kmeť, nie je bez chýb.⁵⁶ Zaujímavý je tiež obraz Kmeťa ako národovca. Na rozdiel od Kmeťa z *Národných novín* či z prác Botta, u Medveckého čitateľ nachádza Kmeťa-národovca, ktorý sa borí nielen s maďarizáciou, ale aj s nepochopením zo strany samotných Slovákov.

Neštandardné, alternatívne voči oficiálnemu diskurzu, obrazy Kmeťa, sú obsiahnuté v kompaktnej podobe najmä v dvoch kapitolách tejto biografie.⁵⁷ Prvý z nich napísal Franko Kabina.⁵⁸ Možno sa v nej dočítať napr., že Kmeť v „príjemnej spoločnosti zabavil sa vďačne i cez polnoc“, „ovocinár bol taký nedbanlivý, ako všetci učenci“ alebo, že jeho dôvera k znalostiam „svojho slovenského ľudu“ bola tak veľká, že istý sluha pracujúci v geologickej spoločnosti v Banskej Štiavnici „bol mu temer auktoritou“. Kabinove spomienky na Kmeťa pôsobia realisticky. Sú písané bez páťosu, Kmeť tu vystupuje ako každý iný človek – s kladmi aj zápormi. Druhý alternatívny obraz nachádzame v „rozprávani ľudu“, v rámci ktorého Kmeť vystupoval napr. ako boháč, podivín a „spojený so zlým“. Načrtnuté príklady neznamenajú, že by v knihe neboli obsiahnuté oslavne a ideálne vykreslené obrazy Kmeťa. Domnie-

⁵⁴ MEDVECKÝ, ref. 3, s. 101.

⁵⁵ Kaštieľ vo Svätom Antone [pod Sitnom – K. H.] patril medzi obľúbené sídla Ferdinanda Coburga (1861 – 1948). Pozri: HOLEC, Roman. Zabudnuté osudy. Martin: Matica slovenská, 2001. 233 s.

⁵⁶ MEDVECKÝ, ref. 3, s. 167 – 169. V rámci negatívnych vlastností, poukazuje Medvecký napr. na naivitu Kmeťa. Ilustruje ju na nasledovnom príklade: „Veď na príklad od finančného ústavu banky Tatry žiadal, aby mu činovníci vedeli dať vývod o pôvode názvu Tatier i o všetkom, čo sa o Tatrách kedy popisalo.“ Pozri: MEDVECKÝ, ref. 3, s. 167.

⁵⁷ KABINA, Franko. Rozpomienky na môjho bratranca. In MEDVECKÝ, ref. 3, s. 38 – 47 a OSVALD, Fr. Richard. Čo si ľud rozpráva o Andrejovi Kmeťovi. In MEDVECKÝ, ref. 3, 176 – 177.

⁵⁸ Pozri o ňom: HOLEC, ref. 55, s. 155 – 176. Vo svojich spomienkach výstižne charakterizoval túto „rázovitú“ a „podivínsku“ osobnosť samotný Medvecký. Pozri: MEDVECKÝ, ref. 1, s. 156 – 157.

vam sa ale, že ich je nepomerne menej, ako by ich bolo v prípade autorstva spomenutej trojice Vajanský, Škultéty a Botto. Ak by vyšiel pôvodný plán vydať biografiu v auguste roku 1909 kapitola Franka Kabinu by zrejme nenašla v nej svoje miesto. Rovnako ako sa nezmestila do recenzie J. Škultétyho.

4. Namiesto záveru: výberovosť a „zabúdanie“ ako metódy pri tvorení ideologického textu (recenzia J. Škultétyho)

Najvýznamnejšiu recenziu tejto práce publikoval Jozef Škultéty v *Slovenských pohľadoch*.⁵⁹ Jeho úvodné slová vystihujú proces formovania ideálneho obrazu Kmeťa v *Národných novinách*: „Knihe dala vznik povinná úcta slovenských národovcov k Andrejovi Kmeťovi.“ Za jej podstatnú charakteristickú črtu však pokladám výberovosť. Zaujímavejšie než jej samotný obsah je sledovať, čo v nej chýba. Škultéty zámerne neanalyzoval to, čo nesedelo do konceptu jeho recenzie. Škultétyho recenzia je typickým príkladom ideologického, resp. agitačného textu. Pod týmto zorným poľom sa nemožno čudovať, že jej autor ani náznakom kritiky nekomentoval tie časti knihy, kde sa spomínajú názory Kmeťa na dávnovekosť Slovákov na ich území a iba konštatoval, že Kmeťove archeologické nálezy ju potvrdzujú. Spomína tiež, že L. Niederle využil Kmeťove nálezy ako dôkaz o tom, že Slovania prišli do severného Uhorska dávno pred 4. storočím po Kristovi.⁶⁰ Avšak český učenec na rozdiel od Kmeťa, nebol zástancom teórie o autochtónnosti Slovanov či Slovákov na území Horného Uhorska. V tejto veci sa dostal do názorového konfliktu s Kmeťom. Medvecký nezakryte spomína tento spor a aj kritizuje Kmeťove postoje v tejto veci.⁶¹ Škultéty o nich mlčí. Treba však povedať, že vo veci autochtónnosti sa aj názory Škultétyho a Kmeťa zásadným spôsobom rozchádzali.⁶² Škultéty „zabúda“ na tento ich spor; totiž, ak by naň poukázal, recenzia by stratila svoju agitačnú funkciu. Kritika Kmeťa jednoducho ne-

⁵⁹ Literatúra a umenie, J. Š [ŠKULTÉTY, Jozef]. Andrej Kmeť, rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec..., s. 686-688 a s. 756 – 760. Medveckého prácu zaregistrovali aj Slovenské ľudové noviny, ktoré ju hodnotili v intenciách Medveckého reklamy (Vyzvanie k predplácaniu): „Slovenský ľud potrebuje pred očima mať, osmelujúce, potešujúce, povznášajúce príklady, aké mu poskytnú čítanie tejto krásnej knihy.“ Pozri: X. „Andrej Kmeť, rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti“. In Slovenské ľudové noviny, 10. 10. 1913, roč. 4, č. 41, s. 6. Národné noviny uverejnili obsah Medveckého práce a jej Predmluvu. Okrem toho ocenili túto prácu a jej autora s dodatkom, že si zasluhuje podrobnejšiu analýzu, ktorú do budúca avizovali. Pozri: Umenie, veda, literatúra [Andrej Kmeť, rímsko-katolícky kňaz, slovenský učenec...]. In Národné noviny, 14. 8. 1913, roč. 44, č. 94, s. 3 – 4. V ďalších číslach Národných novín z roku 1913 som však nenarazil na avizovaný rozbor tejto práce.

⁶⁰ ŠKULTÉTY, ref. 59, s. 758.

⁶¹ MEDVECKÝ, ref. 3, s. 66.

⁶² Obsažné informácie o priebehu toho názorového stretu sú v listoch Škultétyho a Kmeťa. Pozri: KOCÁK, ref. 45, s. 191 – 196; SOKOLÍK, ref. 4, s. 119 – 120. Treba však povedať, že ani Medveckého biografia tento spor priamo nespomína.

bola v súlade s integračnou a edukačnou funkciou jeho odkazu. Škultéty nespomína ani nie vždy lichotivý opis pomerov v národnom hnutí a v jeho martinskom centre. Kritika slovenských politikov by totiž narušala deklarovajúcu jednotu Slovákov, ktorú mal reprezentovať práve Kmeť. Koniec recenzie príznačne porovnáva Kmeťa so Šafárikom.⁶³ Fakt, že tento motív je prítomný aj v spomenutom rukopise Júliusa Bottu, pravdepodobne je náhodný.

Táto recenzia, rovnako ako spomenuté práce J. Bottu, bola teda v súlade s idealizujúcim a národno-agitačným smerom, ktorý po smrti Kmeťa vyznačili *Národné noviny*. V tomto kontexte treba oceniť obsah Medveckého biografie a to napriek tomu, že často nekorešponduje s proklamovanými cieľmi. Tie sa však v období piatich rokov od jeho smrti postupne menili. Krátko po smrti bol ideálny obraz Kmeťa vnímaný takmer ako zaväzujúci. Ak by vyšiel pôvodný zámer vydať knihu v roku 1909, dočítali by sme sa zrejme o inom, viac ideálnom a viac národnom Kmeťovi. Aktivity *Národných novín* s určitou ovplyvnili obraz Kmeťa ako ideálneho typu príkladného národovca pred prvou svetovou vojnou.⁶⁴ Dovolím si však tvrdiť, že Medveckého biografie ho do značnej miery relativizovala. Pravda, nie Osvaldovým *Vyzvaním* či Medveckého Predslovom (a už vôbec nie Škultétyho recenziou), ale svojím skutočným obsahom. Táto práca si zasluhuje pozornosť nielen ako prvá biografie Andreja Kmeťa, ale v rovnakej miere aj ako prameň k poznaniu slovenskej národoveckej spoločnosti na prelome 19. a 20. storočia. Charakter použitých prameňov zapríčinil, že obsah knihy poskytuje nejeden impulz k reinterpretácii v doterajšej historiografii zaužívaných pohľadov. Nakoniec chcem oceniť prácu hlavného zostavovateľa diela K. A. Medveckého, ktorý neváhal začleniť do knihy také časti, o ktorých bol Škultéty pridržajúci sa priezračne ideologizovanej interpretácie Kmeťa, nútený vo svojej recenzii mlčať.

Zoznam bibliografických odkazov

BOTTO, Július. O gemerských nálezoch z doby neolitu a bronz: Vo valnom shromaždení Museálnej slovenskej spoločnosti 5. augusta 1908. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1908, roč. 13, č. 2, s. 83 – 96, citáty zo s. 96.

⁶³ ŠKULTÉTY, ref. 59, s. 780.

⁶⁴ Sto rokov po smrti Kmeťa nedomnuje jeho striktnú národnú interpretáciu, ale skôr jeho obraz ako priekopníka slovenského múzejníctva a „posledného slovenského polyhistora“. Porovnaj dôvodovú správu v súvislosti s legislatívnym procesom zviazaným s vydaním pamätnej mince Andrejovi Kmeťovi: <<http://www.nbs.sk/MATNAPK/20070803/dovodova.html>>. [citované v apríli 2008 – K. H.].

Chýrnik [Andrej Kmeť zomrel]. In *Slovenské noviny*, 20. 2. 1908, roč. 23, č. 42, s. 3.

List Františka Richarda Osvalda Svetzárovi Hurbanovi Vajanskému z 10. 3. 1908.
In PETRUS, Pavol (ed.). *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského II*
(Výber listov z rokov 1890 – 1916). Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied, 1972, s. 278.

KOCÁK, Michal (ed.). *Listy Jozefa Škultétyho 1. 1871 – 1910*. Martin : Matica
slovenská, 1982. 429 s.

KOCÁK, Michal (ed.). Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In *Literárny archív*
24/87. Martin : Matica slovenská 1988.

MEDVECKÝ, Karol A. *Andrej Kmeť*. Rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec,
zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1841 – 1908:
Životopis. Turčiansky Sv. Martin : nákladom spisovateľovým, 1913. 192 s.

MEDVECKÝ, Karol A. Vyzvanie k predplácaniu. In *Zvolenské noviny*, 25. 5. 1913,
roč. 10, č. 5, s. 1 – 2.

OSVALD, Richard, Fr. Vyzvanie. In *Slovenské pohľady*, 1908, roč. 28, č. 3, s. 192.

Panychida. In *Národné noviny*, 16. 2. 1909, roč. 40, č. 20, s. 1.

POTEMRA, Michal (ed.). *Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918*: Tematická
bibliografia v rámci Bibliografie zo slovenských novín a časopisov v rokoch
1901 – 1918. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980. 649 s.

Poznámky [Andrej Kmeť]. In *Slovenský obzor*, 1908, roč. 2, č. 1 – 2, s. 92.

Poznámky. In *Dennica*, 1908, roč. 11, č. 3 – 4, s. 99.

ŠARLUŠKA, Vojtech. Výber z listov Františka Richarda Osvalda II.
In *Literárny archív* 25. Martin: Matica slovenská 1989, s. 86 – 87.

Literatúra a umenie [ŠKULTÉTY, Jozef]. Andrej Kmeť, rím.-katolícky kňaz,
slovenský učenec. In *Slovenské pohľady*, 1913, roč. 33, č. 10 – 11, s. 686 – 688,
č. 12, s. 756 – 760.

On the Genesis and Character of *Biography of Andrej Kmeť* by Karol A. Medvecký (1913)

Karol Hollý

The idea to write the biography of Andrej Kmeť occurred shortly after his death. The key role in its genesis played František R. Osvald, the main initiator and organiser of the project, and Karol A. Medvecký, compiler and the main author of the Kmeť biography. As for the genesis of the biography, the article deals with the organisation of work, original ideas concerning its structure and argumentation showing reasons for its necessity. These topics were the integral part of creating the historical memory about Kmeť. This phenomenon was typical for using legacy of Kmeť for the ideology of Slovak national movement, especially from the part of conservative (originating in Martin) centre of Slovak National Party. According to original plans the key part of the biography should have been written by representatives of this part of political spectrum (S. Hurban Vajanský, J. Škultéty and J. Botto). Their interpretation of Kmeť was typically idealistic and fulfilled the function of agitation. The example of manuscript by J. Botto and the review of Medvecký work by J. Škultéty show, that biography could have been more glorifying and ideological than the work by Medvecký. Despite declarations of Medvecký that it will be the biography of an „ideal man“, he presents Kmeť also with his weaknesses. Conflicts in Slovak society at the turn of the 19th and 20th century are being frankly described. The work by Medvecký is an original part of the creative process of historical memory about A. Kmeť before WWI and the source of information on the history of Slovak society at the turn of 19th and 20th century.

Rekonštruované osobné knižnice Andreja Kmeťa a Viliama Rappensbergera vo fondoch Slovenskej národnej knižnice v Martine

Peter Sabov

Pozoruhodný výskyt prírodovednej literatúry v osobných knižniciach väčšiny významných osobností v 2. polovici 19. storočia má úplne prirodzený dôvod. Prírodné vedy, a to nielen v slovenskom geografickom prostredí, zaznamenali v 19. storočí naozaj neobyčajný rozvoj. Vznikol celý rad spolkov a spoločností s cieľom skúmať a rozvíjať všetky oblasti prírodných vied. Vznikajúca slovenská veda mohla vcelku suverénne stavať na pomerne bohatých tradíciách. Ved' práve v kontexte vývoja prírodných vied figurovali v minulosti naozaj významné osobnosti slovenského pôvodu. Menovať môžeme aspoň **Jána Jesenia**, **Maximiliána Hella**, **Mateja Bela**, či **Jána Lipského**. Ich odborný vstup do problematiky výrazne prekročil národné kontúry a posunul úroveň poznania do minimálne európskych rozmerov.

Politicko-historický vývoj v stredoeurópskom priestore v nasledujúcich storočiach oslabil a dokonca aj prerušil kontinuitu vývoja slovenskej vedy. Ďalším faktorom bola aj evidentná nejednotnosť najvýznamnejších osobností na prijatie jej definície, témy, a teda aj cieľa. Už v 1. polovici 19. storočia sa počas prípravy koncepcie prvého zväzku Slovenských pohľadov otázkami rozvoja slovenskej vedy zaoberal **Jozef Miloslav Hurban**. Jeho téza o definovaní vedy, ako prostriedku, ktorý vedie a vychováva človeka *ku skutočnosti ľudsko-kresťanskej*¹, bola síce zaujímavá, ale z hľadiska vedeckého len málo presná a konkrétna.

Pochopiteľne, ani avizovaná všeobecná nejednotnosť na otázku terminológie, či predmetu slovenskej národnej vedy, nemohla utlmiť rozvoj vedeckého výskumu v slovenskom geografickom priestore. Pomerne prudký rozvoj vedy a vedeckého výskumu súvisel aj s činnosťou vysokých škôl, ktoré v koordinácii s pedagogickým poslaním vykonávali na Slovensku pravidelný vedecký výskum.²

¹ Tibenský, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku, s. 206.

² Možno spomenúť najmä docentov a profesorov, napr. Jána Pettka alebo Dionýza Štúra.

Vedecký život sa niekoľko desaťročí koncentroval prevažne do aktivít jednotlivcov alebo spolkov. Niektoré, väčšinou so zameraním na výskum v oblasti prírodovedy a medicíny, boli mimoriadne aktívne. K najvýznamnejším spolkom patrili *Bratislavský lekársko-prírodovedecký spolok*. Pôsobilo v ňom množstvo zaujímavých osobností. Z hľadiska orientácie a činnosti spolku profilovali jeho činnosť **Andrej Gustáv Kornhuber**³, **Karol Kanka**⁴, ale aj ďalšie osobnosti, ktoré odbornú činnosť a plodnú publikačnú činnosť dopĺňali aj pozoruhodnými aktivitami, spojenými s budovaním spolkovvej knižnice, ako aj vlastných osobných knižníc.

K ďalším spolkom a spoločnostiam patrili *Banskoštiavnická lekárska a prírodovedká spoločnosť*, *Prírodovedecký spolok Trenčianskej stolice*, či početné spolky lekárov a lekárnikov. Podstatné je, že na ich činnosti sa výraznou mierou podieľali aj osobnosti zo slovenského prostredia. K najvýznamnejším patrili **Jozef Ľudovít Holuby**, **Karol Brančík**, **Ján Petko** a mnohí ďalší. Činnosť spomínaných osobností súvisela aj s budovaním významných knižníc. Okrem známych aktivít pri zakladaní a doplňovaní spolkových knižníc vlastnili aj početné a bohaté osobné knižné zbierky.

Dnes nie je vôbec jednoduché sledovať spomínané knižné zbierky. Ich vývoj, kvantifikačné ukazovatele a súčasný stav často nemožno dôkladne analyzovať. Niektoré zanikli, mnohé boli vyvezené do zahraničia, časť rozpredali na aukciách alebo sú rozptýlené v obrovských fondoch štátnych inštitúcií, knižníc, múzeí a galérií. Práve rozptýlenosť fondov, bez rekonštrukčných aktivít, či už v teoretickej alebo praktickej rovine, neumožňuje solídny vedecký výskum.⁵

V oblasti prírodovedy do kategórie priekopníkov slovenskej vedy možno zaradiť predovšetkým **Andreja Kmeťa**. Rozhodujú o tom najmä dva momenty. V prvom rade je to celoživotné úsilie o založenie slovenskej vedeckej spoločnosti,⁶ druhým momentom bola mimoriadna Kmeťova aktivita a angažovanosť v mnohých smeroch.⁷

Osobná knižnica, ktorú počas svojho profesionálneho života vybudoval, to jednoznačne dosvedčuje. Možno v nej pozorovať minimálne štyri rozhodujúce tematické skupiny: *teológiu*, *prírodné vedy*, *históriu a literatúru*. Rozsahom patrí Kmeťova osobná knižnica medzi rozsiahlejšie zbierky. Pôvodný počet knižničných jednotiek nie je

³ Andrej Gustáv Kornhuber (1824 – 1905) prírodovedec, jeden zo zakladateľov spomínaného spolku. Venoval sa geológii, paleontológii, geografii, zoológií a botanike. Pôsobil aj ako poradca bratislavského magistrátu v oblasti zdravotníctva, lesníctva a vedy.

⁴ Karol Kanka (1817 – 1908) lekár-oftalmológ. Pracoval vo funkcii tajomníka, podpredsedu a predsedu uvedeného spolku.

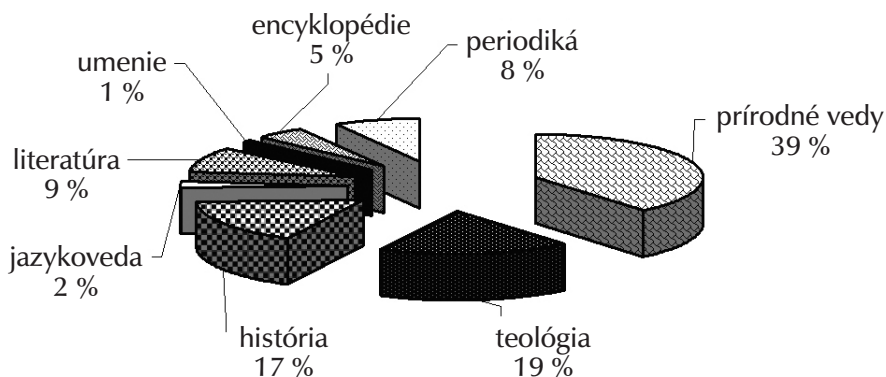
⁵ O dvadsiatich osobných knižniciach na pôde Slovenskej národnej knižnice v Martine by sme bez aktívnych rekonštrukčných aktivít dodnes nemali žiadne konkrétne informácie. Spomeňme aspoň osobné knižné zbierky Rimelyho, Berchtolda, Edelsheima-Gyulaja, Rappensbergera, Forgáča a mnohých ďalších.

⁶ Táto aktivita vyvrcholila založením Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine v roku 1895.

⁷ Okrem bohatej publikačnej činnosti vynikol aj v organizovaní výstavníctva, preferovaní ľudového umenia, zberateľstve ľudovej kultúry a predovšetkým vo vede, i keď sám seba považoval za amatéra.

jednoznačne stanovený. Pri výskume knižnice vychádzame z lístkového katalógu vybudovaného na pôde Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Na 1317 katalogizačných lístkoch je zaznamenaných 1743 knižných a periodických titulov.⁸ Konkrétne štatistické závery však uvádzame na základe analýzy zachovanej časti pôvodnej zbierky, ktorá obsahuje 802 zväzkov.

Prírodovedecká literatúra tvorí v Kmeťovej knižnici absolútne dominantný blok. Ide o takmer 40 % z celkového počtu knižničných jednotiek (graf 1). K ďalším dobre zastúpeným tematickým okruhom patria teológia, história a literatúra. Kmeť celú svoju osobnú knižnú zbierku cieľavedome budoval s vedomím jej neskoršieho definitívneho uloženia v knižnici Muzeálnej slovenskej spoločnosti. V korešpondencii s Andrejom Halašom píše: „Moje prírodovedecké knihy, ktoré stoja ma už veru pekný groš, ostanú i tak našej bibliothéke národnej“.⁹

Graf 1 Kmeťova knižnica – zastúpenie vedných odborov

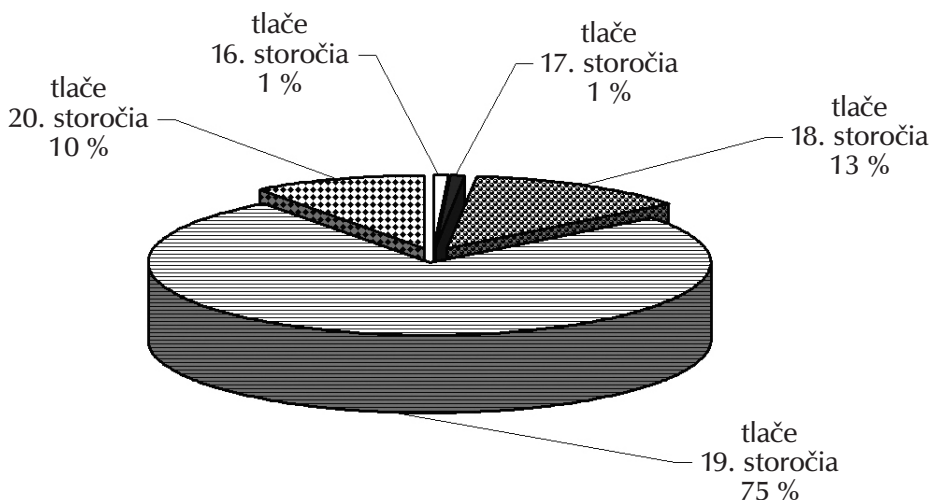
V osobnej knižnici Andreja Kmeťa sa zachovali viaceré vzácne prírodovedecké knihy. Určite k nim možno zaradiť dielo profesora Okena *Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände* (Stuttgart 1833 – 1841), prácu D. J. Kocha *Synopsis Florae Germanicae et Helvetica ...* (Lipsko 1843 – 1845), Wimmerovo vydanie diela *Flora von Schlesien preussischen und österreichischen Antheils...* (Breslau 1857), Luedersdorffovu príručku *Das Austrocknen der Pflanzen für's Herbarium, und die Aufbewahrung ...* (Berlin 1827) alebo výskumné a analytické práce C. Sprengela *Flora Halensis* (Hale 1832) a Wimmera-Grabowského *Flora Silesiae* (Vratislav 1827). Kmeťov záujem o prírodné vedy sa prejavoval už od jeho útlej mladosti. Dôkazom sú mnohé zachované príručky a učebnice, ktoré získal už ako študent. Za všetky spomenieme aspoň Presslov *Všeobecný rastlinopis* (Praha 1846), Stöckhardtovu *Die Schule der Chemie, oder erster Unterricht in der Chemie...*

⁸ Tieto číselné údaje možno považovať len za orientačné. Musíme brať do úvahy aj Kmeťove aktivity vo viacerých slovenských lokalitách a je pravdepodobné, že niektoré tituly sa do martinského prostredia ani nedostali.

⁹ SOKOLÍK, Viliam. Z bojov o pokladnicu slovenskej kultúry, s. 101.

(Braunschweig 1852) a Kappeho *Der kleine Botaniker, oder Kurze Anleitung...* (Kolín 1843). Profil prírodovednej časti Kmeťovej knižnice dopĺňujú mnohé tituly periodík a periodických vydání. Reprezentačnými v tomto smere sú *Bibliographie Botanique*, *Österreichische Botanische Zeitschrift*, *Allgemeine Botanische Zeitschrift*, *Natur und Offenbarung* a *Természettudományi Közlöny*.¹⁰

Kmeť dopĺňal knižnicu prevažne modernou a novou literatúrou, i keď vo фонде sa zachovali aj tlače 16., 17. a 18. storočia (graf 2).

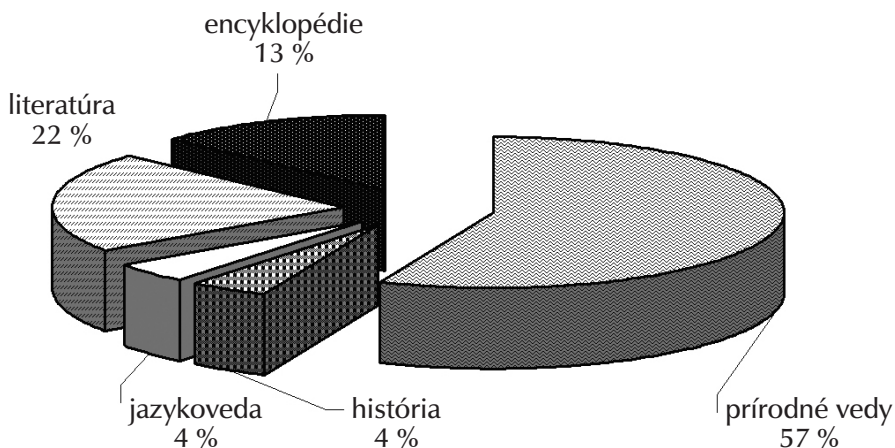
Graf 2 Kmeťova knižnica – tlače vydané v jednotlivých storočiach

Vo фонде Slovenskej národnej knižnice v Martine sa nachádza aj torzo osobnej knižnice profesora trencianskeho gymnázia **Viliama Rappensbergera** (1848 – 1928). Ide o zaujímavú časť, predovšetkým prírodovedeckej literatúry, ktorá do zbierok uvedenej inštitúcie dostala pravdepodobne s tzv. *nitrianskym zvozom*. Priebežné výsledky prebiehajúcej rekonštrukcie zaznamenávajú 91 titulov v maďarskom a nemeckom jazyku. Prírodovedná literatúra tvorí ťažisko zachovaného torza. Ide o 52 zväzkov, i keď zastúpenie majú aj iné vedecké disciplíny (graf 3). Aj v prípade Rappensbergerovej osobnej knižnice platí informácia, podľa ktorej sa pôvodca venoval získavaniu aktuálnych prírastkov do svojho fondu. Výraznú prevahu majú tlače 19. storočia¹¹ (graf 4).

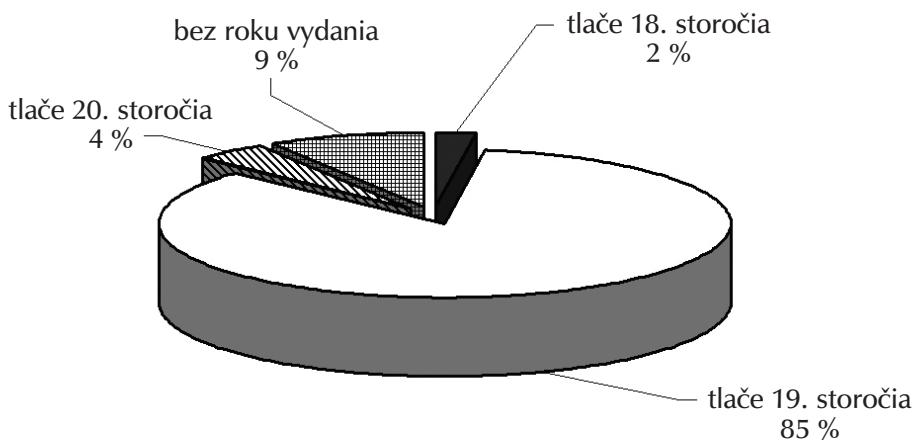
Z významných titulov je potrebné uviesť Okenove *Naturgeschichte für alle Stände* (Stuttgart 1839), *Das Neue Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrie* (Lipsko 1872), Zaengerleho *Lehrbuch der Mineralogie ...* (Braunschweig 1876), Topinardovo die-

¹⁰ Výpočet uvedenej literatúry tvorí skutočne len reпрезентаčnú vzorku, pretože zachovaná časť zbierky obsahuje až 312 knižničných jednotiek.

¹¹ Zarádza malý počet zaradených tlačí 20. storočia, i keď je známe, že Rappensberger žil až do roku 1928 a možno predpokladať, že knižnicu dopĺňal počas celého života.

Graf 3 Rappensbergerova knižnica – zastúpenie vedných odborov

Graf 4 Rappensbergerova knižnica – tlače vydané v jednotlivých storočiach

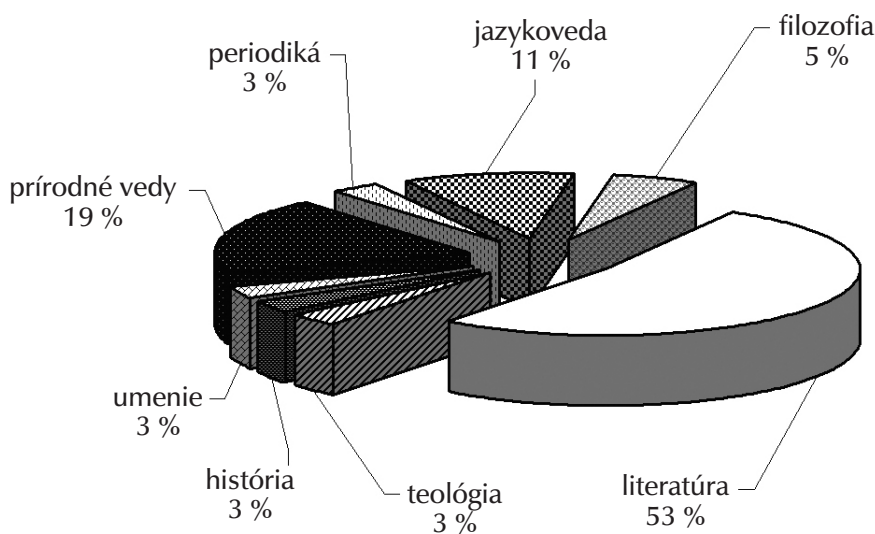
lo *Az Anthropológia kézi könyve* (Budapest 1881), Zimmermannovu prácu *Der Erdball und seine Wunder* (Berlín 1856), ale aj Wickeho *Anleitung zur chemischen Analyse nebst Beispielen für Anfänger ...* (Braunschweig 1857) alebo Freyov *Handbuch der Histologie und Histochemie des Menschen* (Lipsko 1870). Zaujímavé sú však aj state z embryológie, dejín fyziky, chemických experimentov a analýz, analytickej geometrie, hydroterapie, ale aj tituly o prírodných silách, mechanike a ďalších oblastiach prírodných vied. O systematickom budovaní osobnej knižnice nemáme žiadne pochybnosti. Každý zväzok obsahuje jasné a jednoznačné posesorské záznamy.¹²

¹² Rappensberger používal vlastnoručný podpis v podobe „Rappensberger Vilmos“, pečiatku i slepotlačovú pečiatku a používal jednoznačný signatúrny systém, ktorý tvorili štítky s poradovými číslami jednotlivých zväzkov.

Do radov slovenských prírodovedcov je nevyhnutné zaradiť aj **Izabelu Textorisovú**.¹³ Sledovať osudy odbornej časti jej osobnej knižnice je pomerne zložité. Zbierka sa nezachovala, a tak pri jej teoretickej rekonštrukcii vychádzame len z osobnej korešpondencie pôvodkyne s množstvom významných slovenských osobností. Tento druh prameňa však jednoznačne neuvádza, ktoré odborné prírodopisné diela boli súčasťou zbierky a ktoré si len vypožičiavala na kratšie alebo dlhšie obdobie. Medzi prvé odborné zväzky však istotne patril klúč na určovanie rastlín v nemeckom jazyku, ktorý jej daroval Václav Vraný.¹⁴ Neskôr si zakúpila niektorú z príručiek Hažlinského, ako sama uvádza v spomínanej korešpondencii. Okrem nich často avizovala kúpu českých, nemeckých a maďarských botanických kníh, ktoré však bližšie neidentifikovala.

Predpokladáme, že vlastnila všetky periodiká, v ktorých vychádzali články jej najbližších spolupracovníkov a priateľov, Kmeťa, Vraného, Holubyho a Brančíka.

Z maďarských botanikov poznala, a pravdepodobne vlastnila diela Jávorku, Margitaia a Wágnera, najmä tie, v ktorých sa odvolávali na jej herbár.¹⁵ Z maďarskej odbornej botanickej literatúry nechýbalo v zbierke Izabely Textorisovej ani periodikum *Botanikai Közlemények* (Botanické zvesti), v ktorom vyšla jej práca o turčianskych ra-

Graf 5 Textorisovej knižnica – zastúpenie vedných odborov

¹³ Izabela Textorisová (1866 – 1949) bola prvou slovenskou botaničkou. Korešpondovala s Kmeťom, Vraným, Jávorkom a ďalšími osobnosťami z oblasti prírodných vied. Výsledky svojej práce uverejnila v odbornom periodiku *Botanikai Közlemények* (1913).

¹⁴ Boloto počas letnej návštevy u manželov Vraných, ktoré Izabela Textorisová absolvovala v roku 1885. Na toto obdobie veľmi rada a často spomínala. Prejavuje sa to aj v celej jej korešpondencii.

¹⁵ V odbornej literatúre bolo dielo citované vo forme „Herbarium Textoris“.

stlinách.¹⁶ Možno len predpokladať, že literatúra v knižnici Izabely Textorisovej patrila k najnovším vydaniam 19. storočia. Tento moment pramene neuvádzajú.

Ďalším z významných prírodovedcov, ktorých torzá osobných knižníc sú uložené vo fondoch Slovenskej národnej knižnice v Martine je **Jozef Ludovít Holuby**. Sledovať osudy Holubyho osobnej knižnice je dosť zložitá. Aj keď časť uvedenej zbierky získala po mnohých, komplikovaných presunoch do Martina, možno konštatovať, že ďalšie časti sa nachádzajú vo viacerých slovenských lokalitách. Ide o dokumenty, ktoré sa dostali pôvodne ako dar do knižnice Muzeálnej slovenskej spoločnosti.¹⁷ Pokus o publikovanie bližších informácií o osobnej knižnici Jozefa Ludovíta Holubyho budeme riešiť po ukončení jej rekonštrukcie. Časti Holubyho knižnice, v minulosti pravdepodobne veľmi bohatej, sú rozptýlené vo fondoch Slovenskej národnej knižnice v Martine, Trenčianskeho múzea v Trenčíne, knižnice Tranoscia v Liptovskom Mikuláši a hypoteticky uvažujeme aj o existencii jej súčastí vo všetkých lokalitách Holubyho pôsobenia.¹⁸

Výskyt prírodovedeckej literatúry s vysokou pravdepodobnosťou predpokladáme aj v osobnej knižnici doktora **Dušana Makovického**. Žiaľ, zachované torzo obsahuje len drobné literárne práce, ktoré nekorešpondujú so zameraním tohto príspevku, a preto im nebudeme venovať pozornosť.

Na záver by sme radi konštatovali významný prínos slovenských osobností v oblasti rozvoja prírodných vied v 2. polovici 19. storočia. Neprejavil sa len poznaním európskeho a celosvetového vývoja uvedených disciplín, ale aj konkrétnym vstupom našich osobností do regionálnych a nedregionálnych výskumov. Okrem množstva publikovaných článkov a štúdií, uverejnených v domácich i zahraničných publikáciách sa tento trend prejavil v aj v botanickej terminológii. Viaceré pomenovania rastlín nesú meno práve slovenských osobností.¹⁹

P r a m e n e

Analýzy rekonštruovaných knižníc (Interné materiály Slovenskej národnej knižnice v Martine)

Katalógy rekonštruovaných knižníc Slovenskej národnej knižnice v Martine

¹⁶ O rozhodnutí Maďarského národného múzea – botanického oddelenia v Budapešti, publikovať Textorisovej článok, ju osobným listom zo dňa 16. decembra 1912 informoval známy botanik Jávorka. Dielo vyšlo v roku 1913, v 1. čísle vyššie citovaného periodika.

¹⁷ SOKOLÍK, ref. 9, s. 180, 182, 187, 196, 206 a 213.

¹⁸ Pôsobil aj v Bratislave, Skalici, Zemianskom Podhradí, a napokon an odpočinku aj v Pezinku.

¹⁹ Podľa Andreja Kmeťa bolo pomenovaných množstvo rastlín, azda najznámejšia je ruža Rosa Kmetiana Borbás a podľa Izabely Textorisovej vysokohorský bodliak z Tlstej, nazvaný *Carduus textorianus* Marg.

Zoznam bibliografických odkazov

SOKOLÍK, Viliam. Z bojov o pokladnicu slovenskej kultúry. Martin: Matica slovenská, 1966. 247 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin: Osveta, 1979. 534 s.

Literatúra

SABOV, Peter a kol. Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku. 2. diel. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004. 109 s. ISBN 80-89023-34-7.

SABOV, Peter. Osobné knižnice v kontexte rozvoja vedy a kultúry v 2. polovici 19. storočia na slovenskom území. Dizertačná práca. Bratislava: Filozofická fakulta UK, 2007. 198 s.

Reconstructed Personal Libraries of Andrej Kmeť and Viliam Rappensberger in the Holdings of the Slovak National Library in Martin

Peter Sabov

The article is dealing with the occurrence of natural science literature in personal libraries of significant Slovak personalities active in the 2nd half of the 19th century. Attention is directed mainly at personal libraries which had been arising and developing in above mentioned period. We are basing on the results of reconstruction activities of the Slovak National Library in Martin and analysing the most important preserved personal libraries – collections of Andrej Kmeť, Viliam Rappensberger, Izabela Textoris and Jozef Ludovít Holuby. Presentation of special natural science literature is complemented by the information on the occurrence of other scientific disciplines and chronological presence of volumes according to separate centuries. To bring also more straightforward information we present several graphs in text. At the end of the article we state the significant contribution of Slovak natural scientists not only in the field of achieved knowledge but also in the sphere of concrete research, which reflected in rich publication activities and in enrichment of special terminology.

Knihy z knižnice Jána Torkoša v kníhkupeckom katalógu Andreja Schwaigera z r. 1798

Kníhkupecký katalóg ako prameň
pre výskum dejín knižnej kultúry

Petronela Bulková

Kníhkupecké ponukové katalógy i katalógy zbierok historických knižníc predstavujú skupinu dôležitých prameňov pri výskume dejín knižnej kultúry a napomáhajú rekonštruovať súvisiace spoločenské javy našej minulosti.

Prostredníctvom analýzy katalógu historickej knižnice sa usilujeme získať informácie o zložení zbierky, možných čitateľských preferenciách jej vlastníkov, jej akvizícii alebo ďalších okolnostiach jej vývoja. V kníhkupeckom katalógu sledujeme ponuku na knižnom trhu spolu so všetkými jej špecifikami, chronologickými, jazykovými i provenienčnými charakteristikami. Reprezentujú jednu z foriem a prostriedkov dobovej propagácie sortimentu knižného trhu. Obsah kníhkupeckého katalógu vo všeobecnosti vypovedá o dostupnej domácej i zahraničnej tlačenej (knižnej i periodickej) produkcii na našom území v historických súvislostiach. Svoje uplatnenie nachádza i v oblasti retrospektívnej bibliografie. Ako uvádza o kníhkupeckých ponukových katalógoch E. Holanová: „Boli vytvorené predovšetkým za účelom propagácie kníh v dobe ich vzniku, ale tvoria neodmysliteľnú súčasť základnej bibliograficko-knihovníckej dokumentácie.“¹

Vzhľadom na nedostatočné rozpracovanie dejín knižného obchodu na slovenskom území, neexistujúce komplexné bibliografické spracovanie a odbornej verejnosti nedostupnú základnú evidenciu katalógov spolu s rozptýlenosťou ďalších prameňov vo fondoch knižníc a archívov u nás i v zahraničí, je výskum tejto zložky dejín knižnej kultúry značne komplikovaný, nie však neuskutočniteľný. V prvom rade často treba vykonať základný informačný prieskum lokácií týchto prameňov a získať prístup k nim.²

¹ HOLANOVÁ, E. Vydavateľsko-kníhkupecké ponukové katalógy bratislavských kníhkupcov Dolla a Schwaigera 18. a 19. storočia, s. 64.

² Vhodné by bolo zostavenie aspoň základného súpisu týchto prameňov z existujúcich bibliografií (spolu s ich lokáciami) v elektronickej forme, z dôvodu ďalšej možnej aktualizácie.

Práca s historickým katalógom si vyžaduje precízny prístup a množstvo času na identifikáciu základných, najmä provenienčných, autorských, obsahových, čiastočne i typologických, jazykových a chronologických charakteristík dokumentov, ktoré tvoria jeho náplň. Ďalším aspektom výskumu sa stáva prepojenie výsledkov analýz a interpretácie údajov z ponukových katalógov s novými poznatkami v dejinách knižnej kultúry, napr. v oblasti zastúpenia ponúkanej literatúry v dobových knižniciach, či dokonca čitateľskej recepcie. Nemenej dôležité je i sledovanie pohybu literatúry v katalógoch alebo „cenovej politiky“ kníhkupcov. Výskum v tomto priestore by nám umožnil nahliadnuť do doposiaľ málo preskúmaných sfér dejín našej knižnej kultúry.

Zaujímavá je oblasť typologického vymedzenia katalógov ako dokumentov s viacerými špecifikami. V mnohých prípadoch spája v sebe historický katalóg viaceror funkčných charakteristík, ktoré sa vzájomne prelínajú a kombinujú.³ Vznikajú tak „zmiešané formy“ katalógov, kedy môžeme konkrétny dokument pokladať za katalóg kníhkupecký, avšak zároveň i katalóg antikvariátny, aukčný a pod.

Katalóg Andreja Schwaigera a predaj kníh z knižnice Jána Torkoša

Kým predajom kníh a ďalších tlačovín sa v Bratislave do 70-tych rokov 18. storočia zaoberali najmä tlačiarci a v tunajšom cechu združení knihári⁴ (kníhviazači), od tohto obdobia a najmä počas vlády Jozefa II. (1780 – 1790) sa v Bratislave začínajú etab-

³ Tento jav ilustruje Reinhard Wittmann v príspevku *Bücherkataloge des 16. – 18. Jahrhunderts als Quellen der Buchgeschichte*. Vyčleňuje v ňom skupinu „komerčných“ katalógov, do ktorej zaraďuje katalógy tlačiarenské a tlačiarov-vydavateľov (resp. prezentujúce produkciu z tlačiarскеj dielne); katalógy vydavateľov a vydavateľského sortimentu (novinky, stav skladových zásob vydavateľstva,...); katalógy sortimentu a skladových zásob; katalógy antikvariátne (zahrňuje prevažnú časť kníh z druhej ruky) – osobitnou formou sú aukčné katalógy, katalógy požičovní kníh, veľtržné katalógy. Ďalšou kategóriou sú katalógy súkromných zbierok rôznej proveniencie, vrátane pozostalostných inventárnych súpisov. Katalógy verejných knižníc (mestských, cirkevných, kláštorňých, univerzitných, školských, akademických atď.), ku ktorým patria i osobitné formy ako katalógy čitateľských krúžkov rôznych spolkov. Autor osobitne vyčlenil cirkevné indexy zakázaných kníh, úradné cenzúrne zoznamy, súpisy skonfiškovaných kníh, či katalógy vzácných kníh. Toto delenie môže slúžiť ako istý orientačný súbor rôznych typov katalógov, ktorý by bolo možné prípadne doplniť alebo čiastočne upraviť.

⁴ V odbornej literatúre venovali pozornosť vydavateľským aktivitám knihárov autori: HORVÁTH, P. *Nakladateľská činnosť bratislavských knihárov v rokoch 1670 – 1770*. In *Knihy '93 – '94*. Martin : Matica slovenská, 1996. s. 53 – 63. Obhájaná bola i diplomová práca – KOVÁČIKOVÁ, Eva. *Bratislavskí knihári a kníhkupci v rokoch 1750 – 1800 : ich vydavateľská a tlačiarenská činnosť*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1974/75. 110 s. Tejto téme sa venoval i článok KLIMEKOVÁ, A. *Vydavateľsko–nakladateľské aspekty knižnej kultúry na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. In *Knižnica*, 2007, roč. 8, č. 9, s. 16 – 19.

lovať i profesionálni kníhkupci. Napriek tomu však stále dochádzalo k prelínaniu funkcie kníhkupca, tlačiar, vydavateľa a v niektorých prípadoch i autora. Svoje ponukové katalógy v jozefínskom období v Bratislave vydávali: knihár **Michal Benedikt**⁵ (sám i s Alojzom Dollom), **Ján Doll**, **Alojz Doll** (sám i s Andrejom Schwaigerom), **bratia Dollovci**⁶, **Andrej Schwaiger**, **Filip Ulrich Mahler**, kníhtlačiar, vydavateľ a kníhkupec **Anton Löwe**, z 90-tych rokov sú známe katalógy **Ignaza Strohmayera** a **Karla Gottlieba Lipperta**. Popri nich naďalej pôsobili v tejto oblasti aj ďalší bratislavskí kníhtlačiari, **J. M. Landerer**, **F. A. Patzko**, **Šimon Peter Weber** (istý čas s **Matejom Korabinským**), ktorí taktiež publikovali svoje ponukové katalógy. Informácie o aktuálnej ponuke uverejňovali i vo forme príloh v tlačiar, či ako oznamy⁷ v periodikách.⁸

Významnou osobnosťou bratislavského knižného obchodu bol i vyššie uvedený A. Schwaiger. Pochádzal z bavorského mesta Sauergrub. Na začiatku 80-tych rokov prišiel do Bratislavy, kde sa zamestnal u kníhkupca A. Dolla. Dollov samostatný knižný obchod bol situovaný v dome bývalého mestského lekára **Jána Justa Torkoša** vo vtedajšej Lange Gasse č. 208.⁹ Od r. 1785 sa A. Schwaiger stal spoluvlastníkom Dollovho kníhkupectva a pravdepodobne od r. 1788 – po odchode A. Dolla do Viedne – viedol obchod sám. Ponúkal verejnosti široký sortiment populárnych diel pre širšie vrstvy obyvateľstva, ale i najnovšiu európsku vedeckú a odbornú literatúru.¹⁰ Prenajaté obchodné priestory v Torkošovom dome však postupne prestali postačovať jeho potrebám, preto si „v roku 1798 kúpil vlastný dom taktiež na Lange Gasse pod vtedajším číslom 102. Mal styky s mnohými európskymi kníhkupcami, vydavateľmi aj tlačiarimi.“¹¹

Ján Torkoš, syn syna vyššie uvedeného lekára, chemika a balneológa Jána Justa Torkoša (1699 – 1770) absolvoval štúdium medicíny v r. 1756 na univerzite v Göttingene, kde študovali v 18. storočí i ďalší poslucháči zo slovenského územia.¹² Na Slovensku a v Uhorsku až do 70-tych rokov 18. storočia totiž neexistovala lekárska fakulta, ktorá by poskytla poslucháčom odborné medicínske vzdelanie.¹³ Pôsobil ako

⁵ Pod hlavičkou Michael Benedikt und Kompagnie Buchhändlern in Pressburg.

⁶ Pod hlavičkou Gebrüder Doll alebo Gebrüder Doll, Weyngand und Compagnie za zníženú cenu ponúkali na predaj knihy na jarmokoch v Bratislave, Raabe a Pešti.

⁷ V 80-tych rokoch uverejňovali oznamy o ponúkanom sortimente na stránkach Pressburger Zeitung napr. Franz Xaver Thiel, knihár Karol Gottlieb Lippert, či Ján Michal Landerer a iní.

⁸ Orientačný prehľad s anotáciou poskytuje publikácia SEIDLER, Andrea – SEIDLER, Wolfram. *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809 : Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Pressburg und Pest-Buda.* Wien ; Köln ; Graz : Böhlau Verlag, 1988. 294 s. ISBN 3-205-05095-9. (Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, B. I.)

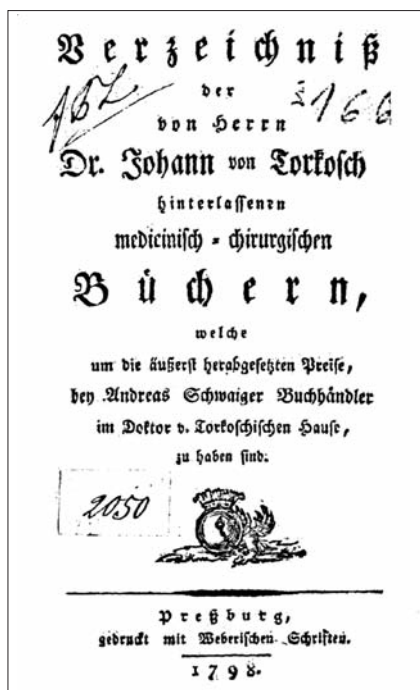
⁹ HOLANOVÁ, E. Andreas Schwaiger, s. 292 – 293.

¹⁰ Slovenský biografický slovník 5, s. 245.

¹¹ HOLANOVÁ, ref. 9, s. 293.

¹² BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu, s. 165.

¹³ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 12, s. 97.

Obr. 1 Katalóg kníhkupca Andreja Schwaigera s ponukou kníh z pozostalosti Jána Torkoša

lekár vo viacerých mestách na dnešnom území Slovenska¹⁴, kým sa od r. 1774 nestal druhým a v rokoch 1786 – 1798 prvým mestským lekárom v Bratislave.¹⁵

J. Torkoš nevyvíjal rozsiahlu publikačnú činnosť. Zaujímavý je však katalóg kníh z jeho pozostalosti, ktorý v roku 1798 vytlačil v Bratislave Š. P. Weber pre kníhkupca a vydavateľa A. Schwaigera. Katalóg pod názvom *Verzeichniß¹⁶ der von Herrn Dr. Johann von Torkosch hinterlassenen medicinisch=chirurgischen Büchern, welche um die äusserst herabgegesetzten Preise, bey Andreas Schwaiger Buchhändler im Doktor v. Torkoschischen Hause, zu haben sind¹⁷*. Katalóg obsahuje knižné i periodické publikácie z oblasti medicíny, farmácie a súvisiacich prírodných vied.

¹⁴ Vykonával funkciu praktického lekára v nemocnici Milosrdných bratov v Bratislave, od r. 1758 sa zamestnal ako rodinný lekár u grófa Forgáča v Trnave, od r. 1762 sa stal stoličným lekárom Tekovskej stolice, v r. 1765 sa vrátil do Bratislavy. Bol mestským lekárom aj vo Sv. Jure.

¹⁵ Slovenský biografický slovník 6, s. 104.

¹⁶ Do svojho súpisu katalógov ho nezaradila ani Emília Holanová vo vyššie uvedenom článku o vydavateľsko-ponukových katalógoch Andreasa Schwaigera. Pripravovaná Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia ho však už registruje. V súčasnosti sa katalóg nachádza vo fondoch Univerzitetnej knižnice v Bratislave (pod signatúrou SG 11067).

¹⁷ „Zoznam lekársko-chirurgických kníh z pozostalosti pána doktora Jána Torkoša, ktoré sú za nesmierne zníženú cenu k dispozícii u Andreja Schwaigera kníhkupca v dome doktora Torkoša.“

Kvantifikovateľné charakteristiky katalógu

Základné rozdelenie katalógu zohľadňovalo kritérium veľkosti *formátu* publikácií. Katalóg obsahoval 878 položiek. Nie je to však počet titulov, do tohto číslovania sa započítavali i zväzky jedného titulu a popri monografických prácach i periodiká. V samotnom číslovaní sa vyskytovali chybné označenia poradia, resp. niektoré čísla v sérii označení úplne chýbali. V rámci jedného poradového čísla boli v niektorých prípadoch zaevidované i dva rôzne tituly, preto vyššie uvedená hodnota nie je veľmi presná. Vzhľadom na uvedené skutočnosti a po vyhodnotení analyzovaných údajov sa počet titulov v katalógu ustálil na 515 (*tab. 1*).

Jazyk	Počet
Latinčina	334
Nemčina	176
Latinčina – nemčina	2
Francúzština	2
Maďarčina	1
<i>Spolu</i>	<i>515</i>

Tabuľka 1. Jazyková charakteristika titulov v katalógu

Vypracovanie základnej orientačnej charakteristiky si vyžadovalo značné množstvo času, keďže údaje v katalógu boli často nepresné, v stručnom dobovom opise sa vyskytovali tlačové i obsahové chyby, napr. v oblasti autorskej zodpovednosti za dielo alebo v názve. Opis názvových údajov bol skráteneý, v niektorých prípadoch dokonca nebolo možné dielo s istotou identifikovať. Jednoznačným príkladom bola *skupina dizertácií*, ktorú kníhkupec zapísal do katalógu vo veľmi zjednodušenej forme a s nepresnými údajmi.¹⁸ Komplikácie podobného charakteru nastali i pri identifikácii provenienčných charakteristík tlačí v katalógu.

Z hľadiska chronologického prevažnú väčšinu korpusu tvorili tlače 18. storočia dovážané predovšetkým z nemeckých miest, ktorými boli tlačiarenské a kníhkupecké centrá – Lipsko, Göttingen, Berlín, Frankfurt nad Mohanom, Halle, Jena a Norimberg. Takmer tretina miest z nemecky hovoriacich krajín, z ktorých pochádzala literatúra v katalógu, bola zároveň univerzitnými mestami s medicínskou fakultou a stali sa teda vhodným zázemím pre vydávanie relevantnej medicínskej literatúry. Vzhľadom na provenienčné zastúpenie tlačí 17. st. išlo o mestá Amsterdam,

¹⁸ Napr. *Dissertationes variorum Auctorum*, či *Dissertationes Medicae*; *Dissertationes variorum inaugurales* a pod.

Frankfurt nad Mohanom, Ženeva, Lyon, Kodaň a Benátky. Tlače 16. storočia pochádzali najmä z tlačiarní vo Frankfurte nad Mohanom, v Benátkach, Bazileji, Lyone, Amsterdame, Norimbergu a vo Wormse. Podrobnejšie vyhodnotenie sa nachádza v Prílohe A.

Storočie	Počet
16.	22
17.	114
18.	344
Sine anno [Bez roku]	3
Sine loco, sine anno [Bez miesta, bez roku]	7
<i>Spolu</i>	490

Tabuľka 2. Chronologické charakteristiky titulov v katalógu

Typologické a tematické charakteristiky katalógu

V katalógu sa vyskytovali monografické i periodické publikácie, ročenky, dizertácie, príručky, zbrané spisy, slovníky i učebnice odborne orientované na oblasť medicíny alebo súvisiacich prírodných vied. Tento korpus bol tematicky veľmi pestrý. Svoje zastúpenie našli diela z praktickej medicíny, z anatómie, chirurgie, fyziológie, patológie, ale aj zo špecializovaných oblastí, napr. osteológie, oftalmológie, gynekológie i zo súvisiacich disciplín, napr. farmácie, balneológie, či ďalších prírodných vied – fyziky, chémie, mineralógie, dokonca alchýmie. Zastúpené boli i dejiny medicíny, značná pozornosť sa venovala samotnej diagnostike a opisu príznakov rôznorodých ochorení alebo aplikácii liečebných postupov a využití liečebných metód. Vyskytovali sa aj publikácie z veterinárnej medicíny¹⁹, ornitológie či botaniky. Špecifickú oblasť tvorila publikovaná korešpondencia známych lekárov. *Periodiká* netvorili v katalógu osobitnú skupinu, ale boli súčasťou priebežného číslovania. V nasledujúcom texte uvidíme výberovo konkrétne tituly vo vzťahu k zvoleným skupinám a predstavíme si ich autorské a stručne i obsahové charakteristiky.

Medicína praktická

Ján Torkoš i jeho otec Ján Justus vykonávali lekársku prax a k dispozícii mali niekoľko príručiek a monografií z oblasti praktickej medicíny. Jednou z nich bola

¹⁹ Príručky usmerňovali hospodára pri starostlivosti o rožný dobytok, kone a liečení ich chorôb a pod.

práca Girolama Mercurialeho (1530 – 1606) pod názvom *Medicina practica* (Lyon, 1623). Aktuálnejšie poznatky reprezentovali nasledovné diela: *Medicina clinica, oder Handbuch der medicinischen Praxis* (3. vyd., Berlín, 1786)²⁰ od Christiana Gottlieba Selleho alebo práca známeho nemeckého chirurga, profesora anatómie a chirurgie v Altdorfe Lorenza Heistera²¹ (1683 – 1758) *Compendium medicae practicae* (Amsterdam, 1741, 1 fl. – 15 kr.). Vyberáme i publikáciu *Praxis medica* (Leiden, 1752, 1 fl. 45 kr, 45 kr) Johanna de Gortera (1689 – 1762), ktorý bol žiakom humanistu, lekára a botanika Hermana Boerhaaveho na univerzite v Leidene.

Anatómia a chirurgia

V knižnici nemohla chýbať práca významného predstaviteľa anatómie Andreea Vesalia (1514 – 1564) ilustrovaná príručka *Anatomie* (1551, Norimberg; 5 fl. 2 fl.) a z neskôr vydaných diel práca Lorenza Heistera *Medicinische, Chirurgische, und Anatomische Wahrnehmungen* (Rosstock, 1753, 8 fl., 2 fl.). Svoje miesto si našla i publikácia zakladateľa patologickej anatómie a profesora anatómie v Padove²² Giovanniho Battistu Morgagniho (1682 – 1771) *Adversaria anathomica* (Leiden, 1723, 5 fl., 2 fl.).

Medzi ďalšími titulmi by sme našli i anatomickú rozpravu o ľudskom tele *Anatomische Abhandlung des menschlichen Leibes* (4 časti v 2 zväzkoch, Berlín, 1733; 4 fl, 1 fl.) od Jacoba Benigna Winslowa²³ (1669 – 1746), dánskeho lekára pôsobiaceho vo Francúzsku. Anatomickému popisu krvného obehu sa venoval Johann Christian Andreas Mayer v práci *Anatomische Beschreibung der Blutgefäße des menschlichen Körpers* (Berlín, 1777; 6 fl, 2 fl.). V zbierke sa nachádzalo i jeho dielo opisujúce stavbu ľudského tela – *Beschreibung des menschlichen Körpers* (4 časti v 3 zväzkoch, Berlín, 1783; 8 fl., 3 fl.). K nemu sa osobitne predávala aj ilustračná medirytinová príloha, ktorú kníhkupec Schwaiger v katalógu uviedol pod názvom *Anatomische Kupfertafeln zu Mayers anatomisch Beschr[eibung]*. ([S.l.], [s.n.]; 6 fl., 2 fl.).

Do zbierky sa dostala i veľmi populárna práca s množstvom ilustrácií Joannea Sculteta (1595 – 1645) *Armamentarium chirurgicum bipartitum* (Frankfurt nad Mohanom, [Ulm], 1666; 2 fl., 45 kr.), ktorá sa stala príručkou rôznych chirurgických nástrojov a dokumentovala ich využitia v medicíne v 17. storočí. Do tejto skupiny patrila i monografia vyššie uvedeného Johanna de Gortera²⁴ *Chirurgia repurgata* (Leiden,

²⁰ Krátka recenzia na knihu v čase jej vydania bola publikovaná v *Allgemeine Litteraturzeitung*, 1786, č. 245. Je dostupná na internete: <http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00024593>.

²¹ JUNAS, J., BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*, s. 154.

²² JUNAS, J., BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 21, s. 137.

²³ Viac o autorovi a jeho publikačnej činnosti stránke Jacobus Benignus Winslow [online]. Dostupné na internete: <<http://www.whonamedit.com/doctor.cfm/2960.html>>.

²⁴ Od Johanna de Gortera vlastnil Ján Torkoš i ďalšie tituly: prvé vydanie práce *De perspiratione insensibili tractatus* (Leiden, 1725, 1 fl. 45 kr., 40 kr.); i dielo *Medicina Hipocratica* (Leiden, 1747, 3 fl. 45 kr., 1 fl. 45 kr.)

1742; 1 fl. 30 kr., 30 kr.). Torkoš do korpusu zbierky zaradil i zbierku spisov Johanna Leberechta Schmuckera (1712 – 1786) pod názvom *Vermischte Chirurgische Schriften* (Berlin a Stettin, 1776; 3 fl., 1 fl. 30kr.), ktorú vydal v r. 1776 – 1779 Friedrich Nicolai.

Z oblasti osteológie²⁵ sa v katalógu nachádzala ilustrovaná príručka o stavbe ľudského tela *Institutiones osteologicae in usum praelutionum academicarum : cum iconibus anatomicis* (Halle, 1751; 1 fl., 30 kr., 15 kr.) od Philippa Adolpha Böhmera (1717 – 1789), ktorý pôsobil vo funkcii univerzitného profesora v Halle i ako osobný lekár pruského kráľa Friedricha Wilhelma II. (1744 – 1797). Ďalším z radu osobných lekárov panovníkov bol i François Quesnay – profesor chirurgie a osobný lekár Ludovíta XV.²⁶, ktorého publikáciu *Chirurgische Abhandlungen über Eiterung und den heissen Brand* preložil z francúzštiny Johann Hermann Pflingsten (Berlín, 1786; 2 fl. 45 kr.).

Fyziológia

Monografie z oblasti fyziológie²⁷ sa stali dôležitou súčasťou tejto modernej a dobre vybavenej knižnice. V nasledujúcom texte prezentujeme stručne niektoré z nich. Jeden z najlepších žiakov Giovanniho Battistu Morgagniho – taliansky anatóm a fyziológ, profesor praktickej medicíny v Bologni Leopoldo Marco Antonio Caldani²⁸ (1725 – 1813) vypracoval základy fyziológie v príručke *Institutiones physiologicae* (Lipsko, 1785; st. 2 fl.45 kr.). Súčasťou zbierky sa stala i štvorzväzková práca jedného z najznámejších európskych chirurgov a oftalmológov, dánskeho lekára Jürgena Heuermanna (1723 – 1768) pod názvom *Physiologie* (Kodaň, 1751; 6 fl., 2 fl.). Heuermannove práce sa osvedčili a používali sa dlhé obdobie pri výučbe na nemeckých univerzitách.²⁹

Okrem nich si Torkoš zadovážil i diela *Quaestiones Physiologicae* (Lipsko, 1794; 1 fl., 30 kr., 45 kr.) od antropológa a riadneho profesora fyziológie³⁰ na univerzite v Lipsku Ernsta Platnera (1744 – 1818) a *Institutiones Physiologiae* (Lipsko, 1752; 1 fl, 30, 20 kr.) od nemeckého lekára a botanika Christiana Gottlieba Ludwiga.

Švajčiarsky lekár Albrecht von Haller (1708 – 1777) spracoval na základe fyziologických výskumov systematickú učebnicu fyziológie *Primae lineae Phisiologiae*, ktorá sa dočkala mnohých vydaní i prekladov.³¹ Ján Torkoš vlastnil okrem dvoch jej latinských vydaní (Göttingen, 1765; 1 fl. 30 kr, 30 kr.), (Göttingen, 1780; 48 kr.) i rozšírené vydanie nemeckého prekladu pod názvom *Grundriss der Physiologie für Vorlesungen* (Berlín, 1788; 3 fl; 1 fl.). Autorom nemeckého prekladu bol ďalší významný lekár – Samuel Thomas Sömmering, poznámkami ho opatril profesor Heinrich

²⁵ Osteológia = náuka o kostiach, venuje sa ich vývoju, tvaru, funkciám, štruktúre a pod.

²⁶ Medizin - Allgemeine Werke.

²⁷ Fyziológia = veda študujúca funkcie organizmu, orgánov a orgánových sústav.

²⁸ Leopoldo Marco Antonio Caldani.

²⁹ Biografie Dänen deutscher Abstammung und Deutsche in Kopenhagen.

³⁰ Ernst Platner.

³¹ PORTER, R. Největší dobrodiní lidstva, s. 283.

August Wrisberg a sprievodné poznámky k učebnici doplnil profesor P. F. Meckel z Halle³².

Do knižnice si Ján Torkoš zaradil i osemzväzkový nemecký preklad pôvodne latinského diela – *Anfangsgründe der Physiologie des menschlichen Körpers* (Berlin 1759 – 1776; 25 fl. 30kr., 12 fl.).

Skupinu vybraných titulov uzatvára príručka *Institutiones Physiologicae* (Göttingen, 1787; 2 fl. 30 kr; 1 fl. 15 kr.) od nemeckého lekára Johanna Friedricha Blumenbacha³³ (1752 – 1840). Pôsobil ako profesor medicíny na univerzite v Göttingene a ako člen Berlínskej akadémie vied³⁴ a stal sa dominantnou postavou biomedicínskeho myslenia v Nemecku.³⁵

Patológia

Christoph Wilhelm Friedrich Hufeland (1762 – 1836), hlavný lekár berlínskej nemocnice Charité a profesor medicíny na univerzite v Jene,³⁶ sa v monografii *Ideen über Pathogenie und Einfluss der Lebenskraft auf Entstehung und Form der Krankheiten, als Einleitung zu pathologischen Vorlesungen* (Jena, 1795; 2 fl. 15 kr, 1 fl. 12 kr.)³⁷ zaoberal mechanizmom vzniku chorôb a ich liečbou.

Torkoš vlastnil dve vydania diela *Commentaria in Institutiones Pathologiae medicinalis* od Hieronyma Davida Gauba (ca. 1705 – 1780). Išlo o exempláre z r. 1759 (Lipsko, 1759; 2 fl. 40 kr.)³⁸ a z r. 1792 v úprave lekára Ferdinanda Dejeana (Viedeň, 1792). V práci *Institutiones Pathologiae* (Lipsko, 1754; 45 kr., 15 kr.) identifikoval Christian Gottlieb Ludwig choroby ako zmeny v pevných a tekutých častiach tela a nie ako osobitné entity. Úmyslom príručky bolo previesť jej čitateľa „z vonku smerom dnu“, od symptómov k vnútornému stavu a jeho východiskám.³⁹

³² Recenziu na dielo nájdeme i v dobovom periodiku Allgemeine Literatur Zeitung, 1786, č. 91, ktorá je dostupná na internete: <http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00006208>.

³³ Do katalógu bola zaradená i ďalšia zaujímavá publikácia od J. F. Blumenbacha pod názvom *Introductio in historiam medicinae litterariam* (Göttingen, 1786). Je to prvé vydanie prelomovej bibliografie v histórii medicíny, je usporiadaná chronologicky podľa tematiky a pokrýva obdobie od antiky až po obdobie, v ktorom Blumenbach pôsobil. Obsahuje všeobecnú históriu medicíny a jej príbuzných oblastí. Ďalšie informácie o tomto vydaní dostupné na internete: <<http://www.ilab.org/db/detail.php?lang=ru&booknr=336754059>>. Recenzia na dielo publikovaná v periodiku Allgemeine Literatur-Zeitung, 1786, č. 198. Dostupná na internete: <http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00023568>.

³⁴ Biographies.

³⁵ PORTER, ref. 31, s. 284.

³⁶ Christoph Wilhelm Friedrich Hufeland.

³⁷ Recenzia na publikáciu bola uverejnená v periodiku Allgemeine Literaturzeitung, 1797, č. 27. Dostupná je na internete: <http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00013799>.

³⁸ Recenzia na publikáciu bola uverejnená v periodiku Allgemeine Literaturzeitung, 1793, č. 254. Dostupná je na internete: <http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00009306>.

³⁹ BROMAN, T. H. The Transformation of German Academic Medicine 1750 – 1820, s. 82.

Diagnostika a liečba chorôb

Skupina titulov so zameraním na diagnostiku a postupy uplatňované v procese liečby tvorila jednu z najpočetnejších kategórií popri prácach z anatómie a chirurgie.

Zo skupiny starších tlačí by sme uviedli titul *De gangraena et sphacelo, tractatus methodicus* (Oppenheim, 1617; 15 kr.) od nemeckého chirurga pôsobiaceho vo Švajčiarsku Wilhelma Fabricia Hildana (1560 – 1639).

Reumatické horúčkovité stavy opísal v práci *Beschreibung des rheumatischen Fiebers, welches gegenwärtig allgemein herrscht* (Viedeň, 1789; 24 kr., 6 kr.) osobný lekár kardinála Migazziho – Johann Jakob Wernischek (1743 – 1804). Pochádzal z Turca a medicínu vyštudoval vo Viedni

V zbierke sa nachádzalo i kľúčové dielo talianskeho lekára Bernardina Ramazziniho (1633 – 1714), profesora teórie medicíny na univerzite v Modene „*De morbis artificum diatriba*“ (1700), avšak v prepracovanom nemeckom preklade od Johanna C.G. Ackermanna pod názvom *Abhandlung von den Krankheiten der Künstler und Handwerker* (Stendal, 1780; 1 fl. 30 kr., 30 kr.). Práca predstavuje prvé súhrnné spracovanie chorôb z povolania. Autor v nej analyzoval vzťah pracovných podmienok a chorôb súvisiacich s výkonom viac ako 50 rôznych povolání, od baníkov, dojok, roľníkov až po spisovateľov. Opísal i choroby súvisiace s otravami ortuťou, či nesprávnym držaním tela pri výkone niektorých úkonov.⁴⁰

Podmienkami a ochoreniami vojakov sa zaoberal významný nemecký lekár Ernst Gottfried Baldinger (1738 – 1804), ktorý pôsobil počas sedemročnej vojny ako vojenský lekár a svoje poznatky z praxe priblížil v práci „*De Militium Morbis*“ (Wittenberg, 1763). Ján Torkoš vlastnil druhé vydanie nemeckého prekladu tejto práce pod názvom *Von den Krankheiten einer Armee* s podtitulom *Aus eignen Wahrnehmungen im preußischen Feldzuge* (Bad Langensalza, 1774; 1 fl. 15 kr. 24 kr.).⁴¹

Z oblasti vojenského lekárstva sa v zbierke nachádzal i nemecký preklad monografie „*Observations of Disease of the Army*“ (1752) – *Beobachtungen über die Krankheiten einer Armee* (Altenburg, 1764; 1 fl. 30 kr. 30 kr.) od Sira Johna Pringla (1707 – 1782) vojenského chirurga škótskeho pôvodu, považovaného za zakladateľa modernej vojenskej medicíny. Autor v diele priblížil základné praktické princípy hygieny vojakov a ich ochrany pred prenosom infekčných chorôb.⁴²

Problematika diagnostiky a liečenia skorbutu bola zastúpená monografiou J. Linda – *Abhandlung vom Scharbock* (Riga, 1775; 1 fl. 30 kr. 30 kr.), v ktorej ako prvý opísal klinický obraz skorbutu.⁴³

⁴⁰ PORTER, ref. 31, s. 333.

⁴¹ Baldinger, Ernst Gottfried, s. 550.

⁴² John Pringle Biography (1707 – 1782).

⁴³ JUNAS, BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 21, s. 165.

V predávanej pozostalosti sa nachádzalo aj francúzske vydanie publikácie o pohlavných chorobách – *Observations pratiques sur les maladies veneriennes* (Paríž, 1785; 30 kr.) od François Xaviera Swediaura (1748 – 1824), lekára rakúskeho pôvodu, pôsobiaceho v Londýne i Paríži, ktoré z angličtiny preložil M. J. Gibelin. Dvorný lekár v Braunschweigu Johann Gottfried Pietsch spracoval v príručke *Geschichte practischer Fälle von Gicht und Podagra* (Halle, 1772; 1 fl. 20 kr.) problematiku dny.

Do súboru diel známych osobností európskej medicíny, ktoré našli svoje miesto v zbierke Jána Torkoša, patrila i práca z oftalmológie *Doctrina de morbis oculorum* (Viedeň, 1777; 45 kr., 15 kr.) od významného vojenského chirurga, profesora chirurgie a pôrodnictva Josepha Jakoba von Plencka (1738 – 1807), ktorý pôsobil aj na lekárskej fakulte Trnavskej univerzity.⁴⁴ Zaujímavosťou je, že išlo o prvú knihu tohto druhu zo západu, ktorá bola preložená do japonského jazyka (prekladateľom do japončiny bol Udagawa Genshin (1769 – 1834) a kniha vyšla v r. 1815 v Osake).⁴⁵

V zbierke sa nachádzala i monografia o dýchavičnosti od Hillara *Über die Engbrüstigkeit* (Lipsko, 1769; 36 kr. 12 kr.) a publikácia M. J. Marxa o suchotinách *Von der Schwindlungensucht* (Hannover, 1784; 45 kr. 20 kr.).

Tematikou nádorových ochorení sa zaoberal Peter Bierchen – *Abhandlung von den wahren Kennenzeichen der Krebs-Schäden* (Göttingen, 1775; 7 kr.). Išlo o nemecký preklad zo švédskoho originálu, ktorý zostavil Andreas Murray. Do súboru Torkoš zaradil i publikáciu od neznámeho autora – *Abhandlungen von Krebs* (Frankfurt nad Mohanom, 1764; 10 kr.).

Na záver uvedieme výberovo i ďalšie z publikácií z pozostalosti Jána Torkoša. Problematikou hemoroidov sa zaoberal Ernst J. Reifeld v príručke *Von der goldenen Ader* (Sulechów, 1764; 10 kr.) a infekčným chorobám – napr. svrabu sa venovali Edmund Vincenz a Guldener von Lobes (1763 – 1827). Von Lobes pôsobil ako lekár vo Viedni a v Prahe. V podrobnej štúdii pod názvom *Beobachtungen über die Krätze* (Praha, 1791; 51 kr. 12 kr.) priblížil okrem opisu a príznakov choroby i zdravotný stav obyvateľstva v Prahe.⁴⁶

Farmácia

Informácie o zložení, účinkoch a praktickom využití liečiv boli pre vykonávanie lekárskej praxe nevyhnutné. V zbierke sa preto nachádzalo niekoľko dispensatórií, t. j. zoznamov liekov, príručiek o ich príprave a zložení – napr. dvojväzkové *Neues verbessertes Dispensatorium* (Hamburg, 1768 – 1772; 6 fl. 15. kr., 2 fl. 15 kr.).

Vyberáme i publikáciu Ernsta Antona Nicolaia – *Recepte und Kurarten* (Jena, 1780; 2 fl, 1 fl.) a trojdielnu príručku *Erleuterung der Arzneymittel in der verbesserten Provinical-Pharmacopae* (Viedeň, 1796; 2 fl. 45 kr., 1 fl. 15 kr.). Andrej Schwaiger predával

⁴⁴ JUNAS, BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 21, s. 186.

⁴⁵ [Udagawa Genshin].

⁴⁶ Guldener von Lobes, Edmund Vincenz.

i titul *Die Kennzeichen der Güte und Verfälschung der Arzneimitteln* (Drážďany, 1787 2 fl., 1 fl.) od bruselského lekárniky Jeana Baptista van den Sandeho a nemeckého lekára, spisovateľa a prekladateľa Christiana F. Samuela Hahnemanna⁴⁷ (1755 – 1843), ktorý je taktiež známy ako zakladateľ homeopatie.⁴⁸ Do ponuky kníhkupec zaradil i rakúsky vojenský liekopis *Pharmacopaea Austriaco-Provincialis* (Viedeň, 1795; 1 fl. 30 kr.) a dve diela významného uhorského lekára Zachariáša Gottfrieda Huszteho (1754 – 1803) – *Gekrönte Preisschrift über die verbesserung der K. K. Feldapotheken und des Studienwesens an der Josephsacademie zu Wien* (Bratislava: [Š.P. Weber], 1795; 30 kr. 10 kr.) a *Ideen zur Verbesserung der österreichischen Provinzialpharmakopee [...]* (Bratislava: [J. N. Schauff], 1797; 48 kr., 20 kr.) Huszty sa venoval problematike starostlivosti o verejné zdravie a vydal práce o reformovaní lekárenstva. Stal sa čestným členom lekárskej a chirurgickej spoločnosti v Zürichu i ďalších učených spoločností.⁴⁹

Gynekológia

V skupine odbornej literatúry z gynekológie boli okrem ďalších autorov, najpočetnejšie zastúpené práce lekára, profesora pôrodníctva na viedenskej univerzite Johanna Raphaela Steideleho (1737 – 1823).⁵⁰ Odborné publikácie s množstvom ilustrácií sa orientovali na zlepšenie úrovne vtedajšej praxe v oblasti pôrodníctva a dočkali sa mnohých vydaní, napr. tituly – *Sammlung von Beobachtungen über die Zerreiſung der Gebähr-Mutter* (Viedeň, 1774; 30 kr. 8 kr.) a trojzväzková príručka o chirurgických nástrojoch využívaných pri pôrode – *Abhandlung von der Unvermeidlichkeit der Instrumente in der Geburtshülfe* (Viedeň, 1774; 30 kr., 7 kr.) a príručka pre pôrodné asistentky – *Lehrbuch von der Hebammenkunst mit Kupfern* (Viedeň, 1779; 2 fl. – 5 kr.).

Fyzika a chémia

Z oblasti prírodných vied vlastnil Ján Torkoš i druhé doplnené vydanie trojzväzkovej publikácie vysokoškolského pedagóga na trnavskej univerzite a kráľovskej akademii v Bratislave – Mateja Pankla (1740 – 1798) *Compendium in institutionum physicarum* (Bratislava: [Ján Michal Landerer], 1793; 2fl., 1 fl.) a učebnicu základov chémie od Rudolpha Augusta Vogela (1724 – 1774) *Institutiones chemiae ad lectiones academicas accommodatae* (Göttingen, 1755; 1 fl., 30 kr., 20 kr.)

⁴⁷ Recenzia na toto vydanie publikácie v dobovom periodiku *Allgemeine Literaturzeitung*, 1788, č. 82. dostupná na internete: <http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00001963>.

⁴⁸ Zur Entstehung der Homöopathie.

⁴⁹ TIBENSKÝ, J., HROCHOVÁ, M., MAUEROVÁ, M. Biobibliografia prírodných, lekárskech a technických vied na Slovensku do r. 1850, s. 277 – 278.

⁵⁰ TIBENSKÝ, HROCHOVÁ, MAUEROVÁ, ref. 49, s. 619.

Balneológia

Výskum liečivých a vôd a prameňov poskytoval priestor, z ktorého medicína mohla čerpať potrebné informácie a uplatňovať zistené poznatky v procese liečby ochorení svojich pacientov. V pozostalosti J. Torkoša vyberáme nasledovné tituly. Liečivým účinkami prameňov v Aachene sa zaoberal Carl Gottlob Springsfeld v diele *Iter medicus ad Terms Aquisgranenses & fontes Spadanos* (Lipsko, 1748; 1 fl. 30 kr. 20 kr.). Opisu liečivých účinkov rakúskych vôd a prameňov sa venovala práca *Beschreibung der Österreichischen Gesundheits Bäder* (Norimberg, 1734; 3 kr.). Oldenburský lekár Heinrich Matthias Marcard sa zaoberal dôležitosťou využitia kúpeľov v práci – *Über den Gebrauch der Bäder* (Hannover, 1793; 1 fl. 30 kr. 45 kr.) a účinky prameňov v nemeckom meste Pyrmont pri liečení chronických ochorení opísal v diele – *Kurze Anleitung zum innerliche Gebrauche des Pirmonter Brunnens zu Hause an der Quelle* (Pyrmont a Hannover, 1791; 2 fl. – 30 kr.).⁵¹

Periodiká

Odborné časopisy poskytovali priestor pre rýchlejšie šírenie aktuálnych poznatkov z rôznych oblastí a špecializácií medicíny. Informovali o novinkách v oblasti diagnostiky chorôb, liečebných postupov, liečiv alebo iných naliehavých otázkach vtedajšej medicínskej praxe. Na stránkach sa objavovali recenzie knižných i periodických titulov vychádzajúcich v Európe. Stali sa dynamickým médiom prenosu informácií v lekárskej komunite, a tak umožnili zvyšovanie úrovne starostlivosti o pacienta.

V ponúkanej pozostalosti J. Torkoša sa nachádzalo aj množstvo odborných časopisov odoberaných v niektorých prípadoch i niekoľko desaťročí ich existencie. Z katalógu však nie je jasné, či boli odoberané ročníky kompletne, uvádzajú sa iba počty zväzkov, do ktorých boli zviazané. Pre lepšiu orientáciu v ponúkaných časopisoch sme zostavili tabuľku periodík a ročníkov zo zbierky J. Torkoša, ktoré sa ponúkali na predaj (tab. 3). Bohatá zbierka titulov svedčí o erudovanosti, úrovni a profesionálnom úsilí získavať nové odborné poznatky.

---

⁵¹ Recenzia diela publikovaná v periodiku *Allgemeine Litteraturzeitung*, 1791, č. 183. Dostupné na internete: <http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00006020>.

Názov	Zodpovednosť za dielo (redaktori, zostavovatelia)	Krátka anotácia	Miesto vychádzania	Počet zv.	Roky odobrenia	Cena
Commentationes Societatis Regiae Scientiarum Göttingensis ⁵²	nezistené	nezistené	Göttingen	10	1779 – 1791	66 fl., 18 fl.
Novi Commentarii Soc. Regiae Scientiarum Göttingensis	nezistené	nezistené	Göttingen a Gotha	8	1771 – 1778	60 fl., 15 fl.
Acta Eruditionum	Otto Mencke	Prvý vedecký časopis v Nemecku s interdisciplinárnym zameraním. Obsahoval príspevky z medicíny, matematiky, fyziky, práva, histórie, geografie, teológie. ⁵³	Lipsko	6	1682	18 fl., 6 fl.
Commercii literarii Norimbergensi	nezistené	nezistené	Norimberg	11	1731 – 1741	15 fl., 5 fl.
Acta Academiae electoralis Moguntinae scientiarum utilium quae Erfordiae est	nezistené	nezistené	Erfurt	nede fino vané	1757	1 fl. – 15 kr.
Physikalisch-Chemisches Magazin [für Aerzte, Chemisten und Künstler]	Jacob Andreas Weber	Rôzne príspevky z chémie, fyziky a súvisiacich oblastí.	Berlin	nede fino vané	1780	2 fl. – 3 kr.
Medicinisches Bibliothek.	Johann Friedrich Blumenbach	Obsahoval podrobné abstrakty periodickej literatúry. ⁵⁴	Göttingen	3	1783	6 fl. 2 fl. 30 kr.
Neue medicinische Bibliothek	August Rudolf Vogel	Obsahoval rozsiahle recenzie kníh, akademických dišpút, dizertácií a zaujímavé príspevky z oblasti medicíny, lekárske novinky z rôznych miest, správy o vedeckých spoločnostiach, školských vedeckých časopisoch ⁵⁵	Göttingen	8	1745	6 fl. 2 fl.
Magazin Fuer Aerzte	Ernst Gottfried Baldinger	Zameraný na sprístupnenie nových poznatkov z pozorovaní v oblasti lekárskeho vied či chémie, príspevky z dejín medicíny.	Lipsko	nede fino vané	1779-1794	48 fl., 8 fl.

Tabuľka 3. Periodiká a ročenky zo zbierky J. Torkoša ponúkané na predaj

⁵² Zdigitalizovaná verzia periodika prístupná na internete: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/no_cache/dms/load/img?IDDOC=221108>.

⁵³ Acta Eruditorum.

⁵⁴ Recenzia periodika uverejnená v Neue allgemeine deutsche Bibliothek, 1796, č. 1. Dostupná na internete: <<http://www.ub.uni-bielefeld.de/cgi-bin/neubutton.cgi?pfad=/diglib/aufkl/nadb/255964&seite=00000270.TIF>>.

⁵⁵ KRONICK, D. A. Devant le Deluge and other essays on early modern scientific communication, s. 46 – 47.

Journal Medizinisches	nezistené	nezistené	S.l. : s.n.	34	nedefinované	17 fl., 5 fl.
Aufklärungen der Arzneywissenschaft aus den neuesten Entdeckungen in der Physik, Chemie und andern Hilfswissenschaften	C. W. von Hufeland, J.F.A. Göttling	nezistené	Weimar	2	1793	1 fl. – 12 kr.
Neues Medicinisches Wochenblatt [fuer Aerzte, Wundaerzte, Apotheker und Freunde der Naturwissenschaft unter Aufsicht] der medicinischen Fakultät zu Gießen	nezistené	Periodikum informovalo o novinkách v oblasti medicíny, obsahovalo oznamy o povýšení či úmrtí lekárov, recenzie lekárskejších publikácií. ⁵⁶	Frankfurt nad Mohanom a Gießen	nedefinované	1789	2 fl. – 15 kr.
Physische und anatomische Abhandlungen der königl. Akademie der Wissenschaften in Paris, mit Kupfern	nezistené	nezistené	Wroclaw	20	1748	40 fl., 7 fl.
Abhandlungen der [Römisch-Kaiserlich. Königl.] Josephinischen medicinisch=chirurgischen Akademie	nezistené	Najstaršia periodická publikácia zostavovaná v Josephinischen Akademie (1787 – 1801) ⁵⁷	Viedeň	nedefinované	1788	4 fl. 30 kr., 2 fl.
Fränkische Sammlungen [von Anmerkungen aus der Naturlehre, Arzneygelahrheit, Oekonomie und den damit verbundenen Wissenschaften]	H. Fr. Delius; č. 19-28 a 31-38 (zo 48) G. P. Monath (1758-1763)	Prírodovedný časopis so širokospektrálnym zameraním. Vychádzal v r. 1756 – 1768. ⁵⁸	Norimberg	8	1756 – 1768	6 fl., 2 fl.
Medicinisch-Praktische Bibliothek	Johann Andreas Murray	Vedecký časopis vychádzajúci v r. 1774 – 1780. Obsahoval výsledky rôznych pozorovaní, oznamy o známych osobnostiach. ⁵⁹	Göttingen	3	1775 – 1778	6 fl., 2 fl.
Göttingische gelehrte Anzeigen	nezistené	Najstarší periodický titul recenzujúci v nemeckom jazyku, usilujúci sa ponúknuť polyhistoricky všestranne zamerané kritické príspevky.	Göttingen	18	1790 – 1795	7 fl.

⁵⁶ Recenzia na periodikum uverejnená v časopise Allgemeine deutsche Bibliothek, 1791 Zv. 104, č. 1, s. 132. dostupná na internete: <<http://www.ub.uni-bielefeld.de/cgi-bin/neubutton.cgi?pfad=/diglib/aufkl/adb/254918&seite=00000141.TIF>>.

⁵⁷ Bibliothek des Instituts für Geschichte der Medizin an der Universität Wien.

⁵⁸ Fränkische Sammlung.

⁵⁹ KRONICK, ref. 56, s. 47.

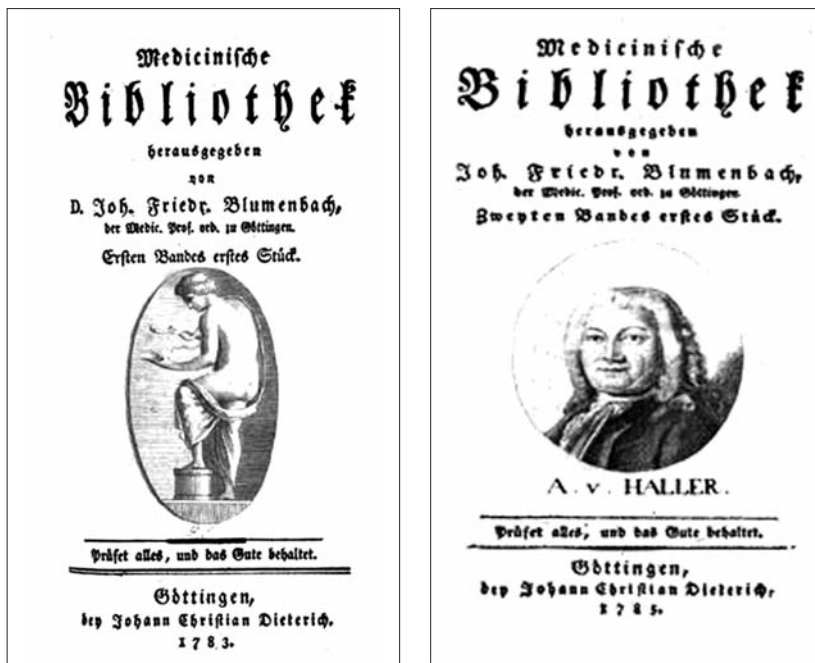
Journal des Sçavans⁶⁰ (510 – 540)	Denis de Sallo a ďalší.	Považovaný za prvý publikovaný vedecký časopis v Európe. ⁶¹	Amsterdam	31	1665 – 1702	31 fl.; 6 fl. 40 kr.
Hamburgisches Magazin [oder gesammlete Schriften, zum Unterricht und Vergnügen, aus der Naturforschung und den angenehmen Wissenschaften überhaupt] (554 – 569)	A.G. Kaestner, J.A. Unzer	nezistené	Hamburg	1 – 17	1747	15 fl., 3 fl.
Medicinisches Wochenblatt [für Ärzte, Wundärzte, Apotheker und denkende Leser aus allen Ständen]	Johann Jacob Reichard	Lekársky časopis obsahujúci aj recenzie relevantných publikácií. Vychádzal od r. 1780 – 1788. Nahradený periodikum Neues medicinisches Wochenblatt. ⁶²	Frankfurt nad Mohanom	8	1780 – 1787	6 fl. 2 fl.
Italienisch medicinisch-chirurgische Bibliothek, oder Übersetzungen und Auszüge aus den neuen Schriften italienische Aerzte und Wundärzte	Kühn, Weigel	nezistené	Lipisko	3	1793	6 fl.
Adversaria medico practica	Christian Gottlieb Ludwig	Lekársky štvrťročník, obsahoval napr. príspevky o epilepsii, či duševných chorobách. ⁶³	Lipisko	3	1769	7 fl. 30 kr., 2 fl.
Bibliothek das Archiv für die Geburtshülfe, Frauenzimmer und neugebohrner Kindern-Krankheiten	Johann Christian Stark	Periodikum zamerané na oblasť gynekológie, pôrodnictva a detských ochorení. Vychádzalo v r. 1789 – 1794.	Jena	6	1794	18 fl. 9 fl.

⁶⁰ The Amsterdam printing of the Journal des Sçavans.

⁶¹ Journal des Sçavans obsahoval informácie z rôznych oblastí relevantných pre odbornú verejnosť spolu s recenziami nových kníh. V úvode prvého čísla (5. 1. 1665) Sallo načrtnú 5 základných účelov periodika: 1. vytvoríť katalóg významných publikovaných diel v Európe spolu s ich krátkym popisom; 2. publikovať nekrológy známych osobností; 3. uverejňovať výsledky experimentov v oblasti fyziky a chémie, nové nebeské a meteorologické pozorovania a anatomické objavy zvierat; 4. dokumentovať uznesenia svetských a cirkevných tribunálov, univerzít vo Francúzsku a zvyšku Európy; 5. oznamovať novinky atraktívne pre vzdelaných mužov.

⁶² Medicinisches Wochenblatt fuer Aerzte, Wundarzte und Apotheker. Zdigitalizované periodikum je uverejnené v rámci francúzskeho projektu Gallica. Dostupná na internete: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb343488023/date>>.

⁶³ Adversaria medico practica.

Obr. 2 Medicinische Bibliothek, zost. Johann Friedrich Blumenbach, 1783, roč. 1.⁶⁴

Záver

Pri výskume osobných knižných zbierok môžeme okrem základných formálnych charakteristík knižnice sledovať nielen určité stopy profilácie čitateľských záujmov jej vlastníkov, ale v optimálnych prípadoch je možné zaznamenať aj vývoj a osudy zbierky. Pozostalosť J. Torkoša sa stala objektom obchodných aktivít A. Schwaigera. Vzhľadom na zvolené tematické vymedzenie predávanej literatúry, významné postavenie a funkciu Jána Torkoša, si dovoľím vysloviť predpoklad, že išlo iba o časť jeho knižnice. J. Torkoš pravdepodobne vlastnil i ďalšiu literatúru, ktorej osud nepoznáme. Taktiež je možné, že knižnicu budoval už jeho otec J. J. Torkoš a J. Torkoš ju dopĺňal o aktuálne publikácie.

Nevieme presne, v akých cenových reláciách sa knihy pohybovali, keď ich J. Torkoš do svojej zbierky nakupoval, poznáme však ceny, za ktoré ich A. Schwaiger následne predával. Priemerný plat mestského lekára v 70-tych rokoch 18. storočia predstavoval od dvadsať do dvesto florénov. Popri svojej úradnej funkcii sa mestskí lekári venovali aj súkromnej lekárskej praxi, ktorá bola často vyššia ako ich plat. Za jednotlivé úkony si mohli vyžiadať príslušné taxy stanovené v sadzovníku, ktorý bol

⁶⁴ Obr. 2 – ukážky titulných listov periodika prevzaté zo zdigitalizovanej verzie dostupnej na internete: <<http://books.google.com/books?id=dHIFAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Blumenbachs+medizinische+Bibliothek&hl=cs>>.

Príloha A

Provenienčné a chronologické charakteristiky tlačí v katalógu			
	Tlače 16. st.	Tlače 17. st.	Tlače 18. st.
Rakúsko			
<i>Graz</i>		1	
<i>Viedeň</i>		2	52
<i>SPOLU = 55</i>			
Taliansko			
<i>Benátky</i>	5	6	3
<i>Bologna</i>		1	
<i>Ferara</i>		1	
<i>Neapol</i>		1	1
<i>Rím</i>			2
<i>Treviso</i>		1	
<i>SPOLU = 21</i>			
Holandsko			
<i>Amsterdam</i>	1	16	7
<i>Haag</i>		1	1
<i>Leiden</i>		9	16
<i>Roterdam</i>		1	
<i>Utrecht</i>		3	1
<i>SPOLU=56</i>			
Švajčiarsko			
<i>Bazilej</i>	4	5	1
<i>Bern</i>		1	4
<i>Bern a Bazilej</i>			1
<i>Lausanne</i>			4
<i>Winterthur</i>			1
<i>Zürich</i>			2
<i>Ženeva</i>		10	1
<i>SPOLU = 34</i>			
Francúzsko			
<i>Lyon</i>	2	7	1
<i>Marseille</i>			1
<i>Paríž</i>		4	2
<i>Štrasburg</i>			8
<i>Toulouse</i>		1	
<i>SPOLU= 26</i>			
Nemecko			

<i>Altdorf bei Nürnberg</i>		1	
<i>Altenburg</i>			2
<i>Augsburg</i>		1	
<i>Bamberg</i>		1	
<i>Bad Langensalza</i>			2
<i>Bautzen</i>			1
<i>Berlin</i>			27
<i>Berlin, Zittau</i>			1
<i>Dessau</i>			1
<i>Drážďany</i>			5
<i>Erfurt</i>			2
<i>Frankfurt nad Mohanom</i>	8	16	14
<i>Frankfurt a Lipsko</i>			1
<i>Frankfurt a Gießen</i>			1
<i>Erlangen</i>			2
<i>Göttingen</i>			30
<i>Göttingen a Gotha</i>			1
<i>Halle</i>			13
<i>Hamburg</i>			1
<i>Hanau</i>		1	1
<i>Hannover</i>			2
<i>Hannover a Pyrmont</i>			1
<i>Heidelberg</i>			2
<i>Heilbronn</i>			1
<i>Jena</i>		2	10
<i>Karlsruhe</i>			1
<i>Kassel</i>			3
<i>Kolin</i>		1	
<i>Königsberg</i>			4
<i>Königsberg a Lipsko</i>			1
<i>Lingen</i>			2
<i>Lipsko</i>		5	62
<i>Lübeck</i>			1
<i>Lüneburg</i>			1
<i>Marburg</i>			1
<i>Norimberg</i>	1	2	8
<i>Nördlingen</i>			2
<i>Oppenheim</i>		1	
<i>Pasov</i>		1	2
<i>Regensburg</i>			3

<i>Rostock</i>			1
<i>Stendal</i>			2
<i>Ulm</i>		1	
<i>Weimar</i>			1
<i>Worms</i>	1		
<i>Würzburg</i>		1	
<i>SPOLU = 258</i>			
Dánsko			
<i>Kodaň</i>		7	2
<i>SPOLU = 9</i>			
Anglicko			
<i>Londýn</i>		2	1
<i>Salisbury</i>			1
<i>SPOLU = 4</i>			
Slovensko			
<i>Bratislava</i>			4
<i>SPOLU = 4</i>			
Poľsko			
<i>Wroclaw</i>			4
<i>Sulechów</i>			2
<i>SPOLU = 6</i>			
Rusko			
<i>St. Petersburg</i>			1
<i>SPOLU = 2</i>			
(Pripočítaný i jeden titul bez udania roku)			
Maďarsko			
<i>Győr</i>			1
<i>SPOLU = 1</i>			
Lotyšsko			
<i>Rīga</i>			1
<i>SPOLU = 1</i>			
Čechy			
<i>Praha</i>			1
<i>SPOLU = 1</i>			
Belgicko			
<i>Brusel</i>			1
<i>SPOLU = 1</i>			
Iné⁶⁵			

⁶⁵ Ide o mestá, ktoré prekračujú hranicu jedného štátu v chápaní dnešných hraníc jednotlivých štátov.

Berlin, Stettin			1
Viedeň, Praha, Terst			1
Viedeň, Lipsko			1
Wroclaw, Lipsko			1
<i>SPOLU= 4</i>			
Neidentifikované tlač			
7			
Bez miesta a roku (Sine loco, sine anno)			
7			
Bez miesta (Sine loco)			
10			
Dizertácie s neidentifikovateľnou provenienciou			
8			
Bez roku (Sine anno)			
3			
SPOLU = 515			

pripojený k dielu J. J. Torkoša *Taxa pharmaceutica Posoniensis*⁶⁶ (Bratislava: t. Royerianis, 1745). V 80-tych rokoch sa výška platu mestského lekára pohybovala už od 40 do 500 florénov. Medzi najlepšie platených lekárov patrili v tomto období práve lekári v Bratislave.⁶⁷ Akým príjmom disponoval J. Torkoš vo funkcii druhého, neskôr prvého mestského lekára, presne nevieme. Vzhľadom na zloženie prezentovanej zbierky pravdepodobne nemal problémy s ich nákupom. Značný provenienčný rozptyl, tematická i typologická rozmanitosť zahraničnej odbornej literatúry v zbierke je pravdepodobne výsledkom spolupráce J. Torkoša s kníhkupcom A. Schwaigerom, ktorý mu túto literatúru mohol – vzhľadom na svoju profesiu a zahraničné kontakty – zabezpečiť. Okrem neho však pôsobili na území Bratislavy i ďalší úspešní kníhkupci a predajcovia, od ktorých si mal možnosť Torkoš pri dopĺňovaní zbierky publikácie získať.⁶⁸ Mohol potenciálne využiť aj kontakty zo svojich lekárskejších štúdií v Göttingene alebo nakupovať v pomerne blízko situovanej Viedni. Tieto predpoklady by však mohol potvrdiť či vyvrátiť až podrobnejší archívny výskum prípadnej písomnej pozostalosti J. Torkoša. Preto zostávame iba v rovine predpokladov, ktoré sa na základe zistených skutočností javia ako logické.

Bez ohľadu na vyššie uvedené vzťahy, obsah katalógu svojim spôsobom čiastočne dokumentuje i smerovanie vývoja poznania v oblasti medicíny, ktoré sa postupne prepracúvalo k poznatkom založeným na podrobnom anatomickom skúmaní ľudského tela a odhaľovalo nepoznané vzťahy a príčiny mechanizmu jeho fungovania.

⁶⁶ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu, s. 151.

⁶⁷ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 66, s. 261.

⁶⁸ Ján Torkoš knižnicu pravdepodobne aktívne dopĺňal. Nachádzajú sa tu i publikácie obdobia krátko pred jeho smrťou.

Prezentovaný katalóg sa pre nás stal zaujímavým prameňom, kombinujúcim aspekt possessorský (vlastnícky) i kníhkupecké hľadisko, keď sa kniha stáva predmetom obchodu spolu s cenovým vyjadrením jej hodnoty a atraktívnosti na vtedajšom knižnom trhu.

Zoznam bibliografických odkazov

Acta Eruditorum [online]. [cit. 2008-06-16]. Dostupné na internete:

<<http://www.math.dartmouth.edu/~euler/publications/journals/ActaEruditorum.html>>.

Adversaria medico practica [online]. Dostupné na internete:

<<http://www.antiqubook.de/boox/ham/316653.shtml>>.

Baldinger, Ernst Gottfried . In *Neue deutsche Biographie* [online]. [cit. 2008-06-16].

Dostupné na internete: <

<http://mdz10.bib-bvb.de/~db/0001/bsb00016233/images/index.html?id=00016233&fip=193.87.32.5&no=21&seite=570>>.

Bibliothek des Instituts für Geschichte der Medizin an der Universität

Wien [online]. [cit. 2008-06-16]. Dostupné na internete:

<[http://www.b2i.de/fabian?Geschichte_Der_Medizin_\(Wien\)](http://www.b2i.de/fabian?Geschichte_Der_Medizin_(Wien))>.

Biografie Dänen deutscher Abstammung und Deutsche in Kopenhagen [online].

[cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete:

<<http://www.tyskforlaget.dk/SpurenBiografie.html>>.

Biographie. [online]. [cit. 2008-06-16]. Dostupné na internete:

<<http://users.manchester.edu/Facstaff/SSNaragon/Kant/Bio/BioUniFrames.html>>.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. *Vývoj zdravotníctva na Slovensku v období feudalizmu*.

Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973. 348 s.

BROMAN, T. H. *The Transformation of German Academic Medicine 1750 – 1820*

[online]. [cit. 2008-06-17]. Dostupné na internete:

<http://books.google.sk/books?id=pWm9aVk2fBwC&pg=PA82&lpg=PA82&dq=Christian+Gottlieb+Ludwig+%2B+Institutiones+Pathologiae&source=web&ots=XKZtvSzDkT&sig=m7bUBpnINLYdjptosgYEgV5l8mU&hl=cs&sa=X&oi=book_result&resnum=2&ct=result#PPP1_M1>.

Ernst Platner. In *Life Science Lexikon* [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete: <http://www.bionity.com/lexikon/d/Ernst_Platner>.

Fränkische Sammlung [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete: <<http://www.antiqubook.de/boox/ham/314250.shtml>>.

Guldener von Lobes, Edmund Vincez [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete: <http://www.ilab.org/db/book2019_1746.html>.

HOLANOVÁ, E. Vydavateľsko-kníhkupecké ponukové katalógy bratislavských kníhkupecov Dolla a Schwaigera 18. a 19. storočia. In *Kniha '87* : Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku. Martin : Matica slovenská, 1988, s. 63 – 75.

HOLANOVÁ, E. Andreas Schwaiger. In *Čitateľ*, 1987, roč. 36, č. 7-8, s. 292 – 294.

Christoph Wilhelm Friedrich Hufeland [online]. [cit. 2008-06-16]. Dostupné na internete: <<http://www.manchester.edu/kant/Bio/FullBio/HufelandCWF.html>>.

John Pringle Biography (1707 – 1782) [online]. [cit. 2008-06-19]. Dostupné na internete: <<http://www.faqs.org/health/bios/91/John-Pringle.html>>.

JUNAS, J., BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. *Dejiny medicíny a zdravotníctva* : Prehľad. Martin : Osveta, 1985. 562 s.

KRONICK, D. A. *Devant le Deluge and other essays on early modern scientific communication* [online]. [cit. 2008-06-19]. Dostupné na internete: <http://books.google.sk/books?id=L5s2ul8AQRsC&pg=PA47&lpg=PA47&dq=Murray+Medicinisich+Praktische+&source=web&ots=mImch8imSW&sig=MFezwN17d1Sk46-3Uk7GNDUqW_0&hl=cs#PPA47,M1>.

Medicinisches Wochenblatt fuer Aerzte, Wundarzte und Apotheker [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete: <http://www.maremagnum.com/book/239/MEDICINISCHES_WOCHENBLATT_AERTZE_WUNДАРZTE_APOTHEKERDRITTER_61937249-EN.html>.

PORTER. R. *Největší dobrodiní lidstva* : Historie medicíny od starověku po současnost. Přeložil Jaroslav Hořejší. Praha : PROSTOR, 2001. 807 s. ISBN 80-7260-052-4.

Leopoldo Marco Antonio Caldani [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete:
<<http://www.newadvent.org/cathen/16016a.htm>>.

Medizin-Allgemeine Werke [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete:
<<http://www.klittich-pfankuch.de/auktio40/AK17.htm>>.

Slovenský biografický slovník. Zv. 5. R-Š. Martin : Matica slovenská, 1992. 560 s.

Slovenský biografický slovník. Zv. 6. T-Ž. Martin : Matica slovenská, 1994. 692 s.

The Amsterdam printing of the Journal des sçavans [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete: <http://www.sil.si.edu/libraries/Dibner/newacq_2000.htm>.

TIBENSKÝ, J., HROCHOVÁ, M., MAUEROVÁ, M. *Biobibliografia prírodných, lekárskejších a technických vied na Slovensku do r. 1850*. Zv. 1. Martin : Matica slovenská, 1976, 722 s.

[*Udagawa Genshin*] [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete:
<<http://www.ilab.org/db/search.php?All=morbis>>.

Verzeichniss der von Herrn Dr. Johann von Torkosch hinterlassenen medicinisch = chirurgischen Büchern, welche um die äüüerst herabgegesetzten Preise, bey Andreas Schwaiger Buchhändler im Doktor v. Torkoschischen Hause, zu haben sind. Pressburg : Gedruckt mit Weberischen Schriften, 1788. 237s.

WITTMANN, R. *Bücherkataloge des 16.-18. Jahrhunderts als Quellen der Buchgeschichte. Eine Einführung*. In Wittman, Reinhard [Hgs]. *Bücherkataloge als Buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. Wiesbaden : Harrasowitz, 1984. ISBN 3-447-02529-8, s. 7-17.

Zur Entstehung der Homöopathie [online]. [cit. 2008-06-12]. Dostupné na internete:
<<http://www.mickler.de/geschichte.htm>>.

Books from the Collection of Ján Torkoš in the Bookseller's Andrej Schwaiger Catalogue from 1798

Bookseller's catalogue as a resource for the
research of the book culture history

Petronela Bulková

The article presents an analysis of the specialised medical and pharmaceutical literature from the hereditament of the main doctor of Bratislava Ján Torkoš (Johannes Torkosch), which was included in the offer of the book shop in Bratislava by its owner – bookseller Andrej Schwaiger (Andreas Schwaiger) in 1798.

The catalogue contains a wide spectrum of specialised monographic and periodic literature published in important printing centres of Europe, chronologically from the 16th to the 18th century, and mainly in Latin, German and in minimum number also in Hungarian language. Personalities of European importance due to their impact on progress in the field of medicine and pharmacy can be found on the list of authors. Keeping track of the development of professional grading of medical literature within the space of three centuries is an interesting aspect of this topic.

However, next lot of the collection of this excellent personality of our history stays unknown and so gives the opportunity for further research.

Reprezentanti geologického a mineralogického výskumu na východnom Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia

Lubica Poklembová

Východné Slovensko sa vyznačuje veľmi zaujímavým a pestrým územím, ktoré vždy lákalo a láka mnohých vedcov k výskumu. Vďaka prírodným darom skúmali naše územie od dávnych čias nielen domáci, ale aj zahraniční bádatelia a v mnohých oblastiach zachytili unikátne prírodné poklady. Toto územie v minulosti nebolo po geologickej stránke dostatočne preskúmané, len náhodné nálezy svedčili o výskyte mnohých vzácných nerastov. Takmer až do 2. svetovej vojny nachádzame o tomto území len minimum takých prác, ktoré by prispievali k riešeniu celkovej geologickej stavby územia a ktoré by boli vyhovovali požiadavkám komplexnosti geologického výskumu. Pritom, málokteré územie oplýva bohatstvom toľkých prameňov liečivých a minerálnych vôd, ale i jaskýň a nerastných surovín, ako práve východné Slovensko.

Týmto príspevkom chcem však vyzdvihnúť zásluhy tých, ktorí v uvedenom regióne vykonali koncom 19. a začiatkom 20. storočia mnohé priekopnícke práce a položili základ pre ďalší dynamický rozvoj geologicko-mineralogických vied.

Geologický vývin, stavba a štruktúra

Územie je z geologického hľadiska súčasťou Západných Karpát. Západné Karpaty sú priamym pokračovaním Álp a rozprestierajú sa od Dunaja cez územie Slovenska severovýchodným smerom, potom východným až do doliny Uhu v Zakarpatskej Ukrajine, kde sa začínajú Východné Karpaty. Charakteristickým znakom Západných Karpát je ich pásmovitá stavba, ktorá sa odráža aj v ich morfológii. Bradlové pásmo – maximálne 20 km široké – sa tiahne od Myjavy, dolinou Váhu a Oravy až do Poľska, kde veľkým oblúkom obchádza Vysoké Tatry a na naše územie sa vracia v oblasti Pienin, pokračuje cez Šariš až po úpätie Popričného. Územie ležiace od tohto pásu na severovýchod, sever a severozápad sú vonkajšie Západné Karpaty s flyšovým pásmom; územie, ktoré leží na jeho vnútornej strane sú označované ako vnútorné, centrálné Západné Karpaty. Flyšové pásmo Karpát tvorí na území východného Slovenska základný a dominantný prvok karpatskej sústavy.

Geologický vývin Západných Karpát má dve etapy. Prvá sa končí v mladšom paleozoiku, druhá sa začína triasom, keď vzniká karpatské geosynklinálne more, ktoré je vlastne základom Západných Karpát. Geologická stavba územia východného Slovenska je veľmi zaujímavá: západná časť územia patrí zväčša ku kryštálicko druhohornému pásmu (Vysoké Tatry a pod.), stredná a severovýchodná k sopečnému pásmu prešovsko-slanského a vihorlatského masívu a severná časť k flyšovým pásmam (Spišská Magura, Poloninské Karpaty atď.). Medzi Vysokými Tatrami a východnou časťou Slovenského rudohoria klesá terén do Spišskej kotliny. Rovinné plató Košicko-moldavskej nížiny uzatvára juhovýchodná časť Slovenského rudohoria, Prešovské pohorie a juhoslovenský krasový útvar. Rožňavská kotlina je formovaná južnými svahmi Slovenského rudohoria a severnými svahmi Slovenského krasu. Slanské pohorie oddeľuje Košicko-moldavskú nížinu od rozsiahlej Východoslovenskej nížiny, hranice ktorej zo severu uzatvára Šarišská a Ondavská vrchovina, patria ca k podhalskému flyšu. Z hľadiska výskytu prírodných liečiv a minerálnych vôd nachádzajú sa prevažne vo flyšových súvrstviach (striedanie vrstiev pieskovcov a bridlic), ale výrazné množstvo minerálnych vôd vyteká aj v oblasti neogénnych nížin.

Krátky exkurz do geologicko-mineralogickej činnosti na východnom Slovensku od najstarších čias

Prvé zmienky pochádzajú ešte z čias pred tatárskym vpádom a vzťahujú sa k baníctvu v okolí Gelnice (zachované listiny z 13. storočia), po tatárskom vpáde sú zachované údaje z Dobšinej (r. 1243), z Jasova (r. 1243), zo Spišskej Novej Vsi (r. 1271), zo Solivaru (r. 1285), z Rožňavy (r. 1291) a z Košíc (r. 1297). V drivej väčšine však ide len o kovy a soľ a až v 15. a 16. storočí už aj o biely a červený mramor, opál, zemský vosk. Prvé historicko-geografické knihy s mineralogicko-geologickými údajmi pochádzajú z 1. polovice 16. storočia. V r. 1556 vyšlo v Bazileji dielo G. Agricolu *Der re metallica libri XII*. Obsahuje aj údaje o baníctve a geologických pomeroch na Slovensku. Ide o prvé encyklopedické dielo sumarizujúce dobové poznatky z odboru baníctva, hutníctva, geológie a mineralógie. Sedemnásť storočie bolo chudobné na údaje z východného Slovenska. Hádám treba spomenúť, že aj z absolventov Košickej univerzity vzišli mnohí významní prírodovedci. V 18. storočí údaje pribúdali, predovšetkým zásluhou stredoškolských a vysokoškolských pedagógov napr. z Baníckej vysokej školy v Banskej Štiavnici (1762) a Baníckej odbornej školy v Smolníku (1747). V tomto období nastal čulejší ruch aj vznikom a stretnutiami na pôde 1. mineralogickej spoločnosti (Jena, 1797; 9 členov aj z východného Slovenska). Východné Slovensko začali navštevovať významní zahraniční učitelia a boli napísané aj prvé učebnice o nerastoch (v latinčine), viedli sa odborné dišputy neptunicko-plutonických odporcov, či prívržencov. Obdobie napoleonských vojen alebo neskôr revolučné roky 1848 – 49 zasiahli rušivo do bádateľského rozmachu.

V nasledujúcom období vznikali krajinské mineralogicko-geologické spolky, avšak maďarské spolky dostatočne nezviditeľňovali východné Slovensko. Najplodnejším obdobím pre hodnotené územie boli roky 1867 – 1868, keď Kaiserlich-königliche (ďalej K. u. k.) geologischer Reichsanstalt so sídlom vo Viedni vykonával systematický geologický výskum. Vedci, medzi nimi aj zahraniční, ktorí sa týchto výskumov zúčastnili a výsledky spracovali, položili základy dnešného geologického obrazu tohto územia a stali sa základom ďalších prác. V tomto období geológia a mineralógia zaznamenala výrazný rozmach. Popri vytváraní celkového geologického obrazu sa uskutočňovali aj lokálne výskumy jednotlivých oblastí, napr. okolie Dobšinej, Smolníka, Rožňavy, Zlatej Idky, Košíc, Slanca a pod.

Súčasťou geologického a mineralogického výskumu, ktorý prebiehal koncom 19. a začiatkom 20. storočia bola aj balneológia, krenológia, petrografia, speleológia, limnológia, geomorfológia, paleontológia i geotektonika. Postupne sa rozšírila vedecká publikačná činnosť, spracovávali sa geologické mapy, monografie (najmä z balneológie a mineralógie), súpisy, učebnice i odborné štúdie.

Geologicko-mineralogické výskumy sa realizovali na pôde **inštitucionálnej, vrátane geologických spoločností** (napr. vysoké a stredné školy, resp. ich pedagógovia i absolventi; Ríšsky geologický ústav vo Viedni, 1849; Uhorský geologický ústav, 1869; geologické oddelenia, či sekcie pri banských podnikoch, napr. pri Maďarskom cisárskom kráľovskom (ďalej c. k.) riaditeľstve baní v Banskej Štiavnici, 1878; Rakúsko-uhorská spoločnosť, 1880 – 1887; Poľská naftová spoločnosť, sondáže na východnom Slovensku v r. 1910 – 1912; Štátny geologický ústav ČSR, 1919; Československá spoločnosť pre mineralógiu a geológiu, 1923; mineralogická sekcia pri Vlastivednom múzeu v Bratislave, 1924; Štátne banské múzeum Dionýza Štúra, 1927 a pod.), **spolkovej** (prírodovedecké, mineralogické a geologické spolky; Karpatský spolok, 1873; Prírodovedecký odbor Matice slovenskej v Košiciach, 1919; Spolok československých lekárov, 1919; neskôr Prírodovedecký klub v Košiciach s mineralogicko-geologickou sekciou, 1932) a samostatne ako **jednotlivci**.

Najvýznamnejší reprezentanti

Až v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 19. storočia sa začína systematickejší geologicko-mineralogický výskum na východnom Slovensku. Vo veľkej miere k tomu prispel aj K. u. k. geologischer Reichsanstalt vo Viedni, ktorý sa podieľal na týchto prácach. Výskumov sa zúčastnilo množstvo skvelých domácich, no hlavne zahraničných geológov, akými boli napr. G. Faller, F. Andrian, F. Foetterle, F. Hauer, A. Koch, B. Mojsisovics, L. Maderspach, Dionýz Štúr, Henrik Wolf a ďalší, ktorí vytvorili celkový geologický obraz východného Slovenska. Napr. **Franz von Hauer** a **Ferdinand Richthofen** skúmali východoslovenský neogén (1859, 1860, 1869), predovšetkým oblasť Spišsko-gemerskému rudohoria. Priniesli aj prvé údaje o karbóne Zemplínskych vrchov. Po prvýkrát zároveň podrobnejšie upozorňovali aj na úžitkové

nerasty východného Slovenska, najmä na uhlie a kamennú soľ. Poznatky z výskumov prešovských solných ložísk odborne spracovali a pripojili aj históriu otvárkových a kutacích prác.

K nim patrilo aj rodák z východného Slovenska, vyššie spomínaný **Gustáv Faller** (2. 3. 1816 *Gelnica* – 20. 1. 1882 *Jasov, Košice-okolie*). Pôsobil ako profesor baníctva na banskoštiavnickej akadémii. Spolu s ďalšími kolegami sa podieľal na spracovaní celkového geologického obrazu východného Slovenska. Bol redaktorom banícko-hutníckej ročenky *Berg und Hüttenmanisches Jahrbuch*. Po penzionovaní pôsobil v Jasove ako radca pre baníctvo pri Jasovskom opátstve. I ďalší „východniari“, **Teodor Fuchs** (15. 9. 1843 *Prešov* – 5. 10. 1925 *Steinach am Brenner, Rakúsko*), podporoval geologický výskum nášho regiónu. Venoval sa aj mineralógii. Od r. 1863 bol členom viedenského Dvorného kabinetu minerálií, riaditeľom Dvorného múzea, členom Akadémie vied vo Viedni. Pôvodným povoláním bol lekár.

Aj geológ svetového významu, **Dionýz Štúr** (2. 4. 1827 *Beckov* – 9. 10. 1893 *Viedeň, Rakúsko*), sa podieľal na tvorbe základných geologických diel o východnom Slovensku. Bol absolventom Polytechnickej vysokej školy vo Viedni (1846) a Banskej akadémie v Banskej Štiavnici (1850). Od r. 1850 pôsobil v c. k. Ríšskom geologickom ústave vo Viedni, kde pracoval vo viacerých funkciách vyše 42 rokov. Patrilo k najvyššie postaveným predstaviteľom ústavu s iným než nemeckým, resp. rakúskym pôvodom. V r. 1892 mu bol udelený Rytiersky kríž Leopoldovho radu. V r. 1868 – 1869 uskutočnil podrobné geologické mapovanie mezozoika Spišsko-gemerského rudohoria. Podrobne opísal karpatské ruly (pruh ryolitov medzi Gelnicou a Mníškom nad Hnilcom, ale i ďalšie lokality). Svoje výskumy, napr. o gemeriku publikoval v tlači. Jeho čiastkové geologické mapy sú obsiahnuté aj v geologickej mape severného Uhorska, list III – Západné Karpaty (Hauer, 1869). Bol aj vášnivým krenológom, robil výskumy a poznatky o nich publikoval v tlači, napr. o oblasti Stratená. Vo svojej práci *Die Culmflora der Ostrauer und Waldenburger Schichten* (1877) sa zmieňoval o zemplínskej fosílnnej flóre, ktorú sám zbieral. Ako paleontológ (a botanik) sa zamerával najmä na fosílnne rastlinné organizmy, skúmal permokarbónsku flóru. Na základe vlastných geologických a paleontologických výskumov po celej Európe doplňoval i opravoval základné botanické diela.

K významným geológom na prelome storočí patrilo **Pavol Rozložník** (Rozložník, Rozslosník), Ing. (24. 12. 1880 *Hnilčík-Bindt, okr. Spišská Nová Ves* – 24. 8. 1940 *Budapešť*). Študoval na Baníckej a lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici. Prevažnú časť života pôsobil v Budapešti, kde pracoval v geologickom ústave, aj vo funkcii zástupcu. Venoval sa prevažne geologickému výskumu Sedmohradska, najmä hnedouhoľným ložiskám v Maďarsku a Rumunsku. Bol členom Maďarskej akadémie vied. Pre nás sú osobite cenné jeho poznatky z výskumu eocénnych numulitov. Skúmal rudné žily, charakterizoval tzv. karpatskú rulu, porfyroid i klasické sedimenty v spišsko-gemerskom rudohorí, najmä v Smolníku, Dobšinej a Zlatej Idke. Do geologickej terminológie zaviedol nové názvy napr. bindtský zlepenec. Výsledky z výskumu

mov publikoval v odbornej tlači. Je autorom monografií o Dobšinej (1935) a Aranyida bányageológiai viszonyai (Geologicko-ložiskové pomery rudného revíru v Zlatej Idke, 1912, Budapešť), Die montangeologischen Verhältnisse von Aranyida, 1912 atď. Na jeho prácu nadviazal L. Rozložník.

Významnou mierou sa o geologický rozvoj na východnom Slovensku zaslúžil aj **Henrik (Heinrich) Wolf**, ktorý patril ku K. u. k. geologischer Reichsanstalt. V r. 1868 – 1869 sa podieľal na rozsiahlom výskume nášho regiónu. Publikoval celý rad štúdií o geologických pomeroch okolia Herľan, Skároša, Kamenca, Slanského Nového Mesta. Zistil nálezy sarmatu v oblasti panvy Prešovsko-Slanských hôr, pri Michaľanoch a Slanskom Novom Meste. V r. 1869 opísal aj pomery západného okraja panvy v Prešovskej kotline, upozorňoval na uhľonosné série pri Drienove, na výskyt lignitu pri Ruskej Regetke, Kamenci, Banskom a pod. Aj prvé podrobnejšie zmapovanie Zemplínskeho pohoria vykonal práve Wolf v r. 1869. Vo vnútri zemplínskeho paleozoika rozlíšil niekoľko petrograficko-stratigrafických obzorov a našiel vo vnútri vrstvy, ktoré považoval za spodný karbón (kulm) a tiež rastlinné zbytky, ktoré určil Dionýz Štúr. Zistil, že na východných svahoch zemplínskeho paleozoika a pri Ždani a Myšli sú uložené tufity ceritiových vrstiev s faunou rodu *Cardium plicatum* eichw. a *Cerithium rubiginosum* eichw. Bol autorom geologickej mapy Tokajských hôr aj s vysvetlivkami (1869). Niektoré jeho pozorovania boli chybné. Priniesol informácie o výskyte pelosideritov pri Budimíri, Myšli, Opatovciach a o soľnom prešovskom súvrství. Pokúsil sa aj o genetický výklad herľanských prameňov.

Na jeho prácu o Herľanoch nadviazal ďalší významný hydrológ, banský inžinier a krenológ **Viliam Zsigmondy (Žigmondy)**, (25. 5. 1821 Bratislava – 21. 12. 1888), absolvent Vysokej školy baníckej v Banskej Štiavnici, ktorý už od r. 1875 rozbehol výskumné vrty v uvedenej oblasti. Už v tom roku uskutočnil prvú vrtnú sondu, a tak zhodnotil Wolfov prieskum. Gejzír Herľany je ojedinelým v celej Európe, lebo nemá vulkanický pôvod. Za zmienku stojí, že kúpele Herľany boli známe už v 17. storočí, rád ich navštevoval aj František Rákoczi II. Ako krenológ uskutočnil mnoho ďalších vrtov, napr. gejzír v Harkányi (1866, hĺbka 378 m), gejzír na Margitinom ostrove pri Budapešti (1876, hĺbka 119,5 m), artézska studňa v Alcsute (1870, hĺbka 183 m), teplá voda v Lipiku (1867 – 68, hĺbka 234,5 m), artézska studňa vo Városliget v Budapešti (1868 – 78, hĺbka 970 m). Viac sa venoval baníctvu na území celej monarchie, riadil banu v Rešici, okres Košice-okolie, kde ho ako stúpenca zastihla revolúcia 1848 – 1849. Bol uväznený na šesť rokov, avšak po roku ho prepustili, lebo monarchia potrebovala jeho odbornosť. Po r. 1860 opäť viedol správu baní v Sekuloch pri Rešici. Pôsobil aj v Domaňovciach, okres Levoča. Je autorom mnohých štúdií, ale aj prvej banskej štatistiky Rakúsko-uhorskej monarchie za r. 1842 – 1844 a iniciátorom a 1. predsedom tzv. banského kongresu (1855). Jeho ďalšia činnosť sa však neviaže na predmet tejto štúdie.

Herľanský gejzír, ale aj liečivé pramene a kúpele opísal v r. 1881 aj **Kornel Chyzer**, MUDr. (4. 1. 1836 Bardejov – 21. 9. 1909 Budapešť, Maďarsko). Pôsobil ako lekár

Zemplínskej stolice. Venoval sa balneografii, botanike a biológii. Skúmal liečivé pramene najmä v Bardejove, Cigelke a Sobranciach.

Podstatné poznanie geologických pomerov Zemplínskeho pohoria priniesol až maďarský geológ, mineralóg a pedagóg **Gyula von Szádeczky-Kardoss** (30. 12. 1860 *Pusztafalu, Maďarsko* – 8. 11. 1935 *Kluž, Rumunsko*), ktorý nadviazal na prvé práce H. Wolfa. Pôsobil najmä v Rumunsku, kde bol aj predsedom mineralogického spolku (1896 – 1918). Realizoval viaceré geologické výskumy od Prešova po Tokaj, najmä v oblasti vyvrelín. S H. Wolfom sa iba oni dvaja pokúsili o hrubšie stratigraficko-petrografické rozdelenie zemplínskeho permokarbónu. V r. 1897 ho podrobne opísal, vrátane mladších útvarov a zároveň zverejnil aj podrobnú geologickú mapu. Zemplínsky permokarbón rozdelil na niekoľko petrograficky významných horninotvorných komplexov. Prvýkrát sa zmienil o antracitickom sloji a poukázal aj na jeho ďalšie výskyty v okolí Veľkej a Malej Trne a medzi Veľatami a Gerčelom. Aj v ďalších svojich prácach petrograficky spracoval ryolitové a andezitové horniny.

Popri už spomínanom H. Wolfovi sa otázkam výskytu uhlia venoval neskôr aj maďarský geológ a geograf **Karol Papp** (3. (4.?) 11. 1873 *Tápióság, Maďarsko* – 30. 6. 1963 *Tápióság, Maďarsko*). V r. 1902 ho vyslal minister Darányi na východné Slovensko, aby vykonal geologické výskumy vulkánov v Šariši. Aj on nadviazal na Wolfov výskum v oblasti Drienova a ďalej ho skúmal a rozvíjal v r. 1915. Skúmal aj zemplínsky karbón, predovšetkým uhoľné sloje, o ktorých publikoval v r. 1919.

Slanskému pohoriu, najmä z pohľadu petrografie trachytických hornín, ako aj prieskumu vulkanitov prešovskej kotliny a ich systematike (1884), sa venoval aj **Samuel Roth**, dr. (18. 12. 1851 *Vrbov, okr. Kežmarok* – 17. 11. 1889 *Levoča*). Študoval na evanjelickom lýceu v Kežmarku a v rokoch 1871 – 1874 prírodné vedy na univerzite v Budapešti, kde získal aj doktorát. Pôsobil ako učiteľ – od r. 1887 ako riaditeľ – na vyššej reálke v Levoči. Bol vynikajúcim pedagógom. Pozdvihol úroveň školy, používal zásady modernej pedagogiky.

Zaoberal sa výskumom petrolejonosných vrstiev Šariša, ale aj problematikou geomorfológie, petrografie, speleológie a glaciológie. Medzi jeho spolupracovníkov patril najmä jeho brat Friedrich. Objavil mnohé jaskyne. Cenné sú jeho výskumy jaskýň pri obci Poráč (1878), Lipovská jaskyňa Branisko (1880). V spolupráci s **Fran-tiškom Dénesom** uskutočňoval od roku 1879 aj výskumy v Ružínskome krase neďaleko Košíc (Veľká Lodina a Ružín). Objavil a preskúmal Veľkú jaskyňu, ktorú neskôr pomenovali jeho menom, Antonovu jaskyňu a ďalšie menšie jaskyne. Počas výskumov v Ružínskome krase ho sprevádzal veľký znalec tamojších lesov košický mestský horár v Malej Lodine **Anton Fayt**, podľa ktorého bola pomenovaná aj jedna z objavených jaskýň. V ružínskych jaskyniach Roth objavil aj archeologické artefakty z paleolitu. Podrobne opísal činnosti ľadovcov v Tatrách (1888). Je autorom publikácií o trachytoch Slanských vrchov, žulách Vysokých Tatier, petrografických a hydrografických pomeroch Braniska. Fosílné zvyšky živočíchov, napr. jaskynného medveďa, posielal na určenie dolnosaskému zoológovi Alfrédovi Nehringovi. Skvelé speleologické vedecké štúdie dopĺňal aj náčrtmi jaskýň. Vyvíjal bohatú činnosť v Uhor-

skom karpatskom spolku, kde zastával funkciu podpredsedu. Práve v spolkových ročenkách publikoval mnohé svoje vedecké práce. Od r. 1881 bol predsedom muzeálnej komisie. Zomrel náhle v pomerne mladom veku. Zanechal bohatú vedeckú pozostalosť, jeho práce boli priekopnícke.

Už vyššie spomínaný **František Dénes** (2. 4. 1845 Tribš, v súčasnosti Poľsko – 17. 10. 1934 Levoča) bol vynikajúcim znalcom Vysokých Tatier. Študoval v Novom Targu, Levoči a vo Viedni. Pôsobil ako profesor (i riaditeľ) na levočskom gymnáziu. Mal široké spektrum záujmov, venoval sa kartografii, geografii, geológii a glaciológii, no preslávil sa najmä ako nadšený tatranský horolezec a sprievodca. Publicistickou činnosťou prispieval k rozvoju turistiky, podieľal sa na značkovaní chodníkov. V r. 1922 bol vedúcim meteorologickej stanice v Tatranskej Polianke. Bol spoluautorom (s J. Komarnickým) tatranskej mapy v mierke 1:50 000, autorom prác *Wegweiser durch die Ungarischen Karpathen* (Levoča, 1888, s prehľadnými mapkami horských terénov, plánmi turistických stredísk), *A Tátra hegység geológiája* (1902), *Das Pieningebirge und die Zone der Karpathenklippen* (1932), *Entwicklung und Tätigkeit des ungarischen Karpathenvereins* (vyšla aj v maďarčine).

Ďalším významným vedcom, karpatólogom a tatalógom, ktorý pri výskume Tatier v rokoch 1878 – 1907 spolupracoval s Uhorským karpatským spolkom, bol aj profesor univerzity vo Viedni, známy geológ a paleontológ **Viktor Uhlig** (2. 1. 1857 *Karlova Huť-Lískovec, okr. Frýdek-Místek, Česko* – 4. 6. 1911 *Viedeň, Rakúsko*). Bol autorom prvej veľkej geologickej monografie Tatier *Die Geologie des Tatragebirges* (I.–IV., Viedeň, 1897, 1899, obsahuje aj geologické mapy). Aj keď sa v nej dopustil niektorých nepresností, kniha prináša bohatý a dodnes cenný materiál. Vypracoval koncepciu vzťahu medzi bradlovým pásmom a magurským flyšom (považoval ich za osobitné predpaleogénne a popaleogénne jednotky, 1888, 1907), ktorá rezonovala vo vedeckých kruhoch aj v ďalšom období a názory vedcov sa rôznili. Z ďalších prác uvedieme, napr. *Über die Tektonik der Karpathen*, (Viedeň, 1907), *Geologisches aus dem Tatragebirge*, (Viedeň, 1908), *Bau und Bild der Karpaten* (v zborníku *Bau und Bild Österreichs*, Viedeň, Lipsko, 1903) a pod. Svoje výskumy zameral aj na oblasť Pienin. V r. 1903 počas IX. Medzinárodného geologického kongresu sprevádzal geológov po Pieninách a Tatrách a v tejto súvislosti napísal geologický slovník *Exkursionen in die Pienische Klippenzone und in das Tatragebirge*, (Viedeň, 1903).

Ku geologickému výskumu prispel aj lekár, spišský rodák a tiež člen Uhorského karpatského spolku **Teodor Posewitz** (2. 12. 1851 *Spišská Nová Ves* – 12. 6. 1917 *Budapešť, Maďarsko*). Už ako stredoškólak prejavoval veľký záujem o geológiu. Často navštevoval Vysoké Tatry. Na pokyn rodičov však začal študovať medicínu v Budapešti, lekárskeho diplomu získal v r. 1874. Pokračoval však v štúdiu na baníckej fakulte vo Freiburgu. V r. 1879 sa prihlásil do holandskej armády, ktorá ho vyslala ako vojenského lekára do východnej Indie. Najviac sa zdržiaval na ostrove Borneo. Popri práci vykonával geologický prieskum. Po 5 rokoch sa vrátil domov. Rozhodol sa zanechať lekárske povolanie. V r. 1897 nastúpil do geologického ústavu v Budapešti, v ktorom prešiel viacerými funkciami, už v r. 1907 bol jeho hlavným geológom. Ve-

noval sa aj turistike, najmä vo Vysokých Tatrách, ktoré propagoval. Bol autorom viacerých odborných prác z geológie, a to nielen z územia Slovenska, ale aj zahraničia. Pre nás sú zaujímavé práce, ktoré sa dotýkajú východného Slovenska. K nim patria viacerí turistickí sprievodcovia, napr. Spiš, Vysoké Tatry a Levočské pohorie (1898, viac vydaní, aj v nemčine) a štúdie a články: Úvaha o „zelenom kamení“ v Dobšinej a o „diluviálnom jazere“ v Spišskej Novej Vsi (maď., Geologické zvesti, 8. zv.), opisy spišskej trefohornej kotliny, náleziská petroleja a asfaltu na území Uhorska (Geologická ročenka, 15. zv.); jeho práce obsahujú aj bohaté geografické údaje. Napísal aj História Uhorského karpatského spolku, ktorá vyšla roku 1898.

Glaciológii Tatier venoval pozornosť aj poľský vedec, zanietený tatralóg **Július Komarnicki** (22. 2. 1885 *Budapešť, Maďarsko* – 27. 8. 1975 *Budapešť, Maďarsko*). V r. 1906 – 1914 patril medzi najvýznamnejších tatranských horolezcov a geografov. Neskôr, v rokoch 1934 – 1944, pôsobil ako generálny riaditeľ maďarských železníc, pôvodným povolaním bol právnik. V roku 1910 vydával časopis *Turistaság*. V spolupráci s Františkom Dénesom zostavili mapu Vysokých Tatier v mierke 1:50 000 (1919, maďarská verzia *Magas Tátra* a nemecká verzia *Hohe Tatra*). Publikoval o Tatrách na rôzne témy, vydal viacerých sprievodcov po Tatrách, napr. horolezeckého sprievodcu *A Magas Tátra hegymászókalauza* (1914, 1917, 1926, v nemčine 1918). Svojimi publikáciami sa významne pričínil o usporiadanie, zaužívanie a ustálenie názvoslovia vo Vysokých Tatrách.

Aj prírodovedec **Karol Kolbenheyer** (28. 5. 1841 *Bielsko-Biala, Poľsko* – 1. 2. 1901 *Bielsko-Biala, Poľsko*) patril k aktívnym členom Karpatského uhorského spolku a prispievateľom do jeho ročeniek. Pôsobil ako profesor na gymnáziu v Levoči. Vyučoval nielen klasické jazyky, ale aj dejiny prírodných vied a geografii. Venoval sa geológii, speleológii, meteorológii, kartografii. Založil meteorologickú službu v Tatrách. V rokoch 1873 – 74 uskutočnil barometrické a trigonometrické merania. Skúmal geologickú, rastlinnú a živočíšnu ríšu Vysokých Tatier, ich dejiny a názvoslovie. Bol spolupracovníkom Samuela Rotha pri výskume jaskýň na Spiši. Je autorom geologickej mapy Tatier (1876) a turistického sprievodcu po Vysokých Tatrách 1876 – 1895 (10 vydaní).

Hlavne meteorológii a zoológii sa venoval ďalší člen karpatského spolku, pedagóg **Július Gustáv Geyer** (15. 9. 1828 *Bielsko-Biala, Poľsko* – 28. 9. 1900 *Spišská Nová Ves*), absolvent kežmarského gymnázia. Pôsobil ako učiteľ na viacerých miestach, o. i. na gymnáziu v Rožňave. Neskôr – v r. 1871 – sa usadil v Spišskej Novej Vsi, kde tiež učil na gymnáziu. Bol spoluzakladateľom Karpatského múzea v Poprade. V r. 1873 – 1885 robil v Spišskej Novej Vsi meteorologické pozorovania, výsledky ktorých sprístupnil v tlači: *Daten aus dem Witterungsgange der Sept. u. Octb. – Monate zu Leutschau u. Kesmark in den Jahren 1862 – 1867* (*Zipser Bote*, 1878, č. 47). Publikoval aj zoofenologické a pomologické pozorovania vo Vysokých Tatrách.

Slovenský kras, ale aj Tatry, učarili aj **Ludomirovi Š. Sawickému**, dr. (14. 9. 1884 *Viedeň, Rakúsko* – 3. 10. 1928 *Krakov, Poľsko*), kde v r. 1908 vykonával geologické výskumy. Absolvent geografického štúdia vo Viedni. Profesor, zakladateľ a riaditeľ Geografického inštitútu Jagellonskej univerzity v Krakove, člen korešpondent Poľskej

akadémie učenia (1919), jeden zo zakladateľov inštitútu Polskie Towarzystwo Geograficzne. Osobitne sa venoval limnologickému výskumu, aj tatranským jazerám. Bol autorom mnohých prác, ktoré sa vzťahujú k Tatrám a Karpatom., napr. Tymczasowe sprawozdanie z badań jezior tatrzańskich, 1909 (s S. Minkiewiczem); Jak głębokie są nasze stawy tatrzańskie?, 1910; Atlas jezior tatrzańskich, 1929; z výskumu Slovenského krasu Szkic Krasu Slowackiego z poglądem na cykl geograficzny w krasie w ogóle (Kosmos, Lwów, 1908) atď. Skúmal Tatry (z oboch strán) aj z hľadiska lavínového nebezpečenstva, najmä okolie Rysov. Inicioval rozsiahle bádanie celých Karpát a Balkánu, ktorého sa zúčastnili viaceré krajiny.

Nerastom východného Slovenska sa venoval mineralóg, pedagóg **Gustáv Melczer** (Melcer, Meltzer), dr., doc. (31. 8. 1869 Dobšiná, okr. Rožňava – 3. 10. 1907 Budapešť, Maďarsko). Prírodné vedy študoval v Budapešti, kde sa neskôr stal asistentom na Vysokej škole technickej. Od r. 1896 pôsobil ako stredoškolský učiteľ na dievčenskej mešťianke. V r. 1897 získal doktorát z mineralógie a geológie. Od r. 1902 bol docentom kryštalografie na budapeštianskej univerzite. V r. 1897 – 99 bol druhým tajomníkom Prírodovedeckej spoločnosti. Publikoval v nemeckých a maďarských odborných periodikách (Zeitschrift für Kristallographie, Földtani Közlöny). Venoval sa výskumu rôznych minerálov zo Spišsko-gemerského rudohoria. Bol autorom dvoch učebníc chémie a mineralógie pre 6. triedu gymnázií (spoluautor Viliam Hanko); početných štúdií, napr. Über den Aragonit von Urvölgy, 1903, Über Libethenit, 1904, daten zur genaueren Kenntnis des Albit, 1905 (uverejnených v Zeitschrift für Kristallographie); Gömörmegeye ásványi, 1907; Pyrit a monzoni hegyröl, adatok az aragonit symmetriájához; o dobšinskom baryte, budínskych kalcitoch, o mineráloch Cejlonu, korunde, hematite.

Môžeme spomenúť aj významného východoslovenského rodáka, profesora **Benjamína Winklera** (25. 10. 1835 Nižné Raslavice, okres Bardejov – 10. 11. 1915 Banská Štiavnica), ktorý patrí tiež do veľkej rodiny geológov, mineralógov, paleontológov a pedagógov. Jeho geologická činnosť sa však iba okrajovo dotýka témy nášho príspevku, lebo v prevažnej miere pôsobil v Gyalári v Rumunsku, vo Viedni, v Budapešti a Banskej Štiavnici. Absolvoval Banskú a lesnícku akadémiu v Banskej Štiavnici (1854 – 1857). V 70. r. bol zapojený do rozsiahleho prehľadného geologického mapovania a výskumu úžitkových nerastov v monarchii (Ríšsky geologický ústav vo Viedni). Po založení Uhorského geologického ústavu v r. 1869 sa stal pomocným geológom. Bol poverený výskumom geologických pomerov pohorí Vértes a Gerecse (výskyt uhlia). Pôsobil ako prvý tajomník Uhorskej geologickej spoločnosti a redaktor 1. roč. (5 čísel) jej časopisu Földtani Közlöny (Geologický vestník), do ktorého prispieval aj svojimi štúdiami, neskôr ako pedagóg na Banskej a lesníckej akadémii v B. Štiavnici. Po r. 1898 pre zdravotné problémy bol penzionovaný. Bol autorom viacerých geologických štúdií, zvlášť cenné pre nás sú tie, ktoré súvisia so Slovenskom.

Spišsko-gemerské rudohorie, najmä okolie Dobšinej, sa stalo predmetom geologických výskumov mnohých učencov, napr. J. Ahlburga, W. Bartelsa, H. Böcka, S. Mégu. Napríklad **Johann Ahlburg** – žiak berlínskej školy – opísal najvýznamnejšiu rudnú a magnezitovú metasomatózu zo severovýchodného okolia Dobšinej, kde bo-

lo odkryté ložisko Massörter (Über die Natur und das Alter der Erzlagerstät oberungarischen Erzgebirges, 1913). Aj profesor **František Schafarzik** (20. 3. 1854 *Debrecín, Maďarsko* – 5. 9. 1927 *Budapešť, Maďarsko*) z Budapešti realizoval výskum Gemera, zvlášť sa venoval porfyroidom na Gemeri (Daten zur genauern Kenntnis des Szepes-Gömörer Erzgebirges, 1906).

Renomovaný uhorský geológ **Hugo von Böck** (Böckh, Bocckh) (15. 6. 1874 *Budapešť, Maďarsko* – 6. 12. 1931 *Budapešť, Maďarsko*) bol v r. 1899 – 1914 profesorom Katedry mineralógie a geognózie Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici (po B. Winklerovi; dovtedy pôsobil ako asistent mineralógie na Vysokej škole technickej v Budapešti; v r. 1912 po reorganizácii vedúci Katedry geológie a náuky o ložiskách). V r. 1900 bol vymenovaný za banského radcu. Venoval sa nerastom, porfyroidom atď. Školské zbierky získali jeho zásluhou európsku úroveň. Pri oboznamovaní sa s geologickými pomermi na Slovensku vychádzal z prác L. Cseha. Na východe krajiny skúmal mezozoikum Gemera, najmä Silickej planiny.

V súvislosti s geologickým výskumom nemôžeme nespomenúť významného banského geológa **Ludovíta Cseha** (29. 9. 1840 *Batína, SFRJ* – 10. 4. 1908 *Banská Štiavnica*). Absolvoval banícku a lesnícku akadémiu v Banskej Štiavnici (1864) spočiatku pôsobil ako banský úradník na viacerých miestach, od r. 1879 bol poverený vedením geologického oddelenia na banskom riaditeľstve v Banskej Štiavnici. Medzníkom v jeho profesijnej geologickej kariére bolo založenie geologického oddelenia pri Maďarskom c. k. riaditeľstve baní v Banskej Štiavnici v r. 1878. V r. 1896 získal titul banského radcu, od r. 1898 pôsobil aj ako pedagóg na svojej alma mater. Aj keď jeho činnosť sa spája predovšetkým s výskumom širšieho okolia Banskej Štiavnice, je známy najmä svojim prínosom vo výskume Hodrušskej doliny; zúčastnil sa aj pomerne rozsiahleho geologického mapovania na území takmer celého Slovenska. Z nášho regiónu uvedme oblasť Červenice a Zlatej Idky. Bol autorom viacerých geologických máp, cenná je aj jeho geologická dokumentácia, napr. pracovné zápisníky.

Geologické pomery okolia Košíc bádala **Karol Götz** (30. 10. 1850 *Lubica, okres Kežmarok* – 15. 5. 1907 *Košice*). Od r. 1867 pôsobil ako učiteľ prírodopisu, fyziky a chémie na meštianskej škole v Košiciach. Externe vyučoval aj na vyššej obchodnej škole, reálke, priemyselnej škole a vyššej dievčenskej škole. Venoval sa prírodným, hlavne geologickým prameňom, ktoré opísal pre nemeckú publikáciu o hygienických pomeroch v Rakúsko-Uhorsku (*Die hygienische Verhältnisse der grösseren Garnisonsorte der österreichisch-ungarischen Monarchie*. 4. zv. Geologické pomery Košíc). Popísal chemické zloženie prameňa pri Ťahanovciach, výskumy hliny v okolí Košíc a kvarcitu na Hradovej, ktoré sa stali podnetom pre rozvoj tehelny a továrne na keramiku. V r. 1885 publikoval prácu *Die Kaschauer Lajosquelle*, v r. 1901 *Fragment aus geologischen Studien der hiesigen Umgebung mit Berücksichtigung des Kaschauer Magnesits*.

Okolie Košíc skúmal skôr z balneologického hľadiska **Alojz Fridrich Jozef Sihulszky**, MUDr. (11. 9. 1812 *Košice* – 11. 6. 1881 *Turna nad Bodvou*). Pôsobil ako mestský lekár v Košiciach a od r. 1862 sa stal hlavným úradným lekárom Turnianskej župy v Moldave nad Bodvou. Kráčal v šľapajách svojho otca MUDr. Fridricha Si-

hulszkého (4. 3. 1785 Košice – jan. 1849 Košice), ktorý upravoval kúpele na Bankove, objavil sírový prameň na dolnom predmestí a bol autorom myšlienky zriadenia vodoliečebných kúpeľov v Košiciach. Aj syn Alojz sa podieľal na rozvoji kúpeľov na Bankove a venoval sa výskumom minerálnych vôd v Košiciach a okolí. Bol autorom dieľa *Generalia de balneis, Košice, 1837* a ďalších štúdií.

Okolliu Košíc sa venovali aj maďarskí geológovia **Jozef Szabó** (14. 3. 1822 *Kalocsza (Pestmegye), Maďarsko* – 11. 4. 1894 *Budapešť, Maďarsko*) a **Juraj Sóbányi** (Szóbányi), ktorí realizovali výskumy Tokajských vrchov.

Osobitne balneológia patrila k prudko sa rozvíjajúcej oblasti, najmä čo sa týka písomného spracovania. Napriek tomu v tomto období ešte absentoval dôkladný a komplexný balneologický prieskum a jeho syntetizujúce odborné spracovanie. Celý rad vedcov skúmal minerálne a termálne pramene a kúpele. Z nich najviac sa venovala pozornosť najmä Bardejovským kúpeľom a žriedlam, napríklad **E. Pollacsek** v diele *Gesammelte Erfahrungen über den Mineralquellen von Bartfeld* (Zobrané skúsenosti o bardejovských minerálnych prameňoch, Budapešť 1880), **Jozef Ossikovszký** (1844 – 4. 6. 1888 *Kluž, Rumunsko*), ktorý istý čas pôsobil v Prešove ako praktický lekár (od 5. 8. 1874 už pracoval v Kluži ako vysokoškolský profesor) v monografii *A bártfai fürdő ásványvizének chemikai elemzése* (Chemický rozbor minerálnej vody Bardejovských Kúpeľov, Budapešť 1885). Minerálnym vodám okolia Prešova a na Spiši sa venoval popradský lekárnik, balneológ a botanik **Aurel W. Scherfel** (23. 4. 1835 *Poprad-Velká* – 23. 4. 1895 *Poprad-Velká*). Skúmal a realizoval chemicko-analytické rozboru mnohých spišských minerálnych prameňov a kúpeľov. V r. 1880 napísal prácu o Vyšných Ružbachoch (*A Felső-Ruszbachi ásványviz vegyelmezése*, Budapešť) a v r. 1883 publikoval krátke správy o Cemjate (*A cemeitei ásványviz vegytani elemzése*, Budapešť) a Sivej Brade (*A Sibrai (Sivabradai) fürdő ásványvizének vegyelemzése*, Budapešť). Bádal aj na Červenom Kláštore, na základe výskumov napísal prácu *A koronahegyi fürdő kénes vizének vegyelemzése* (Chemický rozbor sírnej vody kúpeľov Červený Kláštor, Budapešť, 1885) Bol zakladateľom tatranského múzea v r. 1862 a do r. 1916 aj jeho riaditeľom a spoluzakladateľom Spolku lekárov a lekárnikov Spišskej stolice (1867). Ďalšie pramene skúmal **Vojtech Lengyel** (4. 1. 1844 *Körös-Ladány, Maďarsko* – 11. 3. 1913 *Budapešť, Maďarsko*), a to sulínske v r. 1869 – *A szulini ásványviz vegyi elemzése* (Chemický rozbor sulinskej minerálnej vody, Budapešť) a v Malom Lipníku v r. 1874 – *Analyse des Szuliner Mineralwassers* (Rozbor sulínskej minerálnej vody, Malý Lipník) a v Herľanoch v r. 1880 – *A rank-herleini és szejkei ásványvizek chemiai elemzése* (Chemický rozbor rankovsko-herľanských a szejkeských minerálnych vôd, Budapešť).

Aj keď je paleontológia z tohto obdobia na východnom Slovensku pomerne málo zastúpená, venovali sa jej napríklad už spomínaný **Dionýz Štúr** i známi spišskí rodáci – botanik **Fridrich Hažlinský** a lekár a prírodovedec **Michal Greisiger**.

Michal Greisiger (Greisinger), MUDr. (25. 12. 1851 *Stráne pod Tatrami, okres Kežmarok* – 10. 9. 1912 *Spišská Belá, okres Kežmarok*) študoval v Kežmarku, vo Viedni a medicínu v Budapešti. Ako mestský lekár pôsobil 35 rokov v Spišskej Belej. Mal veľmi širokú škálu záujmov. Zaoberal sa archeológiou, geológiou, zberateľstvom, bo-

tanikou, ornitológiou a etnografiou tatranskej prírody. Významné sú jeho paleontologické nálezy z Gánoviec. Napísal viaceré paleontologické a archeologické štúdie z vykopávok v okolí Spišskej Belej, Kežmarku, Veľkej Lomnice a Gánoviec. Zameriaval sa aj na vlastivedný výskum Severného Spiša. Založil botanickú záhradu liečivých rastlín, zostavoval herbáre, budoval zbierky vtákov, motýľov a chrobákov, ktoré neskôr daroval kežmarskému gymnáziu. Spolupracoval s viacerými vedeckými inštitúciami. Výsledky svojich výskumov publikoval v miestnej a odbornej domácej i zahraničnej tlači. Bol členom a funkcionárom Uhorského karpatského spolku.

Fridrich Hažlinský (Hazslinszky) (6. 1. 1818 Kežmarok – 14. 11. 1896 Prešov). Študoval na lýceu v Kežmarku, kde prejavil mimoriadny záujem o prírodné vedy, najmä botaniku. Právo študoval v Sárospataku (1838). Pokračoval v štúdiu filozofie a evanjelickej teológie, neskôr prírodných vied vo Viedni (1843 – 46). V r. 1846 sa stal rektorom a zároveň profesorom fyziky a matematiky na kolégiu v Prešove. Zaslúžil sa o výskum flóry Slovenska, bol zakladateľom výskumu bezkvetnej flóry Uhorska. Bol členom viacerých vedeckých spoločností, uznávaný doma i v zahraničí. Z paleontologického hľadiska sa zameriaval na flóru Slanských hôr. Jeho bohatý herbárový materiál bol odvezený do Budapešti. Spočiatku publikoval v nemčine, neskôr v maďarčine. Známe sú jeho Príspevky k flóre Karpát.

Veľký rozmach v hodnotenom období zaznamenala speleológia a jaskyniarstvo. Mnoho geológov-speleológov objavovalo, skúmalo a opisovalo jaskyne východného Slovenska.

Objavitelmi Dobšinskej ľadovej jaskyne z roku 1870 boli banský inžinier z Dobšinej **Eugen Ruffinyi** (1846 – 1924), mestský radca a policajný kapitán **Andrej Mega** (1844 – 1914) a policajný úradník **Gustáv Lang** (1845 – 1901). Všetci traja boli významnými predstaviteľmi Uhorského karpatského spolku, ktorého jednou z vedecko-výskumných činností, bolo objavovanie a výskum jaskýň. Zvlášť aktívnym členom spolku na Gemeri bol Ruffinyi, ktorý sa pričínil aj o turistické sprístupnenie jaskyne, vybudovanie schodov, drevených podláh, chodníkov a elektrického osvetlenia. Z jaskyne vyhotovil aj mapy, publikoval správy o vzniku a trvácnosti jej ľadových útvarov. Zaslúžil sa o vybudovanie turistickej základne v jej blízkosti a o propagáciu ďalších oblastí severného Gemera. Zaujímavosťou bolo letné korčuľovanie v priestoroch Dobšinskej ľadovej jaskyne, ktoré bolo pred takmer 100 rokmi veľmi obľúbené.

Medzi objaviteľov a sprístupniteľov Belianskej jaskyne z rokov 1881 – 1882 patrili aj traja občania zo Spišskej Belej **Ján Britz st.**, **August Kaltstein** (1844 – 1921) a **Ján Britz ml.** Prvého sprievodcu a opis Belianskej jaskyne napísal **Samuel Weber** už v roku 1883.

O sprístupnenie jaskyne v Aggteleku sa zaslúžila Východokarpatská sekcia UKS. V rámci tejto sekcie bola vytvorená v roku 1885 pod vedením **Karola Siegmetha** štvorčlenná komisia na jej zameranie. Jej členom bol aj riaditeľ Poľnohospodárskej akadémie v Košiciach (1883 – 1892) **Eugen Roditzky** (Rodiczky) **de Sipp**, dr. (13. 2. 1844 Macea, Rumunsko – 4. 1. 1915 Alag, Maďarsko), známy ako vynikajúci poľno-

hospodársky odborník, prírodovedec, publicista i organizátor mnohých medzinárodných výstav (držiteľ viacerých ocenení).

Výskum jaskýň na Slovensku uskutočňoval z poverenia Uhorskej prírodovednej spoločnosti aj geograf a geológ **Ludovít Lóczy** (4. 11. 1849 Bratislava – 13. 5. 1920 Balatonfüred), ktorý bol podpredsedom Uhorského karpatského spolku a riaditeľom Geologického ústavu v Budapešti. Vo svojich prácach spochybňoval niektoré speleologické zistenia Samuela Rotha.

Aj keď Jasovská jaskyňa bola už čiastočne sprístupnená v r. 1846, o čo sa zaslúžil jasovský premonštrátsky kňaz **Alojz Richter** (1783 – 1854), začiatkom 20. storočia boli priestory vybavené a zariadené novými schodíkmi členmi Karpatského spolku z Košíc pod vedením jasovského prepošta **Melichara Takácsa** (1861 – 1943), podľa ktorého bola v tom čase aj Jasovská jaskyňa nazvaná. Sprievodcu po Ružínskom kraje zostavil v roku 1921 košický tabulárny sudca JUDr. **Jozef Móríc** (1881 – 1940). Bol publikačne aktívny, napísal vo viacerých zôšitoch štvorzväzkové dielo o prírodnom bohatstve okolia Košíc (Kassa környékének természeti szépségei. I. Kassa-Abos vidéke 1921; Kassa környékének természeti szépségei. II. Abos-Margittfalva, 1921; Kassa környékének természeti szépségei. 3. rész: Torna és Mecenzéf vidéke, 1921; Kassa környékének természeti szépségei. 4. rész: Nagyszalánc és Gönc vidéke).

Ďalším nadšeným prírodovedcom bol **Vojtech Hajts** (1872 Spišská Nová Ves – 1926 Spišská Nová Ves). Pôbil ako profesor prírodných vied na Štátnej meštianskej škole v Spišskej Novej Vsi. Do histórie Spiša sa zapísal aj svojimi jaskyniarskymi objavmi. Bol pôvodcom pomenovania časti horstva v Stratenskej hornatine, jeho zásluhou dovtedajšie Hrabušické rokliny začali turisti nazývať „Rajom“. (Slovenským); vyznačoval Slovenský raj, vybudoval v ňom rebríky a iné pomôcky a sprístupňoval jeho rokliny. Od roku 1917 bol predsedom Novoveskej sekcie Karpatského spolku. Bol publikačne činný, prispieval do spolkových ročeniek a časopisov. Pôbil aj ako amatérsky astronóm. Na jeho počesť mu v roku 1927 posmrtno odhalili pamätnú tabuľu na skalnej stene Ihríka nad Letanovským mlynom.

Seizmológii sa venovala pomerne malá pozornosť. Napr. rakúsky prírodovedec a profesor košického gymnázia **Ludovít Henrik Jeiteles** (Jeitteles) (12. 1. 1830 Viedeň – 25. 1. 1883) poskytol vo svojich prácach seizmologické údaje o východnom Slovensku. Svoje vedecké poznatky publikoval nielen v odbornej nemeckej tlači, ale aj vo výročnej správe gymnázia. K jeho zaujímavým prácam patria: Über die in der Gegend von Kaschau vorkommenden Igel-Varietäten, Verzeichniss der Fische des Hernad und einiger seiner Zuflüsse, 1861, Über zwei für die Fauna Ungarns neue Fische und Vögel und das Vorkommen des Nörz-Wiesels, 1862 – 63, a Zeitschrift der deutschen geolog. Gesellschaftban, 1860, Versuch einer Geschichte der Erdbeben in den Karpathen-und Sudeten-Ländern bis zu Ende des achtzehnten Jahrhunderts, Ueber Erdbeben und die Beobachtung der dabei vorkommenden Erscheinungen, nach Robert Mallet, 1860.

Ďalší rozmach geologických vied na východnom Slovensku pokračoval aj v 30. rokoch 20. storočia, ktorý predstavovala nová generácia vynikajúcich geológov (L. Urbánek, L. Macek, J. Martinka, M. Maloch, H. Fűredi, M. Maheľ, V. Čechovič, F. Fiala, V. Holeček, D. Andrusov, B. Leško, T. Ďurkovič a mnohí ďalší), z ktorých sa mnohí zoskupovali v Prírodovedeckom klube v Košiciach (založenom 1932, vydával Zborník s rovnomeným názvom), najmä po 2. svetovej vojne, ale to už je predmetom iných prác.

L i t e r a t ũ r a

- ANDRÁŠI, Július. Gyula Komarnicki : na tatranských vrcholoch.
In *Vysoké Tatry*, 1990, roč. 29, č. 1, s. 28 – 29.
- BARAN, Michal – ŠANDOR, Ján. Efektívne využívať prírodné podmienky na rozvoj poľnohospodárskej výroby vo Východoslovenskom kraji. In *Nové obzory* 5. Košice : KNVL pre Múzeum SRR v Prešove, 1963, s. 20 – 23.
- BÁRTA, Juraj. Dr. Samuel Roth, zakladateľ speleoarcheológie na Slovensku, zomrel pred 100 rokmi. In *Slovenský kras*. Martin: Osveta pre Slov. speleol. spoločnosť v Lipt. Mikuláši, 1989, s. 199 – 201.
- BOHUŠ, Ivan. Kto bol kto vo Vysokých Tatrách. In *Vysoké Tatry*, 1973, roč. 12, č. 5, s. 30.
- BOUČEK, Bedřich – PŘIBYL, Alois. O geologických poměrech Zemplínskeho pohorí na východním Slovensku. In *Geologické práce*. Zošit 52. Bratislava, 1959, s. 186 – 199.
- Zorkovský, Vojtech. *Geológia a nerastné suroviny východného Slovenska*. Košice : KNVL, 1963, s. 10 – 15.
- DANČO, Július. Dr. Michal Greisiger 1851 – 1912. In *Vysoké Tatry*, 1968, roč. 7, č. 1, s. 15.
- DANČO, J. Spišská Belá si uctí vedca : tabuľu Dr. Michalovi Greisigerovi.
In *Podtatranské noviny*, 1971, roč. 12, č. 48, s. 5.
- GAŠPAR, Ján – SLEZÁKOVÁ, Daniela. *Karpatský spolok* : výstava 13. 9. – 31. 10. 2001 v rámci 2. ročníka Európskeho kultúrneho festivalu národov a národností FEMAN. Košice, 2001. [interný materiál].
- GREBECOVÁ, Ľubomíra. *Rodáci bardejovského okresu* : regionálna bibliografia. Bardejov : Okresná knižnica, 1978, s. 27.

- GRECULA, Pavol. Dionýz Štúr – významný geológ 19. storočia. In *Geologické vedy v tradícii banického školstva na Slovensku*. Košice : Fakulta BERG TU, 2001, s. 39 – 43.
- GRECULA, Pavol. Spomienka na osobnosti slovenskej geológie pochádzajúce z východného Slovenska a na tých, ktorí sa vedno s nimi zaslúžili o jeho rozvoj. In *Mineralia Slovaca*, 2005, roč. 37, č. 3, s. 166.
- Gustáv Melczer. In *Kultúrny kalendár mesta Rožňavy*, 1973, č. 4, s. 27.
- HERČKO, Ivan. Dve výročia profesora Benjamína Winklera. In *Mineralia slovaca*, 1976, roč. 8, č. 1, s. 93 – 95.
- HERČKO, Ivan. Geologické výskumy Ludovíta Cseha a jeho geologická dokumentácia (k 150. výročiu narodenia). In *Zborník Banského múzea*. Banská Štiavnica : SNM – Banské múzeum, 1991, roč. 15, s. 61 – 72.
- HERČKO, Ivan. Mineralóg z Dobšinej. In *Technické noviny*, 1973, roč. 21, č. 3, s. 2.
- HERČKO, Ivan. Pedagogická činnosť profesorov Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici od založenia katedry mineralógie a geognózie v roku 1840. In *Geologické vedy v tradícii banického školstva na Slovensku*. Košice: Fakulta BERG TU, 2001, s. 31 – 32.
- HERČKO, Ivan. Profesor a redaktor v jednej osobe. In *Technické noviny*, 1971, roč. 19, č. 39, s. 2.
- JANÁČEK, Josef. Stratigrafie, tektonika a paleografie neogénu východného Slovenska. In *Geologické práce*. Zošit 52. Bratislava : Geologický ústav Dionýza Štúra SAV, 1959, s. 77 – 80.
- KALCHBRENNER, K. Friedrich A. Hazslinszky. In *Österreichische botanische Zeitschr.*, 1872, 22, s. 1 – 7.
- KOLIHA, J. *Bibliografie Slovenska*. Praha, 1929.
- LEŠKO, B., SAMUEL, O. *Geológia východoslovenského flyšu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 21 – 25.
- MAGÓCSY-DIETZ, Sándor. Hazslinszky Frigyes : Életrajz. In *Vasárnapi újság*, 1896, roč. 43, č. 48.

- MAJTNEROVÁ, Jana. *Minerálne a termálne pramene východného Slovenska : výberová bibliografia*. Košice : ŠVK, 1996. 156 s.
- MARTINČEK, Ladislav. Chýrny mineralóg z Dobšinej. In *Technické noviny*, 1969, roč. 17, č. 35, s. 2.
- MARTINČEK, Ladislav. Od Vysokých Tatier po ostrovy Indonézie. In *Technické noviny*, 1976, roč. 24, č. 51 – 52, s. 2.
- MARTINČEK, Ladislav. Rodák, ktorého dielom je gejzír v Herlanoch. In *Technické noviny*, 1966, roč. 14, č. 21, s. 2.
- MARTINČEK, Ladislav. Rodina prírodovedcov. In *Technické noviny*, 1974, roč. 22, č. 41, s. 7.
- MARTINKA, Jožo. Stručný prehľad mineralogicko-geologickej činnosti na východnom Slovensku. In *Sborník prírodovedeckého klubu v Košiciach*. Svazok I. Košice : Nákl. vlastným, 1933, s. 12-15.
- MIHÓKOVÁ, Mária. *Slovník košických osobností 1848 – 1918*. Košice : ŠVK, 1995, s. 137 – 138, 180, 367.
- Objavitel' Herlianskeho gejzíru. In *Práca*, 1976, roč. 31, č. 174, s. 5.
- PALÁŠTKY, J., BALKO, A. Nerastné bohatstvo Prešovského kraja a perspektívy jeho využitia. In *Nové obzory I*. Bratislava : Vydavateľstvo Osveta pre Krajské múzeum v Prešove, 1959, s. 121 – 130.
- PETKO, Gyula. Hazslinszky Frigyes irodalmi dolgozataihoz. In *Természettudományi Közlöny*, 1899, 31, s. 49 – 50.
- POKLEMBOVÁ, Ľubica. *Veda a technika v zrkadle dejín : osobnosti východného Slovenska*. Košice : ŠVK Košice, 2002, s. 34 – 48.
- PRIKRYL, L.V. Spišský speleológ a geológ. In *Technické noviny*, 1994, roč. 42, č. 3, s. 2.
- PRIKRYL, Ľubomír V. Spišský speleológ a glaciológ. In *Technické noviny*, 1994, roč. 42, č. 3, s. 2.
- PRIKRYL, L.V. Tatranský glaciológ a turista. In *Technické noviny*, 1994, roč. 42, č. 7, s. 2.

- RADWAŃSKA-PARYSKA, Zofia – PARYSKI, Witold Henryk.
Wielka encyklopedia tatrzańska. Poronin : Wydawnictwo górskie, 1995,
s. 1061– 1062, 1299, 542 – 543.
- REPČÁK, Jozef. *Hazslinszký Fridrich* : bibliografia. Prešov : ŠVK, 1965. 22 s.
- ROTES, Braňo. Zakladateľ speleoarcheológie. In *Krásy Slovenska*, 1992, roč. 69,
č. 3 – 4, s. 44.
- RUSNÁK, Ernest. Spravodaj zo Šarkanovej diery. In *Východoslovenské noviny*,
1987, roč. 36, č. 4, s. 4.
- SEMRÁD, Peter. *Zlatá Idka* : o pozoruhodnej baníckej minulosti jednej malej obce.
Košice: HARLEQUIN, [2004], s. 20, 70.
- SLAVÍK, F. *Nerostopis a ložiska užitkových minerálov Slovenska*.
Praha : Nákladem Slovanského ústavu, 1939, s. 13 – 17, 22 – 23.
- SLIVKA, Michal. Storočnica pôvodcu názvu Slovenský Raj.
In *Krásy Slovenska*, 1972, roč. 49, č. 7, s. 329.
- ŠIMKO, Jožo. Dr. Komarnicki Gyula 80-ročný.
In *Vysoké Tatry*, 1965, roč. 4, č. 3, s. 12 – 13.
- TIBENSKÝ, Ján. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*.
Bratislava: Obzor, 1988, s. 330 – 334.
- VARGA, S. – DIÓSZEGI, Sámuel. Hazslinszky Frigyes. In *Természethisztória I. :*
A biológia magyar úttörői. Budapest, 1925, s. 59 – 68.
- VAVERČÁKOVÁ, Bohuslava. Nezaslúžené zabudnutie. In *Východoslovenské noviny*,
1989, roč. 38, č.134, príl. Magazín VN, č. 23, s. 4.
- VOJTÁŠ, Jozef. Dr. Michal Greisiger, beliansky lekár a prírodovedec. In *Spišská Belá*
II. Spišská Belá: MsNV vo vyd. Obzor, 1972, s. 131 – 135.
- Databázy *BIB* a *REOS* Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach.
Dostupné na internete: <https://sclib.svkk.sk/F/MMKSPXA1DU4M97N76V DXKP1BQ3NKCP441LB4CV4N2AEL26X5VD-01573?func=file&file_name=find-b&local_base=bib01>. ; <https://sclib.svkk.sk/F/MMKSPXA1DÜ4 M97N76VDXKP1BQ3NKCP441LB4CV4N2AEL26X5VD-01914?func=file&file_name=find-b&local_base=reos>.

Representatives of Geological and Mineralogical Research in Eastern Slovakia at the End of 19th and the Beginning of 20th Century

Lubica Poklembová

The article presents a basic survey of geological and mineralogical conditions in the territory of Eastern Slovakia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century.

The author gives a brief characteristic of the geological development, structure and composition of the Carpathians. In a short summary knowledge from the geological and mineralogical activities from the oldest times till the second half of the 19th century is being presented.

Substantial part of the article is devoted to the individual geological personalities and their significant contribution to the geological research and general development of geology and mineralogy in the given period of time. Also their concrete works from geology, including bibliographical references are presented.

Inštitucionalizácia výskumu v oblasti dejín vied a techniky na Slovensku od počiatkov po rok 1989

Adam Hudek

Dejiny vied a techniky patria v rámci slovenskej historiografie medzi najmladšie a personálne najmenej zastúpené oblasti výskumu. Na skutočne profesionálnej báze sa táto disciplína rozvíja len od vzniku Slovenskej akadémie vied (SAV) v roku 1953. V predchádzajúcom období bola prítomná podobná problematika v procese koncipovania národných dejín len okrajovo. V Európe sa dejiny vied a techniky ako samostatný výskumný odbor začali presadzovať v druhej polovici 19. storočia. Za zakladateľa tohto smeru výskumu sa považuje anglický vedec, filozof a teológ **William Whewell**¹ (1794 – 1866). K definitívnej inštitucionalizácii dejín vied a techniky ako samostatnej disciplíny prispel americký vedec belgického pôvodu **George Alfred Leon Sarton** (1884 – 1956), autor základných, klasických prác k tejto téme² a zakladateľ časopisu *Isis* – najvýznamnejšieho periodika venovaného tomuto odboru³. V tomto období sa dejinám vied venovali predovšetkým autori zaoberajúci sa technickými a prírodnými vedami, ktorí vlastne opisovali vývoj svojej vednej disciplíny. V roku 1930 sovietsky historik **Robert Hessen** vydal široko medializovanú štúdiu, vyzývajúcu profesionálnych historikov zaoberať sa problematikou vplyvu rozvoja vedy a techniky na dejinný vývoj a konanie významných aktérov toho ktorého obdobia. Dôležitosť dejín vied a techniky v historickom výskume narástla hlavne po druhej svetovej vojne v súvislosti s tým, ako postupne technika zohrávala v živote obyvateľstva čoraz dôležitejšiu úlohu.

Podobný vývoj v určitej miere a so značným oneskorením prebehol aj v slovenskom prostredí. Koncom 19. storočia, keď sa vo vyspelých európskych krajinách a Amerike tvorili základy dejín vedy a techniky ako samostatného odboru, slovenskú historiografiu zakladalo niekoľko amatérov snažiacich sa vytvoriť Slovákom národné dejiny, na základe ktorých by sa posilnilo ich národné povedomie. Významné osob-

¹ Jeho prelomová práca *Dejiny induktívnych vied* (*History of the Inductive Sciences*) bola publikovaná v roku 1837.

² Napr. *Úvod do dejín vedy* (*Introduction to the History of Science*) (1927), *Štúdium dejín vedy* (*The Study of the History of Science*) (1936), *Dejiny vedy* (*History of Science*) (1952 – 1959).

³ Vychádza od roku 1912.

nosti vedy a techniky sa do národného príbehu dostávali len za predpokladu, že sa mohli využiť v procese upevňovania národného sebedavedomia, čo predpokladalo ich slovenský pôvod – to bol prípad Mateja Bela alebo Samuela Mikovíniho. V tomto kontexte vzbudzovali záujem slovenskej historiografie pred vznikom Československa v roku 1918 aj dejiny jezuitských univerzít v Trnave a Košiciach a najmä Banskej akadémie v Banskej Štiavnici.

Významnejší bol záujem o dejiny jednotlivých odborov. Autori väčšinou spisovali dejiny vedného odboru, v ktorom pracovali. Táto činnosť predstavovala celkom prirodzený vedľajší produkt písania učebníc, popularizačných článkov a študentských prác. Tento trend bol najvýznamnejší v lekárskejších vedách, ale aj vo fyzike alebo astronómii. Populárne boli témy najmä z antického obdobia. Niekoľko lekárskejších dizertácií zo 17. a 18. storočia sa napríklad zaoberalo medicínou v starovekom Egypte, antickom Grécku a v Ríme. S rýchlejšim rozvojom vzdelanosti v exaktných vedách a zavádzaním technických novínok v Uhorsku druhej polovice 19. storočia sa začínali objavovať aj čiastkové práce zaoberajúce sa uhorskými inštitúciami a osobnosťami vedy a techniky. Z obdobia prelomu 19. a 20. storočia už existuje niekoľko takýchto prác v slovenčine. K najvýznamnejším priekopníkom na tomto poli výskumu patrili matematik a astronóm **Ján Alojz Wagner** (1864 – 1930). V roku 1900 uverejnil v časopise *Tovarištvo rozsiahlu štúdiu Rozvoj prírodných vied v 19. storočí*, v roku 1902 v Pittsburghu prácu *Franklin a hromozvod*. Wagnerovým cieľom bola popularizácia vedy a techniky v slovenskom prostredí. V roku 1890 založil populárno-vedecký časopis *Svet*, žiaľ, len s malým úspechom.⁴ Do časopisu prispieval aj **Ivan Branislav Zoch**, fyzik a autor prvej slovenskej učebnice fyziky. Zaoberal sa aj popularizáciou vedy a dejinami fyziky⁵, ktoré tvorili súčasť jeho odborných prác.

Po roku 1918 nastal prelom v inštitucionalizácii a profesionalizácii slovenskej vedy, stelesňovaný novozaloženou Univerzitou Komenského v Bratislave. Československí vedci sa zapojili do Medzinárodného výboru pre dejiny vedy a techniky, ktorý vznikol v roku 1928. Treba však povedať, že výskum v tejto oblasti sa týkal najmä českého prostredia. Na Slovensku bola aktívna hlavne Učená spoločnosť Šafárikova pri Univerzite Komenského. Jej členovia – väčšinou univerzitní profesori a docenti tejto univerzity – publikovali aj práce o dejinách svojho odboru. Príkladom sú rôzne štúdie viacerých, v prevažnej miere českých vedcov na stránkach vedeckej revue s názvom *Bratislava*. Slovenská vedecká obec sa minimálne v prvých desiatich rokoch existencie prvej republiky len formovala a intelektuálnu špičku prezentovali práve českí profesori.

Malá skupina slovenských profesionálnych historikov sa v prvej polovici 20. storočia dejinám vied a techniky takmer nevenovala. Od humanitne vzdelaného

⁴ Vyšli len 3 čísla.

⁵ Napr. chorvátsky písaná práca z roku 1889: *Krátky náčrt dejín matematiky a fyziky pre žiakov chorvátskych stredných škôl* (*Kratak nacrt povjesti matematike i fizike podaje učenikom hrv. srednjih škola*).

intelektuála sa však takýto výskum neočakával ani v západnej Európe. Táto disciplína ostávala na Slovensku najmä doménu prírodovedcov a technikov, ktorí sa zaoberali dejinami svojho odboru. Pre obdobie do roku 1953 je charakteristické, že počet štúdií širšieho rozsahu o dejinách vied a techniky je vcelku nepatrný. Väčšinou išlo len o popularizačné články a prevažne o práce o múzejníctve, k príležitosti jubileí a úmrtí prírodovedcov.

Prelom v profesionalizácii a podpore výskumu dejín vied a techniky nastal na Slovensku po druhej svetovej vojne a spájal sa so vznikom Slovenskej akadémie vied (SAV) a jej predchodkyne Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU).⁶ Akadémia ako vrcholná inštitúcia vedy a výskumu si výslovne dávala za úlohu dokumentovať a skúmať dejiny technického rozvoja a vzdelanosti na území Slovenska. Na zakladajúcom valnom zhromaždení SAV 18. 6. 1953 jej prvý predseda Ondrej Pavlík vyhlásil: „Jednou z dôležitých úloh Akadémie bude skúmať rozvoj vedy na Slovensku.“⁷

Tento vývoj podporila aj implementácia marxizmu a historického materializmu do slovenskej (resp. československej) historickej vedy. V marxistickej historiografii hlavným tvorcom dejín je ľud, čo v prípade Slovenska znamenalo roľníkov a neskôr nepočetnú vrstvu proletariátu. Podľa tejto konštrukcie bolo treba v rámci skúmania životných podmienok „pracujúcich“ zistiť skutočnosti o vývoji priemyslu a poľnohospodárstva. Štátna moc podporovala výskumné projekty zaoberajúce sa dejinami typického slovenského priemyslu ako bolo baníctvo a spracovanie kovov.

Ďalšou významnou témou bol vplyv technického rozvoja na postavenie roľníctva. Ideologický obrat po roku 1948 predpísal historiografii v Československu nové úlohy, čo okrem iného znamenalo, že do plánov profesionálnych historikov sa dostala otázka dejín vied a techniky. Tento výskum sa v prvom rade musel zbaviť amaterizmu, nemohol ostať v pozícii záľuby jednotlivcov, naopak, na jeho podporu bolo treba zabezpečiť inštitucionálnu bázu.

Výhodou pre rodiaci sa výskum dejín vied a techniky bol v novej, marxistickej realite paradoxne práve nedostatok tradície. Pre humanistické vedy v prvých rokoch po komunistickom prevrate boli tradície a výsledky výskumu skôr na príťaž. Ako v 50. rokoch vyhlásil popredný slovenský marxistický historik Miloš Gosiorovský: „Spoločenské vedy totiž nemohli priamo nadviazať na dedičstvo minulosti, ale – naopak – museli sa vyvíjať v ostrom boji s prevažnou väčšinou tohto dedičstva, museli sa prehodnocovať náhľady na našu národnú, politickú i kultúrnu minulosť, musel sa zviešť ostrý boj za marxistickú orientáciu spoločenských vied.“⁸ Na rozdiel od iných oblastí historiografie, ktoré sa museli „vyrovnať s minulosťou“ a odbúravať „buržoázne legendy“, začínajúce dejiny vied a techniky tento proces absolvovať nemuseli.

⁶ SAVU vznikla už v roku 1943, ale počas vojnových rokov a v období tesne po vojne bola jej činnosť značne limitovaná.

⁷ TIBENSKÝ, Ján. Miesto Márie Bokesovej-Uherovej v rozvoji dejín vied na Slovensku, s. 9.

⁸ GOSIOROVSKÝ, Miloš. Rozvoj vedy a techniky na Slovensku – súčasť kultúrnej revolúcie v ČSSR, s. 11.

Navyše, v prvých rokoch existencie SAV nemala problematiku dejín vied a techniky v náplni sekcia spoločenských vied. Tento odbor zastrešili sekcie technických a lekárskeho vied, kde bol obmedzujúci tlak marxistickej ideológie predsa len menší. V roku 1953 v rámci sekcie biologických a lekárskeho vied vytvorili Kabinet pre dejiny biologických a lekárskeho vied, pri technickej sekcii Kabinet pre dejiny technických a prírodných vied a pri poľnohospodárskej sekcii Kabinet pre dejiny poľnohospodárstva, neskôr (roku 1959) preradený do slovenskej pobočky Československej akadémie zemédskej.

Problémom tohto rozdelenia bola však skutočnosť, že ani po založení SAV vlastne dejiny vied a techniky ako samostatný odbor neexistovali. Stále chýbali profesionálni historici s odborným vzdelaním ako aj historici, ktorí by sa o tento výskum zaujímali v takej miere, ktorá by umožnila jeho osamostatnenie alebo aspoň autonómne postavenie v rámci slovenských dejín. V kabinetoch tak naďalej pracovali najmä pracovníci bez odborného historického vzdelania⁹. Ďalšou nevýhodou bolo, že tieto oddelenia boli veľmi malé – s najviac troma pracovníkmi. Malé, od seba oddelené kabinety v nijakom prípade nemohli fungovať ako koordinačné centrá výskumu, najmä keď nemali ani dostatočný kontakt s Historickým ústavom SAV (HÚ SAV) ako hlavnou organizačnou a plánovacou inštitúciou pre výskum slovenských dejín. Navyše kabinety nedokázali pracovať na žiadnom rozsiahlejšom projekte, čo znamenalo, že riešili len parciálne problémy. Napriek spomínaným problémom v 50. rokoch vyšli na Slovensku prvé monografie o dejinách vied a techniky¹⁰. Najproduktívnejší autori v tomto období boli **Mária Bokesová-Uherová** a **Jozef Rippa**, ktorí sa venovali dejinám lekárstva a **Juraj Voda**, ktorý sa zaoberal dejinami techniky – najmä slovenskými priekopníkmi technického pokroku.

Tento stav vydržal až do roku 1959, keď predsedníctvo SAV vydalo (15. 10. 1959) uznesenie, v ktorom navrhovalo začleniť Kabinet pre dejiny biologických a lekárskeho vied a Kabinet pre dejiny technických a prírodných vied do HÚ SAV a sekcie spoločenských vied, ktoré mohli lepšie usmerňovať ich prácu. Napriek tomu, že toto uznesenie objektívne predstavovalo logický krok ku zlepšeniu výskumu, nestretlo sa so súhlasnou reakciou v jednotlivých kabinetoch. Jedným z hlavných dôvodov bolo, že napriek deklarovaným zámerom a cieľom uznesenia, nešlo v prvom rade o zlepšenie koordinácie práce vo výskume dejín vied a techniky. Oveľa dôležitejšiu úlohu zohrávala snaha technickej sekcie zbaviť sa Kabinetu pre dejiny technických a prírodných vied, hlavne kvôli vtedy nesplniteľným finančným a kariérom

⁹ Výnimkou bola napríklad Mária Bokesová-Uherová, ktorá bola vyštudovaná archivárka, v Kabinete dejín biologických a lekárskeho vied krátko pracovala aj historička Anna Magálová-Škorupová.

¹⁰ Išlo o práce: BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedecký spolok (1958), RIPPA, Blažej. K histórii medicíny na Slovensku (1956), VODA, Juraj. Jozef Murgaš, priekopník rádiotelegrafie (1955), Josef Karol Hell. Životné dielo strojného inžiniera štiavnických baní v 18. storočí (1957), Aurel Stodola 1859 – 1942. Pamiatka storočnice narodenia. (1959).

nárokom vedúceho kabinetu Juraja Vodu.¹¹ Predsedníctvo SAV v rámci vyriešenia tohto problému zmenilo aj postavenie „bezproblémového“ Kabinetu pre dejiny biologických a lekárskeho vied.

Na druhej strane ani HÚ SAV nemal voľné kapacity na zaplnenie prípadného nového oddelenia – chýbali odborníci pre danú oblasť.¹² Napriek tomu 1. 1. 1960 boli Kabinet pre dejiny biologických a lekárskeho vied a Kabinet pre dejiny technických a prírodných vied preradené do HÚ SAV, kde z nich vzniklo Oddelenie dejín vied a techniky (ODVT). Vedením nového oddelenia bol poverený historik **Ján Tibenský**, ktorý sa v novej pozícii postupne stal zakladateľom tejto disciplíny v slovenskej historiografii na úrovni profesionálneho dejepisectva. Bola to teda šťastná voľba, hoci príčinou jeho menovania nebola v prvom rade snaha o skvalitnenie práce oddelenia. J. Tibenský bol do nového oddelenia preradený prakticky bez jeho súhlasu. On sám sa neskôr vyjadril, že na začiatku roku 1960 vedenie ODVT „nepreberal nejako dobrovoľne a s nadšením“.¹³ Ak však HÚ SAV chcel mať na čele nového oddelenia historika¹⁴, iný kandidát neprichádzal do úvahy. J. Tibenský bol členom Československej komisie pre dejiny prírodných vied a techniky a členom vedeckej rady bývalého Kabinetu pre dejiny technických a prírodných vied. Jeho záujem o hospodárske dejiny a dejiny techniky však bol len druhoradý – do roku 1960 sa venoval najmä významným osobnostiam národného obrodovania prelomu 18. a 19. storočia (tzv. bernolákovskej generácii). Po menovaní vedúcim ODVT sa musel preorientovať na celkom nový odbor. Do oddelenia prešli okrem neho ešte štyria pracovníci – Mária Bokesová-Uherová, Juraj Voda, Mária Hrochová a technická pracovníčka Mária Mauerová.

Ján Tibenský vypracoval dlhodobý plán a náčrt úloh nového pracoviska. Oddelenie malo „... sledovať vedecké spoznávanie prírody, podiel vedy a techniky na odkrývaní a zmocňovaní sa prírodných bohatstiev, prínos vynikajúcich jednotlivcov pôsobiacich na Slovensku k všeobecnému vedeckému a technickému pokroku, bez ohľadu na ich národnosť, zhodnotenie významu vedcov slovenského pôvodu alebo zo Slovenska pochádzajúcich, udomácnovanie nových vedeckých a technických výdobytkov, metód a názorov na Slovensku, podiel vedy a techniky na všeobecnom spol. a hosp. rozvoji, sledovanie dejín jednotlivých vedných a technických disciplín ...“¹⁵. Tento plán bol doplnením hlavných cieľov HÚ SAV – skúmať národné dejiny v ich etnickom aj teritoriálnom význame. Práca oddelenia mala byť integrálnou súčasťou vytvárania a konštruovania marxistickej verzie národných dejín. Dejiny vied a techniky boli zapracované a stali sa súčasťou predpokladanej koncepcie sloven-

¹¹ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 10.

¹² Z pracovníkov Historického ústavu SAV mal najbližšie k dejinám vedy a techniky Anton Špiesz, ktorý sa zaoberal manufaktúrami a dejinami poľnohospodárstva na Slovensku. Dizertačnú prácu však obhájil až v roku 1959.

¹³ TIBENSKÝ, Ján. 20 rokov Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV v slovenskej vede a kultúre, s. 22.

¹⁴ Čo je nepochybné, inak by sa vedúcim stal zrejme Juraj Voda.

¹⁵ TIBENSKÝ, Ján. Stav a úlohy dejín vied a techniky na Slovensku, s. 8.

ských dejín¹⁶, z toho vyplývala (aspoň na úrovni všeobecných deklarácií) potreba koordinovať prácu na základe potrieb slovenskej historiografie¹⁷ a vytvárať dlhodobé plány založené na rozsiahlej spolupráci s internými, aj externými spolupracovníkmi. Hoci ODVT bolo (a je) jediným úplne profesionálnym pracoviskom svojho typu na Slovensku a jeho hlavnou úlohou bola koordinácia práce v tomto odbore v celoslovenskom meradle, spolupráca s externistami bola nevyhnutná, lebo hlavným problémom ostával nízky personálny stav oddelenia. Prísľuby HÚ SAV o rozšírení počtu pracovníkov na 20 neboli nikdy realizované.¹⁸ Problémom bola nielen otázka financií, ale najmä to, že dejiny vied a techniky neexistovali ako samostatná disciplína na vysokých školách. Nevychovali sa pracovníci s odborným vzdelaním, čo znamenalo, že chýbali aj historici, ktorí by sa o tento odbor aktívnejšie a profesionálne zaujíjali. Preto vo výskume aj po roku 1960 pretrvávala situácia, keď sa pri spracovávaní tém bolo treba vo veľkej miere spoliehať na autorov bez historického vzdelania a na historikov bez hlbších znalostí o prírodných vedách a technike. V tomto období však už existovali špecializované pracoviská, s ktorými ODVT úzko spolupracovalo, ako napríklad Slovenské technické múzeum v Košiciach, Poľnohospodárske múzeum v Nitre, Lesnícke a drevárske múzeum v Antole, Banské múzeum v Banskej Štiavnici, Balneologické múzeum v Piešťanoch, Lekárska a Farmaceutická fakulta Univerzity Komenského, Slovenská vysoká škola technická v Bratislave a ďalšie. Dôležitú úlohu v združovaní a kooperácii vedcov zaoberajúcich sa dejinami vied a techniky na Slovensku zohrával Slovenský výbor Československej spoločnosti pre vedy a techniky¹⁹, ktorý sa rozhodnutím Predsedníctva SAV 14. 2. 1966 pretransformoval na Slovenskú spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV.

Keď Ján Tibenský stanovil dlhodobý plán ďalšieho rozvoja dejín vied a techniky, za prvotný predpoklad ďalšej vedeckej práce považoval základný bibliografický, archívny a knižničný výskum. Tento proces prebiehal už pred rokom 1960 v jednotlivých kabinetoch, ktoré si budovali vlastné zbierky materiálov potrebných pre výskum. Pre ODVT bola veľkým prínosom najmä knižnica bývalého Kabinetu pre dejiny technických a prírodných vied zameraná aj na pramenné štúdium dejín vied a techniky.²⁰ Zhromaždila sa aj fotodokumentácia relevantných materiálov vzťahujúcich sa k Slovensku v zahraničných knižniciach a archívoch. Čiastkové výsledky tejto práce boli publikované v zborníkoch *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, ktoré vychádzali od roku 1962²¹, pod editorským dohľadom J. Tibenského a ODVT. Vyvrcholením dokumentačnej a archívnej činnosti mala byť *Bibliografia k dejinám prírodných*

¹⁶ Na začiatku 60. rokov sa pracovalo najmä s pojmom československých dejín.

¹⁷ Rozvoj vedy a techniky sa stal súčasťou pripravovaných syntetických diel.

¹⁸ Najväčší počet pracovníkov, ktorý kedy Oddelenie dejín vied a techniky malo, bol 13.

¹⁹ Založený 21. 6. 1965.

²⁰ Na založení tejto vzácnej knižnej zbierky mal prvoradá zasluku najmä niekdajší vedúci Kabinetu pre dejiny technických a prírodných vied, Ing. Juraj Voda.

²¹ Prvé vydania mali podobu rozsiahlych zborníkov, postupom času sa následkom nedostatku financií rozsah zmenšoval. Podrobnejšie pozri: MOROVICS, M. T. Prvé tri desaťročia Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV, s. 12.

a exaktných vied, medicíny, farmácie a techniky na Slovensku do roku 1848,²² ktorá podľa pôvodného plánu mala byť dokončená do roku 1966 a výrazným spôsobom mala zjednodušiť prácu a orientáciu v základnej literatúre.

Pripravovala sa aj prvá veľká kolektívna práca z dejín vied a techniky. Zo začiatku sa uvažovalo o komplexnom prehľade v rámci spracovania *Přehledu československých dějin techniky*, ktorý spracovávala Československá akadémia vied. Na Slovensku však chýbal dostatok materiálu k príprave takejto syntetickej práce. J. Tibenský v 1966 v rámci predstavovania plánov na ďalšie obdobie skonštatoval: „Vzhľadom na to, že sústavnejší výskum v oblasti dejín vied a techniky na Slovensku začal iba nedávno, nie sú u nás ešte objektívne predpoklady na vypracovanie rozsiahlejšej a náročnejšej syntézy... a predbežne nie ani pre syntézy väčšiny vedných odborov.”²³ Podľa jeho odhadu by bolo možné takýto typ práce na Slovensku dokončiť najskôr o osem až desať rokov, až po vyriešení základných problémov, akým bola napríklad periodizácia hospodárskych a sociálnych dejín, pretože kvôli odlišnostiam vo vývoji vedy a techniky sa nedala použiť všeobecná marxistická periodizácia slovenských dejín.²⁴

Hlavnou úlohou oddelenia sa tak stal iný, podľa plánu trojzväzkový projekt kolektívneho diela *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Ťažisko práce spočívalo predovšetkým v portrétoch osobností vedy a techniky, ktoré na Slovensku pôsobili, a to bez ohľadu na ich národnosť. Pri práci na tomto diele sa mala prvýkrát prejavovať koordináčna činnosť oddelenia. Očakávalo sa totiž, že väčšinu portrétov vedcov a technikov vypracujú externí autori, teda prírodovedci, technici, lekári so záujmom o dejiny odboru, a to nielen zo Slovenska. Oddelenie malo zabezpečiť základnú dokumentáciu a editorskú činnosť. Prvý zväzok mal byť podľa pôvodných predpokladov zadaný do tlače v roku 1968.

Žiaľ, plány na vydávanie prác sa ani zďaleka nedarilo plniť načas. V skutočnosti sa v ODVT v malom objavili podobné problémy, s ktorými na začiatku 50. rokov zápasil celý HÚ SAV. Ukázalo sa, že pôvodne navrhované termíny boli nereálne. Spoliehanie sa na externistov, z ktorých mnohí sa dejinami vedy a techniky zaoberali len „na vedľajší úväzok”, sa ukázalo ako problematické. Oddelenie nemalo na takýchto autorov prakticky žiadny dosah v prípade, že neplnili dohodnuté termíny. Ešte zásadnejším problémom bol prostý nedostatok autorov, schopných spracovať jednotlivé osobnosti do tohto diela – čo sa prejavilo hlavne pri prvom zväzku, ktorý sa

---

²² Názov plánovanej práce sa viackrát zmenil, na tomto ho mieste uvádzam v podobe v akej bol navrhnutý v roku 1962.

²³ TIBENSKÝ, Ján. *Osnovy prvého zväzku kolektívnej práce Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*, s. 303.

²⁴ Vyriešenie tejto otázky bolo zásadným predpokladom tvorby syntetických prác. V prípade prvých syntéz československých dejín v 50. rokoch sa táto otázka riešila viac ako tri roky a komplikovali ju otázky prispôsobenia periodizácie požiadavkám historického materializmu a aj dôležitý problém zosúladenia základných periodizačných medzníkov českých a slovenských dejín.

zaoberal staršími dejinami.²⁵ Podobné problémy postihli aj *Bibliografiu k dejinám prírodných a exaktných vied, medicíny, farmácie a techniky na Slovensku*. V tomto prípade rozhodujúce bolo, že sa nespĺnili predstavy a očakávania personálneho vybavenia oddelenia. Nedostatok odborníkov na dejiny vied a techniky predstavuje zásadný problém až dodnes. S malým počtom pracovníkov oddelenie nemohlo pokryť všetky oblasti výskumu. Jeho zloženie z pracovísk, ktoré sa zaoberali najmä dejinami lekárstva a techniky, do veľkej miery preduřilo hlavné smerovanie bádania.²⁶

Hoci kolektívne diela mali oproti plánu značné meškание, v 70. rokoch vychádzali monografie, na ktorých pracovali pracovníci oddelenia. Významné boli najmä práce **Márie Bokesovej-Uherovej**, zakladateľky dejín zdravotníctva na Slovensku.²⁷ 70. roky boli z pohľadu publikačnej činnosti oddelenia veľmi úspešné aj preto, lebo vo vydavateľstve SAV sa predsedom edičnej rady stal **Ivan Stanek**, vtedajší predseda Slovenskej spoločnosti pre dejiny vedy a techniky, ktorý sa zasadil o vznik edície dejiny vedy a techniky, vďaka ktorej sa podarilo publikovať šesť prác z daného oboru.²⁸ V roku 1976 sa (s 10-ročným oneskorením) podarilo vydať dvojzväzkovú *Biobibliografiu prírodných, lekárskeých a technických vied na Slovensku do roku 1850*.²⁹ V tomto období J. Tibenský ohlásil aj ukončenie prác na *Bibliografii k dejinám medicíny, farmácie, zdravotníctva a veterinárstva v rokoch 185 – 1920*, ktoré spracovával **Norbert Duka-Zólyomi**. Ďalšia pracovníčka oddelenia, **Mária Hrochová**, pripravovala *Bibliografiu biologických vied na Slovensku 1850 – 1920* a *Bibliografiu dejín vied a techniky na Slovensku 1918 – 1980*. Z týchto prác však vyšla len časť Bibliografie biologických vied na Slovensku 1850 – 1920 venovaná balneológii. M. Hrochová rozpracované bibliografie do svojho odchodu do dôchodku nedokončila a na jej prácu pri danom personálnom

²⁵ Špecifikom a „nešťastím“ tejto práce bolo, že prechod medzi autorským a vydavateľským spracovaním jednotlivých zväzkov trval vždy mimoriadne dlho.

²⁶ Ján Tibenský ostal bez osobitnej špecializácie v oblasti dejín vied a techniky. Koncom 60. rokov sa znova začal venovať aj svojim pôvodným témam, podieľal sa na syntetických prácach o dejinách Slovenska. Stále však ostával hlavným organizátorom práce aj v odbore dejín vied a techniky.

²⁷ Roku 1962 vydala prácu Lekárska fakulta Univerzity Komenského, roku 1966 populárnovedeckú prácu Ján Jessenius, roku 1973 základnú prácu Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu. Okrem toho roku 1975 s Jánom Tibenským knihu *Priekopníci slovenskej kultúry*. Na témach z dejín zdravotníctva pracovali aj ďalší dvaja členovia oddelenia Radoslav Fundárek a Norbert Duka-Zólyomi.

²⁸ DUKA-ZÓLYOMI, Norbert. *Zacharias Gottlieb Huszty 1754 – 1803 : Mitbegründer der modernen Sozialhygiene* (1972), ZEMPLÉN, Jolán. *Dejiny fyziky na Slovensku do pol. 19. storočia* (prel. Mária Bokesová-Uherová) (1974), BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu* (1973), VANTUCH, Anton. *Ján Sambucus* (1975), PRIKRYL, Lubomír Viliam. *Vývoj mapového zobrazovania Slovenska* (1977), TIBENSKÝ, Ján – GUTH, Vladimír (eds.). *Mikuláš Kopernik: Oběhy nebeských sfér* (1974).

²⁹ Definitívny názov sa zmenil z bibliografie na biobibliografiu, čo podľa autorov lepšie vystihovalo obsah diela. Práca obsahuje autorskú a tematicko-chronologickú časť. TIBENSKÝ, Ján – HROCHOVÁ, Mária – MAUEROVÁ, Mária. *Biobibliografia prírodných a lekárskeých vied na Slovensku do roku 1850*. I. a II. časť. Martin: Matica slovenská, 1976

stave oddelenia už nikto nenadviazal. Koncom 70. rokov sa podmienky vydávania publikácie z odboru dejín vied a techniky radikálne zhoršili. V roku 1978 kvôli nedostatku financií zanikla edícia dejiny vedy a techniky, čo spôsobilo, že viaceré práce ostali len v rukopise. Postihlo to aj dokončený prvý diel *Priekopníkov vedy a techniky na Slovensku* a negatívny vplyv malo aj na pripravené pokračovania tohto diela. „Pohli sa konečne aj ľady s veľkou 3-zväzkovou prácou *Priekopníci...*, ktorá po ukončení a oponovaní 1. zväzku stratila nádej na vydanie a tým prirodzene primrzli aj práce na 2. a 3. zväzku,“³⁰ konštatoval J. Tibenský. Najvýznamnejšiu prácu oddelenia a najväčší projekt Spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV, ktorý zamestnával množstvo odborníkov³¹, naďalej prenasledoval neúspech, pretože prácu nemal kto vydať (v roku 1980 mal projekt oneskorenie 12 rokov oproti pôvodnému plánu). Pozitívnou skutočnosťou 80. rokov však bolo vytvorenie komisie pre obhajobu kandidátskych dizertácií z dejín vied a techniky v rámci školiaceho pracoviska, ktorým sa stalo ODVT. Tým sa skončila situácia, keď aspiranti s témou z dejín vied a techniky predstupovali pred komisiu zloženú z klasických historikov, ktorí často nerozumeli alebo nemali dostatočné znalosti o problematike a špecifikách odboru.³² V praxi to znamenalo uznanie zvláštneho postavenia dejín vied a techniky, ktoré obsahovo aj personálne stáli na rozhraní spoločenských, prírodných a lekárskeho vied. Ak sa v rokoch 1953 – 1960 ukázalo, že výskum v tejto disciplíne nemôže byť oddelený od spoločenských vied, v ďalšom období sa prejavila ako problematická aj výlučná viazanosť na všeobecných historikov.

V roku 1986 dostalo šancu na vydanie dielo *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Pomocnú ruku formou finančnej a organizačnej spolupráce podala riaditeľka Slovenského technického múzea **Gréta Kminiaková** a vďaka tejto podpore vyšiel vo vydavateľstve *Obzor*³³ prvý zväzok tohto veľkého kolektívneho diela. Vydavateľstvo navyše prisľúbilo, že vydá aj ďalšie časti. Druhý zväzok tak vyšiel v roku 1988.³⁴ J. Tibenský vtedy už v oddelení nepôsobil – v roku 1986 odišiel do dôchodku – ale stále pracoval na projektoch oddelenia, najmä na príprave 3. zväzku tohto diela. Rok 1989 zastihol ODVT ako konsolidované a personálne vyvážené pracovisko, kde pôvodnú skupinu „zakladateľov“ vystriedala nová generácia pracovníkov. Žiaľ, na politické zmeny doplatil pripravený 3. zväzok diela *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*, ktorého vyše 1700 stránkový rukopis bol odovzdaný na vydateľské spracovanie len niekoľko týždňov pred novembrovými udalosťami roku 1989. Po zmene politického

³⁰ TIBENSKÝ, ref. 13, s. 17.

³¹ Na prvom zväzku pracovalo 23 autorov na 66 portrétoch osobností.

³² V súčasnosti bola komisia opäť zrušená a témy z dejín vied a techniky sa budú obhajovať pred komisiou pre slovenské alebo všeobecné dejiny.

³³ Už v roku 1979 publikovalo vydavateľstvo *Osveta* monografiu Jána Tibenského *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*.

³⁴ Na 160 portrétoch 2. zväzku pracovalo 37 autorov.

režimu sa najprv hľadalo na pripravené dielo s apriórnu nedôverou,³⁵ neskôr zaniklo vydavateľstvo a pribúdajúcim časom (a cenami) sa mimoriadne zvýšili i predpokladané náklady. Vydanie sa na dlhší čas stalo nereálnym a pripravená práca ležala až do roku 1998 v zásuvke. Situáciu sa podarilo sčasti vyriešiť tak, že deväť rokov po dokončení rukopisu bola vydaná aspoň časť 3. zväzku,³⁶ teda obdobie rokov 1918 – 1945. Pre ODVT to znamenalo čiastočné završenie práce prvej generácie odborníkov v období, keď pracoviisko už spracovávalo výzvy nastolené zmenou situácie po roku 1989. Aktuálnou výzvou však naďalej ostáva prepracovanie, doplnenie a vydanie ostávajúcej časti rukopisu o osobnostiach druhej polovice 20. storočia.

Rozvoj výskumu dejín vied a techniky na Slovensku spôsobil, že na začiatku 21. storočia je táto disciplína pevnou súčasťou historického bádania. V roku 1960 založené ODVT HÚ SAV zabezpečilo pozdvihnutie tejto disciplíny na profesionálnu úroveň. Napriek skromným začiatkom a viacerým nenaplneným očakávaniam, ale aj vďaka tomu, že viaceré opatrenia mali nezamýšľaný pozitívny účinok, sa z oddelenia stalo hlavné koordinačné centrum ďalšieho výskumu. Splnilo sa tak želanie J. Tibenského, aby sa z oddelenia a sčasti aj zo Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV stal „servis pre interných aj externých spolupracovníkov“.³⁷ Výsledkom organizačnej a najmä výskumnej práce pomerne malého kolektívu pracovníkov, bolo vydanie viacerých významných monografií a zborníkov, ktoré v súčasnosti predstavujú klasické práce pre dejiny vied a techniky na Slovensku.

Zoznam bibliografických odkazov

GOSIOROVSKÝ, Miloš. Rozvoj vedy a techniky na Slovensku – súčasť kultúrnej revolúcie v ČSSR. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Veda, 1963, s. 11.

MOROVICS, Miroslav Tibor. Prvé tri desaťročia Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku 17*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky, 1997, s. 7 – 19.

TIBENSKÝ, Ján. 20 rokov Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV v slovenskej vede a kultúre. In *Veda a technika v dejinách Slovenska 2*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky, 1985, s. 17, 22.

³⁵ Predpokladalo sa, že práca napísaná pred rokom 1989 a zaoberajúca sa 20. storočím musí byť nenávratne poznačená marxizmom.

³⁶ 155 osobností a 100 autorov.

³⁷ TIBENSKÝ, ref. 15, s. 8.

TIBENSKÝ, Ján. Miesto Márie Bokesovej-Uherovej v rozvoji dejín vied na Slovensku. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku 18*. Bratislava : Veda, 2000, s. 9–10.

TIBENSKÝ, Ján. Osnovy prvého zväzku kolektívnej práce Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku 4*. Bratislava : Veda, 1966, s. 303.

TIBENSKÝ, Ján. Stav a úlohy dejín vied a techniky na Slovensku. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku 1*. Bratislava : Veda, 1962, s. 8.

Institutionalisation of Research in the Field of History of Science and Technology in Slovakia from the Beginnings till 1989

Adam Hudek

History of science and technology had been a marginal discipline in Slovakia till the establishment of the Slovak Academy of Sciences (SAS) in 1953. Institutionalisation and professionalisation of the discipline became possible only after the creation of the Department of History of Science and Technology within the Historical Institute of SAS in 1960. Problems of scientific and technological development in the territory of Slovakia became a part of creation of national history – its Marxistic version in the period of 1948 – 1989. Under the leadership of a Nestor of this discipline, Ján Tibenský, the Department built up a long-term concept of development, the basis of which was acquisition of basic resources and creation of bibliographies on history of science and technology. These works had to be the foundation for monographs and especially for the first collective work *Pioneers of Science and Technology in Slovakia*. Collaboration with external specialists was inevitable and so the Department functioned also as an organisation and coordination centre for research projects in other institutions. In association and cooperation of scientists dealing with history of science and technology in Slovakia an important role was played by the Slovak Society for History of Science and Technology at SAS. Despite a lot of problems, members of the Department and collaborating external workers succeeded in publishing several significant works, including the most representative 3-volume work *Pioneers of Science and Technology in Slovakia*, although its publication was belated for diverse reasons by more than 25 years. It is the indisputable asset of the founding generation of historians of science and technology that at the beginning of the 21st century this discipline creates a firm part of historiography and historical research in Slovakia.

Nové smery dejín techniky v slovenskej historiografii po roku 1989

Ludovít Hallon

Dejiny techniky sú špecifický hraničný vedný odbor, vyžadujúci spoluprácu profesionálnych historikov s odborníkmi z jednotlivých oblastí techniky a technických vied. Ako samostatný vedný odbor sa dejiny techniky začali na Slovensku vyvíjať od 50. rokov 20. storočia v rámci odboru dejiny prírodných vied, techniky a medicíny. Koncom 80. rokov minulého storočia už boli základy sledovanej vednej disciplíny v zásade dobudované. Pomerne priaznivý stav rozvoja disciplíny dosiahli vzájomnou systematicky organizovanou spoluprácou vedné a odborné pracoviská Slovenskej akadémie vied, vysokých škôl technického a prírodovedného smeru a špecializovaných múzeí na čele so Slovenským technickým múzeom v Košiciach. Centrálnym vedeckým pracoviskom zameraným najmä na predmetný odbor bolo od roka 1960 Oddelenie dejín vied a techniky (ODVT) Historického ústavu SAV (HÚ SAV). Hlavný podiel na formovaní oddelenia mal jeho zakladateľ a dlhoročný vedúci popredný slovenský historik **Ján Tibenský**. ODVT predstavovalo hlavné koordinačné centrum výskumu v danom odbore, pričom na vrchole organizačného úsilia stál práve J. Tibenský. Dejinami jednotlivých odvetví techniky s hlbším odborným ponorom do problematiky sa zaoberali viacerí významní odborníci na Vysokej škole technickej, čiže na Slovenskej technickej univerzite v Bratislave, ďalej na Vysokej škole poľnohospodárskej v Nitre, na Vysokej škole dopravy a spojov v Žiline, na Vysokej škole technickej v Košiciach, na Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene, ako aj na iných školách a samostatných fakultách, napríklad na Univerzite Komenského v Bratislave a na Vysokej vojenskej technickej škole v Liptovskom Mikuláši. Vedecký výskum v oblasti dejín špecifických odborov techniky sa zároveň stal súčasťou pracovnej náplne odborných múzeí. Okrem Slovenského technického múzea v Košiciach išlo najmä o Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre, Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici a Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole (vo Svätom Antone), neskôr vo Zvolene. Na výskume spolupracovali aj niektoré vlastivedné múzeá, ďalšie výskumné pracoviská, archívy, úrady pre ochranu pamiatok, inštitúcie a organizácie. Spoločnou celoslovenskou platformou výskumu sa od roka 1965 stala Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, kde koordinačnú činnosť zabezpečovali najmä pracovníci ODTV.

Všetky uvedené pracoviská, ktoré boli čiastočne alebo celou kapacitou orientované na výskum dejín techniky, zanechali za sebou už pred rokom 1989 bohatú

produkcii, pozostávajúcu so samostatných monografií, vedeckých štúdií, odborných a popularizačných článkov, ako aj z diel syntetizujúceho charakteru. Vychádzali v podobe samostatných knižných publikácií, v rámci periodických zborníkov alebo neperiodických zborníkov. Hlavné pracovisko výskumnej základne sledovaného odboru ODVT vydávalo od 60. rokov zborník s dvojročnou periodicitou *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, Slovenské poľnohospodárske múzeum každoročný zborník *Agrikultúra* a ďalšie dve múzeá vydávali *Zborník banského múzea* a *Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea*. Súčasne vychádzali monotematické príležitostné zborníky, obsahujúce príspevky z domácich a medzinárodných vedeckých konferencií. Okrem uvedených tematicky vyhranených publikácií mali dejiny techniky široké pole pôsobnosti aj na pôde iných, najmä regionálnych, odborných časopisov a zborníkov, napríklad v zborníku *Liptov*, ďalej vo východoslovenských periodických zborníkoch *Nové obzory* a *Historica Carpatica*, v *Zborníku Považského múzea*, vo *Vlastivednom časopise*, v časopise *Múzeum*. Profesionálni historici a odborníci z rôznych oblastí techniky uverejňovali práce o vývoji techniky aj vo vedeckých periodikách historiografie a iných spoločenských vied (*Historický časopis*, *Historické štúdie*, *Národopis*, *Archivistika*), vo vedeckých časopisoch a zborníkoch priemyselných odvetví a odborov technických vied (*Hutnícke listy*, *Hutník*, *Rudy*).

Autormi početných prác z dejín techniky boli predovšetkým stáli pracovníci vyššie menovaných kľúčových pracovísk danej vednej disciplíny a v druhom rade viacerí externí spolupracovníci z rôznych ďalších vedeckých, vysokoškolských a odborných pracovísk. Hlavné ohniská výskumu vychovali okolo dvadsať vedeckých pracovníkov s hodnosťou kandidáta vied, ktorí boli špecializovaní na dejiny vied a techniky. Títo mali najväčší podiel na vedeckej produkcii a stali sa lídrami odborných tímov. Väčšina z nich obhajovala dizertačné práce pred osobitnou komisiou pre dejiny vedy a techniky na pôde SAV. ODTV školilo interných a externých vedeckých pracovníkov najmä pre dejiny techniky a pre dejiny prírodných vied a medicíny. Vo rámci dejín techniky sa však vzdelávali nielen absolventi vysokých škôl technického a prírodovedného smeru, ale aj profesionálni historici. Z interných zamestnancov sa dejinami techniky už od 60. rokov zaoberal technik Juraj Voda a vedúci oddelenia J. Tibenský, ktorý mapoval celkový vývoj vedy a techniky v kontexte národných dejín. Niektoré špecifické témy vývoja techniky, napr. rozvoj elektrotechniky, spracovávali aj mladší pracovníci oddelenia – fyzik Ondrej Pöss a matematik Miroslav T. Morovics. V 80. rokoch uvedené pracovisko HÚ SAV prijalo na dejiny techniky, konkrétne energetiky, historika Ľudovíta Hallona a techničku Máriu Ďurechovú, ktorá sa mala zaoberať technickým vývojom dopravy. Do oddelenia zároveň prešiel dlhoročný pracovník HÚ SAV (súdobý názov bol Ústav historických vied) Pavel Hapák, odborník na dejiny hutníctva a mladý historik Roman Holec, ktorý v rámci problematiky dejín poľnohospodárstva spracovával aj vývoj poľnohospodárskej techniky. P. Hapák na krátke obdobie druhej polovice 80. rokov vystriedal J. Tibenského na poste vedúceho oddelenia. V HÚ SAV problematiku dejín techniky z rôznych hľadísk sledovali však aj ďalší historici. Išlo predovšetkým o nestora dejín baníctva

a hutníctva na Slovensku Jozefa Vozára, bývalého vedúceho Štátneho banského archívu v Banskej Štiavnici. Vynikajúcim odborníkom pre dejiny stredovekého baníctva a hutníctva bol aj ďalší pracovník – Jozef Vlachovič. Interným vedeckým aspirantom J. Vozára sa v 80. rokoch stal historik Miroslav Kamenický, ktorý sa orientoval najmä na dejiny hutníctva farebných kovov. Rovnakú problematiku dlhodobo skúmal historik Marián Skladaný z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

Epicentrom výskumu dejín baníctva a hutníctva farebných kovov sa však stalo Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici. Z viacerých odborných pracovníkov múzea výskum na najvyššiu úroveň dotiahli technici Ivan Herčko, Milan Hock, Eugen Kladivík a prírodovedec Ján Novák. Menovaní obhájili dizertačné práce z rôznych oblastí dejín banskej techniky a vývoja banských vied. Technický vývoj baníctva a hutníctva železa sa stal jedným z kľúčových objektov výskumu na pôde Slovenského technického múzea v Košiciach. Hodnosť kandidáta vied v tomto odbore dosiahli technici Mária Šarudyová a Rudolf Magula. Vedúce postavenie vo výskume ďalších odborov techniky, konkrétne dejín strojárstva a silikátového priemyslu, získali pracovníci technického múzea, absolventi vysokej školy technického smeru, Pavel Adamuv a Štefan Javnický. Stáli na postoch vedeckých pracovníkov, podobne ako dlhoroční zamestnanci a riaditelia Slovenského poľnohospodárskeho múzea v Nitre technici Milan Petráš a Jozef Vontorčík, ktorí po obhajobe dizertačných prác z dejín poľnohospodárskeho výskumu a výroby, viedli vedeckú prácu v oblasti vývoja poľnohospodárskej vedy a techniky. Vedúcou osobnosťou v odbore dejín lesníctva a drevárstva bol riaditeľ Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea, vedecký pracovník a technik Jozef Urgela. Do historiografie dejín techniky pred rokom 1989 veľkým dielom prispeli aj riaditeľ Slovenského technického múzea v Košiciach Štefan Butkovič v oblasti baníctva a hutníctva, technik Juraj Potočan zo Strojníckej fakulty Slovenskej technickej univerzity v Bratislave v dejinách strojárstva, priekopník chemickej vedy na Slovensku Mikuláš Gregor v dejinách chémie, pracovník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre historik Otomar Gergely v tematike vývoja poľnohospodárskej techniky, ako aj technik Jozef Strišš a pracovník Považského múzea Marián Klápita v dejinách dopravy a viacerí ďalší odborníci.

Najvýznamnejším dielom v oblasti dejín techniky, ale aj v celom vednom odbore dejiny prírodných vied, techniky a medicíny do roka 1989 bol dlhodobý projekt viaczväzkovej publikácie *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Projekt vznikol od 60. rokov 20. storočia a na jeho realizácii sa zúčastnili takmer všetky spomínané pracoviská a uvedení odborníci. Mal zachytiť život a dielo kľúčových osobností hlavných odborov vedy a techniky na dnešnom území Slovenska od ranného stredoveku až do konca 20. storočia. Otcou idey a hlavným organizátorom celého projektu bol vedúci ODVT J. Tibenský. Pred rokom 1989 sa podarilo vydať prvé dva zväzky tohto veľkého diela, ktoré opisujú obdobie od ranného stredoveku do roka 1918.¹ Dokon-

¹ TIBENSKÝ, J. a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku I*. Bratislava: Veda, 1986; TIBENSKÝ, J. a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku II*. Bratislava: Veda, 1988.

čené boli aj ďalšie dva zväzky, zachytávajúce obdobie 1918 – 1945 a vývoj po druhej svetovej vojne. Ich vydanie však zastavili zásadné spoločensko-politické zmeny na prelome 80. a 90. rokov.

Nová spoločensko-politická situácia od roka 1989 umožnila slovenskej historickej vede zbaviť sa ideologických nánosov a slobodne preberať najnovšie podnety z rozvoja historického výskumu vo vyspelých krajinách. Pozícia dejín vedy a techniky už pred zmenou politického systému vykazovala vzhľadom na ideologické vplyvy určité špecifické črty, najmä v porovnaní s politickým dejinami a s ďalšími odborními historiografie. Pochopiteľne, že na úrovni zovšeobecnení a pri hodnoteniach sociálno-ekonomických a politických súvislostí museli byť aj historici vedy a techniky poplatní vládnej ideológii svojej doby. Dosah ideologických vplyvov sa však prejavoval v podstatne miernejšej forme. Dôkazom bola skutočnosť, že práce napísané pred rokom 1989 mohli byť vo väčšine prípadov uverejnené v 90. rokoch bez vážnejších zásahov a úprav.

V rámci imanentného vývoja vednej disciplíny dejín prírodných vied, techniky a medicíny uvedené tendencie osobitne platili pre oblasť dejín techniky. Historiografia dejín techniky v podmienkach Slovenska už od svojho vzniku veľmi aktívne odpovedala aj na niektoré podnety súdobej svetovej historiografie. Išlo napríklad o systematický výskum úlohy popredných osobností a elít v jednotlivých sférach života ľudskej spoločnosti. Pre slovenské politické a hospodárske dejiny pred rokom 1989 bola charakteristická absencia človeka a obchádzanie významu osobnosti ako hlavného iniciátora historického procesu, možno s výnimkou formálneho podčiarkovania úlohy klasikov teórie marxizmu – leninizmu. Naproti tomu, pre historikov vývoja techniky bola jedným z hlavných objektov výskumu práve dokumentácia a hodnotenie úlohy čelných predstaviteľov techniky na Slovensku. Z tohto výskumu vyšlo aj uvedené najvýznamnejšie dielo sledovanej vednej disciplíny pred rokom 1989 Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Približne od 70. rokov minulého storočia začali autori prác z dejín techniky reagovať aj na ďalší nový smer svetovej historiografie, a to na historickú ekológiu. Už predtým systematicky sledovali problematiku ochrany technických pamiatok. Po spoločenských zmenách roku 1989 sa daný trend ešte prehĺbil a rozšíril o nové otázky globálnych ekologických problémov, ako aj o tematiku záchrany novodobého industriálneho dedičstva, čo v ostatnom období vošlo do povedomia verejnosti v súvislosti s ničením industriálnej architektúry. Do historiografie dejín techniky v 90. rokoch postupne prenikali aj iné aktuálne témy, ako sociálne súvislosti techniky, postavenie ženy vo vede a technike, história každodennosti. Zároveň sa odkrývali tzv. biele miesta, čiže témy a osobnosti nepohodlné bývalému režimu. Historici prinášali nový pohľad na celkové hospodársko-politické a spoločenské súvislosti rozvoja techniky, v novom svetle hodnotili popredné osobnosti a inštitucionálne pozadie života vo sfére techniky.

Obdobie 90. rokov, najmä ich prvej polovice, bolo z hľadiska dejín techniky charakteristické prelínaním viacerých vývinových tendencií. Niekoľko rokov doznieval ohlas tvorby autorov spreď roka 1989, najmä vydávaním prác pripravených do

tlače alebo dokončených práve na prelome politických systémov. Zároveň kontinuálne pokračoval dovtedajší, pomerne úspešný, základný výskum rozvoja jednotlivých odvetví techniky, obohatený o nové uhly pohľadu a reprezentovaný staršími, ale aj nastupujúcimi autormi. Tretiu vývinovú líniu predstavovali nové smery výskumu, metód spracovania a hodnotenia historických faktov, v ktorej sa angažovala najmä stredná a mladšia generácia historikov techniky.

Na predošlý vývoj nadviazali periodické zborníky vedeckých, muzeálnych a odborných pracovísk pre výskum dejín vied a techniky. Prinášali čiastočne upravené staršie práce základného výskumu, ako aj príspevky nastupujúcich autorov s novými podnetmi a hodnoteniami. Nepriaznivá finančná situácia vo sfére vedy a kultúry však už od začiatku 80. rokov viedla k obmedzovaniu vedeckej produkcie. Periodický zborník *Z dejín vied a techniky na Slovensku* musel podstatne obmedziť rozsah a začal vychádzať nepravidelne. ODVT s ďalšími príbuznými pracoviskami sa pokúsili tento výpadok čiastočne nahradiť kreovaním nového periodického zborníka v samizdatovej forme pod názvom *Veda a technika v dejinách Slovenska*. Po roku 1989 sa však finančné podmienky ešte zhoršili, čo postihlo aj zborníky múzeí a regionálne periodiká.

V prvej polovici 90. rokov sa podarilo vydať niekoľko pokračovaní edície *Z dejín vied a techniky na Slovensku*. Tieto zborníky mali monotematický charakter a obsahovali väčšinou témy z prírodných vied, prípadne z oblasti organizácie vedy a vedeckého výskumu. Vyšli v nich napríklad dizertačné práce niektorých zamestnancov ODVT z 80. rokov. Dejinám techniky sa najviac priblížil zborník z roka 1991, ktorý sa venoval vývoju organizácie vedy a výskumu v Bratislave. Išlo najmä o štúdie autorov M. Ďurechovej, L. Hallona, M. Juricovej a A. Marečkovej, prinášajúce obraz organizačného úsilia inžinierov a budovania poľnohospodársko-lesníckeho výskumu na Slovensku v medzivojnových rokoch.² Napriek tomu, že štúdie pochádzajú spred roka 1990, poskytujú nový a objektívny pohľad na dejiny a význam organizačných aktivít slovenských technikov v uvedenom období. Pracovníci ODVT pod novým vedením O. Pösssa a od roka 1994 M. T. Morovicsa vynaložili veľké úsilie o udržanie sledovanej edície. Po roku 1995 však oddelenie presadilo do tlače len dve pokračovania, označené poradovým číslom XVII a XVIII. K dejinám techniky prispelo najmä polytematické sedemnásť pokračovanie, uverejnené roku 1997. Vyšlo v ňom niekoľko prác historikov – technikov z odborných múzeí a z Vysokej školy dopravy a spojov rozširujúcich základný výskum dejín baníctva, chemického priemyslu, dopravy

---

² Kapitoly z vedeckého života v Bratislave. Bratislava: Veda, 1991. Štúdie: ĎURECHOVÁ, M. Z histórie organizovania bratislavských inžinierov a architektov, s. 79 – 90; HALLON, L. Organizačné snahy elektrotechnikov v Bratislave v rokoch 1918 – 1945, s. 98 – 113; JURICOVÁ, M. Poľnohospodárske a lesnícke výskumníctvo 1918 – 1938, s. 114 – 129; MAREČKOVÁ, A. Z histórie organizovania chemikov na Slovensku., s. 69 – 78.

a poľnohospodárstva.³ V ďalšom čísle zborníka – XVIII z roka 2000 – sa autori zamerali najmä na dejiny prírodných vied a medicíny. Z dejinami techniky korešponduje štúdiá externého doktoranda ODVT Branislava Krasnovského s novou témou dejín farmaceutickej výroby.⁴ Do tlače sú pripravené materiály do ďalších zborníkov z úspešných grantov oddelenia k dejinám vedy a techniky v Bratislave a Košiciach, ako aj práce z viacerých vedeckých podujatí za účasti odborníkov z rôznych pracovísk. Vydaníu však bráni nedostatok financií.

Seriál samizdatových zborníkov *Veda a technika v dejinách Slovenska* slúžil najmä na vydávanie prednášok a statí vypracovaných k príležitostným odborným seminárom a vedeckým konferenciám, ktoré poriadalo ODVT a Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky s vysokými školami, múzeami a ďalšími inštitúciami. Okrem zborníkov z prírodovedeckých konferencií vyšli na začiatku 90. rokov v rámci uvedeného radu aj tri pokračovania celým rozsahom alebo čiastočne venované problematike techniky. Už roku 1990 zostavili historici z vedeckých historických pracovísk a technici z Hutníckej fakulty Vysokej školy technickej v Košiciach zborník špeciálne zameraný na dejiny hutníctva. Vyšiel ako štvrté číslo uvedenej edície a obsahoval príspevky z prvého seminára dejín hutníctva, konaného v októbri 1990 v Košiciach. Týmto začala tradícia pravidelných seminárov a následných zborníkov, orientovaných najmä na vývoj hutníctva. Sledovaný zborník z roka 1990 ponúka celkom 14 štúdií od historikov J. Vozára, M. Skladaného, M. Kamenického, od technikov R. Magulu, Ladislava Sombathyo, Gabriela Kunhalmiho, Richarda Kafku, Juraja Dutka a iných.⁵ V októbri 1990 sa zorganizovalo aj celoslovenské stretnutie historikov vedy, techniky a medicíny v Starej Lesnej za účelom zhodnotenia daného stavu vednej disciplíny a vytýčenia perspektívnych cieľov v nových spoločenských podmienkach. O rok neskôr vyšiel z tohto podujatia v edícii *Veda a technika v dejinách Slovenska* zborník pod číslom päť. K výsledkom a úlohám dejín techniky a ochrany technických pamiatok sa vyjadrili historici aj technici z vedeckých pracovísk a múzeí M. Ďure-

³ Z dejín vied a techniky na Slovensku XVII. Bratislava: Veda, 1997. Štúdie: HALLON, L. Vývoj technickej základne pohonu v poľnohospodárstve v rokoch 1918 – 1938, s. 43 – 50; JÁVNICKÝ, Š. Z dejín chemického priemyslu na Slovensku, s. 59 – 64; KLADIVÍK, E. Prvé elektrické ťažné stroje v banskoštiavnickom rudnom revíre a ich energetické zdroje, s. 65 – 84; MAGULA, R. Vetranie v rudných baniach východného Slovenska v rokoch 1850 – 1938, s. 99 – 104; LICHNER, D. Bezpečnosť prevádzky na železnici v zrkadle rokov jej existencie, s. 91 – 98; STRIŠŠ, J. História železnice Trenčianska Teplá – Trenčianske Teplice, s. 131 – 137.

⁴ KRASNOVSKÝ, B. Vývoj farmaceutického priemyslu na Slovensku v rokoch 1867 – 1948. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku* 18. Bratislava: Veda, 2000, s. 95 – 99.

⁵ *Veda a technika v dejinách Slovenska* 4. Košice: Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1990. Napríklad štúdie: SKLADANÝ, M. Zhutňovanie medených rúd a scedzovanie medi v banskobystrickej oblasti, s. 32 – 42; KAMENICKÝ, M. Hutníctvo striebra v stredoslovenskej banskej oblasti do konca 18. storočia, s. 43 – 57; SOMBATHY, L. Zhutňovanie antimónových rúd na Slovensku, s. 58 – 81; DUTKO, J. K otázke vzniku a účinkovania centrálnej huty v Banskej Štiavnici, s. 91 – 94.

chová, L. Hallon, Ladislav Mlynka, R. Magula, Jozef Bernát, M. Klapita, I. Herčko, E. Kladivík, J. Vontorčík, Václav Gydaszewski, M. Hock.⁶

V roku 1993 bolo pripravené šieste číslo edície, ktoré obsahovalo štúdie z troch vedeckých akcií. Dve z nich sa týkali techniky. Upozorniť treba najmä na príspevky slovenských účastníkov XIX. medzinárodného kongresu dejín techniky vo Viedni, uverejnené v prvej časti zborníka. Kongres každoročne usporadúva Medzinárodná spoločnosť pre dejiny techniky (ICOTHEC). Účasť historikov techniky – podobne ako odborníkov z iných oblastí vedy a výskumu – na zahraničných vedeckých podujatiach predstavuje nový fenomén obdobia po roku 1989. Je však limitovaná finančnými možnosťami. Z rovnakých príčin sú obmedzené aj možnosti usporiadania medzinárodných vedeckých konferencií na Slovensku. Do roku 1990 bola účasť na vedeckých podujatiach a stážach v kapitalistických krajinách len vzácnou výnimkou. Vtedajší režim však našiel zdroje na usporiadanie jednej z konferencií ICOTHECu na Slovensku roku 1982 na tému *Pramene k dejinám techniky*. Z XIX. kongresu ICOTHEC vo Viedni, konaného v septembri 1991 na tému histórie dopravy a spojov, boli v roku 1993 uverejnené štúdie účastníkov E. Kladivíka, J. Vozára, J. Potočana a O. Pösssa.⁷

V tom istom čase (september 1991) sa na Slovensku (v Banskom Studenci) konalo podujatie na veľmi príbuznú tému – dejiny banskej dopravy. V zborníku z roka 1993 vyšli štúdie 14 účastníkov tejto konferencie, napríklad z HÚ SAV (J. Vozár, L. Hallon, M. Kamenický, M. Ďurechová), z odborných múzeí (R. Magula, E. Kladivík, M. Hock, J. Novák, L. Kmeco), ako aj z Banského archívu (Jozef Surovec), ktorí z rôznych hľadísk spracovali uvedenú problematiku.

Paralelne vychádzali neperiodické zborníky za účelom sprístupnenia výsledkov samostatných projektov a vedeckých podujatí, ako bola napríklad medzinárodná konferencia o strojnóm inžinierstve v Liptovskom Mikuláši v októbri 1992. Konferenciu usporiadala Vysoká vojenská technická škola v Liptovskom Mikuláši v spolupráci s ďalšími vysokými školami technického zamerania a s vedeckými pracoviskami. Išlo o jedno z prvých podujatí na vysokej medzinárodnej úrovni po roku 1989, kde sa riešili aj otázky dejín techniky. S témami o vývoji strojárstva a diele popredného slovenského technika Aurela Stodolu vystúpili pracovníci vysokých škôl, SAV a múzeí

⁶ Veda a technika v dejinách Slovenska 5. Liptovský Mikuláš: Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1991. Napríklad štúdie: MLYNKA, L. Ochrana pamiatok vedy a techniky z hľadiska pamiatkovej starostlivosti a múzejníctva, s. 121 – 129; BERNÁT, J. Stav a úroveň výsledkov v dokumentácii strojárstva na Slovensku, s. 135 – 141; KLAPITA, M. Dokumentácia dejín železničnej dopravy v múzeu, s. 142 – 146; HALLON, L. Technické pamiatky elektrárenskva na Slovensku, s. 147 – 152; VONTORČÍK, J. Slovenské poľnohospodárske múzeum, ochrana technických pamiatok a rozvoj dejín vedy a techniky na jeho platforme, s. 171 – 176.

⁷ Veda a technika v dejinách Slovenska 6. Liptovský Mikuláš: Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1993. Štúdie: KLADIVÍK, E. Zvislá doprava v 18. a 19. storočí v slovenských baniach, s. 5 – 16; VOZÁR, J. Doprava dreva pre bane a huty na Slovensku v 16. – 19. storočí, s. 17 – 23; POTOČAN, J. Vodná doprava na Slovensku, s. 24 – 29; PÖSS, O. Dva americké patenty slovenských vynálezcov, s. 30 – 36.

J. Bernát, L. Hallon, Anna Šmelková a ďalší.⁸ Za najväčší spoločný úspech historikov dejín vied a techniky po roku 1989 však možno označiť presadenie tretieho zväzku diela *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku* do tlače pod organizačným vedením J. Tibenského, O. Pösssa a M. T. Morovicsa. Dielo bolo čiastočne doplnené a upravené, ale jadro textov z 80. rokov mohlo ísť do tlače bez väčších zmien.⁹

Existenčný význam pre ďalšie napredovanie vednej disciplíny dejín vied a techniky malo pokračovanie vedeckej prípravy na pôde ODVT. Absolventi prípravy mali byť hlavnými činiteľmi vedeckého výskumu a organizátormi vedného odboru do budúcnosti. Počas prvej polovice 90. rokov postupne obhájili dizertačné práce bývalí vedeckí aspiranti oddelenia R. Holec, M. T. Morovics, L. Hallon, A. Falisová a M. Ďurechová. Problematike dejín techniky sa venovali najmä práce L. Hallona *Vývoj energetickej základne Slovenska v rokoch 1918 – 1938*, M. Ďurechovej *Vývoj dopravy na Slovensku v medzivojnovom období* a do značnej miery aj R. Holeca *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Uvedené práce L. Hallona a R. Holeca vyšli po hlbšom prepracovaní ako samostatné monografie.¹⁰ Autori zasadili imanentný vývoj jednotlivých oblastí techniky do rámca širších hospodársko-politických a sociálnych súvislostí. Išlo o nový trend v dejinách techniky, ktorý sa v ďalšom období ešte prehĺbil a umožnil tematiku vývoja techniky vo väčšom meradle uviesť na stránky hlavných periodík historickej vedy. Dôkazom sú viaceré štúdie spomínaných autorov.¹¹ Po obhájení dizertačnej práce ostali v oddelení M. T. Morovics ako vedúci a L. Hallon s A. Falisovou ako samostatní vedeckí pracovníci, ktorí okrem ďalšieho rozširovania výskumu a organizácie vednej disciplíny začali od polovice 90. rokov s výchovou nových vedeckých pracovníkov, teraz už v rámci doktorandského štúdia. Témy korešpondujúce s dejinami techniky spracovali alebo pripravujú doktorandi vedení L. Hallonom: B. Krasnovský z Pedagogickej fakulty UK,

⁸ Zborník z celoštátnej konferencie s medzinárodnou účasťou o strojnóm inžinierstve. Liptovský Mikuláš, 1992. Štúdie: BERNÁT, J. Zhodnotenie vydávania knižných diel Prof. Dr. Ing. Aurela Stodolu z pohľadu jeho súčasníkov, s. 21 – 26; HALLON, L. Vývoj a význam parných turbín v energetike Slovenska v rokoch 1918 – 1938, s. 27 – 30; ŠMELKOVÁ, A. Aurel Stodola – významný slovenský technik, s. 36 – 40.

⁹ TIBENSKÝ, J., PÖSS, O. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku III*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999.

¹⁰ HOLEC, R. *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava: Veda, 1991; HALLON, L. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938: Rozvoj alebo úpadok?* Bratislava: Veda, 1995.

¹¹ Napríklad štúdie: HALLON, L. Energetika a jej miesto vo vývoji hospodárstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*, 1992, roč. 40, č. 2, s. 198 – 214; HALLON, L. Vývoj technickej základne priemyslu na Slovensku v rokoch 1924 – 1930. In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 1, s. 36 – 50; HALLON, L. Štátne zásahy do vývoja energetiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*, 1996, roč. 44, s. 431 – 444; HOLEC, R. Slovenský sladovnícky jačmeň ako exportný artikel v rokoch 1848 – 1918. In *Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku*. Trnava: Západoslovenské múzeum, 1993, s. 82 – 90; Bitúnky a začiatky priemyselného spracovania mäsa na Slovensku v 19. storočí a na začiatku 20. storočia v širšom ekonomickom kontexte. In *Mäsiarstvo a údenárstvo v dejinách Slovenska*. Martin: Gradus, 1999, s. 163 – 172.

interný doktorand Miroslav Sabol a externí doktorandi Miloš Jesenský, Richard Senček, Marko Engler, Peter Tomčík a Peter Hronček. Patrí sem aj doktorandka M. T. Morovicsa Ester Hrončeková. Traja z nich B. Krasnovský, M. Sabol a M. Jesenský už v rokoch 2002, 2006 a 2007 obhájili dizertačné práce na témy vývoja chemického priemyslu na Slovensku v rokoch 1867 – 1948, vývoja elektrifikácie Slovenska v rokoch 1938 – 1948 a dejín alchymie na Slovensku. Ďalší doktorand R. Senček už je pred obhajobou práce z dejín farmaceutického priemyslu Slovenska v období 1945 – 1960 a zostávajúci doktorandi pracujú na témach dejín železničnej dopravy, vývoja elektrotechnického priemyslu po roku 1945, poľnohospodárskej techniky v medzivojnovom období a technického školstva. Väčšina z bývalých a terajších doktorandov už uverejnila čiastkové práce.¹²

Popri vedeckých a publikačných aktivitách centrálne koordinovaných ODVT a Slovenskou spoločnosťou pre dejiny vied a techniky pokračoval aj vývoj samostatných smerov dejín techniky podľa jednotlivých odborov vednej disciplíny. Na bohatú činnosť pred rokom 1989 pomerne úspešne nadviazal odbor dejín baníctva a hutníctva. Vedeckí pracovníci a súčasne aj hlavní predstavitelia histórie baníctva z akademických, najmä muzeálnych pracovísk, veľmi intenzívne rozširovali základný vedecký výskum a jeho výsledky uverejňovali v spomínaných periodických a neperiodických zborníkoch, ale predovšetkým v periodikách špeciálne zameraných na svoj odbor. Táto skupina plodných autorov však už v 90. rokoch vchádzala do záverečnej fázy celoživotných vedeckých aktivít a charakterom práce zotrvala na zásadách spred roka 1990 s výnimkou niektorých nových tém, pohľadov a hodnotení. Ďalšie perspektívy rozvoja odboru vyžadovali nástup novej generácie vedcov.

Hlavnou platformou vedeckej produkcie v dejinách baníctva ostával do druhej polovice 90. rokov *Zborník Banského múzea*, v ktorom vychádzali príspevky nielen staršej generácie autorov z predošlého výskumu,¹³ ale objavili sa aj niektoré nové témy a práce mladých odborníkov, nastupujúcich do múzeí a na vedecké pracoviská.¹⁴ Finančné problémy však mali za následok nepravidelné vychádzanie zborníka a jeho postupný útlm. Vzhľadom na uvedené ťažkosti presúvali starší, aj mladí odborníci,

¹² Napríklad štúdia: SABOL, M. Elektrifikácia Slovenska v rokoch 1938 – 1943 a vznik celoštátneho elektrárenského podniku. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 2, s. 327 – 338.

¹³ *Zborník Banského múzea*. Banská Štiavnica: Osveta. Napríklad štúdie: MAGULA, R. Z histórie ťažby železnej rudy v Žakarovciach v rokoch 1882 – 1968. 1991, roč. 15, s. 115 – 136; NOVÁK, J. Vznik prvých vodných nádrží v banskoštiavnickom rudnom revíre. 1993, roč. 16, s. 25 – 34; HERČKO, I. Z histórie uhoľného baníctva v Badíne. 1993, roč. 16, s. 35 – 62; KLADIVÍK, E. Vodnostlpcové ťažné stroje v banskoštiavnickom rudnom revíre. 1995, roč. 17, s. 53 – 76; HOCK, M. Modely banskotechnických zariadení v zbierkach Slovenského banského múzea. 1995, roč. 17, s. 123 – 140.

¹⁴ *Zborník Banského múzea*. Banská Štiavnica: Osveta. Napríklad štúdie: MAZÚREK, J. Prírodno-technické systémy v banskej oblasti Špania Dolina – Staré Hory. 1993, roč. 16, s. 7 – 24; HINDICKÝ, J. Robotnícka kolónia „Betlehem“ pri továrni Sandrik v Dolných Hámroch. 1993, roč. 16, s. 97 – 108; ŽILÁK, J. Z dejín baníctva a hutníctva v Cinobani. 1995, roč. 17, s. 103 – 122.

svoju produkciu na stránky odborného časopisu *Spravodaj*. Časopis vydával ako dvojmesačník podnik Banský výskum Prievidza, ktorý finančne umožnil ďalší rozmach výskumu a výstupov v sledovanom odbore. Pod organizačným a redakčným vedením predstaviteľov staršej vedeckej obce (E. Kladivík, M. Hock, I. Herčko) mohli v časopise *Spravodaj* uverejňovať odborné štúdie a články pracovníci odborných múzeí, akademických a vysokoškolských pracovísk, Štátneho banského archívu v Banskej Štiavnici, ale aj zamestnanci odborných banských pracovísk z praxe. V rokoch 1990 – 2004 vychádzalo v časopise ročne okolo 60 – 80 štúdií a odborných článkov. Podstatná časť z nich sa týkala vývoja banskej techniky a jej priekopníkov, ako aj širších sociálno-ekonomických a kultúrnych súvislostí rozvoja baníctva.¹⁵ Na stránkach *Spravodaja* sa etablovali viacerí mladí autori, ale väčšina z nich doposiaľ iba na úrovni odborných, nie vedeckých pracovníkov.¹⁶ Viaceré čísla sú zamerané na príspevky z určitej vedeckej akcie. Okrem hlavných periodík významnú súčasť výstupov z dejín baníctva tvorili samostatné príležitostné zborníky a najmä monografie čelných predstaviteľov odboru. V 90. rokoch uzatvárali svoje celoživotné dielo monografiami zástupcovia staršej generácie odborníkov, napr. J. Vozár, R. Magula, M. Hock a zároveň vychádzali diela strednej generácie (J. Mazúrek). Vrcholom doterajšieho úsilia historikov dejín baníctva za účinnej spolupráce banských odborníkov z praxe (Peter Zámora a iní) bolo syntetické dvojzväzkové dielo dejín baníctva.¹⁷

¹⁵ *Spravodaj* Banského výskumného ústavu. Prievidza: Banský výskumný ústav. Napríklad štúdie: HOCK, M. Z dejín rozvoja geodetickej a banskomeračskej techniky. 1996, roč. 36, č. 4 – 5; s. 161 – 170; JAVORSKÝ, F. Stredoveká výroba ortuti pri Poráči na Spiši. 1999, roč. 39, č. 2 – 3, s. 36 – 41; MAGULA, R. Z histórie železoruďného baníctva v Slovinkách v rokoch 1895 – 1922. 1999, roč. 39, s. 75 – 81; JANČURA, M. História baníctva v Slovinkách a v Gelnici do r. 1990. 1999, roč. 39, s. 97 – 110; SUROVEC, J. Zainteresovanosť ťažiarov v súkromných baniach v Kremnici koncom 18. storočia. 2000, roč. 40, č. 4 – 5, s. 152 – 154; KLADIVÍK, E. Počiatky strojového vrtania a prvé kompresory na pohon vrtáčich kladív v kremnickom rudnom revíre. 2000, roč. 40, č. 4 – 5, s. 191 – 195; MAZÚREK, J. Riadiaca a organizačná štruktúra slovenského baníctva v období I. ČSR. 2000, roč. 40, č. 4 – 5, s. 208 – 211.

¹⁶ *Spravodaj* Banského výskumného ústavu. Prievidza: Banský výskumný ústav. Napríklad štúdie: KAŠIAROVÁ, E. Príspevok k histórii Slovincov na konci 18. a 1. polovici 19. storočia. 1999, roč. 39, č. 2 – 3, s. 59 – 69; JAKAB, Z. Vývoj železoruďného baníctva v Slovinkách v 2. polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia. 1999, roč. 39, s. 70 – 74; KRCHŇÁKOVÁ, L. Richňavské vodné nádrže v minulosti. 2003, roč. 43, č. 2 – 4, s. 36 – 40; JANCSY, P. Ottergrundské jazero – historické údaje a účel vo svetle archívnych dokumentov. 2003, roč. 43, č. 2 – 4, s. 56 – 58.

¹⁷ Napríklad monografie a zborníky: VOZÁR, J. Denník princa Leopolda (Z cesty do stredoslovenských banských miest). Martin: Osveta, 1990; MAGULA, R. Banické svetidlá v múzeách na Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991; VOZÁR, J. a kolektív. Zborník prednášok: 230 rokov Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Košice: 1992; BARTALSKÝ, J. a kolektív. Smolník - mesto medenorudných baní. Bratislava: Geocomplex, 1993; MAGULA, R. – TURČAN, T. Banské lampy. Košice: Vizual, 1995; MAZÚREK, J. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938. Martin: Jaroslav Mazúrek, 2000; dvojdielna syntéza ZÁMORA, P. a kol. Dejiny baníctva na Slovensku. 1. diel. Košice: Banská agentúra, 2003; ZÁMORA, P. a kol. Dejiny baníctva na Slovensku. 2. diel. Košice: Banská agentúra, 2004.

Vedecká produkcia z dejín hutníctva sa čiastočne realizovala na stránkach uvedených periodík a zborníkov, kde uverejňovali M. Kamenický, M. Skladaný, L. Sombathy a iní.¹⁸ Súčasne pokračovalo vydávanie zborníkov zo sympózií hutníckych odborníkov a historikov. Do roka 2002 sa uskutočnilo celkom šesť sympózií, z ktorých vyšlo niekoľko zborníkov na rôzne témy. Významným výročiam a niektorým nosným témam boli venované osobitné vedecké podujatia a zborníky.¹⁹ Generáciu zaslúžilých vedeckých pracovníkov v záverečnej fáze výskumu (M. Šaurdyová, M. Skladaný)²⁰ doplnili noví autori s ukončenou vedeckou prípravou, ktorí problematiku vývoja hutníctva postavili do svetla širších medzinárodno-politických súvislostí v samostatných monografiách.²¹ Na pôdu dejín hutníctva vo väčšom meradle vstúpili aj odborníci z vysokých technických škôl a z technickej praxe (napr. G. Kunalmi, Luboš Weigner, Juraj Schmiedl, Richard Kafka). Najmä ich zásluhou v spolupráci s Technickým múzeom v Košiciach (Eugen Labanič, Dagmar Lobodová) a s odborníkmi z ďalších múzeí a vedeckých pracovísk sa podarilo vydať základné syntetické dielo v danom odbore.²²

Z ďalších oblastí techniky výskum a produkcia výraznejšie postúpili v elektrotechnike. Popri nových prácach profesionálnych historikov (L. Hallon, M. Sabol) vyšlo niekoľko väčších publikácií, najmä k dejinám elektrárenskva, ktoré sú výsledkom celoživotných skúseností a výskumu elektrotechnikov z praxe. Zostavovateľmi a najvýznamnejšími autormi publikácií boli technici Vojtech Sládek, Ján Novotný a ďalší.²³ Na vyššej úrovni sa dejinám elektrotechniky venujú niektorí vysokoškolskí učitelia, ako Ivan Makovíny a Jozef Sláma. Usporiadávajú vedecké podujatia a vydá-

¹⁸ Napríklad štúdie: KAMENICKÝ, M. Hutníctvo v Hodruši. In Spravodaj, 2000, roč. 40, č. 2 – 3, s. 93 – 96; SKLADANÝ, M. Špaňodolinská meď v stredoveku a rannom novoveku. In Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne. Banská Bystrica: KB press, 2005, s. 28 – 36; SOMABATHY, L. Cementácia medi na Španej doline a výroba medených pohárov. In Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne. Banská Bystrica: KB press, 2005, s. 87 – 89.

¹⁹ Napríklad zborník: Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1995.

²⁰ Napríklad štúdie: ŠAURDYOVÁ, M. Vývoj technológie výroby kujného železa a ocele na Slovensku od 70. rokov 19. storočia do 20. rokov 20. storočia. In Zborník Slovenského technického múzea 1947 – 1997. Košice: Slovenské technické múzeum, 1997, s. 38 – 47; SKLADANÝ, M. Moštenická sciedzacia huta v rokoch 1496 – 1526. In Historica – Zborník Filozofickej fakulty UK Bratislava, 1995, roč. 41.

²¹ KAMENICKÝ, M. Hutníctvo striebra v stredoslovenskej banskej oblasti do konca 18. storočia. In Rozpravy NTM – Z dejín hutníctví, 1992, č. 20, s. 31 – 40; ŠTEFÁNIK, M. Benátky a stredná Európa: Ekonomické súvislosti a vývoz medi z územia Slovenska v 14. storočí. Diz. práca. Bratislava: [s.n.], 2002.

²² SCHMIEDL, J., WEIGNER, L. a kol. Dejiny hutníctva na Slovensku. Košice: Banská agentúra, 2006.

²³ Napríklad publikácie: SLÁDEK, V. a kol. 70 rokov Západoslovenských energetických závodov. Bratislava: Vox Nova, 1992; Sládek, V. a kol. 70 rokov Stredoslovenských energetických závodov. Martin: Neografia, 1993; SLÁDEK, V. a kol. Elektrárenskvo na Slovensku 1920 – 1994. Bratislava: Alfa-press, 1996.

vajú príležitostné zborníky.²⁴ V oblasti dejín chemického priemyslu bola dokončená spomínaná dizertačná práca historika B. Krasnovského. Súčasne ďalej vychádzali práce Š. Javnického, ako aj články odborníkov z praxe o jednotlivých podnikoch a segmentov chemickej výroby, najmä v edícii zborníkov s dlhou tradíciou pod názvom *Príspevky k dejinám chemického priemyslu na Slovensku*. Aktivity chemikov organizoval predovšetkým popredný odborník Martin Jambor. Noví nádejní odborníci s technickým vzdelaním, najmä M. Ďurechová a Jiří Kubáček, rozšírili výskum na poli dejín dopravy. M. Ďurechová však výskum po odchode zo SAV prerušila. Kľúčová úloha v ďalšom rozvoji odboru pripadla J. Kubáčkovi a pracovníkom nového Múzea dopravy v Bratislave. Pod vedením J. Kubáčka bolo zostavené syntetické dielo o dejinách železničnej dopravy na Slovensku.²⁵ Dejiny poľnohospodárskej techniky stratili po roku 1990 hlavnú platformu publikačnej činnosti periodický zborník *Agrikultúra*. Starší odborníci M. Petráš alebo J. Vontorčík, ako aj autori mladších ročníkov (R. Hollec, V. Gidaszewski a iní), museli nové práce uverejňovať v rôznych periodikách a zborníkoch. J. Vontorčík a V. Gidaszewski uverejnili štúdiu napríklad v príležitostnom zborníku Technického múzea.²⁶ Pre finančné ťažkosti už roku 1990 zanikla aj najvýznamnejšia periodická publikácia sledujúca dejiny lesníckej a drevárskej techniky *Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea*. Hlavní autori, ako J. Urgela a ďalší, publikovali na stránkach odborných periodík lesníctva, drevárstva a historiografie. Technička Gabriela Korimová s J. Urgelom a Pavlom Zdychom sú autormi syntézy dejín lesníctva.²⁷

Hospodárske pomery na začiatku 90. rokov zapríčinili zánik viacerých regionálnych zborníkov, ktoré v minulosti prinášali množstvo hodnotných prác z dejín techniky. Napríklad zborník východoslovenského regiónu *Nové Obzory* vychádzal iba do roka 1991 a zborník *Liptov* len do roka 1989. Môžeme však uviesť aj periodické publikácie, ktoré úskalia doby čiastočne zdolali, ako *Zborník Považského múzea* alebo východoslovenský zborník *Historica Carpatica*, kde publikovali pracovníci Technického múzea v Košiciach. Zároveň vytvárali priestor pre publikovanie štúdií z rôznych oblastí dejín techniky vydávaním príležitostných zborníkov z vedeckých podujatí, zameraných polytematicky alebo na špecifické témy. Všeobecne bol orientovaný napríklad zborník z konferencie v Herľanoch roku 2000 a monotematicky zborníky z konferencií o optikovi J. M. Petzvalovi roku 2001 a o problematike priemyselného

²⁴ K dejinám elektrotechniky na Slovensku: Zborník prednášok. Zvolen: Technická univerzita, 2007.

²⁵ KUBÁČEK, J. a kol. Dejiny železníc na Slovensku. Bratislava: Železnice Slovenskej republiky, 1999.

²⁶ VONTORČÍK, J. Veda a technika v Slovenskom poľnohospodárskom múzeu. In *Dejiny vedy, výroby a techniky na Slovensku*. Košice: Slovenské technické múzeum, 2000, s. 90 – 92; GIDASZEWSKI, V. Výroba poľnohospodárskych strojov na Slovensku v 19. a začiatkom 20. storočia. In *Dejiny vedy, výroby a techniky na Slovensku*. Košice: Slovenské technické múzeum, 2000, s. 92 – 93.

²⁷ ZDYCHA, P., KORIMOVÁ, G., URGELA, J. *Dejiny lesníctva*. Zvolen: Slovenská technická univerzita, 1992.

dedičstva roku 2004.²⁸ Aktuálnymi otázkami záchranu priemyselného dedičstva sa v ostatnom období intenzívne zaoberajú aj viacerí architekti v spolupráci s historikmi, osobitne architekt Vladimír Husák.

Nové témy a pohľady na dejiny techniky môžeme nájsť aj v prácach historikov prírodných vied. Ide najmä o témy z oblasti vývoja prístrojovej techniky, z problematiky vzťahu techniky a ochrany prírody alebo k otázkam globalizácie. Napríklad v zborníkoch z medzinárodných seminárov dejín fyziky boli uverejnené štúdie o astronomickej technike, o prístrojoch priekopníka elektrotechniky Š. A. Jedlíka alebo s témou enviromentálnych problémov.²⁹

Na záver možno konštatovať, že nové cesty historiografie dejín techniky po roku 1989 boli rozporuplné, podobne ako doba, v ktorej sa vytvárali. Dejiny techniky stratili časť dobre vybudovaného zázemia, najmä pokiaľ hovoríme o publikačných možnostiach. Približne od polovice 90. rokov postupne odchádzali zakladatelia historiografie jednotlivých oblastí sledovaného odboru. Zároveň sa však otvárajú nové možnosti a prichádzajú mladí historici a technici, ktorí aj za nepriaznivých materiálnych podmienok rozvíjajú našu vednú disciplínu a sú nádejou do budúcnosti.

New Trends in the History of Technology in Slovak Historiography after 1989

Ludovít Hallon

A considerable development of research and scientific production in the field of history of technology could be seen already before 1989. It was mainly thanks to the Department of the History of Science and Technology at the Institute of Historical Studies of the Slovak Academy of Sciences (SAS) in collaboration with specialised museums, universities and professionals. Society for History of Science and Technology at SAS became the common platform for this collaboration. Results of scientific research were published in monographs, journals on science, miscellanies and various

²⁸ Išlo o zborníky: Dejiny vedy, výroby a techniky na Slovensku. Košice: Slovenské technické múzeum, 2000; Jozef Maximilián Petzval, vplyv jeho prác na rozvoj techniky a optiky: Zborník z medzinárodnej odbornej konferencie. Košice: Slovenské technické múzeum, 2001; Priemyselné dedičstvo ako súčasť kultúrneho dedičstva. Košice: Slovenské technické múzeum, 2004.

²⁹ Napríklad štúdie: FERENCOVÁ, E., POLÁŠKOVÁ, A. Globálna rádioaktivita a jej vplyv na človeka. In Zborník dejín fyziky 18. Bratislava: Veda, 2001, s. 121 – 134; MEŠTEROVÁ, J. Prístrojová technika v astronómii od najstarších čias po súčasnosť a jej vzťah k objavom. In Zborník dejín fyziky 19. Bratislava: Veda, 2002, s. 43 – 52; MOROVICS, M. T. Snahy o aplikáciu elektromagnetických javov v diele Š. A. Jedlíka. In Zborník dejín fyziky 23. Bratislava: Veda, 2006, s. 67 – 94.

professional periodicals published by SAS, museums and institutions. Changes after 1989 have brought many positive and negative phenomena and new trends of development in the studied discipline of science. As a result of financial problems the discipline lost a part of well built up background of specialised press. Senior pioneers of research from the period before 1989 entered the final era of their scientific career and gradually left for retirement. However, in the 90th a new generation of professionals occurred on the scene of science and now they are preparing already their successors. Several important works, mainly of synthetic character were finished. Young professionals reflect new themes of world historiography; they take active part in international events, disclose unsearched places and open new ways of research. They are the hope of this discipline of science for future.

Jur Ribay 1754 – 1812.

Život, dielo, doba :

Zborník prác z Medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá bola 9. júna 2004 v Bratislave : Bibliografický zborník / Ed. Miroslav Dudok a Miloš Kovačka. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2006. – 115 s. – ISBN 978-80-89301-03-4

Lívia Kurucová

Juraj Ribay patril k zakladateľom modernej slovenskej slavistiky, etnografie a folkloristiky. Bol výraznou postavou v slovenskej vede a kultúre 18. a 19. storočia a tiež jednou z najvýznamnejších osobností v dejinách nášho knihovníctva. Pripravil historicky najstarší projekt Slovenskej národnej knižnice a vybudoval unikátnu slovacikálnu knižnicu.

Pri príležitosti 250. výročia jeho narodenia usporiadali Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied a Národný bibliografický ústav Slovenskej národnej knižnice vedeckú konferenciu.¹ Zámerom tejto konferencie bolo sústredenejšie prehodnotenie dovtedajších vedomostí o Ribayovi a poodhalenie nových prameňov k poznaniu jeho života, diela a doby. Organizátori oslovili nielen domácich, ale aj zahraničných bádateľov. Z vypracovaných a do programu zaradených príspevkov vznikol zborník *Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba*.

Formálna štruktúra zborníka odráža tematické spektrum konferencie a okrem príhovorov zostavovateľov obsahuje zborník súbor príspevkov, ktoré sú zaradené do troch okruhov: Jur Ribay ako jazykovedec, Jur Ribay ako bibliograf a Jur Ribay – Miscelanea. Súčasťou zborníka je resumé v anglickom, nemeckom a v maďarskom jazyku a abecedne usporiadaný menný register. V elektronickej verzii je zborník dostupný na adrese http://www.snk.sk/?BZ_2004_Ribay.

O Ribayovi vyšlo viacero štúdií, no napriek jeho neodškriepiteľnému prínosu a vkladu do rôznych oblastí (nielen) slovenskej vedy a kultúry vie laická, ale aj odborná verejnosť o ňom a najmä o jeho pôsobení stále pomerne málo. **Miroslav Dudok** vo svojom príhovore v zborníku konštatuje: „... napriek niektorým priekopníckym, fundovaným a prehĺbeným štúdiám jazykovedného, národopisného, knihovníckeho, literárnohisto-

¹ Konferencia sa konala 9. júna 2004

rického, historiografického, teologického a iného charakteru nemáme ucelený obraz o Jurajovi Ribayovi a jeho dobe.“ Podobný názor zdieľa aj **Slavomír Ondrejovič**, ktorý píše: „*Jur Ribay, ... ostáva pre nás záhadnou osobnosťou počínajúc jeho narodením a končiac, povedzme, motívami jeho odchodu z Cinkoty na poslednú „štáciu“ do Torže, a to napriek tomu, že sa o ňom a jeho diele pripravila nejedna konferencia a že sa jeho tajomstvá pokúsil odhaliť nejednen autor.*“

V prvom – jazykovednom bloku – kladú autori príspevkov dôraz najmä na rozbor Ribayovho najvýznamnejšieho lexikografického diela – *Idioticon Slovacicum*. Zaoberajú sa jeho pragmaticko-lingvistickými hľadiskami, nárečovým základom, analyzujú frazémy. V tejto časti približujú vzťah J. Ribaya a Jozefa Dobrovského, predstavujú Ribayove náhľady na diverzifikáciu slovenčiny a načrtávajú jeho vzťah ku kultúrnej východoslovenčine.

Idiotikon obsahuje rozsiahly slovníkový materiál, ktorý bol zozbieraný s cieľom zachytiť lexikálno-sémantické prvky typické len pre slovenčinu. Ide o diferenčný slovník v pomere k češtine. Objavil ho **Vincent Blanár**, ktorý svoju pozornosť – pre potreby konferencie a zborníka – zameral na jeho rozbor vo vzťahu k češtine z pragmaticko-lingvistického hľadiska. Spracovanie slovenskej slovnej zásoby v Idiotikone považuje za dielo priekopnícke a originálne. Pri svojom rozbere sa sústredil na javy: spracovanie hesla (polysémia a sémantické derivácie), analogická nominácia, frazeológia a štylistiky príznakové slová (hodnotiace a expresívne slová, historizmy, krajové slová). V závere konštatuje, že pragmatický prístup v podstatnej miere umožňuje postihnúť prínos Ribayovho Idiotikonu pre poznanie staršej slovenskej lexiky.

Milana Mjartáka zaujal nárečový základ Idiotikonu. V príspevku podáva čiastkovú nárečovú charakteristiku slovnej zásoby slovníka podľa jej geografického rozšírenia. Uvádza, že Ribay väčšinu hesiel z nárečového hľadiska neidentifikoval, mnohé heslá kvalifikoval skratkami stolíc, ktoré sú viac či menej presnou charakteristikou z hľadiska jazykovo-zemepisného členenia slovenskej nárečovej slovnej zásoby. Lokalizáciu slov Ribayom do jednotlivých oblastí konfrontuje s inými jazykovednými slovníkmi, najmä so Slovníkom slovenských nárečí. Píše, že všetky hodnotenia a porovnávaná sú iba relatívne správne a úplné, každé slovo a každá slovná čelaď by si vyžadovali podrobné, priam monografické skúmanie, a to aj z hľadiska súčasného, aj z hľadiska vývinu jazyka. Výsledky bádania závisia od stupňa poznania skutočnosti zo strany J. Ribaya v čase vzniku Idiotikona, ako aj súčasného poznania slovenskej nárečovej lexiky spracovanej v Slovníku slovenských nárečí. Rovnako závisia od celkového vývinu nárečovej lexiky, ktorá je najživšou, najpohyblivejšou zložkou národného jazyka. Zistil, že rozdiely v hodnotení slov sú veľké a odporúča využívať Idiotikon pri lexikografických štúdiách viac, ako je tomu doteraz.

V dejinách slavistiky je Ribay známy najmä vďaka spolupráci s Jozefom Dobrovským, ktorý mu dal podnet aj na napísanie Idiotikonu. Otázkami ich spolupráce sa zaoberal **Slavomír Ondrejovič**. Medzi oboma vzdelancami prebiehala komunikácia prostredníctvom korešpondencie.² Možno v nej sledovať vývin ich myslenia a činnosti. Ondrejovič uvádza, že Ribay Dobrovskému zasielal údaje o slovenčine často na základe adresných otázok a požiadaviek. Dobrovského názory na slovenčinu sa neus-

tále vyvíjali a jeho výklady o slovenskom jazyku v rámci slovanských jazykov sa menili v závislosti od etáp, v ktorých sa nachádzal. V ich korešpondencii je množstvo bibliografických údajov, súkromných osudov, dohováranie príchodu Dobrovského na Slovensko, bibliofilské, zberateľské, textologické, filologické, etymologické, dialektologické, najmä slovakistické, slavistické, ale aj ugrofinistické, teologické a i. poznámky.

Idiotikon, ale aj ďalšia Ribayova pozostalosť je bohatá na frazeologický materiál. Podľa **Jany Skladanej** pri hodnotení frazeológie v Idiotikone prekvapí originalita frazém a zároveň oceníme úsilie o zachovanie tradície a nadväznosti na základný frazeologický fond slovenského jazyka z predchádzajúceho obdobia. Mnohé z frazém, ktoré autor vo svojom diele uvádza sa zachovali do súčasnosti i keď často v rozmanitých variantoch a podobách. V Idiotikone sa nachádzajú všetky základné typy frazém, od najjednoduchších až po zložitejšie konštrukcie, čo Skladaná dokladuje aj na príkladoch. Výber cudzojazyčných ekvivalentov pri frazémach považuje za primeraný a vhodný. Autorka zistila, že frazeológia je v Idiotikone bohato spracovaná, pomerne dobre zachytáva súdobý stav základného frazeologického fondu slovenského jazyka.

Pre jazykovedcov sú nepochybne zaujímavé Ribayove názory na diverzifikáciu slovenčiny. Bližšie sa im – po prehľade prameňov k výskumu života a diela Juraja Ribaya a jeho jazykovedného, vedeckého, básnického a ľudovýchovného diela – venoval **Milan Dudok**. Významnou súčasťou Ribayovej filologickej a lingvistickej činnosti bola paleoslavistická problematika. Podporoval systematické celoslovenské spracovanie, uloženie a dokumentovanie slovanských pamiatok. Hoci nepublikoval žiadny článok z tohto odboru, podľa Dudoka ho môžeme na základe bohatej korešpondencie pokladať za jej zakladateľa u nás. Juraj Ribay tiež prispel k rozšíreniu etnonymu Slovákov v odbornej komunikácii. Okrem lexikografického spracovania slovenčiny bola celoživotnou témou Ribaya slovná zásoba v rámci hmotnej kultúry Slovákov. Vo svojich listoch sa vyjadroval k terminologickým otázkam súvisiacich so slovenskou hmotnou kultúrou a folklórom. Konkrétne výrazy konfrontoval so širším nárečovým korpusom slovenčiny. Zozbieraný jazykový materiál porovnával s kontaktovanými jazykmi, čím upozornil formujúcu sa slovenskú a slavistickú odbornú verejnosť na zložitú národnostnú miešanosť slovenského obyvateľstva. Zároveň vyzdvihol záchovalosť starobylých artefaktov a jazykových výrazov. Ani Dudok nemohol obísť Ribayov Idiotikon, dielo, v ktorom sa stopovo prejavil preskriptívny rozmer Ribayovho jazykového myslenia a ktorým predbehol dobové bernolákovské, aj neskoršie štúrovské kodifikačné snahy. Ribay postrehol formujúci sa moderný jazyk vo všetkých jeho diverzifikačných zložkách. Mal vybudovaný vlastný koncept slovenčiny ako komunikačného a kultúrneho jazyka verejnej komunikácie, ktorý sa mu však nedarilo presadzovať. Uvedomoval si komunikačnú diverzifikovanosť a diglos-

² Ich vzájomné listy sú otlacené v štvrtom zväzku kompletného epištolárneho kompéndia Jozefa Dobrovského, ktorý vyšiel v roku 1913.

nú situáciu slovenčiny. Rozlišoval štyri varietné skupiny Slovákov a podľa jeho názoru sa najčistejšie na Slovensku rozprávalo v Hontianskej, Malohontskej a Novohradskej stolici.

Pomerne neznáme sú údaje o vzťahu Ribaya ku kultúrnej východoslovenčine. Ribay mal veľký záujem o cirkevnú slovančinu, o ruské a cirkevno-slovanské knihy. Vo svojom diele *Libri sotacici* podrobnejšie opísal zemplínske kalvínske knihy. O ich jazyku sa vyjadroval ako o sotácko-slovensko-maďarskom nárečí. Jeho názory na východnú slovenčinu ako sakrálny jazyk východoslovenských kalvínom nazval **Jozef Švagerský** „neláskavými“. Podľa neho Ribay pravdepodobne nevedel, že v mnohých kalvínskych cirkevných zboroch na Zemplíne veriaci písali cirkevnej vrchnosti do Debrecína, že nerozumejú tým svojim kazateľom, ktorí kážu po česky alebo po maďarsky a žiadajú superintendenciu, aby im posielala len takých, ktorí vedia po slovensky. Podľa Švagerského to bol dôvod, prečo boli v 18. storočí pre východných Slovákov kalvínske rituálne knihy preložené z maďarčiny do východnej slovenčiny.

Po obsahovej stránke je najširší druhý blok. Autori príspevkov sa v ňom venujú Ribayovi ako bibliografovi. Podávajú výskum problematiky knižnice Juraja Ribaya a jej odrazu v rôznych národných bibliografiách. Všímajú si Ribayove postavenie v Slovenskej národnej knižnici a bibliografii, analyzujú tlače 18. storočia z jeho knižnice vydané na Slovensku a nezabúdajú ani na Ribayov odkaz pre výskum knižnej kultúry.

Juraj Ribay vybudoval vzácnu knižnicu, ktorá je ako uvádza **Ištván Käfer**, organickou, základnou zložkou slovenskej aj maďarskej, resp. českej – česko-slovenskej národnej bibliografie, je to bohatý zdroj poznatkov pre národné bibliografie. V zbierke je množstvo vzácných a významných diel. Käfer pripomína, že národné bibliografie sú zdrojom, ktoré treba čítať a interpretovať v duchu doby, z ktorej pochádzajú. Podľa neho slovensko-české súvzťažnosti nemožno skúmať bez maďarských, maďarsko-české bez slovenských a slovensko-maďarské bez českých.

Významný bol aj Ribayov prínos do knihovedného myslenia, knižničnej praxe a pre dejiny knižníc na Slovensku. **Milan Kovačka** svojim príspevkom istým spôsobom nadviazal na Blažej Beláka.³ Ribay v roku 1793 vypracoval Projekt ústavu alebo spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákami v Uhorsku. Kovačka je presvedčený, že ak v súčasnosti platné štandardy Unesca premietneme do rámca tohto jeho projektu, ale i na pozadie jeho slovacikálnej knižničnej zbierky a jej bohemikálnych či hungarikálnych modulov, katalógov a súpisov, s istotou dokážeme spätne identifikovať prvky kvalifikátorov národnej knižnice Slovákov v Uhorsku. Ako nástroj budovania depozitu navrhoval Ribay dobrovoľný, čestný výtláčok, ktorý si opatril na základe siete spolupracovníkov. Podľa Kovačku môžeme v Ribayovom konaní identifikovať i prvky možnej koncepcie súborného katalógu. V projekte predpokladal Ribay

³ BELÁK, Blažej: Ribayov zástož v budovaní slovenských knižníc. In Bibliografický zborník 1994 – 95. Martin : Matica slovenská 1999, s. 191 – 198.

nielen vydávanie, ale aj bibliografický súpis kníh. Národnú bibliografickú registráciu koncipoval nielen s dôrazom na bežnú knižnú produkciu, ale formuloval aj program národnej bibliografickej retrospektívnej registrácie späté s heuristikou, pasportizáciou a záchranou historických knižných fondov, ako aj výskum dejín knižnej kultúry. V jeho koncepcii retrospektívnej národnej bibliografickej registrácie mala miesto aj národná slovenská biografistika a biografia. Ribayova národná knižnica mala byť nielen čisto jazykovou slovacikálno-bomhemikálnou knižnicou, ale aj vedeckou knižnicou učenej spoločnosti pre Slovákov v Uhorsku. Budoval predovšetkým základy budúcej Slovenskej národnej knižnice, slovenskej i českej národnej bibliografie, participoval na zrode uhorskej, resp. maďarskej národnej knižnice a uhorskej, resp. maďarskej národnej bibliografie. Autor píše, že Ribayov projekt má kľúčové miesto v genetickej predšafárikovskej línii, ktorá viedla k zrodu Maticy slovenskej, Slovenskej národnej knižnice a ďalších inštitúcií slovenského vedecko-informačného života. Podľa Kovačku bol Ribay neprávom prehladaný, neprávom zabúdaný: jeden z nespochybniteľných otcov – inšpirátorov a v tomto zmysle vlastne zakladateľov Slovenskej národnej knižnice.

Jednou z vášni Ribaya bola tá zberateľská. Ako uvádza **Agáta Klimeková**, táto jeho vášň bola cieľavedomou a systematickou prácou, ktorá smerovala k poznaniu kníh, čiže k bibliografickému registrovaniu, zaoberal sa osudom knihy a jej autora a usiloval sa o vytvorenie uceleného pohľadu na staršiu českú a slovenskú literatúru, hlavne reformačného obdobia. Prostredníctvom katalógu svojej zbierky sa pokúsil o registráciu národnej tlačovej a rukopisnej produkcie. Svoju knižnicu budoval takmer 30 rokov, počas ktorej sa stal najväčším znalcom všetkej slovanskej tlačovej produkcie, osobite však tlačovej produkcie pochádzajúcej z územia Slovenska, Moravy a Čiech. Autorka zistila, že v zbierke bolo 151 titulov územne slovacikálnych tlačí z 18. storočia. V knižnici sú tlače, ktoré prezentujú všetky vedné a spoločenské oblasti života. Autormi sú známi, aj menej známi autori slovenskej náboženskej i odbornej literatúry, významní predstavitelia slovesného umenia. V katalógu i v samotných Ribayových knihách je množstvo vlastnoručných rukopisných poznámok. Klimeková v príspevku konštatuje, že Ribayov prínos pre kultúrne dejiny Slovenska spočíva nielen vo vytvorení prvej slavistickej knižnice, ale aj v literárnohistorickom výskume a vo vytvorení prvého bibliografického súpisu slavistickej knižničnej zbierky.

Ribay bol literárne činný a napísal niekoľko diel. Bol to napr. rukopis o trenčianskych a žilinských tlačiarňach a ich produkcii z roku 1793 – *Typographiae Hungariae*. Obsahom tohto rukopisu je tlačová produkcia a v nadväznosti na to aj dejiny tlačiarň v Trenčíne a Žiline. **Eva Augustínová** sa domnieva, že ide o zlomok väčšieho diela o dejinách tlačiarň v Uhorsku. Rukopis má 24 strán a záznamy v ňom sú usporiadané chronologicky, s predelmi pri výmene majiteľov tlačiarň. Z uvedených tlačí 20 Čaplovič neevduje. Autorka zatiaľ zanalyzovala iba prvú časť rukopisu. Zistila, že dielo poskytuje vzácne informácie o dnes už možno neexistujúcich produktoch tlačiarne v Trenčíne. Väčšinu z nich tvoria príležitostné, oslavné alebo smútočné básne, kázne a modlitebná literatúra, dišputy a dizertácie.

Autori príspevkov zaradených do posledného bloku prinášajú odpovede na niektoré otázky týkajúce sa života a diela Juraja Ribaya. Prezентujú svoje bádateľské prínosy k biograficko-genealogickým aspektom jeho života a diela, podávajú svoj pohľad na Ribayov vklad do výchovnej literatúry pre deti a mládež a súčasťou tejto časti nazvanej *Miscelanea* je i pohľad evanjelického farára na vzťah Jura Ribaya k otázke spisovnej slovenčiny, resp. bibličtiny ako historického spisovného jazyka evanjelických Slovákov.

Dostupná literatúra uvádza odlišné a nepresné údaje o mieste narodenia Juraja Ribay. **Milan Šišmiš** pri svojom bádanií prišiel k záveru, že Ribayovým rodiskom sú Bánovce nad Bebravou – Dolné Ozorovce. Autor vo svojom príspevku poodhalil aj ďalšie genealogické vzťahy rodiny Juraja Ribaya. Poskytuje údaje o jeho otcovi a súrodencoch, obšírnejšie sa venuje najmä životným osudom Ribayovho brata Michala a životnej púti samotného vzdelanca. Podľa Šišmiša však stále zostáva mnoho stránok z jeho a zo života jeho príbuzných dosiaľ neznámych a výskum by bolo potrebné rozšíriť aj na iné krajiny.

Okrem vlastnej tvorby Ribay aj prekladal. Na ľudových ciele preložil a upravil dve zdravoučné knižky: *Pravidlá moresnosti aneb zdvorilosti je akousi príručkou slušného správania sa v spoločnosti* a *Katechismus o zdraví pro obecný lid a školskú mládež opisuje liečbu ľudí a zvierat*. Podobná literatúra bola v tom čase populárna. **Jarmila Holdičová** uvádza, že v oboch týchto knihách sú prítomné ľudové výchovné ciele v činnosti J. Ribaya. Síce v slovenskej osvietenскеj literatúre nepredstavovali novátorský čin, ale svojím spôsobom bojovali proti zaostalosti ľudu a učili zásadám a pravidlám zdravotvedy a životospřávy.

Duchovný portrét Juraja Ribay sa snažil načrtnúť **Ivan Tóth**. Podľa vlastných slov sa pokúsil priblížiť Ribayove úsilie ako kňaza v ECAV, pričom nezabúdal ani na jeho strastiplný život v strastiplnej dobe. Tóth je presvedčený, že nie je možné spôsob plnenia mandátu posúdiť bez preštudovania kázní či teologických prác, ale o tom, že by niečo také existovalo nevie. Zastáva názor, že naši predkovia zlyhali predovšetkým v teologickom myslení a konaní. Sklamali, pretože nedosiahli uplatnenie slovenčiny medzi slovenskými Uhrami v cirkvi ani národe.

Záver príspevkovej časti zborníka patrí prekladu pôvodných latinských stanov Ústavu alebo spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákami v Uhorsku.

Organizátorom konferencie sa jej ambíciu podarilo z časti naplniť. Autori príspevkov odkryli rôzne oblasti života, diela a dobu Juraja Ribaya, doplnili a spresnili už známe informácie a zverejnili mnohé neznáme, poodhalili niektoré nové pramene na poznanie tejto osobnosti. Pri písaní príspevkov využívali okrem publikovaných zdrojov aj Ribayovu korešpondenciu alebo jeho rukopisnú pozostalosť. Je to zdroj, ktorý by sa mal do budúcnosti využívať ešte vo väčšej miere, čo si nepochybne uvedomujú aj autori. Skutočnosťou však zostáva, že to väčšinou nie sú kompletne zachované materiály, ale skôr roztrúsené listy a rukopisy uchovávané vo viacerých archívoch u nás i v zahraničí.

Radenie väčšiny príspevkov v zborníku je pomerne logické. Zmenila by som iba poradie niektorých príspevkov v jazykovednom bloku. Osobne by som napr. príspevky rozoberajúce Ribayov Idiotikon z rôznych hľadísk zaradila za sebou.

Interdisciplinárne zloženie prispievateľov síce dalo možnosť na vytvorenie ucelenejšieho obrazu Juraja Ribaya ako jazykovedca, bibliografa, slovakistu, ale neumožnilo do väčšej hĺbky preskúmať jednotlivé oblasti jeho záujmu a pôsobenia. Stále toho zostalo veľa nedopovedaného, iba naznačeného, niekedy akoby autori zostali iba na povrchu problematiky a neponorili sa do hĺbky.

Spracovanie príspevkov je štandardne kvalitné. Pri čítaní niektorých z nich však môže čitateľ nadobudnúť pocit, že „cesta k podstate“, ktorú evokuje názov je miestami zdĺhavá. Niektorí autori zaradil do svojich textov informácie, ktoré v kontexte pôsobia zbytočne a s témou priamo nesúvisia. Zaradili ich pravdepodobne v snahe poskytnúť čitateľovi čo najviac informácií, s ktorými sa pri spracovávaní problematiky stretli. Vo viacerých príspevkoch sa podľa môjho názoru objavujú niektoré, v podstate totožné informácie zbytočne. Príspevky odznegli už na seminári, takže autori sa mohli opakujúcim sa informáciám vyhnúť, resp. editori zborníka mohli navrhnúť autorom prehodnotiť ich zaradenie. K takýmto zbytočne sa opakujúcim informáciám patria napr. základné informácie o Idiotikone.

Škoda, že je u nás stále bežné, aby vyšiel zborník z konferencie o niekoľko rokov neskôr, ako sa konferencia konala.

Dielo ako celok predstavuje prínos do problematiky a nakoľko stále zostalo mnoho stránok Juraja Ribaya neodhalených zostáva len dúfať, že v budúcnosti sa nielen uskutočnia ďalšie semináre a konferencie, ktoré budú pokračovať v dopĺňaní skladacky jeho života, diela a doby, ale autori budú písať a zverejňovať štúdie o tejto osobnosti aj nezávisle od jeho výročia či konferencie.

Im Schatten Wiens : Zur deutschsprachiger Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts / Jozef Tancer. –

Bremen : Edition lumière bremen, 2008. – 291 s. –
(Presse und Geschichte – Neue Beiträge ; Band 32).
– ISBN 978-3-934686-54-0.

Petronela Bulková – Angela Škovierová

Do súboru odbornej literatúry, ktorá vďaka svojmu interdisciplinárnemu zameraniu zasahuje i do priestoru dejín knižnej kultúry, pribudla v roku 2008 publikácia Jozefa Tancera pod názvom *Im Schatten Wiens s podtitulom Zur deutschsprachigen Presse und Litteratur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*.¹

Mgr. Jozef Tancer, PhD. pôsobí na Katedre germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky FiF UK v Bratislave a venuje sa dejinám nemeckej literatúry. Pri príprave recenzovanej monografie vychádzal z vlastnej dizertačnej práce obhájenej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v r. 2005.

Publikácia je prehľadne rozčlenená do tematických blokov. Autor čitateľovi postupne predstaví spoločenské, kultúrne a literárne zázemie nemeckého obyvateľstva Bratislavy v kontexte osvietenského 18. storočia a mieru participácie nedalekej Viedne na jeho rozvoji a charaktere. Venuje sa šíreniu „mravného posolstva“ a myšlienok osvietenstva v „týždenníkoch pre morálku a dobré mravy“ (Moralische Wochenschriften) vydávaných v Bratislave. Na príklade knižnej zbierky osvietenca Karla Gottlieba Windischa dokumentuje čitateľské preferencie významnej osobnosti nadregionálneho významu a vnáša tak aktuálne informácie do zatiaľ nedostatočne prebádanej oblasti zberateľských aktivít a recepcie literatúry v období osvietenstva na slovenskom území.

Úvodná kapitola je úvahou o prístupoch k výskumu literárnej kultúry v nemeckom jazyku v Bratislave 18. storočia. Tá totiž predstavuje jednu z oblastí, ktorá je atraktívna nielen pre našich, ale i zahraničných germanistov. Autor predstavuje vývoj,

¹ [V tieni Viedne : K tlači a literatúre v nemeckom jazyku v Bratislave 18. storočia]. Monografia vyšla v nemeckom jazyku vo vydavateľstve Edition lumière v Brémach a predstavuje tridsiaty druhý zväzok edície Presse und Geschichte – Neue Beiträge.

prístupy a nové perspektívy smerovania výskumov v oblasti slovenskej germanistiky a slovenských dejín, či dejín slovenskej literatúry v stredoeurópskom kontexte. Zdôrazňuje interdisciplinárny charakter tohto výskumu a potrebu sledovania vzájomných interkultúrnych vzťahov. Upozorňuje na úlohu, ktorú zohrali v podmienkach Uhorska tu vydávané periodiká v nemčine pri transfere a prúdení myšlienok osvietenstva zo stredonemeckého i severonemeckého priestoru. Pri výskume regiónu krajín východnej Európy je nutnou samozrejmosťou znalosť viacerých jazykov, ktoré sa v tomto priestore používali. Predkladaná publikácia by sa mala stať prostredníkom pri prekonávaní komunikačných bariér medzi domácimi i zahraničnými bádateľmi.

Bratislava dosiahla vrchol svojho politického a kultúrneho významu práve v období osvietenstva. Vďaka historickým okolnostiam sa stala politickým, administratívnym, hospodárskym a kultúrnym centrom Uhorska. Etnická rôznorodosť obyvateľstva sa prejavila aj v oblasti komunikácie. Popri znalosti dôležitej nemčiny v osobnom a v oficiálnom styku bolo treba komunikovať i ďalšími jazykmi krajiny. Autor si všíma viaceré aspekty, ktoré ovplyvňovali a formovali spoločenský, intelektuálny (školsťvo, výučba, významní pedagógovia, literárne spolky, slobodomurári) a kultúrny život Bratislavy v 18. storočí. Poskytuje informácie o vzhľade mesta (hrad, vnútorné mesto, kláštorné komplexy atď.), povahe jeho obyvateľov i priestoroch, kde sa kumuloval spoločenský život (divadlá, kaviarne, promenády). Čerpá zo súčasnej publikovanej literatúry a porovnáva ich s pozorovaniami dobových súčasníkov. Priblízuje ich názory a reakcie na spoločenské dianie i reformné úsilie Jozefa II. v súvislosti s rokom 1784, keď sa centrálné úrady presunuli z Bratislavy. S nimi odišla „administratívna i politická elita“ mesta.

Z hľadiska dejín knižnej kultúry i dejín žurnalistiky sú zaujímavé odhalené súvislosti vo vzťahu k čitateľskému vkusu obyvateľstva a inteligencie (populárna literatúra pre voľný čas, či pobavenie), k pôsobeniu kníhtlačiarň, kníhkupcov, vzniku „lesekabinetov“ i vydávaniu periodík. Autor týmto prístupom dosahuje autentické zobrazenie sledovaného obdobia a vytvára realistickú podobu fungovania mesta. Poukazuje na vplyvy neďalekej Viedne vo vyššie uvedených oblastiach a v ďalšom výskume podčiarkuje dôležitosť formulovania hypotéz a realizáciu čiastkových výskumov, ktoré sa opierajú o konkrétne prípady.

V ústrednej kapitole sa venuje pozornosť uhorskej publicistike v nemeckom jazyku a v tejto súvislosti stavia do popredia osobnosť Karla Gottlieba Windischa. Dominuje záujem o špecifický typ periodika – „týždenník pre morálku a dobré mravy“, ktorý reprezentuje významný prameň výskumu vývoja myslenia, spoločnosti a kultúrnej histórie a stáva sa tak súčasťou literárneho a kultúrohistorického skúmania osvietenstva. S výskumom tohto typu periodika, ktorému sa venovala väčšiu pozornosť až od 30-tych rokov 20. st., je spojený i aspekt čitateľskej recepcie jeho obsahu. Aj v tomto prípade je problematické identifikovať mieru dopadu, resp. účinok prečítaného na čitateľa. Autor predstavuje relevantné práce a rôzne prístupy autorov vo vzťahu k výskumu problematiky „týždenníkov“ v širšom geografickom priestore (Rakúsko, Nemecko, Španielsko, Uhorsko a i.).

V ďalšej časti prináša J. Tancer biografický portrét významnej osobnosti bratislavského spoločenského života druhej polovice 18. st. **Karola Gottlieba Windischa**. Uvádza základných autorov, ktorí sa zaoberali spracovaním životopisných údajov tohto osvietenského vzdelanca. Venuje sa stručne štúdiu, obchodnému pôsobeniu, publikačnej i redakčnej činnosti K. G. Windischa v domácom i zahraničnom priestore. Windisch figuroval v spoločenskom živote mesta ako organizátor vedeckého života, pôsobil v strategických funkciách v správe mesta.² Intenzívnym individuálnym štúdiom a intelektuálnym pôsobením vo viacerých oblastiach, vyvíjaním aktivít v učených spoločnostiach (Olomouc, Augsburg), či podnecovaním založenia učenej spoločnosti *Pressburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften* sa neodvolateľne zapísal do dejín mesta. Komunikoval s významnými osobnosťami vtedajšieho intelektuálneho života v Uhorsku, napr. s Jurajom Prayom, Danielom Cornidesom a i. Vďaka spoločnej korešpondencii získaval správy o dianí v jednotlivých častiach monarchie. Windisch sa stal dôležitým poskytovateľom informácií vďaka svojej prítomnosti v kultúrnom centre Uhorska. Bol dobre informovaný o aktuálnej domácej a zahraničnej knižnej produkcii a sám pôsobil ako autor, redaktor, prekladateľ a vydavateľ. Ako významná pomôcka mu pri plnení týchto funkcií slúžila i jeho rozsiahla súkromná knižnica, ktorej sa podrobne venuje štvrtá kapitola publikácie.

Pri analýze bratislavských týždenníkov *Der Freund der Tugend* a *Der vernünftige Zeitvertreiber* autor sleduje aspekt cieľov a komunikačnej stratégie týchto periodík. Upozorňuje na ideologické a svetonázorové špecifiká, ktorými tieto týždenníky disponovali a odlišovali sa od neskorosvietenskej mravoučnej literatúry. Zdôrazňuje sprostredkovateľskú funkciu časopisov pri popularizácii poézie a umenia.

Autor uvažuje o typologických črtách, či kontexte týždenníkov pre morálku a dobré mravy a inšpirácii K. G. Windischa viedenskými periodikami tohto typu. Skúsenosti čerpal zo svojho praktického pôsobenia v úlohe spolupracovníka prvého periodika tohto typu na území Rakúska – „*Die Welt*“ (1762 – 1763), z ktorého neskôr preberal niektoré príspevky. Takto získal aj užitočné kontakty s ďalšími významnými osobnosťami, najmä členmi viedenskej učenej spoločnosti „*Deutschen Gesellschaft*“ (1761). Medzi nimi bol napr. Joseph von Sonnenfels, Joseph Anton Rieger. Windisch poznal dobre prostredie i čitateľský vkus viedenských čitateľov a uvažoval o Viedni ako o významnom priestore pre odbyt bratislavskej produkcie. Viedenské publikum predstavovalo významnú čitateľskú obec. Vydávanie prílohy *Freund der Tugend* preto ohlásil vo viedenskom periodiku *Wienerisch Diarium* z dôvodu zasiahnutia čo najväčšieho počtu čitateľov z radov Viedencanov, čo malo zlepšiť jeho predaj.

Windisch sa nespoliehal pri čerpaní informácií vždy iba na viedenské noviny, ale postupoval k prameňom „*ad fontes*“. Podporuje to aj skutočnosť, že vo svojej knižnici vlastnil rôzne periodiká v origináloch a prekladoch, napr. *Der Bienenstock*, *Das*

² Od. r. 1768 senátor, v r. 1774 mestský kapitán, niekoľko rokov pred smrťou bol zvolený za starostu. Vykonal i úrad cenzora (od. 1784) ako i inšpektora bratislavskej evanjelickej obce augsburského vyznania.

Cafee (taliansky originál *Il Caffè*, ktorý vydávali Cesare di Beccaria a Pietro Verri v Miláne, 1764 – 1766), *Der englische Zuschauer* (preklad anglického časopisu *Spectator* (1749,1751), *Aufseher* (preklad periodika *Guardian*). Nie je jasné, v akom čase ich Windisch získal, ale poznal ich pravdepodobne už skôr. Z videnských časopisov bol súčasťou jeho zbierky i časopis *Der österreichische Patriot*. Pri porovnávaní knižnice a časopisov, ktoré Windisch redigoval, odhaľuje sa mnoho vzájomného prekrývania pri formulovaní cieľov v oblasti výberu tém, jednotlivých nadpisov ako aj rôznych úvah a reflexií. Na túto problematiku nadväzuje i otázka autorstva článkov v *Freund der Tugend* a *Vernünfftige Zeitvertreiber* a citovania použitej literatúry, preberania textov z periodík, či prekladov z publikácií.

V sfére charakteristiky formálnych znakov periodík autor uvádza primárne údaje o ich úprave, vydávaní, cene. Venuje sa aj predaju, odbytu a uvažuje i o čitateľskej recepcii. V oblasti distribúcie je zaujímavý údaj o dostupnosti týždenníka *Freund der Tugend* u tlačiara M. Landerera v Bratislave, ale i u videnského tlačiara Trattnera a v expedícii u Ghelena vo Viedni. Príloha sa teda distribuovala aj za hranice Uhorska a bola dostupná nielen videnskej, ale aj širšej meštianskej verejnosti a príslušníkom šľachty.

Ústredným programom, ideovým základom a koncepciou periodika sa stalo poučenie i zábava, popularizácia dôležitých odborných poznatkov. Redaktor vytvoril akýsi umelý „komunikačný priestor“ s verejnosťou prostredníctvom publikovania fingovaných listov od čitateľov. Táto komunikačná stratégia mu umožnila časopis glosovať, komentovať, upozorňovať čitateľov a vytvoriť z rôznorodých príspevkov homogénnejší celok a zároveň aj podporiť odbyt časopisu, čo autor deklaruje na viacerých citovaných úryvkoch.

Autor publikácie sa v ďalšej časti vyjadruje k tematickému zameraniu a žánrovému zastúpeniu a forme príspevkov v týždenníkoch. Na ich stránkach sa prezentovali morálne zásady vo vzťahu k dôležitým kategóriám etického správania – k priateľstvu, cti, blahu, všeobecne prospešnému mysleniu a súcitu. Odsúdeniu podliehali ľudské neresti a negatívne vlastnosti ako samolúboosť a sebeckosť, nenásytnosť, márnosť, hýrenie, ješitosť, pokrytectvo a koketné chovanie. Súčasťou obsahu boli aj rôzne rozpravy teologicko-filozofického charakteru, literárne alebo umenovedné reflexie, príspevky venujúce sa vzdelaniu žien, výťahy z literárnych prác zahraničných autorov a komentáre spoločenského diania. Autor si všima i rozdiely v tematickom zameraní v porovnaní s videnskými týždenníkmi. Windischove týždenníky *Freund der Tugend* a *Vernünfftigen Zeitvertreiber* v niektorých otázkach, napr. v oblasti náboženstva, nadväzovali viac na severoeurópske či stredoeurópske periodiká so zameraním na morálku.

Zaujímavá je kapitola o ženskom čitateľskom publiku – významnej cieľovej skupine, na ktorú sa týždenníky pre morálku a dobré mravy orientovali výberom vhodných tém i výrazových prostriedkov. Windisch na stránkach týždenníka „*Pressburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste*“ nastolil myšlienku optimálneho vedenia meštianskej domácnosti, ktorá sa v protiklade k márnos-

tratnosti šľachty usiluje obhájiť svoje postavenie prostredníctvom svojich praktických zručností a morálnych zásad. Autor si všíma i zmenu úloh ženy a muža v spoločnosti vo vývoji ich vtedajšieho chápania a ich prejavy na stránkach týždenníkov pre morálku a mravy. Postupne sa z ideálu skoršieho osvietenstva, kde sa preferoval princíp rovnosti oboch pohlaví a kde sa ženám priznávalo rovnaké právo na vzdelanie, dostáva žena do podradeného postavenia. Zručnosť a obratnosť v domácnosti je považovaná za jednu z najväčších cností v duchu myšlienok neskorého osvietenstva. Realizuje sa v domácnosti ako pani domu, manželka a matka, ktorá vychováva občanov v záujme osvietenského absolutistického štátu. Dôraz sa však kladie aj na lásku a podiel oboch rodičov na výchove detí, pričom úloha otca prechádza posunom od tradičného chápania ako živiteľa rodiny k jeho funkcii milujúceho a starostlivého otca. Aby sa však matka mohla plnohodnotne ujať svojej funkcie priateľky, spoločníčky i poradkyne, na stránkach týždenníkov sa venovala pozornosť i tzv. „čítaniu a lektúre pre ženy“ (Frauenzimmerbibliotheken), t. j. odporúčanému čítaniu pre ženy. Je zaujímavé, že Windisch sa na rozdiel od viedenských týždenníkov vyhýbal propagácii francúzskych autorov, najmä kvôli ich odlišnému vnímaniu problematiky ženského vzdelávania. Zdôrazňoval potrebu vzdelávania žien v rôznych oblastiach ľudského poznania.

V nasledujúcej časti si autor všíma i prínos týždenníkov k rozvoju literárneho jazyka, štýlu a tým i prístupu k čitateľovi a jeho literárnej recepcii. Nemenej zaujímavým aspektom týždenníkov bola aj snaha o estetické pôsobenie na čitateľskú percepciu umenia.

Autor sa vyjadruje aj k používaným literárnym žánrom a v súvislosti s nimi k aplikovanému štýlu jazyka, rétorike a používaným výrazovým prostriedkom. Tie mali v duchu osvietenstva u širšieho čitateľského publika podporiť jasné, zrozumiteľné vnímanie a pochopenie prečítaného.

Tvorbu zahraničných autorov sprostredkoval Windisch vo forme odporúčaného čítania pre ženy, citátov antických autorov a prostredníctvom prekladov diel súčasníkov. Zdrojom sa stali anglické i talianske periodiká a ich nemecké vydania, ktoré boli súčasťou Windischovej osobnej knižnice. J. Tancer analyzuje aj obsahovú a formálnu stránku Windischovho spracovania prekladov inojazyčnej literatúry. Hodnotí ich význam a prínos v oblasti šírenia osvietenských ideí a uvažuje o ich uplatnení v tvorbe domácich autorov a o úlohe týždenníkov pre morálku v tejto oblasti.

Knižná zbierka K. G. Windischa dáva možnosť nahliadnúť do duchovného sveta tohto vzdelanca a pomáha nájsť odpoveď na otázku, akými intelektuálnymi prúdeniami, myšlienkovými a filozofickými smermi bol ovplyvnený vo svojich aktivitách a aká lektúra formovala jeho intelektuálny vývoj v 70-tych a 80-tych rokoch 18. storočia. Okrem toho odráža aj profil bratislavského literárneho života v tomto období.

Niekdajšie vzdelanecké knižnice boli prominentnými a atraktívnymi miestami, kde sa v maximálnej možnej miere koncentrovali výsledky dobového poznania a tým aj sami dávali možnosť produkcii a rozširovaniu nových poznatkov. Osemnásťte storočie je charakterizované aj zvýšenou mierou záujmu o cestovanie. Hoci ná-

vštevety knižníc neboli primárnymi cieľmi cestovateľov, neraz sa práve z cestovateľskej literatúry možno dozvedieť o významných knižných zbierkach. Toto je aj prípad dlhú dobu ojedinelej informácie o knižnej zbierke K. G. Windischa, na ktorú odkazovalo dielo Gotfrieda Edlera von Rotenstein *Lustreisen durch Bayern, Württemberg, Pfalz, Sachsen, Brandenburg, Oestereich, Mähren, Böhmen und Ungarn in den Jahren 1784 bis 1791* (Leipzig, 1792). Konkrétny a detailný obraz Windischovej knižnice poskytol však až katalóg uchovávaný v Moravskom zemskom archíve v Brne pod názvom „*Bibliotheca Caroli Theophili Windisch.*“

Katalóg osobnej Windischovej knižnice neodráža len intelektuálny profil autora, ale vypovedá aj o kultúrnej klíme slobodného kráľovského mesta Bratislava v období osvietenstva a o duchovnej orientácii uhorskej meštianskej protestantskej inteligencie, ku ktorej zástupcom patrila K. G. Windisch viac ako tri desaťročia. Pomocou obsahovej analýzy miest tlače a rokov vydania, ako aj proporcionálneho zastúpenia rôznych jazykov možno ukázať charakteristické rysy Windischovej knižnej zbierky: tematickú profiláciu, modernosť, resp. tradicionálnosť zbierky, jej provinciálny alebo kozmopolitný charakter. Katalóg Windischovej privátnej zbierky je spísaný rukopisom, ktorý nie je identický s Windischovým a na rozdiel od predajných alebo aukčných katalógov nemožno v ňom nájsť systematické rozdelenie podľa vecných skupín alebo veľkosti zväzkov. Katalóg nerozlišuje medzi tlačami a rukopismi, ale samostatnú skupinu v ňom tvoria nezviazané diela. Každý zväzok má priradené číslo, výnimkou sú diela, z ktorých mal Windisch viacero identických exemplárov. Na základe katalógu možno Windischovu zbierku s 1271 popísanými zväzkami – pokiaľ ide o veľkosť – porovnať s podobnými súkromnými knižnicami göttingenských profesorov. Žiaľ, dnes sa už nevie, čo sa s popísanými knihami stalo po smrti ich majiteľa.

Vo Windischovej zbierke dominovali historické knihy a knihy, ktoré podľa dobových kritérií súviseli s historickými vedami. Z prác významných uhorských učencov v jeho katalógu možno nájsť diela Mateja Bela, Wilhelma Beera a Jána Tomku Sáskyho. Vzdelanec Windischovho formátu však potreboval mať aj prehľad o všeobecných dejinách a pomocných vedách historických, z ktorých možno v jeho katalógu nájsť záznamy o tlačiach týkajúcich sa genealógie, biografie a bibliografie. Z ďalších historických diel to však boli tituly orientované pomerne úzko na domácu históriu. Ako zaujímavá sa javí zbierka historických diel známych jezuitských autorov, ako boli napr. Štefan Katona, Štefan Kaprinai, Karol Wagner a ďalší reprezentanti jezuitskej historickej školy, ktorí položili základy modernej historickej vedy založenej na kritickom štúdiu prameňov. Čiastkovou položkou v tejto skupine boli tituly opisujúce cirkevné dejiny, a to jednak dejiny katolíckej cirkvi a dejiny husitov a protestantov v Uhorsku, jednak dejiny rádu templárov. V skupine historických, resp. historicko-geografických diel možno nájsť aj také, ktoré neboli úzko orientované na Windischov mikrosvet – niekoľko titulov bolo venovaných aj mimoeurópskym krajinám: Amerike a Ázii. Súčasťou tejto skupiny je aj cestopisná literatúra, geografické mapy a schémy.

Za historickými vedami v počte exemplárov nasleduje skupina krásnej literatúry. Windischova zbierka môže byť chápaná aj ako pohľad na dejiny nemeckej literatúry od čias raného osvietenstva po obdobie hnutia „Sturm und Drang.“ Windischovu pevnú a jasnú orientáciu na nemecké osvietenstvo odzrkadľuje aj jeho zbierka poézie. Zaujímavou je tiež zbierka bájok a príbehov. Pomerne slabo je zastúpená francúzska literatúra, avšak Windischov katalóg pomohol odhaliť, že majiteľ knižnice vlastnil reprezentatívnu zbierku talianskej literatúry. Autor publikácie J. Tancer sa v tejto časti monografie zaoberal aj vzťahom medzi zastúpením krásnej literatúry v zbierke a jej vplyvom na Windischovu tvorbu. Katalóg síce odhaľuje aj Windischovu záľubu v dramatickom umení, ale nepoukazuje na nijaké špecifické literárne záujmy vlastníka knižnej zbierky. Väčšinu krásnej literatúry predstavujú diela, ktoré boli v období Windischovho života všeobecne obľúbené a rozšírené. Relatívne málo sú zastúpené diela antickej literatúry, avšak na filologické diela Windisch kládol pomerne veľký dôraz. Vo svojich žurnalistických, ako aj vedeckých prácach si totiž potrpel na korektný a pestovaný jazykový štýl. V skupine 26 filologických titulov prevažujú cudzojazyčné slovníky.

Tretiu veľkú tematicky homogénnu skupinu Windischovej knižnej zbierky tvorí 80 titulov teologických diel. Ide o rozličné vydania Svätého písma, modlitebné knihy, spevníky, liturgické knihy, kázne, biblické registre a komentáre, religionistické práce, náboženské polemiky a slobodomurársku literatúru. Relatívne veľký počet teologických diel v knižnici neteológa možno vysvetliť Windischovou aktívnou účasťou na náboženskom živote protestantskej komunity v Bratislave, ktorá so svojimi 7000 členmi patrila k najväčším v Uhorsku. Zbierka tiež reflektuje postavenie protestantských intelektuálov v Uhorsku v konfrontácii s náboženskou politikou Habsburgovcov. Niektoré polemické náboženské diela zaznamenané v katalógu boli cenzúrou zakázané. Windisch ich podľa všetkého nadobudol ilegálne, podobne ako zakázanú slobodomurársku literatúru. Na rozdiel od náboženskej literatúry 32 titulov zahŕňajúcich korpus filozofickej literatúry, nemá vôbec homogénne zloženie. S filozofiou nepriamo súvisela matematika, vo Windischovej zbierke tvorila však len nepatrný zlomok – osem titulov. Početnejšou časťou bola zbierka literatúry o praktických aj teoretických problémoch politiky a ekonomické a hospodárske tituly. Prírodné vedy reprezentovalo 23, medicínu 20 a umenie 15 titulov. Dôležitými informačnými prameňmi o dobovom vedeckom dianí boli pre Windischa diela – výstupy učených spoločností a akadémií. Aktuálne informácie mu prinášali noviny a časopisy.

O knižnej zbierke K. G. Windischa na základe analýzy dostupných vydavateľských údajov možno konštatovať, že bola aktuálna (prevažovali aktuálne vydania dokumentov, starších kníh bolo minimum). Analýza miesta tlače jednotlivých titulov ukázala, že 60 % titulov bolo vytlačených v Nemecku, viac ako 21 % pochádzalo z Uhorska a 12 % bolo rakúskej proveniencie. Jazyková analýza potvrdila, že dominantným jazykom bola nemčina, za ňou nasledovala latinčina. Diela písané v slovan-ských jazykoch tvorili necelých 5 % knižnej zbierky K. G. Windischa.

Posledná téma, ktorou sa v tejto časti monografie J. Tancer zaoberal, bola relácia medzi bratislavskou kultúrnou klímou, Windischovou knižnicou a jeho tvorbou. Napriek tomu, že vlastná knižnica bola východiskom aj pre Windischovu spisovateľskú činnosť, nemožno ho v žiadnom prípade považovať za akéhosi „posadnutého zberateľa kníh,“ čo autor dokazuje porovnaním Windischovej knižnej zbierky s inými významnými bratislavskými zbierkami. Ďalej opisuje miesto čítární, divadla a dobovej tlače v kultúrnom živote Bratislavy. Aktuálne informácie o knižnom trhu možno nájsť vo Windischovej korešpondencii, ktorá obsahuje zmienky o tom, kto mu aké knihy daroval. Otáznou položkou sú cenzúrou zakázané knihy, niektoré z nich, ako už bolo spomenuté vyššie, získal Windisch ilegálne, avšak niektoré získal až po uvoľnení štátnej cenzúrnej politiky a rozšírení slobody tlače, po roku 1781. Vlastníctvo kníh bolo základom intelektuálneho rozvoja tohto bratislavského samouka. Modernosť, resp. aktuálnosť Windischovej zbierky kníh, ako aj jej zreteľná regionálna orientácia, sú výrazom jeho širokého poľa pôsobnosti a angažovanej účasti na dobovom literárnom a kultúrnom živote kráľovského Uhorska. Na druhej strane slabé zastúpenie anglických a francúzskych titulov je indíciou istej provinčnosti Windischovej knižnej zbierky. Avšak komplexné pochopenie významu a funkcie Windischovej knižnej zbierky je možné obsiahnuť len v komparácii s inými knižnými zbierkami uhorských meštianskych intelektuálov žijúcich v 18. storočí.

V závere publikácie autor opäť sumarizuje vzťah Bratislavy a Viedne, najmä pokiaľ ide o charakter kultúrneho a literárneho života a konštatuje, že predkladaná monografia by mala podnietiť nelineárny výskum v historických vedách a ukazuje, že diachrónny výskum literatúry, čítania a literárnej a čitateľskej recepcie by sa mohol (a mal) inšpirovať postupom výskumu v historických vedách, kde sa od skúmania dejín Slovákov postupne prechádza k výskumu dejín Slovenska. Podobne možno aj v dejinách literatúry prejsť od výskumu po slovensky písanej literatúry k výskumu literatúry napísanej (a recipovanej) na Slovensku.

Za teoretickým rozborom fondu Windischovej knižnice nasleduje pod názvom *Bibliotheca Caroli Theophili Windisch (Posonii Anno Domini 1792)* príloha, ktorá ponúka čitateľovi možnosť urobiť si obraz o knižnici detailne analyzovanej v predchádzajúcej časti monografie na základe transliterovaného katalógu. Čitateľovi nie je predkladaná historicko-kritická edícia katalógu. Na rozdiel od originálneho rukopisného katalógu tu možno nájsť určité úpravy (rozpísanie skratiek, doplnenie niektorých chýbajúcich identifikačných údajov, konverzia mena pôvodcu z genitívnej formy do nominatívu atď.), avšak asi len 60 % titulov bolo možné identifikovať na základe zachovaných exemplárov v Bratislave (Univerzitná knižnica, Regionálna knižnica, Lyceálna knižnica), Martine (Slovenská národná knižnica), Viedni (Österreichische Nationalbibliothek, Wienbibliothek im Rathaus, Wiener Stadt- und Landesbibliothek), Budapešti (Országos Széchényi Könyvtár), Weimare (Herzogin Anna Amalia Bibliothek), Lipsku (Univerzitná knižnica) a Brémach (Univerzitná knižnica). Bibliografické údaje o zvyšných tlačiach bolo možné doplniť len pomocou on-line kataló-

gov, lexikonov a bibliografií (Szinnyei, Wurzbach, Petrik a ďalšie tituly detailne citované v bibliografickej prílohe). Katalóg je uložený v piatich skriniah a ďalej delený takto: prvá skriňa, prvé oddelenie - predný rad, zadný rad, druhé oddelenie - predný rad, zadný rad, tretie oddelenie - zadný rad, štvrté oddelenie - vonkajší rad, piate oddelenie, druhá skriňa prvý rad, druhé oddelenie - zadný rad, tretie oddelenie - predný rad, zadný rad, štvrté oddelenie, piate oddelenie, tretia skriňa, prvé oddelenie - predný rad, zadný (rad), druhé oddelenie, tretie oddelenie - predný rad, zadný (rad), štvrté oddelenie - vpredu, vzadu, piate oddelenie - vzadu, štvrtá skriňa, prvé oddelenie, druhé oddelenie - predný rad, zadný (rad), tretie oddelenie - vzadu, štvrtý rad - vpredu, vzadu, piate oddelenie - vzadu, piata skriňa, prvé oddelenie - vpredu, vzadu, druhý rad - vpredu, vzadu, tretie oddelenie - predný rad, zadný rad. Samostatne sú uvedené skupiny: „na stole,“ „v prvej zásuvke tretej skrine,“ druhý rad, tretí rad, „v prvej zásuvke prvej skrine, bez väzby,“ medirytiny, mapy, jednotliviny v regáloch a „v púzdrach.“

Publikácia je ďalej doplnená o popis obrázkov a zoznam bibliografických odkazov, ktoré sa členia na: primárne pramene (noviny a časopisy, tlačené spisy a rukopisy) a sekundárne pramene. V závere autor uverejnil poďakovanie všetkým inštitúciám, odborníkom a podporným fondom, vďaka ktorým mohla predkladaná publikácia vzniknúť.

Detailne analyzovaný katalóg Windischovej knižnice doplnený o zaradenie jednotlivých titulov, resp. ich skupín do širšieho kultúrno-historického kontextu je excelentným príkladom toho, ako možno aj na základe tak „stručného“ prameňa, akým je rukopisný knižničný katalóg vykresliť intelektuálny profil majiteľa knižnice. Pre mnohých ďalších bádateľov môže byť inšpiráciou ako možno interpretovať takéto pramene vzťahujúce sa k dejinám knižnej kultúry.

Monografia Jozefa Tancera ponúka čitateľovi možnosť oboznámiť sa podrobnejšie s kultúrnym životom a spoločenským dianím v Bratislave v období druhej polovice 18. storočia, a to v doposiaľ často prehliadaných interdisciplinárnych súvislostiach. Autor tvorivo spája výsledky vlastného výskumu s poznatkami z histórie, dejín literatúry, žurnalistiky i dejín knižnej kultúry a odhaľuje vzájomné vplyvy Viedne a Bratislavy v sledovanom období prostredníctvom analýzy špecifického druhu periodika - týždenníka pre morálku a dobré mravy. V širšom kultúrno-historickom kontexte približuje jeho vývoj, charakteristiky a špecifiká. Venuje sa okolnostiam jeho vzniku ako typu dokumentu, pričom si všíma i jeho obsahové zloženie a čitateľské určenie, s ktorými súviseli i otázky recepcie a predaja. V celej monografii autor sprostredkováva i originálne názory a reflexie súčasníkov, čím pútavo dokrešľuje dobovú atmosféru. Jednotiacim prvkom monografie sa stala všestranná osobnosť významného osvietenca K. G. Windischa ako redaktora, prekladateľa, autora, ale i recipienta, zberateľa a vlastníka knižnice. Na záver by sme podčiarkli, že publikácia reprezentuje prínos a moderný prístup k výskumu rôznych aspektov vývoja a fungovania ľudskej spoločnosti, ktoré stoja v centre záujmu viacerých humanitných disciplín.

Zoznam autorov

Mgr. Eva AUGUSTÍNOVÁ
Slovenská národná knižnica, Martin

PhDr. Oľga BODOROVÁ
Gemersko-malohontské múzeum, Rimavská Sobota

Mgr. Henrieta BORŠOŠOVÁ
Základná škola Ožďany

Mgr. Petronela BULKOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Tomáš FIALA
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Kamila FIRCÁKOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Monika GÁLFFYOVÁ
Gemersko-malohontské múzeum, Rimavská Sobota

PhDr. Ludovít HALLON, CSc.
Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Karol HOLLÝ
Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Adam HUDEK
Historický ústav SAV, Bratislava

MUDr. László KISS, CSc.
Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky SAV

Mgr. Lívia KURUCOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Dušan LECHNER
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy
FF UK, Bratislava

RNDr. Miroslav Tibor MOROVICS, CSc.
Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Katarína PEKAŘOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Lubica POKLEMBOVÁ
Štátna vedecká knižnica, Košice

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Peter SABOV, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin

MUDr. Hana SEDLÁČKOVÁ
Nemocnica s poliklinikou, Rimavská Sobota

Prof. PhDr. Leon SOKOLOVSKÝ, PhD.
Katedra archívnictva a pomocných vied historických
FF UK, Bratislava

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
I / 2008

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 256.

Sadzba: Roman Piffel – Global.sk, s.r.o.
Tlač: EXPRESPRINT, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-12-0
ISSN 1337-0723